

RÉGIÓKUTATÁS SZEMLE

ONLINE FOLYÓIRAT

2016. 1. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

RÉGIÓKUTATÁS SZEMLE

2016. 1. évfolyam 1. szám

KIADJA A DEBRECENI EGYETEM GAZDASÁGTUDOMÁNYI KARA

Felelős kiadó:

DR. PETŐ KÁROLY, A DEBRECENI EGYETEM GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNYI KAR DÉKÁNJA

Főszerkesztő:

DR. DAJNOKI KRISZTINA, PHD, HABIL (DEBRECENI EGYETEM)

Felelős szerkesztő:

DR. SZÁLKAI TAMÁS, PHD

Főszerkesztő-helyettesek:

DR. PETŐ KÁROLY, PHD, HABIL (DEBRECENI EGYETEM) ÉS
DR. SZILÁGYI FERENC, PHD (PARTIUMI KERESZTÉNY EGYETEM)

Szerkesztőbizottság:

PROF. DR. BÁCS ZOLTÁN (DEBRECENI EGYETEM)
DR. BÁCSNÉ DR. BÁBA ÉVA, PHD, HABIL (DEBRECENI EGYETEM)
PROF. DR. BÁRÁNY ATTILA (DEBRECENI EGYETEM)
DR. BARTHA ÁKOS, PHD (MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA BTK TTI)
PROF. DR. BERDE CSABA (DEBRECENI EGYETEM)
CSEHNÉ DR. PAPP IMOLA, PHD, HABIL (SZENT ISTVÁN EGYETEM)
PROF. DR. FODOR LÁSZLÓ (DEBRECENI EGYETEM)
PROF. DR. GULYÁS LÁSZLÓ (SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM)
DR. MÁRTON SÁNDOR JÓZSEF, PHD (DEBRECENI EGYETEM)
DR. MURÁNYI ISTVÁN, PHD (DEBRECENI EGYETEM)
PROF. DR. PANDULA ATTILA (EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM)
DR. PAPP LÁSZLÓ, PHD (DEBRECENI EGYETEM)
PROF. DR. POPP JÓZSEF (DEBRECENI EGYETEM)
DR. SZABADOS GYÖRGY NORBERT PHD, HABIL (DEBRECENI EGYETEM)
PROF. DR. SZAKÁLY ZOLTÁN (DEBRECENI EGYETEM)
DR. SZILÁGYI ZSOLT, PHD (DEBRECENI EGYETEM)
DR. TÓZSA-RIGÓ ATTILA, PHD, HABIL (MISKOLCI EGYETEM)
PROF. DR. VALUCH TIBOR (ESZTERHÁZY KÁROLY EGYETEM)
VERESNÉ PROF. DR. SOMOSI MARIANN (MISKOLCI EGYETEM)

Szerkesztőségi munkatársak:

DR. PIEROG ANITA, PHD
DR. GERGELY ÉVA, PHD
HÉDER MÁRIA, DOKTORANDUSZ
DR. KÖMÍVES PÉTER MIKLÓS, DOKTORANDUSZ
HAMVAS LÁSZLÓ DOKTORANDUSZ

Szerkesztőség elérhetősége: regiokutatas@gmail.com

ISSN

E SZÁMUNK SZERZŐI

ALÁCS MÁRTON	PhD hallgató, Debreceni Egyetem BTK
BARTHA ÁKOS PHD	Tudományos munkatárs, MTA BTK Történettudományi Intézet
BÉRES JÚLIA	Tudományos segédmunkatárs, Debreceni Egyetem BTK
BÓI LORÁND PHD	Közlekedéstudományi üzletágvezető, Közle- kedéstudományi Intézet Nonprofit Kft.
BOZZAY RÉKA PHD	Egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem BTK
DANCS KRISZTINA	PhD hallgató, Debreceni Egyetem BTK
DITRÓI ESZTER	Tudományos segédmunkatárs, Debreceni Egyetem BTK
E. NAGY KATALIN	Tudományos segédmunkatárs, Magyar Nyelv- stratégiai Intézet
GYURKÓ BRIGITTA	Egyetemi hallgató, Debreceni Egyetem ÁJK
HORVÁTH PÉTER	PhD hallgató, Debreceni Egyetem BTK
KOVÁCS-VERES TAMÁS GERGELY	PhD hallgató, Eszterházy Károly Főiskola BTK
MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN PHD	Egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem ÁJK
MIHÓK RICHÁRD	PhD hallgató, Debreceni Egyetem BTK
PAPP LÁSZLÓ PHD	Egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem ÁJK
PREZENSZKI ERZSÉBET	PhD hallgató, Debreceni Egyetem BTK

SZABADOS GYÖRGY NORBERT
PHD

Egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem GTK

SZABÓ ZSANETT

PhD hallgató, Debreceni Egyetem ÁJK

SZÁLKAI TAMÁS PHD

Levéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár
Hajdú-Bihar Megyei Levéltára

TARTALOM

MIHÓK RICHÁRD A királyháza Nyalábvár	9
PREZENSZKI ERZSÉBET A holló és az oroszlán – Bajoni István diplomáciai tevékenysége a 15. század közepén	17
KOVÁCS-VERES TAMÁS GERGELY Jobbágyból nemes – a Kutacs család történetén keresztül	25
BOZZAY RÉKA Debreceni diákok hollandiai egyetemjárása a kora újkorban.....	51
SZÁLKAI TAMÁS „Az ügyes-bajos emberek dolgában való végezések” A nagyrabéi községi bíróság esetei 1781–1822 (Forrásközlés)	63
BARTHA ÁKOS Fajvédő feledékenység Két választás Derecskén Bajcsy-Zsilinszky Endrével (1922, 1926).....	83
BÉRES JÚLIA Elpusztult települések és névbokraik az egykori Polgár területén	113
DITRÓI ESZTER A migráció befolyásoló szerepe a helynévrendszerek területi differenciáltságában	137
E. NAGY KATALIN Pród helyneveinek névszociológiai vizsgálata.....	151
HORVÁTH PÉTER Néptánc dialektusok interdiszciplináris kutatásának szempontjai Hajdú és Bihar vármegyék térségében.....	159

ALÁCS MÁRTON	
Ortodox keresztény védszentünnepek a Csepel-szigeten.....	175
DANCS KRISZTINA	
Kulturális kölcsönhatások nyomai a beregszászi református temetőben.....	197
GYURKÓ BRIGITTA	
A gyulai dologház felállítása és működése 1837–1846.....	219
SZABÓ ZSANETT	
A háború hatása az enyhítő és súlyosító körülmények megítélésére a vagyon elleni bűncselekmények kapcsán - különös tekintettel a Debreceni Ítéltábla gyakorlatára.....	229
PAPP LÁSZLÓ	
Büntetőjogi dogmatika a Debreceni Ítéltáblán a 20. század első felében	241
MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN	
A debreceni Királyi Járásbíróság épülete 1929–1944.....	251
SZABADOS GYÖRGY NORBERT	
Civilek az esélyek peremén – vidékiség régen és ma.....	263
BÓI LORÁND	
A közösségi közlekedés regionális keresletének és kínálatának tényezői Debrecen vonzaskörzetében.....	273

MIHÓK RICHÁRD

A királyházai Nyalábvár

Az 1241-es mongol-tatár betörést követően, Magyarország területén megkezdődött a kőből készült várak építése. A határterületeken elterülő vármegyék stratégiaileg fontos pontjain sorra épültek fel az új erődítmények. A határvédő funkciót betöltő várak egyike volt a Nyalábvár. A Királyháza mellett elterülő magányos dombtetőn egykor oly imponánsan álló vár volt Ugocsa vármegye és a Tisza felső folyásának egykori legfőbb védelmezője. Visk várának elpusztulása után, mikor még a Huszt vára fel sem épült, a tiszai hajózás és főképp a só szállítási útvonalának védelmét és ellenőrzését Nyalábvár töltötte be. Királyháza a gyeplínia mentén helyezkedett el, és földrajzi helyzetéből adódóan, a Toronyai-hágó irányából a Nagyg folyó mentén érkező ellenséget a Huszti-kapunál sikeresen meg tudta állítani. A másik fontos célja a Tisza felügyelete volt, ami a vártól 300–400 méterre található. Ugocsa vármegye közigazgatási egységként, eme korai szakaszban kezdett el kifermálódni. A királyi hatalom gyakorlásához szükségessé vált egy erős vár megépítése, ami egy biztos központot jelenthetett.

Nyalábvár történetírásának kezdete a 19. század végére tehető. Komáromy András „Nyalábvár és uradalma”¹ című munkája öleli fel a vár és a hozzá tartozó birtokok történetét, mely azóta is témával kapcsolatos munkák alapjául szolgál. A 20. század folyamán a vár külön történetével kapcsolatos munkák nem ismertek, csak a 21. század elején láttak napvilágot újabb írások, melyek régészeti adatokat szolgáltatnak.²

Királyházát az oklevelek először 1262-ben említik.³ A dokumentum mint „domus regalis”-t említi, mely a király szálláshelyül szolgált itt tartózkodása alkalmával.⁴ Komáromy szerint a magyar királyok gyakran vadásztak Ugocsa erdeiben és kényelmük biztosítása érdekében építettek egy fából készült házat.⁵ Szerinte maga a latin „domus regalis” megnevezés is erről árulkodik, vagyis egy egyszerű, valószínűleg fából készült lakóházra utal. 1272-ben V. István kiváltságokban részesítette az itt élő, zömében szász vendégnépeket: „*hospites nostri*

¹KOMÁROMY ANDRÁS: *Ugocsa vármegye a történelemben. Válogatott írások*. Szerk.: KOBÁLYNÉ-HOMOKI ILONA. Ungvár, 2001. (A továbbiakban KOMÁROMY: i. m.).

²ПРОХНЕНКО, И.А., МОЙЖЕС, В.В., ГОМОЛЯК, Е.М: *Результаты исследования Королёвского замка в 2011 году* Карпатика. Випуск 40. (2011) 213–233 с.

³KOMÁROMY: i. m., 17.

⁴*Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Ed. FEJÉR, GEORGIUS, Buda, 1829. 176. (A továbbiakban FEJÉR: i. m.)

⁵KOMÁROMY: i. m., 18.

de villa Felzaz, apud domum nostri videlicet in Ugocha constituti.”⁶ A kiváltságokra azért volt szükség, mivel Komáromy szerint a király módfelett igénybe vette az ott lakók munkaerejét.⁷ Komáromy szerint Nyalábvár a IV. László és a III. András idején zajló polgárháborúk alatt épülhetett. Létezésének bizonyítékeként azt az 1290. június 18-án László király által kibocsátott oklevelet említi, mely Ubul fia Mihályt ispánná nevezi ki, és megparancsolja a nemeseknek, várjobbágyoknak és várnépeknek, hogy neki és két fiának mindenkor engedelmessé legyenek. Komáromy: „*Tudomásunk szerint ez a legelső és egyetlen oklevél, mely ugocsai várjobbágyokról, és várnépekről szól s talán argumentuma a történeti emlékeinkben nem sokkal utóbb feltűnő Nyalábvár egykori létének.*”⁸ Oklevelek hiánya miatt a vár építésének idejét pontosan meghatározni igen nehéz. Komáromy megemlíti egy 1290. június 18-án kelt dokumentumot, mely várnépeket említi Ugocsa vármegyében.⁹ Saját véleményem szerint V. István korában kezdték építeni a várat és IV. László uralkodása alatt, vagy III. András uralkodásának kezdetén készülhetett el.

Történelme folyamán gyakran cserélt gazdát és sok csatát megért a királyházi Nyalábvár. Megépülése után, valószínűleg királyi kézben volt. Erről árulkodik az a dokumentum, mely 1307. szeptember 7-én kelt, melyben Károly Róbert király az Ugocsa vármegyei Szőlőst Tamás comes fiának, Borsa Bekének adományozza.¹⁰ Az oklevél nem ejt arról szót, hogy vár tartozna az adományhoz, vagy, hogy Nyalábvára is részét képezné. A következő évből ismeretes egy dokumentum, mely szőlősi várnagyot említi, bizonyos Mihály fiát Istvánt,¹¹ aki az újonnan épített szőlősi vár ura volt. A szőlősi Kankóvár helyzetéből adódóan nem tudta felügyelni a Tisza bal partján élő hospes lakosságot, ezért is gondolhatunk arra, hogy a király nem hagyta felügyelet nélkül ezen területet. Ékes példája ennek az 1300-ban¹² Ugocsáról lecsatolt viski vár, melyet a máramarosi hospesek védelmére választottak le a vármegyéről. Borsa Beke 1314 nyarán szembeszállt Károly Róberttel. Engel Pál úgy vélte: „*Legegyszerűbb, ha ezt a pártütést valamiképpen az 1314. augusztus-szeptember táján tartott országgyűléssel hozzuk összefüggésbe.*”¹³ Feltevése szerint a király és a bárók végleges szembefordulása ezen a gyűlésen következett be. Borsa Beke elfoglalta Nyalábvárat, ahol az ugocsai nemeseket maga köré véve, hadakozott a királyi csapatok ellen. Az ostrom nagy valószínűséggel 1315 tavaszán lehetett, melyben Ung és Bereg vármegye nemesei vettek részt Tamás mester, munkácsi várnagy vezetésével.¹⁴ Nyalábvárat újra építették, és úgy tűnik, hogy Tamás mester kapta meg, Bereg és Ugocsa vármegye ispánságával együtt. Egy 1320. november

⁶Uo. 17., FEJÉR: i. m., 177.

⁷KOMÁROMY: i. m., 17.

⁸KOMÁROMY: i. m., 19.

⁹Uo. 19.

¹⁰*Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár.* I. (1301–1321). Szerk.: NAGY IMRE. Bp., 1878. 131. (A továbbiakban AO).

¹¹AO I., 149.

¹²Szentpétery Imre, Borsa Iván: Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II. kötet 4. füzet 1290–1301 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 13.). Bp., 1987. 248.

¹³ENGEL PÁL: *Beilleszkedés Európába a kezdetektől 1440-ig.* Bp., 1990. 254.

¹⁴KOMÁROMY: i. m., 21.

25-én kelt dokumentum tesz említést Nyalábvár újjáépítéséről.¹⁵ Ezt az oklevelet Komáromy 1315-re datálja, de nem indokolja meg az évszámmódosítást.¹⁶ Tamás mestertől az újjáépített várat a király elvette, és más birtokokkal kárpótolta.¹⁷ Nyalábvár addig volt fontos a királynak, míg a huszti vár 1350 környékén fel nem épült.¹⁸

1355. december 15-én a Nyalábvárhoz tartozó Nagy-Szász (Szászfalu), Királyháza, Ardó (Feketeardó) és Veréce falvak lakossága azzal fordult Lajos királyhoz, hogy a következő kiváltságokban részesítse őket: „Az említett királyi népek és jobbágyok falunagyot és plébánost maguk közül szabadon választhatnak, akit csak akarnak, kivéve a Nogzaz-i plébániát, amelynek adományozását a király maga és utódai részére tartja fenn... Ajándék címén (pro munera) ugyanezek a napokon ispánjuknak minden ház után egy köböl sört, két kalácsot (tortas), egy tyúkot adnak, továbbá mindegyik falu népe karácsonykor az ispánjuknak vagy várnagyuknak egy fertő értékű ajándékot, vagy egy fertőt ad. Gabonaadót (akones) zabban és búzában Nyaláb várához a régi szokás szerint mindenféle újítás nélkül fizetnek... A Tiszán levő Kyratreue nevű révénél (in portu Tycie) szedni szokott vám alól használat alatt levő földjeik után (ratione terrarum ipsarum usualium) mentesülnek. Parochiális egyházaik korábbi szabadságukban élhessenek, a nyalábi várnagyok háborgatása nélkül. A makkos erdőket, hegyeket, vizeket, patakokat és halastavakat (piscinas) – kivéve a királyi jogokat – ugyanúgy használják, mint eddigél...”,¹⁹ amit a király teljesít is. A dokumentumból kitűnik, hogy a királynak továbbra is fontos volt a Nyalábvár és a hozzá tartozó uradalom, mivel a felsorolt gazdasági és adminisztratív kérések, tetemes előjoggal ruházták fel az ott élőket. 1357. december 28-án, Erzsébet királyné parancslevelet küld Oliver mesternek, Ugocsa vármegye ispánjának és Nyalábvár várnagyának, hogy a király által kiadott kiváltságokban a négy falu lakosságát biztosítsák.²⁰

Miután felépült a huszti vár, amely a máramarosi öt koronavárost – és alkalomadtán 3–4 vármegye lakosságát is – védelmezni tudta, Nyalábvár hátérbe szorult.²¹ Ezért 1378. augusztus 20-án Nagy Lajos király, a Moldvából elűzött Szász vajda fiainak adományozta, akik már a máramarosi ispáni széket is birtokolták.²² Komáromy szerint: „Drág vajda erőszakos, ragadozó ember volt, ki egy csöppet sem törődött jobbágyainak királyadta privilégiumával s nem az ők hasznát, de a magáét nézte... Ugy látszik, hogy a régi királyi vendégek zöme ebben az időben el is költözködött Nyaláb tartományból és a máramarosi korona városokban talált új

¹⁵Hazai oklevéltár 1234–1536. Codex diplomaticus patriae. Szerk.: NAGY IMRE, DEÁK FARKAS, NAGY GYULA, Bp., 1879. 182. sz. (A továbbiakban HOKL), A nagykállói Kállay-család levéltára I. kötet. Bp., 1943. 142. sz.

¹⁶KOMÁROMY: i. m., 22.

¹⁷Uo. 22.

¹⁸Uo. 25.

¹⁹A *Perényi család levéltára 1222–1526* (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 44.). Szerk.: Tringli István. Bp., 2008. 86. sz. (A továbbiakban Perényi Lt).

²⁰Uo. 92. sz.

²¹KOMÁROMY: i. m., 25.

²²Uo. 27.

hazát. A földesurak részint a maguk oláh jobbágyit, részint az akkor tájban beköltözött ruthéneket telepítették helyükbe.”²³ Nem telt el sok idő és Drág vajda megszerezte az ugocsai ispáni széket is. 1396-ban Drág vajdának vitás ügye támadt Nagymihályi Jánossal, aki jogot formált arra a 10 hordó borra, melyet Szőlős volt hivatott adózni évenként Nyalábvárnak.²⁴ A perlekedés odáig ment, hogy a király 1399-ban Szőlöst Perényi Péter székely ispánnak – aki nagy kölcsönzője volt a királynak –, adományozta.²⁵

1402. június 25-én kelt dokumentum szerint²⁶ Drág halála után Szász vajda unokái összevesztek Nyalábvár birtoklásán, ami ekkor Drág fiai György, Sandrinus, valamint János fia László birtokában volt. Balk vajda fiai maguknak szerették volna a nyalábi uradalmat, ezért Zsigmond királyhoz fordultak igazságszolgáltatásért. A király elrendelte, hogy a perlekedő felek mutassák fel az adományleveleket, de ennek egyik fél sem tudott eleget tenni,²⁷ így nagy valószínűséggel elvesztek ezek az okiratok. A király Perényi Pétert bízta meg az eljárás további vizsgálatával, mivel a Drág fiak nem tudták felmutatni az adománylevelet, Nyalábvárat saját magának kérte fel.²⁸ 1405. március 12-én a király hivatalosan is Perényi Péternek adományozta Nyalábvárat és a hozzá tartozó birtokokat.²⁹ Véleményem szerint a vár odaajándékozásában az is közre játszott, hogy a Perényi család köztudottan sok esetben biztosított kölcsönöket a királynak. A birtokok ügyével kapcsolatban már 1405. június 24-én vita támadt Perényi Péter és Drág vajda özvegye között Terebes birtoklása ügyében.³⁰ A király ez ügyben is ismét Perényi Péter javára döntött.

Perényi Péter szálláshelyét Nyalábvárba rendezte be, s innen igazgatta a vármegyét és birtokait. Erről tanúskodik az is, hogy 1416. március 25-én,³¹ 1418. március 6-án,³² 9-én³³ és 19-én³⁴ Nyalábvárból intézte leveleit, különböző vitás és adminisztratív ügyekben.

Ebben az időben virágzott a vár és a környék gazdasága, mivel jó búza- és szőlőtermő vidék volt.³⁵ Továbbá ismeretes egy 1423-ból való oklevél, melyben Perényi Péter utasítást ad ki a révek birtokosainak, hogy azok ne vámolják meg Oláh

²³Uo. 27., SZABÓ ISTVÁN: *Ugocsa megye*. Bp., 1940. 182.

²⁴KOMÁROMY: i. m., 28.

²⁵Uo. 28.

²⁶*Zsigmondkori oklevéltár II.* (1400–1410): Első rész (1400–1406) (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 3.) Összeállította MÁLYUSZ ELEMÉR. Bp., 1954. 1740. sz. (A továbbiakban ZSO).

²⁷KOMÁROMY: i. m., 29.

²⁸Uo. 30.

²⁹C. TÓTH NORBERT. *A leleszi konvent statutoriae sorozatának 1387–1410 közötti oklevelei.* (Pótlás a Zsigmondkori oklevéltár I.-II. kötetéhez.) (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai II. Közlemények 36.) Nyíregyháza, 2006. 77.

³⁰Uo. 81.

³¹ZSO V. 1690. sz.

³²Uo. VI. 1598. sz.

³³Uo. 1610. sz.

³⁴Uo. 1662. sz.

³⁵KOMÁROMY: i. m., 31.

Miklós nevű emberét, aki lovakat hajt Pest megyéből Nyalábvárba.³⁶ Az említett dokumentum enged arra következtetni, hogy fejlett kereskedelemmel rendelkezett a Nyaláb várához tartozó birtokok, illetve Ugocsa vármegye is. Továbbá kiderül az is, hogy a vár nem csak erődítményként funkcionált, de a környék adminisztrációs központja, és kereskedelmi gócpontként működött.

A Drág fiak és a Perényiek között továbbra is folyt a perlekedés, mivel Nagy Lajos király a várat és hozzá tartozó birtokokat apjuknak adományozta. 1424-ben a Perényi Péter meghal, és ekkor Drág vajda fiai, György és Sandrinus, vissza szeretnék szerezni Nyalábvárat. 1424. augusztus 28-án „*László pap a Drág fiak nevében a váradi konvent előtt, felszólítja Zsigmond királyt, hogy Nyaláb várat és a hozzá tartozó birtokokat el ne adományozza Perényi Péter fiainak, Jánosnak és Miklósnak.*”³⁷ Ám a király nem vette figyelembe a felszólítást.

Perényi Péter fiai, apjukkal ellentétben, nem tudtak jól gazdálkodni, mert hamarosan Nyalábvárat is zálogba adják.³⁸ 1447. október 20-án Perényi Miklós a váradi káptalan előtt tiltakozik több birtok, többek között Nyalábvár zálogosítása ellen.³⁹ Komáromy arról számol be, hogy „*Ebben az időben Nyaláb várnak elég dicstelen szerep jutott. Valóságos rabló fészek volt s a várnagyok – Perényi Miklós életében Dacsó László és Fancsikay Mojzes – fegyveres szolgálkkal büntetlenül garázdálkodtak az egész vármegyében.*”⁴⁰ Erről tanúskodik Hunyadi János Ugocsa hatóságához 1451. május 25-én írt levele. Ebben a kormányzó kéri, hogy vizsgálják ki azt az ügyet, amelyben a Perényi fiak birtokjogi okleveleket raboltak el Tóth János özvegyének szőlősi házából, amiket Nyalábvárban elégettek.⁴¹

1471. július 21-én a leleszi konvent előtt Perényi János fiai, Jób és Gábor visszafizették a 32000 forintot a Báthoryaknak a zálogosítás miatt.⁴² A Nyalábvár újra teljes joggal a Perényi családhoz került.

Mátyás király halála után a Perényi család gyorsan emelkedett a ranglétrán és sikerült Ugocsa vármegyében is megszilárdítaniuk hatalmukat. Ezt a tényt igazolni látszik az is, hogy egészen az 1514-es parasztlázadásig nem szólnak a dokumentumok Nyalábvárról. A parasztlázadás nyalábvári eseményeiről egy 1515. május 15-én kelt, Ugocsa megye hatóságának Ulászló királyhoz intézett leveléből tudunk.⁴³ Ebből kiderül, hogy a lázadó parasztok Nyalábvár ostromára készültek: a vár kapuja elé szalmát és fát hordtak és azt fel is gyújtották. A vád szerint a parasztok Sásvári Vörös Gergely tanácsára gyújtották fel a vár kapuját. A huszti várba sikerült belopózni Csomay Benedeknek és Péterfalvy Zsupán Pálnak, akik tájékoztatták a vár védőit Nyalábvár ostromáról. A parasztok megtudták ezt és félve Perényiék támadásától, elvonultak Nyaláb alól.⁴⁴

³⁶ZSO X. 604. sz., BAKÁCS ISTVÁN: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták, 1002–1437. (Pest Megye Múltjából sorozat 5.) Bp., 1982. 1411. sz.

³⁷Perényi Lt. 385. sz.

³⁸KOMÁROMY: i. m., 31.

³⁹Perényi Lt. 472. sz.

⁴⁰KOMÁROMY: i. m., 33.

⁴¹C. TÓTH NORBERT: *Ugocsa megye hatóságának oklevelei (1290–1526)* Bp., 2006. 159. sz.

⁴²KOMÁROMY: i. m., 32., PCSL 546–547. sz.

⁴³C. TÓTH: *Ugocsa.*, 139. sz.

⁴⁴KOMÁROMY: i. m., 37.

Az erődítményben jókora kár keletkezhetett, mivel egy 1516. március 5-én⁴⁵ kelt okirat arról számol be, hogy Perényi Gábor, a vár tulajdonosa, 12000 aranyforint kölcsönt vett fel Frangepán Gergely kalocsai-bácsi érsektől. A kölcsön nem csak a vár felújításához volt szükséges, hanem a szőlősi házainak újjáépítéséhez is. Komáromy szerint a vár alsó részének a kapuja teljesen elégett.⁴⁶ Az összeg mértékéből arra következtethetünk, hogy a várban jelentős károk keletkeztek, amiket ki is javítottak.

A parasztháború után igen keveset hallunk a várról. 1517-ből⁴⁷ ránk maradt egy okirat, mely egy 24 évvel korábbi peres ügygel foglalkozik. Ám a továbbiakban igen szűkszavúak a ránk maradt források.⁴⁸ Komáromytól értesülünk arról, hogy a mohácsi csatában Perényi Gábor életét veszti, majd a zavaros időkben özvegye birtokolja a várat, mely ekkor a béke szigete.⁴⁹

1570. szeptember 15-én még Nyalábvárban íródott azon dokumentum, melyben Perényi István ugcocsi ispán Dolhai Györgynek Szőlősön levő szőlőjét minden tized és kilenced fizetés alól felmenti.⁵⁰ 1575-ben meghalt Perényi István és a vár az özvegyre, ruszkai Dobó Annára száll. Az özvegy halála után a várat Dobó Ferenc birtokolja, aki egyben Perényi Zsófia gyámja is. A század végére száll vissza a Perényi család férfi ágára az erődítmény.⁵¹ Komáromy arról számol be, hogy a 17. század folyamán a vár történetével kapcsolatban nem sok dolgot lehet megemlíteni.⁵² Tőle értesülünk arról is, hogy a vár pusztulását a Wesselényi összeesküvésnek köszönhette. 1671. augusztus 9-én értesíti az udvar Perényi Gábort, Ugocsa megye főispánját, hogy mi fog történni a Nyalábvárral, s valóban a következő évben lerombolták.⁵³ Ezt igazolja azon okirat is, mely 1674. július 3-án íródott, melyben „...*Majos Ferenczcel Nyaláb alá, s ott tanálván a két úrfiat Perényi Jánost s Perényi Pált, Pál elszaladt Nyalábba s a pusztában megmaradt...*”⁵⁴

De hogyan is nézhetett ki a vár? Egykori alaprajzok hiányában a legtöbb adattal a régészeti ásatások szolgálnak. Az ungvári nemzeti egyetem régészei 2007–2011 között végeztek ásatásokat a kárpátaljai váraknál és váromoknál. Többek között a királyházai Nyalábvárnál. A várdomb földrajzi adottságairól már a fentiekben

⁴⁵Perényi Lt. 757. sz.

⁴⁶KOMÁROMY: i. m., 37.

⁴⁷Perényi Lt. 794. sz.

⁴⁸1529 után Frangepán Katalin meghívására Nyalábvárban nevelősködött Komjáthy Benedek, aki részben itt fordította le az *Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae*. Az *Zenth Paal leueley magyar nyeluen*, az 1533-ban első teljes szövegében magyarul kiadott nyomtatvány szövegét. (A Szerk.) Ld. *Epistolae Pauli lingua Hungarica donatae: az Zenth Paal leueley magyar nyeluen*. Szerk.: Mezey András – Pelczéder Katalin – Kocán Béla. Reprint, Bp., 2013.

⁴⁹KOMÁROMY: i. m., 38–39.

⁵⁰IVÁNYI BÉLA: *A római szent birodalmi széki gróf Teleki-család gyömrői levéltára*. Szeged, 1931. 569. sz.

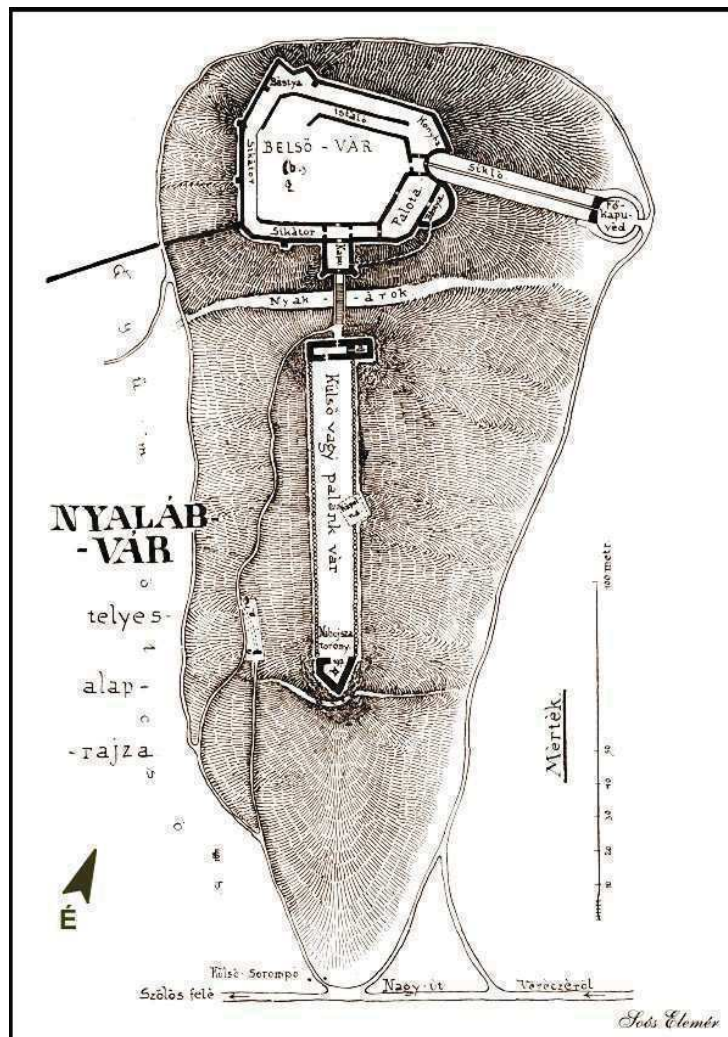
⁵¹KOMÁROMY: i. m., 40–41.

⁵²Uo. 41.

⁵³Uo. 41–42.

⁵⁴GÉRESI KÁLMÁN: *A nagy-károlyi gróf Károlyi-család oklevéltára IV*. Bp., 1887. 503–505.

említést tettem. A dombot a Fekete- és az Avas-hegy öleli körbe. A vár az 52 méter magas domb északi részének meredek lejtőjének tetején helyezkedett el, alapterülete: 52 x 47 méter volt. Az erődítménytől 30 méterre egy védelmi vonal volt kialakítva. A várdomb déli, lankás oldalán egy – háromszög alapú 10,15 x 9,65 méter alapterületű – őrtorony volt hivatott védeni a várat, ami a várba vezető utat is felügyelte. Maga a vár két részből állott: alsó és felső várból. A bejárat az alsó várrész délkeleti részén volt található, innen lehetett bejutni a felső várrészbe. Az alsó és felső várrész között 3–4 méteres szintkülönbség volt. A falak vastagsága 2–2,5 méter, magasságuk akár a 10 métert is elérte.⁵⁵

1. kép. Nyalábvár alaprajza.⁵⁶

⁵⁵ПРОХНЕНКО, И.А., МОЙЖЕС, В.В., ГОМОЛЯК, Е.М.: i. m., 213.

⁵⁶Soós Elemér rajza. Forrás: <http://jupiter.elte.hu/111/veglegesvar/alaplap.php?> (letöltés ideje: 2014. december 1.)

Továbbra is kérdéses, hogy mikor is épülhetett fel a királyházi Nyalábvár. A vár építésének kezdetét jelző dokumentum az idők folyamán vagy eltűnt, vagy valamelyik levéltár fel nem kutatott részlegében pihen. Saját magam az 1290-es évekre datálom a vár felépülését. Abban egyetérthetünk Komáromy Andrással, hogy a király részére Nyalábvár a huszti vár felépüléséig volt fontos, de mint másodlagos védelmi vonal, továbbra is jelentős lehetett, mivel az uralkodó még 1355-ben a várhoz tartozó vendégnépeket kiváltságokban részesíti. A dinasztiák váltakozása folyamán a vár nemesi családok kezébe kerül. 1376-ban Drág vajda szerzi meg a Nyaláb várat, majd pedig 1405-ben véglegesen a Perényi család birtokába kerül. A vár jelentősége a 16–17. századra felértékelődik. A vár pusztulását végül a királyi udvar dühe okozta. 1672-ben végleg megszűnik erődítményi funkciója a Nyalábvárnak. A vár történetének pontosabb megismeréséhez további levéltári és régészeti kutatásokra van szükség.

PREZENSZKI ERZSÉBET

A holló és az oroszlán – Bajoni István diplomáciai tevékenysége a 15. század közepén

Jelen tanulmányomban egy olyan főpap diplomáciai tevékenységével foglalkozom, aki a humanista műveltségű magyar követek köréhez tartozott és királyi titkárként teljesített követi megbízásai adalékul szolgálnak Mátyás király itáliai diplomáciai kapcsolatainak feltérképezéséhez. Ugyanis Bajoni István lesz Mátyás és Firenze diplomáciai kapcsolatának a „mozgatórugója”.

Bajoni István a Sártiványvecse nemzetségbe tartozó Bajoni család leszármazottja. A Sártiványvecse nemzetségnek¹ két ága volt, a Poroszlay-ág és a Borsy-Bajoni-ág, melynek kettészakadása után a Bajoni-ágnak központi birtokává válik Bajon.² Bajonnak 1342-ben négy birtokosa is van, melyek közül az egyik a Bajoni család őse, László. Az általa alapított família a 16. században a bihari térség negyedik legnagyobb földbirtokosává válik.³ Ezt a tekintélyes pozíciót Zsigmond uralkodása alatt László unokája, Bajoni György alapozta meg, aki az 1403-as felkelés során Zsigmondot támogatta, amiért cserébe az Órévi Lukács váradi püspökkel folytatott hatalmaskodási per során a király támogatását élvezte,⁴ valamint 1412-ben pallosjogot nyert⁵ Stiborici Stibor erdélyi vajda ajánlására.⁶ A pallosjog és az erdélyi vajda ajánlásából látszik, hogy György a király híve volt és jó kapcsolatot tartott fenn az ország egyik tekintélyes urával. Így Zsigmond uralkodásának utolsó évében a Bajoni család rokoni kapcsolatai és vagyona révén a Tiszántúl jómódú középbirtokosai között foglalt helyet.⁷ A Hunyadiak korában Bajoni György István (1411–1471)⁸ nevű fia V. László és I. Ulászló trónért

¹A nemzetség sajátossága Karácsonyi János szerint az, hogy a nemzetség személyneveinek, a Sártivánnak is, a Vecsének is csak a Duna mentén maradt nyoma. Pedig a nemzetségnek jóformán csak Tisza menti vagy tiszántúli ágai ismeretesek. KARÁCSONYI JÁNOS: *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*. Bp., 1995. 941. Engel Pál a Borsy-Bajoni-ág közös őseit tünteti fel, és annak négy leszármazottját. A Poroszlay-ág nem szerepel nála. ENGEL PÁL: *Középkori magyar genealógia*. CD-ROM. Bp., 2001. Sártiványvecse c. tábla.

²KARÁCSONYI: i. m., 941.

³MAKSAY FERENC: *Magyarország birtokviszonyai a XVI. század közepén*. Bp., 1990. I. 191.

⁴*Zsigmond-kori oklevéltár. I-VII.* Szerk.: MÁLYUSZ ELEMÉR – BORSA IVÁN. Bp. 1951–2001. (a továbbiakban: ZSO) II/1. 2172., II/1 3942.

⁵ZSO III. 2017.

⁶ZSO III. 2017.

⁷MÓDY GYÖRGY: Bajom és a Bajoni család uradalma a középkorban. *Biharnagybajom története és néprajza*. Szerk.: UJVÁRY ZOLTÁN. Debrecen, 1992. 27–69.

⁸ENGEL: i. m., Sártiványvecse c. tábla.

folytatott harcát kihasználva, gyarapította tovább a család vagyonát, növelve ezzel annak tekintélyét is. Hunyadi János katonájaként szerzett hírnevet magának, Vitéz János familiárisaként pedig István nevű fiát tanította. Később Mátyás királyt is támogatta, amiért birtokadományokat kapott.⁹ Békési ispánná¹⁰ és a váradi püspökség kormányzójává vált.¹¹

A társadalmi emelkedésre az udvar nyújtotta a legkedvezőbb lehetőséget. A feltörekvő személynek tehát előbb be kellett jutnia a királyi udvarba, ami befolyásos támogató nélkül nehezen ment. A pártfogó szerepét betölthette egy magas egyházi pozícióba jutott rokon éppúgy, mint valamely nagyúr, akinek a vezető familiárisai közé számított a jelölt. Így eshetett meg, hogy Bajoni István Hunyadi familiárisaként bejuttathatta fiát, Istvánt, mint egyházi személyt és Vitéz pártfogoltját Mátyás király udvarába. Így István feladata az lett, hogy a család politikai pozícióját megtartsa és biztosítsa a királyi udvarban.

Bajoni István tehát egy köznemesi család sarja volt, akinek pontos születési dátumát nem ismerjük. István nevével először egy birtokcsere kapcsán találkozunk, amikor édesapja 1455-ben V. László király előtt Szabolcs vármegyei Naprád és Gaád nevű birtokait elcseréli Szepesi László szintén Szabolcs vármegyében fekvő Ohat, Egyek és Bodach nevű birtokaira.¹²

István humanista műveltségének alapjait a váradi püspök udvarában szerezte meg, majd külföldi tanulmányait is Vitéz fedezte.¹³ Fraknói szerint Ferrarában, majd Bolognában járt egyetemre. Ferrarai tanulmányairól nincs közvetlen adatunk. Azonban Bolognában 1467 júliusában a kánonjog doktorává avatják.¹⁴ Erről Veress Endre ír részletesebben.

Az 1467. július 9-i bejegyzésből kiderül, hogy István korán megszerzett humanista műveltségének köszönhetően a bolognai egyetem professzorai előtt pozitív benyomást keltett, hiszen a bejegyzés „*nobili et doctissimo viro*”-nak nevezi. A forrás alapján úgy ítélem meg, hogy nem járt rendszeresen órákra, mégis a professzorok határozata szerint kánonjogi vizsgára bocsátható, és amikor István jónak látja, ezt a vizsgát le is teheti. Egy nemes és tudós/művelt ember állt előttük, aki még ráadásul a „*Serenissimi regis Hungariae secretario*”-ja is.¹⁵ Ezek szerint már a vizsga előtt betöltötte a királyi titkári (secretarius) pozíciót, amelyet nyilván Vitéz János és annak unokaöccse, Janus Pannonius közbenjárásának köszönhetett.¹⁶

⁹FEDELES TAMÁS: *A pécsi székeskáptalan személyi összetétele a késő középkorban (1354-1526)*. (a továbbiakban: FEDELES: *A pécsi székeskáptalan ...*). Tanulmányok Pécs történetéből 17. Pécs, 2005. 318.

¹⁰ENGEL: i. m., Sártiványvecse c. tábla.

¹¹MÓDY: i. m., 34.

¹²*A nagy-károlyi gróf Károlyi család oklevéltára. I–V.* (a továbbiakban: Károlyi). Szerk.: GÉRESI KÁLMÁN. Bp., 1882–1897. II. 305–306. CLXXXI. okl.

¹³KRISTÓF ILONA: Személyes kapcsolatok Váradon (1440–1526). *Fons*, 8. (2001) 1. sz. 67–84.

¹⁴FEDELES: *A pécsi székeskáptalan ...*, 318–319.

¹⁵VERESS ENDRE: *Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyve és iratai 1221–1864*. Bp., 1941. 51. FRAKNÓI VILMOS: Mátyás király magyar diplomatái (VII-ik közlemény). *Századok*, 23. (1899) 1. sz. 1–9.

¹⁶FEDELES: *A pécsi székeskáptalan ...*, 319.

Mátyás idejében csak egy királyi titkár működött a kancelláriában.¹⁷ Ő lesz a király bizalmasa, akit tehetsége, nem pedig születése, rokonsága emelt fel. Az 1464-es kancelláriai reform után a secretariusi tisztséget Beckensloer János viseli, de a váradi püspöki székhelybe való kinevezése után Bajoni István került e fontos pozícióba.¹⁸ Bónis György feltételezése szerint, mint notarius került be az udvarba, és mindössze néhány esztendeig (1467–1469) látta el a secretariusi teendőket. Ezek főleg diplomáciai missziók voltak.¹⁹ A legelső secretarius, akire Mátyás trónra lépte után diplomáciai ügyet bízott, Sári Péter volt. 1467 tavaszán azonban Bajoni István indult Rómába. 1467 vége felé Polycarpus György; kancelláriai tag ment Firenzébe, hogy Mátyást felvegyék a Velence ellen kötött ligába; majd 1469-ben újra Bajoni István utazott Firenzébe és Rómába.²⁰

Miután az egyetem engedélyezte a kánonjogi vizsgát, 1467. július 13-án István le is vizsgázott. A vizsga végén csak egy elutasítást (reprobatoria) kapott. Ezt is előre megmondta, mert a vizsgáztató tanárok között volt egy tanár, aki rosszindulattal volt iránta („*qui erat sibi inimicus*”). Mivel jól felelt a kérdésekre, ezért ettől az egy elutasítástól eltekintve, kihirdették, hogy tudásáról bizonyoságot tett, és odaítélték a doktori címet.²¹ Így július végén mint frissen avatott doktor érkezett meg Rómába, hogy a Mátyás által rábízott feladatokat elintézzék. Hogy mik voltak ezek a feladatok sajnos nem tudjuk.²²

Közel egy időben, az 1460-as évek közepén tanult Bolognában ifj. Vitéz János, Váradi Péter és Bajoni István. Ezek az emberek, mivel egymástól nem elszigetelten kerültek Itáliába, felvették és tartották is egymással a kapcsolatot és nem egyszer szoros barátságok is kialakultak közöttük. Sőt a későbbiekben is figyelemmel kísérték és támogatták egymás karrierjét.²³ Bajoni Váradi Péter állandó barátaihoz és híveihez tartozott.²⁴ Vitéz János és Janus Pannonius nem csak a secretariusi hivatalt eszközölte ki a királynál, hanem első római útja után, hazatérését követően a két főpaptól egy-egy kánonoki stallumot is kapott a pécsi és a váradi székeskáptalanban.²⁵

Secretariusként még többször járt Rómában. Az utasításokat nem ismerjük, de sejthetjük, hogy a követek, köztük István is, Mátyás rendszeres segélykérelmeit vitték a pápához. Az 1460-as években ugyanis Mátyás elsődleges diplomáciai partnerei az itáliai államok voltak, melyek jelentős összegekkel támogatták a magyar király törökellenes hadjáratait.²⁶ Ezekről a különféle támogatásokról Janus

¹⁷SZILÁGYI LORÁND: *A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban: 1458–1526*. Bp., 1930. 11.

¹⁸BÓNIS GYÖRGY: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp., 1971. 226. SZILÁGYI: i. m., 12.

¹⁹BÓNIS: i. m., 226.

²⁰SZILÁGYI: i. m., 82.

²¹VERESS: i. m., 51.; FRAKNÓI V.: *Mátyás diplomatái ...*, 4.

²²VERESS: i. m., 245.

²³KRISTÓF: i. m., 79.

²⁴FRAKNÓI VILMOS: *Egyháznagyok a magyar középkorból*. Bp., 1916. 169.

²⁵FEDELES: *A pécsi székeskáptalan ...*, 319.

²⁶TEKE ZSUZSA: *Mátyás és Firenze*. <http://www.matud.iif.hu/08dec/08.htm> (a letöltés ideje: 2014. szeptember 1.)

Pannonius egyik epigrammájában a következőképpen emlékezik meg: „*Róma adója arany, selymét ideküldi Velence./ Bari lovat szállít, fegyvereket Genua./ Végre Firenze maradt egyedül, ő még nem adózott.*”²⁷ Az epigrammából kiderül, hogy az 1460-as évek első felében Firenze se pénzzel, se katonákkal nem támogatta a török elleni harcokat. Ennek oka, hogy az említett időszakban Firenze a török szultán, II. Mehmed, támogatását élvezte, és az Oszmán Birodalommal folytatott kereskedelemnek köszönhetően törökbarát politikát folytatott. Ez a „barátság” azonban 1467-ben átmenetileg megszakadt a pápa és az itáliai közvélemény nyomására, lehetőséget adva így Mátyásnak a közeledésre. Firenze a török elleni háborúkban való részvételt elutasította, de a magyar követeket mindig szívélyesen fogadta. Ezt Mátyás követei is megtapasztalhatták, amikor a pápához vitték az uralkodó segélykérelmét, és menet-jövet megfordultak Firenzében.²⁸

1469 februárjában Bajoni István Rómába tartó útja során felkeresi Mátyás király levelével Firenzét, melyben Mátyás barátságáról és jóindulatáról biztosította a városállamot.²⁹ Mint ahogy első, úgy második római követségének részleteiről sem tudunk semmit. Ebből az időből csupán érdekes vadászkalandjának emléke maradt ránk,³⁰ valamint egy pápai felhatalmazás, melynek értelmében egyszerre több egyházi javadalmat is bírhatott.³¹

A Tiberis mentén esett vadászkalandjából, mely közismert, csupán annyit emelnék ki, Bajoni testi adottságait megvilágítva, hogy a szarvast, mely rátámadt, ökleivel verte le.³² E tettét Janus Pannonius elégiában örökítette meg, ami így szól István erejéről: „*Nagy Pallas könyörül meg, s felfegyverzi barátját:/ mennyei szent kardot fog remegő keze már./ Oly nagy erő van benne, hogy egyet sújt, s az agancsos / két lábat vesz el, célbatalál a csapás./ Ekkor, a küzdelmet bár felveszi hasztalan újra, / végre lerogy, vaskos teste a földre zuhan.*”³³ Ezek szerint István nem csak nemes, tudós férfi volt, hanem bátor és harcedzett is. Hiszen a középkor folyamán a vadászat is a kanonokok életmódjához tartozott, így nem állt távol tőlük a kardforgatás sem.³⁴

István Rómából jövet 1469 júniusában újra megállt Firenzében, és tájékoztatta a várost Mátyás csehországi győzelméről.³⁵ Ez a dicső győzelem jó lehetőséget adott arra, hogy Firenze kifejezze jóakarátát Mátyás irányába, és ajándékkal kedveskedjen neki. Firenze ugyanis két élő oroszlánt: egy hímet és egy nőtényt küldött

²⁷De iisdem ad eundem. *Janus Pannonius összes munkái.* (a továbbiakban: PANNONIUS: i. m.) Szerk.: V. KOVÁCS SÁNDOR. Bp., 1987. 235–236.

²⁸TEKE: i. m.

²⁹Uo.

³⁰VERESS: i. m., 245.

³¹FRAKNÓI: Mátyás diplomatái ..., 4.

³²VERESS: i. m., 245. FRAKNÓI: Mátyás diplomatái ..., 4–5.

³³De venatione Stephani de Baion oratoris. PANNONIUS: i. m., 382–385.

³⁴FEDELES: A pécsi székeskáptalan ..., 161.

³⁵TEKE: i. m.

Mátyásnak ajándékba.³⁶ Erről az eseményről a firenzeiek levele,³⁷ Mátyás válasza³⁸ és négy Janus Pannonius epigramma tudósít.³⁹

De miért éppen oroszlánokat küldtek a firenzeiek? Az ajándék kiválasztásában Bajoni Istvánnak jelentős szerepe volt. Mint Mátyás secretariusza és bizalmasa ismerhette az uralkodó vágyait, így Firenzében időzve elmondta, hogy Mátyás nagyon szereti ezeket az állatokat.⁴⁰

Bonfini is megemlíti a koronázási ünnepség leírásánál, hogy Mátyás udvarában oroszlánvadászatok és gladiátorviadalok is estek olykor-olykor, s bennük a királynak nagy gyönyörúsége telt.⁴¹ Csánki Dezső szerint nem tudhatjuk biztosan, hogy eleven oroszlánokkal üzött cirkuszi játékokra céloz-e Bonfini vagy pedig álarcos színészekre. Annyi bizonyos, hogy mint más európai fejedelem, Mátyás is tartott udvarában szelídített oroszlánokat.⁴²

Az oroszlánokkal érkező kísérelével elmondja azt is, hogy Firenze számára miért olyan fontos ez az állat, és miért tartja méltó ajándéknak. *Először*: ennek az állatnak a jelleme hasonlít a legjobban egy király jelleméhez. Ahogy a király parancsol a népnek és az embereknek, úgy parancsol az oroszlán is saját fajtájának.⁴³ Ez némi hízelgés Mátyásnak. *Másodszor*: az oroszlánok szimbolikus ajándékával nagyobb ajándékot nem is küldhetett volna Firenze, mert a firenzei nép a magyar királynak így saját régi jelét/jelképét (insigne) adta.⁴⁴ *Harmadszor*: a levél utal a két állam korábbi kapcsolatára is, amikor elmondja, hogy Mátyás elődei sokat tettek azért, hogy a firenzei nép megőrizhesse szabadságát, melynek jelképe szintén az oroszlán.⁴⁵ Az általuk küldött oroszlánok, *zálogként* (pro pignore), azt a célt

³⁶ „... cogitavimus duorum leonum munus ad te mittere.” – „Mittimus igitur ad te duos leones marem et feminam.” Mátyás király levelei: külügyi osztály (a továbbiakban: Mátyás levelei). Közzéteszi FRAKNÓI VILMOS. Bp., 1893–1895. I. 241–242. 177. sz. levél.

³⁷Uo. 241–242. 177. sz. levél.

³⁸Uo. 243. válaszlevél.

³⁹PANNONIUS: i. m., 235–236.

⁴⁰ „... oportune admodum Stefanus de Baion admonuit leones tibi esse cordi et videre te percupide illud genus.” Mátyás levelei, 241. Horváth Alice a következőképpen fogalmaz: „Ő tolmácsolta Firenzében Mátyás királynak azt a kívánságát, hogy oroszlánokat szeretne kapni.” HORVÁTH ALICE: *Báthory Miklós váci püspök (1474–1506) élete és kora*. A Váci egyházmegyei gyűjtemény kiállításán bemutatott tárgyak és dokumentumok katalógusa. Vác, 2006. 68.

⁴¹ ANTONIO BONFINI: *A magyar történelem tizedei*. Bp., 1995. 740. 4.1.15.

⁴²CSÁNKI DEZSŐ: I. Mátyás udvara. *Századok*, 17. (1883) 750–785.

⁴³ „Habent igitur illi quidem cum regibus similitudinem quandam. Quemadmodum enim vos gentibus atque hominibus imperatis, ita et illi sue genti et generi imperitant.” Mátyás levelei, 241–242. 177. sz. levél.

⁴⁴ „Neque est, si recte quis inspexerit, quod Florentinus ad te populus mittere posset maius; namque sub tali insigni et a principio constituta libertas nostra est et defensa atque aucta ad hanc usque diem. Admodum autem convenienter vetustum suum insigne Florentinus populus ad Ungarorum regem dono mittet.” Uo. 242.

⁴⁵ „Fuit enim populo Florentino pervetusta cum regibus Ungharis amicitia, et multa extant merita progenitorum tuorum antiquorum regum in urbem et libertatem nostram, cuius insigne leo est. Nos tecum eandem, que cum tuis progenitoribus et regibus Ungharis, esse cupimus.” Uo. 242.

szolgálják, hogy a két állam közötti régi baráti viszony továbbra is fennmaradjon,⁴⁶ valamint hogy méltó ajándékkal hódoljanak Mátyás előtt, gratulálva a csehek felett aratott győzelemhez is.

Az oroszlán azonban nemcsak a firenzei nép szabadságának a jelképe, hanem a cseh király címerállata is. Hogy mi készítette Mátyást a cseh korona megszerzésére, az köztudott, de lépünk ki egy pillanatra a hagyományos történelmi felfogásból.

A szakirodalom szerint Mátyás számára az volt az elsődleges, hogy egy igen stabil hatalmi koncentrációt, egy szövetségi rendszert, egy közép-európai és a német birodalom keleti tartományait is magában foglaló ligát szervezzék meg. Politikai tökéletet kívánt kovácsolni morva és sziléziai tartományaiból, amelyre későbbi szélesebb európai diplomáciájában építeni akart.⁴⁷ Janus Pannonius epigrammája jelét adhatja annak, hogy mennyire tisztában voltak ezzel akkoriban a firenzeiek, és maga Janus Pannonius is. „Mit! Hogy most cseh királyok címere díszes ez állat? / Új birodalmat nyersz, annak a jósjele ez.”⁴⁸ Így Firenze – az oroszlánok küldésével – és a magyar humanisták korán megjelenítették elvárásaikat Mátyás hatalmi aspirációival szemben. Az imperatori címet pedig maga Janus Pannonius is meglebegtette előtte.⁴⁹

Ugyanakkor nem osztom azt a vélekedést, mely szerint Firenze városállama két oroszlánszobrot kívánt küldeni Mátyásnak.⁵⁰ Az általam áttekintett források és szakirodalmak⁵¹ alapján úgy vélem, nem csak kívánt, hanem küldött is, és nem oroszlánszobrot, hanem két élő oroszlánt.⁵²

Az oroszlánokkal és a kísérő levéllel Garázda Péternek⁵³ kellett volna útra kelnie, helyette azonban⁵⁴ Thelegdi János⁵⁵ érkezik meg Bécsbe⁵⁶ 1470 februárjában.

⁴⁶ „Accipies igitur hoc munus nostrum, retinebisque pro pignore animi et observantie nostre erga te et maiestatem tuam.” Uo. 242.

⁴⁷ ATTILA BÁRÁNY: „Matthias’ European Diplomacy in the 1480s”. *Matthias and his legacy. Cultural and political encounters between East and West*. Eds. Attila Bárány – Attila Györkös. *Speculum Historiae Debreceniense*. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézet Kiadványai 1. Debrecen, 2009. 363–392.

⁴⁸ De leonibus per florentinos missis, ad Matthiam regem. PANNONIUS: i. m., 235.

⁴⁹ PAJORIN KLÁRA: Az első humanisták, a hatalmi reprezentáció korai ösztönzői Mátyás udvarában. *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Bp., 2008. 139–145.

⁵⁰ FEDELES: A pécsi székeskáptalan ..., 116.; FEDELES TAMÁS: Személyi összefonódások Pécsen, Mátyás és a Jagellók idején. *Püspökök, prépostok, kanonokok (Fejezetek Pécs középkori egyháztörténetéből)*. Szerk.: FEDELES TAMÁS. Szeged, 2010. 132.

⁵¹ FRAKNÓI VILMOS: *Hunyadi Mátyás király 1440–1490*. Bp., 1890. 203.; CSÁNKI DEZSŐ: *I. Mátyás udvara*. Bp., 1884. 49.; BALOGH JOLÁN: *A művészet Mátyás király udvarában*. Bp., 1966. I. 681.; PAJORIN: i. m., 143.

⁵² „Mittimus igitur ad te duos leones marem et feminam.”; „Leones, quos vestra civitas nobis dono misit, ...” Uo. 243. „... cum ob earum ferarum missionem ...” Mátyás levelei, 241–242. 177. sz. levél.

⁵³ Garázda Péter feltehetőleg 1443-ban született a Tolna megyei Aparon, a Vojk nemből származó és Szlavóniában nagy birtokokkal rendelkező családba. Felmenői részt vettek Zsigmond uralkodása elején a király törökellenes vállalkozásaiban, amiért az uralkodótól armálist kaptak. A címeres levelet Keresztúri Garázda Miklós, Péter nagyapja, és Szilágyi László 1409-ben megújították. A család rokonságban állt Vitéz Jánossal; akinek édesanyja

Nem a véletlen műve az, hogy Mátyás itt veszi át az állatokat. Szimbolikusan érzékeltetni akarja a császárváros lakóival és III. Friggyessel, hogy Firenze hódol előtte, és a világi uralkodók uralkodójánál, vagyis a császárnál is különbnek ismeri el őt.⁵⁷ Bajoni István nincs jelen az ajándék átadásánál. 1469 decemberében még Firenzében tartózkodott, majd onnan 1470 januárjában Velencébe ment.⁵⁸

Az ajándékot a király levélben köszönte meg, melyet nevében feltehetően Janus Pannonius fogalmazott meg.⁵⁹ A levél első része tájékoztatja a firenzeieket arról, hogy az ajándék épségben megérkezett, és Thelegdi „*kevés, de jóindulattal és finom ízléssel teli szót szólva*” (P. E. fordítása) az oroszánokat átadta.⁶⁰

A levél folytatásából kiderül, hogy Mátyás megértette az ajándék szimbolikus jelentését, mellyel a firenzeiek egyértelműen megüzenték, hogy hajlandóak a régi barátságot feleleveníteni és diplomáciai összeköttetést létesíteni a magyar királysággal. A válaszlevélben megfogalmazott köszönet Mátyás további célját is elének tárja. „*Egész államotokat felajánlottátok nekünk, hogy a barátság, ami egykor a mi és a ti őseitek között kölcsönösen élt, most egyszerre közöttünk is új kezdetet vegyen ennek az új zálognak a közbenjárásával, ami olyan, mint egy előjáték (preludio).*”⁶¹ (P. E. fordítása) Kiemelném az „előjáték” szót. Amivel a válaszlevél

Garázda leány, Péter pedig Janus Pannonius másod-unokafivére volt. Ferrarában, majd hosszú ideig Firenzében tanult. Janus 1465-ös római útja alkalmával meglátogatta, majd a pápánál egy szerzetesi javadalmat eszközölt ki számára, tanulmányi költségeinek fedezésére. 1478-ban olvasókanonok Pécssett. FEDELES: A pécsi székeskáptalan ..., 358–359.

⁵⁴Garázda Péter 1471. november 22-én levelet küldött Lorenzo de' Medicihez, melyben megindokolja, hogy miért nem tudta a rábízott feladatot végrehajtani. „*A véletlen úgy hozta, hogy ajándékkodra várva Velencében súlyosan megbetegedtem. ... Noha az egész ügyben semmit sem mulasztottam el, amit tekintélyed öregbítése érdekében helyesnek láttam, hiába, csak bosszantott, már temiattad is, hogy éppen akkor kötött ágyhoz a betegség, s így pazar ajándékodat nem kézbesíthettem személyesen a címzetteknek, ...*” Magyar humanisták levelei a XV–XVI. században. Szerk.: V. KOVÁCS SÁNDOR. Bp., 1971. Nr. 221. 415–416.

⁵⁵Thelegdi János Garázda Péter barátja volt. Garázda Péter betegsége miatt ő fogja kézbesíteni Mátyásnak az ajándékot. A Zala vármegyében fekvő azonos nevű településről származott, vélhetőleg kisbirtokos nemes családból. Javadalom szerzésében bizonyosan szerepet játszott Garázdával – és általa vélhetőleg Janusszal – fennálló kapcsolata. 1470–1477-ben kanonok Pécssett. FEDELES: A pécsi székeskáptalan ..., 455–456.

⁵⁶Balogh Jolán szerint ezt az ajándékot Thelegdi Budára vitte. BALOGH: Művészet Mátyás udvarában ..., 681.

⁵⁷PAJORIN: i. m., 143.

⁵⁸FRAKNÓI: Mátyás diplomái ..., 5.

⁵⁹PAJORIN: i. m., 143.

⁶⁰„... *et pauca insuper vestro nomine referens addidit, sed plena benevolentie et humanitatis.*” Mátyás levelei, 243. 177. sz. levél. Fordítását (a fordítás Boronkai Ivántól származik) közölte V. Kovács Sándor. Magyar humanisták levelei ..., 240. Nr. 110. Ugyanezt a fordítást közli még: *Mátyás és a humanizmus*. Szerk.: CSUKOVITS ENIKŐ. Bp., 2008. 147.

⁶¹„*Agimus igitur vobis gratias haud vulgares, cum ob earum ferarum missionem, que profecto et perrare sunt, nostris presertim in locis, et habent certam, velut ipsi etiam attigistis, nobiscum, hoc est cum regibus similitudinem; tum vero longe magis ob id, quod tali munere significari voluistis totam videlicet rempublicam vestram in hoc suo vetusto insigni nobis esse oblatam, ea mente, út amicitia que inter nostros et vestros maiores olim*

írója Mátyás azon célját szeretné jelezni, hogy nem csupán barátságra számít a magyar uralkodó, hanem arra, hogy ezt a kapcsolatot egy erős államszövetséggé tudja átalakítani. Erre utal az alábbi levélrészlet is: „*Ennélfogva igen szívesen fogadunk mindent; de sokkal szívesebben a jelzettet, mint a jelet, a testet, mint az árnyékot, a lényegét, mint a külsőt. Felajánljuk nektek cserében a mi barátságunk kívánt és előkészített bőségét vagy a szorosabb jóakarát kötelékére való szándékot.*”⁶²

Az 1469–1470-es években újabb háború robbant ki Itáliában. Nagy valószínűséggel ennek köszönhető Firenze nyitása a magyar uralkodó felé. Ugyanis a békekötést követően (1470 júliusában) Firenze távolodik Mátyástól, Mátyás diplomáciájában pedig az 1470-es években újabb irányváltás figyelhető meg, melynek köszönhetően Milánó és Nápoly kerül előtérbe, a Firenzével tervezett szövetség megkötése pedig elmarad.⁶³

Az 1469–1470-es években állandóan alakult és változott a firenzei-magyar kapcsolat. Az ezt befolyásoló személyek közül hármat emelnék ki. Vitéz Jánost, esztergomi érseket. Janus Pannoniust, aki 1461-ben nyerte el „a királyné főkancellárja” tisztelet, de Vitéz János mellett alkancellárként is szerepelt, külpolitikai ügyeket intézett, diplomáciai iratokat fogalmazott az úgynevezett „nagyobbik” kancelláriában. Bajoni Istvánt, aki Vitézzel és Janus Pannoniusszal szoros összekötetésben állt. Általuk került be a királyi udvarba, vált királyi titkárrá, és diplomatává. Követként jó szolgálatot tett Firenzének, mégis 1470-es velencei követsége után diplomáciai tevékenységéről nincsenek információink. Talán belekeveredett az 1471-es Vitéz-féle összeesküvésbe, melynek következtében hivatalnoki karrierje megszakadt, egyházi pályája azonban felfele ívelt.

Bár mind a három férfi sokat tett a firenzei-magyar szövetség létrejöttéért, ennek ellenére a *holló* által a *firenzei oroszlánnal* tervezett szövetség meghiúsult. Így fáradozásaiknak nem lett eredménye.

mutua viguit, simul etiam inter nos huius novi pignoris interventu et quasi quodam preludio novum resummat initium.” Mátyás levelei, 243. 177. sz. levél; Magyar humanisták levelei ..., 240. Nr. 110. Mátyás és a humanizmus, 147.

⁶² „*Quapropter accipimus perlibenter omnia; multo tamen libentius signatum quam signum, corpus quam umbram, rem quam figuram; offerentes vobis et nos e contra desideratam nostre necessitudinis copiam et paratam vel ad arctioris benevolentie vincula voluntatem.*” Mátyás levelei, 243. 177. sz. levél; Magyar humanisták levelei ..., 240. Nr. 110.; Mátyás és a humanizmus, 147.

⁶³TEKE: i. m.

KOVÁCS-VERES TAMÁS GERGELY

Jobbágyból nemes – a Kutacs család történetén keresztül

A nemesség történetének vizsgálata és kutatása régi időkre nyúlik vissza. E rendszéles talapzatát testesítették meg a címereslevéllel (*litterae armales*) rendelkező famíliák.¹ A Magyar Királyság területéről nagyjából százezer nemeslevelet ismerünk, többségüket már feldolgozták és publikálták.² E nemesi rétegről³ valamint az oklevelek társadalom- és művészettörténeti értékeinek fontosságáról a közelmúltban is jelentek meg új kutatási eredmények.⁴ Az eltelt évszázadok számtalan armálist ítétek pusztulásra, a fennmaradtak döntő része pedig levéltárakban pihen. Ezek mellett, időről-időre kerülnek elő olyan nemesi levelek, melyek családon belül apáról-fiúra öröklődtek, és ma is magántulajdonban vannak, „ereklyeként” őrizve.

A címben szereplő Kutacs család ősei és azok leszármazottai már sok évszázada Bolyok⁵ községben éltek. A familia jobbágyi eredetű, velük kapcsolatos okleveles emlékekről nincs tudomásom. A Magyar Kamara irattárában a 16. századtól kezdődően fennmaradt dézsmajegyzékek azok a források, melyek elsőként – név szerint – örökítették meg a településen élő gazdálkodókat.⁶ 1548-ban a gabonatedlajstrom 18. helybeli jobbágy nevét sorolta fel, utolsó előttiként jegyzékbe véve

¹Vö. ECKHARDT SÁNDOR: *Úr és paraszt a magyar élet egységében*. Bp., 1941.

²NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA: *Öt évszázad címerei, a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*. Bp., 1987. 14.

³SZÁLKAI TAMÁS: *Armálisták és armálisták a kora újkori Biharban : a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár egyéni címeres nemeslevelei (1535–1811) és nemesi iratai alapján* (egyetemi doktori (PhD) értekezés). Debrecen, 2010. Uő.: *Címeres nemeslevelek a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában*. Debrecen, 2016.

⁴SZÁLKAI TAMÁS: *Armales Transylvanorum: válogatás az erdélyi fejedelmek címeradományaiából*. Máriabesnyő-Gödöllő, 2009.; SZÁLKAI TAMÁS: *Nagytúri Thury Ferenc armálistája a Hajdú-Bihar Megyei Levéltár diplomagyűjteményéből: forrásközlés*. *Levéltári Szemle*. 2006. (56. évf.) 4. sz. 3–11.

⁵Bolyok és Sajóvárkony nagyközségek 1940. január 1-jén a Magyar Királyi Belügyminisztérium 6663/1939. II. (V. III.) b számú utasítása alapján egyesültek Ózd nagyközséggel, amelyet a belügyminiszter az 1948. október 13-án kiadott 181518/1948. (111. 03.) BM M. számú rendeletével 1949. január 1-jétől városi rangra emelt.

⁶A dézsmajegyzékek mai lelőhelye a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Mikrofilmtára, E szekció, Regesta decimarum (E 159). A tizedösszeírások mikrofilm másolatban érhetők el a MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára XV. 32. jelzet alatt. Kutatásaimat ezek felhasználásával végeztem.

Kutacs Pált (Palus Kwtach),⁷ aki zselléreként 6 dénár kereszténypénzt (Pecunia Christianitatis) fizetett.⁸

1552-ben a török sereg sikertelenül ostromolta – az ugyancsak Bolyokról származó Bolyki Tamás vitézsége okán is – Eger várát. 1554. szeptember 4-én azonban elfoglalták Füleket, és az új bég számos borsodi falut égettetett fel.⁹ Erre a sorsra jutott 1556-ban Bolyok is.¹⁰ Borsod vármegye ettől kezdve egészen 1596-ig kettős adózású területnek számított. 1593. november 11-én Tauffenbach Kristóf Füleknél megverte a törököket, 17-én pedig Pálffy Miklós a várat is visszavette, így a megye észak felől mentesült.¹¹ Viszont 1596-ban elesett Eger erődje, és az azt követő mezőkeresztesi csatában ismét keresztény vereség következett, mellyel újabb száz esztendőre állandósult a hódoltság a vidéken.¹²

Az oszmánok a katonai hódítások mellett nagy hangsúlyt fektettek az adózó népesség nyilvántartására, teherbíró képességének precíz felmérésére is. Hivatali apparátusuk időről-időre elkészítette az adóösszeírásokat (defterek). Ezekben név szerint feljegyezték az adófizető családfőket, valamint azok 15 éven felüli fiait, testvéreit.¹³ 1570-ből ismeretes a Hatvani szandzsák adóösszeírása, melyben a Putnoki náhijéhoz tartozó Bolyok¹⁴ faluban Kutacs Ferencsel, Kutacs Imrével és ennek fiával Pállal találkozunk.¹⁵

1548-at követően csak 1576-tól állnak rendelkezésünkre újabb tizedjegyzékek, ettől kezdve azonban több évből is.¹⁶ E században 12 alkalommal kerül említésre bennük a família. (1. kép.)

⁷NAGY KÁROLY: *Régi históriák : Ózd és környéke múltjának írott forrásai : Helytörténeti olvasókönyv.* Ózd, 1984. 31–32.

⁸MNL BAZML XV. 32. Dézsmajegyzékek. 358. tek.

⁹Vö. MARKUS KÖHBACH: *Die Eroberung von Fülek durch die Osmanen 1554 : Eine historisch-quellenkritische Studie zur osmanischen Expansion im östlichen Mitteleuropa.* Wien; Köln; Weimar, 1994.

¹⁰BOROVSKY SAMU: *Borsod vármegye története a legrégibb időktől a jelenkorig.* Bp., 1909. 85–86.

¹¹KLEIN GÁSPÁR: *Borsod vármegye és népességének története. Borsod vármegye : vármegyei szociográfiák V.* Szerk.: CSIKVÁRI ANTAL. Budapest, 1939. 35.

¹²BODNÁRNÉ MOLDOVÁN ÉVA: *Borsod-Abaúj-Zemplén megye története. Borsod-Abaúj-Zemplén megye hon- és népismerete.* Szerk.: SOMORJAI LEHEL. Miskolc, 2004. 53.

¹³VASS ELŐD: *Borsod megye török adóztatása az egri vár eleste előtt, 1544–1596. Borsodi levéltári évkönyv IV.* Szerk.: ROMÁN JÁNOS. Miskolc, 1981. 50.

¹⁴Bolog alakban.

¹⁵BAYERLE GUSZTÁV: *A hatvani szandzsák adóösszeírása 1570–ből = Defter Mufassal-I Liva Hatvan (Basbakanlik Arsivi, TD 550).* Hatvan, 1998. 246.

¹⁶MNL BAZML XV. 32. Dézsmajegyzékek. 1576. év 360. tek. ; 1577. év 361. tek. ; 1578. év 362. tek. ; 1579. év 362. tek. ; 1580. év 363. tek. ; 1581. év 364. tek. ; 1582. év 365. tek. ; 1583. év 365. tek. ; 1594. év 368. tek. ; 1597. év 369. tek. ; 1598. év 369. tek. ; 1599. év 370. tek. ; 1600. év 370. tek. ; 1601–1604. év 371. tek. ; 1605–1606. év 372. tek. ; 1607–1609. év 373. tek. ; 1614. év 374. tek. ; 1616. év 375. tek. ; 1619–1620. év 376. tek. ; 1621–1622. év 377. tek. ; 1623. év 378. tek. ; 1624. év 378. tek. ; 1626. év 379. tek. ; 1627. év 380. tek. ; 1647. év 381. tek. ; 1660. év 382. tek. ; 1662. év 382. tek. ; 1663. év 382. tek. ; 1664. év 382. tek. ; 1672. év 382. tek. ; 1673. év 382. tek. ; 1674–1686. év 383. tek. ; 1688–1693. év 384. tek. ; 1694–1716. év 385. tek.

Bolyok						
Summa Dapau Dicit prima						
Francis Kutab	fygl	80				fygl
Beneditus Brouk	fygl	17				fygl
Julian Wajda	fygl	8				fygl
Beneditus Dull	fygl	7				fygl
Ladislav Wajda	fygl	57	10			fygl
Syng Wajda	fygl	23	20			fygl
Beneditus Wajda	fygl	16				fygl
Paulus Dapau	fygl	30	20			fygl
Ladislav Wajda	fygl	60	10			fygl

1. kép. Bolyok 1583-as gabonadézsma-jegyzéke (részlet).

A dézsmajegyzékek nemcsak az adófizetők nevét, hanem termésmennyiségeiket is megörökítették, melyből az egyes családok gazdasági ereje is megállapítható.¹⁷ A 16. század második felében keletkezett lajstromok alapján az alábbi táblázatban összegeztem a família egyes tagjainak adótételeit:

Sor-	Adóév	Adózó neve	Őszi gabona	Tavaszi gabona	Méhkas	CHD18
------	-------	------------	-------------	----------------	--------	-------

¹⁷A tizedjegyzékekben általában az egyházi tized címén kivett gabona mennyiségét tüntették fel. Rendszerint előtte már a kilenced járandóságát is teljesítette a jobbágy. Ebből visszafelé számolva megállapítható a gazdálkodó termésének teljes mennyisége. A számítás módját ILA BÁLINT közli: „Ha a tizedjegyzékben csak a kivett tized mennyiségét jegyezték fel és ebből kell a teljes termést kiszámítani, akkor a tizedet 11,25-tel kell szorozni. ... a 90 kepeből 10 kepe kilenced után kivett 8 kepe tized 11,25-szörös szorzata adja ki a 90 kepe teljes termést.” Lásd: ILA BÁLINT: A dézsmajegyzékek mint a történelmi statisztika forrásai. A történelmi statisztika forrásai. Szerk.: KOVACSICS JÓZSEF. Bp., 1957. 102.

¹⁸A keresztényenzt fizetők rövidítése (CHRISTIANITATIS DENARII).

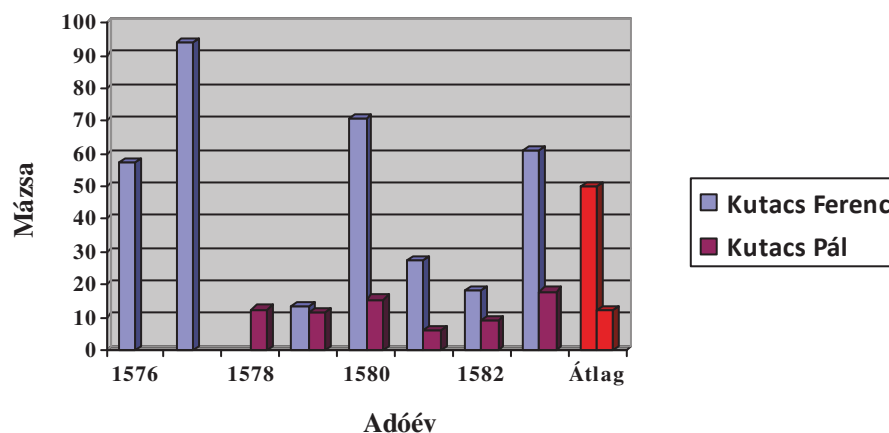
szám			termés	termés	(db)	
1.	1548	Kutacs Pál	-	-	-	6
2.	157019	Kutacs Ferenc, Kutacs Imre és fia Kutacs Pál	A török összeírás a falu különböző jövedelemforrását egy-egy tételben összegzi, így az egyes termelők javai nem kiszámíthatók.			
3.	1576	Kutacs Ferenc	73,125 gl ²⁰ (43,875 q ²¹)	22,5 gl (13,5 q)	3	-
4.	1577	Kutacs Ferenc	139,5 gl (83,7 q)	16,875 gl (10,125 q)	-	-
5.	1578	Kutacs Pál	20,812 gl (12,487 q)	-	-	-
	1579	Kutacs Ferenc	22,5 gl (13,5 q)	-	-	-
6.		Kutacs Pál	19,125 gl (11,475 q)	-	-	-
7.	1580	Kutacs Ferenc	118,125 gl (70,875 q)	-	-	-
		Kutacs Pál	25,875 gl (15,525 q)	-	-	-
8.	1581	Kutacs Ferenc	39,375 gl (23,625 q)	6,75 gl és (4,05 q)	-	-
		Kutacs Pál	7,875 gl (4,725 q)	1,8 gl (1,08 q)	-	-
9.	1582	Kutacs Ferenc	22,5 gl (13,5 q)	7,875 gl (4,725 q)	-	-
		Kutacs Pál	15 gl (9 q)	-	-	-
10.	1583	Kutacs Ferenc	90 gl (54 q)	11,25 gl (6,75 q)	2	-
		Kutacs Pál	30 gl (18 q)	-	2	-
		Kutacs Imre	-	-	-	6
11.	1594	Kutacs Imre (bíró)				
12.	1598	Kutacs Imre (bíró)				
13.	1599	Kutacs Imre (bíró)				
14.	1600	Kutacs Demeter (bíró)				

Az alábbi grafikonon Ferenc és Pál őszi és tavaszi gabonatermését összegeztem, és ezek átlagát is feltüntettem:

¹⁹BAYERLE: i. m., 246.

²⁰A gelima rövidítése, amely elszámolási egység volt. Vidékünkön a 16. században 30 kévét foglalt magába.

²¹A mázsa rövidítése, amely 100 kg.

Kutacs Ferenc az említett hét évben összesen 505,125 gelima (303,075 q) őszi búzát termelt, ami átlagosan 72,16 gelimát (43,29 q) ad. A termésmennyiségek jelentős ingadozást mutatnak. Tavasz gabonából az öt időpont alapján 65,25 gelima (39,15 q) az összes hozam, átlagban 13,05 gelima (7,83 q). Az őszi búza megtermeléséhez 14,43, míg a tavaszhoz 2,61 hold nagyságú szántóterületre lehetett szüksége.²² Ezeket összegezve 17,04 holdat kaptam, amely a gazda külső szántóterületének kétharmada. Ehhez hozzáadva az egyharmad kiterjedésű ugart (8,52 hold), amely így 25,56 holdnyi teleknagyságot eredményez.

Kutacs Pál esetében is elvégeztem ugyanezeket a számításokat. A rendelkezésre álló hat év adatai alapján összesen 118,687 gelima (71,212 q) az őszi termés, átlagban 19,781 gelima (11,86 q). Megtermeléséhez 3,95 hold szükségeltetett. A tavaszra vonatkozóan csak egy rendelkezésre álló adatom van: 1,8 gelima (1,08 q), ez 0,36 holdat feltételez. A szántóterület kétharmada tehát 4,31 hold, ugarral (2,15 hold), együtt pedig 6,46 hold.

Megállapíthatom, hogy Ferenc egy egész jobbágytelekkel bíró, módos gazda lehetett, erre a következtetésre jutott korábban N. Kiss István is.²³ Pál vagyoni kategorizálása már nehezebb feladat. Őszi búza termése alapján, szántóterületének nagysága a negyedtelkesek közé esik. Továbbá az is kérdéses, hogy az 1548-ban felbukkanó Pál azonos lehet-e az 1578-1583 között szereplő személlyel. Az időbeli közelség miatt elképzelhető. Elsőként a zsellérek sorában tűnik fel, ami persze nem azt jelenti, hogy ő sem földdel sem igaerővel nem rendelkezett. Az 1578-ban

²²A számításhoz kapcsolódó kulcsot N. KISS ISTVÁN adja: „[...] számos 16. század végi kimutatásból s dézsma-összegezésből tudjuk, hogy pl. Bihar megyében holdanként kb. 450 literes szemtermést vettek alapul. Ezek szerint kedvező termés esetén az egy köblös vetőmag ötszörösen térül meg. [...] 1 kassai gabona köből kb. 1 kalangyával (30 kévés) egyenlő és a holdankénti 450 literes (3 mázsás) termés hozzávetőlegesen 5 kalangyának felel meg.” Lásd: N. KISS ISTVÁN: *16. századi dézsmajegyzékek : Borsod, Heves, Bereg, Bihar és Közép-Szolnok megyék.* Bp., 1960. 9.

²³N. KISS: i. m., 234.

szereplő Pál, – mint mondtam – ennél azért jelentősebb gazdasági erővel bírt. Ha ugyanarról a személyről van szó, akkor igyekszem az alábbiakkal magyarázatot adni.

Figyelembe kell venni, hogy a török terjeszkedés miként hatott a községre. Az 1553-as – vagyis az utolsó békeévből való – portális összeírásból megtudjuk, hogy Bolyokon 8 portát vettek számba.²⁴ Az 1554-es török támadást követően 7 portát, 4 zsellért, 2 pusztult portát, és 1 bírót találtak itt az összeírók. Az 1555-ös év első felében „*Bolyk deserta per turcam.*„ - Bolyok a török miatt elhagyott. Az év második felében pedig csak 2 portát tüntettek fel. Az 1556-os évben a dicátorok három alkalommal szálltak ki összeírni a lakott helyeket. Első alkalommal Bolyok „*deserta*” a másik két összeírásból pedig hiányzik. Portális összeírás ezek után csak 1564-ből ismeretes, melyben a környék falvai – így Bolyok is – hódoltként szerepelnek. A török iga alá kerülés azonban nem ekkor, hanem már 1554-et követően bekövetkezett. Ugyanis, ha végigtekintünk az 1555. november 15. és 1556. november 2. között összeírt hitetlenek fejadóján a Hatvani szandzsák területéhez tartozó Jászberényi náhijében, akkor több környékbeli faluval²⁵ egyetemben ott találjuk „*Baloka*” községet is, amely Salgó várához tartozott.²⁶ Ebben az oszmánok hat háztartást írtak össze. Azonban a porták száma egészen a század végéig alacsony maradt: 1564-ben: 4 egészet és 6 pusztát, 1566-ban: 3, 1570-1572-ben: 2, 1574-1576-1578-1582-1584-ben: 1, 1588-ban: 2, 1596-ban pedig 2,5 portát; míg 1598-ban 13, 1599-ben pedig 11 házat vettek lajstromba. Mindebből látható, hogy a település portaállománya és lakosainak száma is erősen lecsökkent.

A település birtokosai²⁷ – a Bolyki család – minden bizonnyal igyekeztek megőrizni itt maradt jobbágyaikat, és közöttük újraosztva a település határában lévő megüresedett szántókat biztosították azok gazdasági alapját a jövőre nézve. Ezzel pedig fenn tudták tartani a maguk számára adózó képességüket. Mint ahogy az a török veszedelem előtti jegyzékekből kiderült, a család nem a zavaros időkben érkezett ide, hanem itt gyökereztek a középkor óta.

Ez alapján elképzelhető a két Pál közötti azonosság. Mivel a dézsmajegyzékekben Ferenc és Pál nem egymás után szerepel, hanem neveik között általában 4-6 más falubelit is megemlítenek, így ők nem egy telken éltek, hanem jobban elkülönülve a faluban. Már itt megfigyelhető a család két, vagyonilag és telek szempontjából is elkülönülő ága. A dézsmajegyzékek nem örökítik meg a családi kapcsolatokat, így nem alkalmasak genealógiai kutatásokra.

²⁴MNL BAZML XV. 32. Dicális összeírások. 453. tek.

²⁵Néhány szomszédos település: Disznós, Nádasd, Balaton, Cserne, Omán, Csokva, Sáta, Darofcse.

²⁶LÁSZLÓFALVI VELICS ANTAL: *Magyarországi török kincstári defterek*. Bp., 1886–1890. 1. köt. 182.

²⁷Az 1549-es portális összeírások szerint a település birtokosai a következők: Bolyky Kálmán 1, Bolyky Jakab 1, Horváth Mátyás 2, Bolyky Márton 1 és Bolyky Péter 3 portával. A Horváth család csak zálogbirtokos a faluban. Lásd: MAKSAJ FERENC: *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Bp., 1990. 260.

Ferenc méhészkedéssel is foglalkozott, általában 2-3 kaptárral rendelkezett. Az irányadó számítás²⁸ alapul véve ez nagyjából évi 12-18 kg-nyi (4,76-7,14 pint²⁹) méztermést (95-143 dénár értékben³⁰) produkált.

A család a 17. századból foghíjasan fennmaradt gabonadézsma-jegyzékekben is szerepel. 1601 és 1614 között kizárólag Kutacs Demeterrel találkozunk:

Sor-szám	Adóév	Státusza	Őszi gabona termés	Tized	Tavaszi gabona termés	Tized	Méhkas (db)
1.	1601	bíró	-	-	-	-	-
2.	1602	adózó	-	-	-	-	8 (48 kg)
3.	1604	adózó	1 gl ³¹ és 2 m (0,68 q)	3 m (0,06 q)	-	-	6 (36 kg)
4.	1605	bíró	-	-	-	-	-
5.	1606	adózó	-	-	-	-	11 (66 kg)
6.	1608	adózó	6 gl és 22 m (4,27 q)	19 m (0,38 q)	-	-	2 (12 kg)
7.	1609	adózó	11 gl és 10 m (9 q)	1 gl (0,8 q)	0,85 gl (0,68 q)	3 m (0,06 q)	3 (18 kg)
8.	1614	bíró	-	-	-	-	-

Vezetéknevüket – nyelvtani és névírási szabályok híján – általában Kuttas-nak, Kutasi-nak írták, később előfordul a Kutacz (1620), Kutas (1622) alak is. Demeter termelvényeinek mennyisége a zsellér-pauper kategóriák határán mozgott.

Az 1619 és 1627 közötti időben Kutacs György tűnik fel.³² Gazdasági ereje az előbbiekhöz hasonló.³³

²⁸N. KISS ISTVÁN kutatásai alapján a XVI. századi termelési viszonyoknak megfelelően átlag 6 kg-os értékkel számoltam. Ő ekképp foglalja össze: „Kiindulva a 394 kasból, kb. évi 20 mázsás mézterméssel számolhatunk. Egy méhészetre átlagosan évente 12 kg méz esik. [...] 46 kas után, a termés felét számítva eladásra kerülő mennyiségnek, évi 1,5 mázsára becsülhetjük az áruméz minimális súlyát.” Lásd: N. KISS: i. m., 243.

²⁹Az átváltásról: 1 liter méz = 1,5 kg, 1 régi budai és az új pozsonyi pint nagysága = 1,6786 liter. Ennek megfelelően 1 pint egyenértékű 2,5179 kg mézzel.

³⁰BODNÁR TAMÁS: *Borsod vármegye adózása a török korban*. Miskolc, 2005. Innen az alábbi részletek: Centerben: „Vajat 1 pintet adunk, mézet ugyanannyit, ami kitesz 40 dénárt.” (20.); Sátán: „Vajat tíz pintet adtak, mézet is ugyanannyit, ami kitesz 4 forintot.” (30.); Arlóban: „Vajat 20 pintet adtak, ami kitesz 4 forintot.” (31.); Járdánházán: „Vajat adtak 1 pintet, ami kitesz 20 dénárt.” (31.); Ózdon: „Vajat 2 pintet adtak és mézet is ugyanannyit, ami kitesz 80 dénárt.” (38.). Ennek megfelelően egy pint méz árát 20 dénárral számoltam.

³¹Mint az a dézsmajegyzékekből kiderül, 1601 és 1609 között áttértek a 32 kévét tartalmazó gelimára. 1609-ben 40-el, 1616-ban 32-vel, 1619-ben 30-al, 1620–1621-ben 40-el, 1622-ben pedig 30-al tették azt egyenértékűvé.

1627-ben Áfra Albert és Kutacs Pál volt a falu bírása (judex). 1647-ben Kutacs Tamás és Pál tűnik fel ismét. 1660-1661-ben Balázs és Imre. 1662-1665-ig Kutacs Imre a község elöljárója. 1662-ben Benedek adózik, 1663-ban 4 méhkas után (a váltság összege még ekkor is 2-2 dénár). 1664-ben pedig ugyanő 2 méhraj és 4 kecske (capra) után fizetett (a kecskéknél 6-6 dénár a váltsága). 1672-ben a decimátorok csak 5 zsellért találtak a faluban, és megjegyezték: „*Ex integris quatuor curiis venerunt et dicebant quod nec nobiles nec rustici decimam istius pagi dederunt.*” - „Az egészből [ti. a faluból] négy szekérnyi [gabona] jött be, és azt mondták, hogy ennek a falunak sem nemesei sem parasztjai tizedet nem adtak.”

1673–1674-ben a zsellérek mellett összeírták az armalistákat is, megjegyezve, hogy: „*Ezek semmiből sem adtak decimát...*” Az eredeti sorrendnek megfelelően: Kutacs Imre, Veres Pál és Balázs, Császár Farkas, Bolyki³⁴ Tamás és Albert, Kispál Pál és Mustos Péter.

Bolyok község tehát a 17. századi nemesítések hatására kezdett kuriálissá válni, és egy rövid elnéptelenedési (desolata) időszakot követően,³⁵ 1689-től ténylegesen annak tekinthető. Ekkor feljegyezték: „*Possessiones Jardanhaza Oomány et Bulik sunt curriae nobiles neque segetes habent[ur].*” - „Járdánháza, Omány és Bolyok falvakat és a szántóföldeket is a kurialista nemesek birtokolják.”

Mint láttuk, az 1660-as évek elején tűnik fel a jegyzékekben Kutacs Imre, aki folyamatosan a falu bírásának tisztét töltötte be. E hivatalának köszönhetően mentesült a tized, és a dicalis adó megfizetése alól.³⁶ Így gazdasági erejét nem tudtam felmérni. Valamint azt sem, hogy a mondottak közül kivel állt közvetlen családi kapcsolatban. A 17. század első feléből származó jegyzékek csekély gazdasági erőt, és ezzel párhuzamosan alacsony adóösszegeket mutatnak. Felmerül a kérdés, hogy milyen anyagi forrásból tudták előteremteni a jobbágyi terhek alól történő felszabadítás (manumittálás), a nemeslevél folyamodásának és magának az oklevél kiállításának költségeit (taxáját)?³⁷ A 16. századi dézsma és kilenced szedési gyakorlat, és annak mértéke mit sem változott a 17. században. A töröknek fizetendő adók azonban fokozatosan emelkedtek. Erről tanúskodnak az Eszterházy Miklós nádor rendeletére elkészített – többek között – Borsod vármegye hódolt településeinek adó- és kár összeírásai is.³⁸ Az 1641. évi vizsgálat jegyzőkönyvében a Bolyok faluban élő, 48 éves Veres Benedek – aki Bolyki Bálint úr jobbágya volt – esküdt ekképp vallott: „*Az miolta reá emlékezem, az időtül fogván tizedet adtunk az*

³²Az alábbi évek jegyzékeiben fordul elő: 1619, 1620, 1621, 1622, 1623, 1624, 1626 és 1627.

³³1619-ben 13 gelima és 15 kéve őszi búzája, tavaszija pedig 1 gelima és 4 kéve termett. E mellett 3 méhrajjal (examen) bírt. 1620-ban 8 gelima és 17,5 kéve őszi, valamint 2 gelima 10 kéve tavaszi az adó alapja. Ekkor 2 kaptára volt. 1622-ben 6 dénár kereszténypenzt fizetett.

³⁴Boliki alakban.

³⁵A dézsmajegyzékekben 1683-ban a korábbiakhoz hasonlóan összeírták a települést, 1686-ban elhagyottként (desolata) szerepelt, 1688-ban pedig az egész környék néptelen volt. 1689-ben már teljes egészében kuriális.

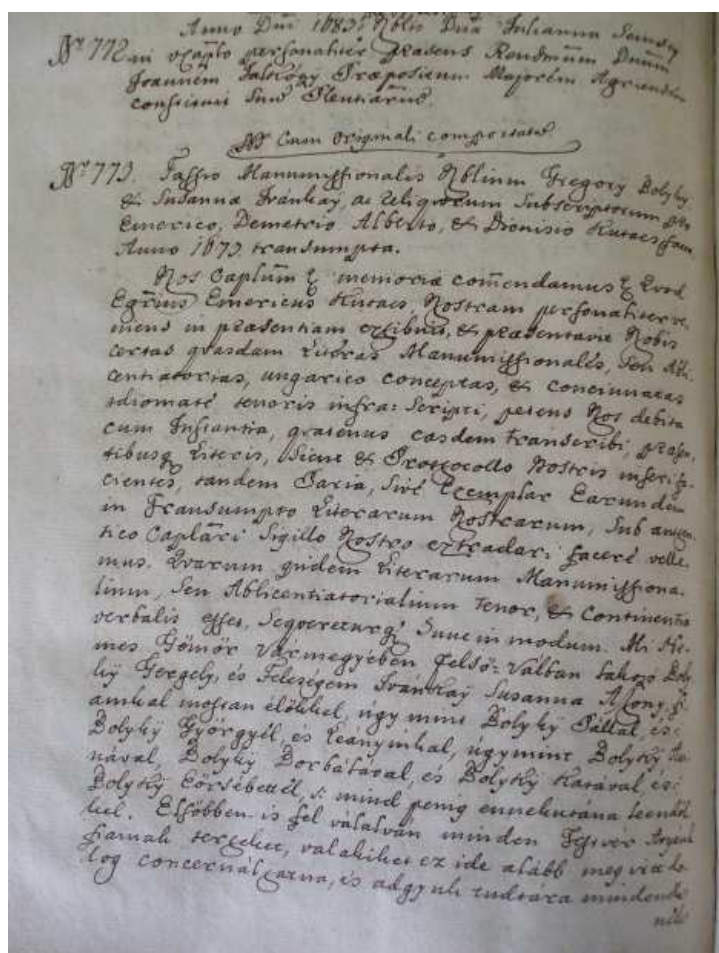
³⁶ILA BÁLINT: *Gömör megye I., a megye története 1773-ig.* Bp., 1976. 285.

³⁷KÓTA PÉTER: *A címereslevél ára. Mágánások, birtokosok, címerlevelesek : konferencia : Pécsvárad, 1995. szept. 12-13.* Szerk.: ÓDOR IMRE. Debrecen, 1997. 149-156. pp.

³⁸BODNÁR: i. m., 8.

töröknek, de elején csak az igaz tized volt. Szolgálatunk csak igen kevés volt. Mostan szántásunknak, kaszálásunk[nak], széna-, fa-, búzahordásunknak, aratásunknak semmi rendi nincsen, hanem egész esztendő által szolgáljuk, szőlőjét műveljük. Egy forintot ad minden barmos ember, az zsellér denarios 50. Ez mellett négy-négy icce vaját, az kinek marhája vagyon, ad.”³⁹ A század első felében is meglévő, de a török kiűzésével párhuzamosan felerősödő hadjárások sem kedveztek a vidék jobbágynépességének.

A tizedjegyzékek – ez esetben – tájékoztatnak a família társadalmi helyzetében bekövetkezett változásról. Ugyanis 1669-ben, más – nemességet szerzett – családokhoz hasonlóan a Kutacsok is mentesültek a különféle adók és szolgáltatások alól, és beléptek a nemesi rend tagjainak sorába, így a további jegyzékekből jobbágyként hiányoznak. A família felszabadító levelét az Egri Káptalan hiteleshelyi levéltára őrizte meg az utókor számára (2. kép).⁴⁰

2. kép. Az Egri Káptalan jegyzőkönyve.

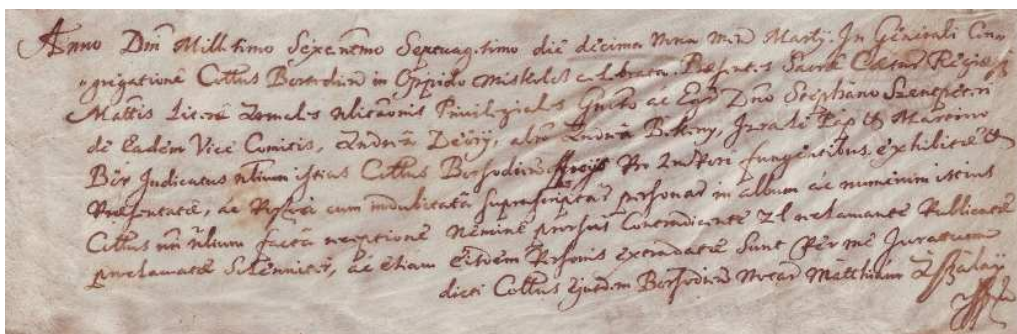
³⁹BODNÁR: i. m., 158.

⁴⁰MNL Heves Megyei Levéltára, XII. 1. 547–549.

Bolyky Gergely és Ivánkay Zsuzsanna szabadon bocsátási bevallást tett Kutacs Imre, Demeter, Albert és Dénes részére. Mindezt 1673. június 13-án⁴¹ az egri káptalan „tekintetes” Kutacs Imre személyes kérésére a jegyzőkönyvbe másolta, és részére másolatot adott ki (lásd a Függelékben: 1.).

A felszabadító levélből látható, hogy a Bolykyak mentesítették a Kutacs család tagjait és telküket a jövőre nézve mindenféle földesúri tehertől (inscriptio és exemptio). Ennek költsége 700 Forint, egy csikó és egy pár karmazsin csizma volt. A Borsoddal szomszédos Abaúj vármegyében kelt 1669. december 10-i árszabásban olvasható, hogy abban az időben egy hízott magyar ökör 40, míg egy jobb fajta csizma 3 forintba került.⁴²

Címerkérő folyamodványuk nem maradt fenn. I. Lipót magyar király (1657-1705) ennek, a már említett Kutacs Imrének nemességet és címet adományozó oklevelet adott ki Bécsben, 1669. október 29-én (lásd Függelék: 2.).⁴³ Az oklevél felhajtásának (plicatura) jobb szélén olvasható a kihirdetési záradék (3. kép).

3. kép. Kihirdetési záradék.

Borovszky Samu is megemlíti, hogy a familia 1669. október 29-én nyert címet és nemességet, és felsorolja az adományosokat: „Kútacs Imre, neje: Balaspali Margit, fia: Dénes, leánya: Orsolya; testvérei: Demeter és Albert, ezek nejei: Szalmási Katalin és Vas Dorottyia, ennek fia: Albert, leányai: Anna, Erzsébet, Zsófia, Katalin és Dorottyia. (Jk. VIII. 407.)”⁴⁴ Az újrakötött vármegyei jegyzőkönyvben ma az újraszámolás alapján a 423. oldal alján található a bejegyzés.

⁴¹ „Datum feria tertia proxima post dominicam secundam sacro sanctae et individuae trinitatis. Anno D[omi]ni millesimo sexcentesimo septuagesimo tertio.”

⁴² ACSÁDY IGNÁCZ: Régi árviszonyok. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle. Szerk.: PAIKERT ALAJOS. Bp., 1894. (1. évf.) 1. sz. 88. és 90.

⁴³ Az eredeti oklevél a mai napig magántulajdonban van. Örököje Veres Pálné, született Kutacs Ilona, aki ózd-bolyoki lakos. A latin szövegben szereplő rövidítéseket jelölés nélkül oldottam fel. Az oklevél arany színnel írott szavait *dólt*, a vörös tintával pergamenre vetettek pedig *félkövérrel* szedéssel jelöltem.

⁴⁴ BOROVSZKY: i. m., 237.

Kempelen Béla is Borovszkyra hivatkozva ugyanezeket az adatokat közli.⁴⁵ A Királyi Könyvek nem tesznek említést a családdal kapcsolatosan.⁴⁶

Az armális jó állapotban vészelte át az évszázadok viszontagságait (4. kép). A pergamen még mindig erős, halvány sárga árnyalatú, mérete: 496 x 737 mm. A plicatura 160, a címerkeret magassága 168, szélessége pedig 125 mm.

4. kép. A Kutacs család armálisa.

Ázás, vagy sérülés nyomai nem láthatók rajta. A plicaturát vörös-sárga-kék-fehér színű sodrott zsinór fogja össze, melyen ép, viasz függőpecsét lóg. A 116 mm átmérőjű, cipőformájú, természetes színű (enyhén sárgás-barnás), magas peremű viaszfészekbe került az uralkodó, kancellárián őrzött pecsétjének vörös viaszba nyomott képe.

Az adományosok nevének felsorolásánál – nyelvtani szabályok híján – eltérés figyelhető meg a családnév írásában. Amíg a legtöbb helyen Kutacs alakban fordul elő, egy helyütt Kuthats-ként szerepel.

⁴⁵ „Czímeres levelet 1669. okt. 29. K. Imre kapott. Kihirdette Borsodmegye.” Lásd: KEMPELEN BÉLA: *Magyar nemes családok*. Bp., 1913. 6. köt. 305.

⁴⁶ KIRÁLYI KÖNYVEK: [elektronikus dokumentum]. Közreadja a: Magyar Országos Levéltár, Arcanum Adatbázis. Bp., 2000–2002. 10–17. köt. (1647–1683).

Lássuk a címerkeret leírását: arany-zöld keretben a rózsaszín damaszkolt szőnyeg felső részén központi helyet foglal el Ausztria címere a koronával, a keret négy sarkában, egy-egy címert találunk (Magyarország kiscímere, illetve Csehország, Horvátország és Dalmácia címere), ezen belül látható a zöld babérkoszorú által övezett lila mezőben elhelyezkedő címer. Az országok címere alig kidolgozott, ábrái szinte kivehetetlenek, színei elmosódtak. Dalmácia jelvényén csak a három sárga folt jelzi a három koronás oroszlánfejet.

A szövegben részletesen leírt címerképhez is van néhány észrevételem. A katonai pajzs nem háromszögű, hanem kerekaljú. Az oroszlán jobb mancsában lévő szablya nem látható a pajzs süvegezése miatt, amelyről nincs szó a szövegben, és nem is festették be, valamint a rajta látható liliomoknak is csak ceruzás körvonalai vannak meg. A sisakdísz oroszlánja teljességével azonban pótolja hiányérzetünket. A foszlányok leírása – „*innen aranysárga és kék, onnan pedig fehér és vörös*” – és ábrázolása között annyi különbség van, hogy az aranysárga mellől hiányzik a kék.

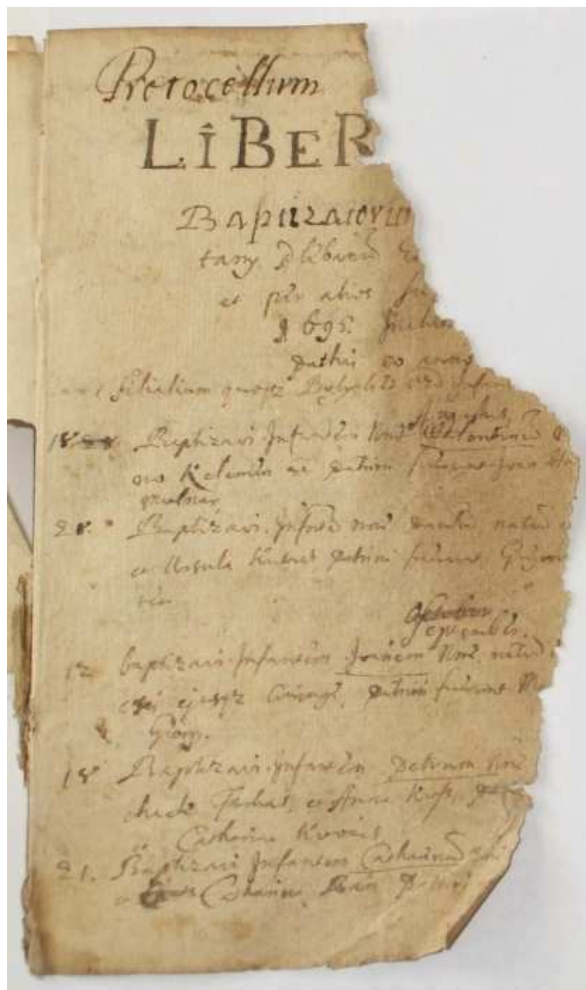
Érdekes momentum, hogy a címerszerző Imre minden bizonnyal testvéreivel együtt élt a községben, azok is nők voltak, sőt Albert már családos, mégsem találjuk meg a nevüket a dézsmajegyzékekben, és fordítva sem a többiekét az armálisban.

A nemesi levél számos családtag nevét megőrizte az utókornak. 1695-től kezdődően már vizsgálhatók a Sajóvárkonyi plébánia anyakönyvei. Ugyanis Bolyok község a török-kor viszontagságai közepette, 1620-tól ennek filiája volt.⁴⁷ Az első, korai időkből fennmaradt matricula még nem táblázatos felépítésű, mint későbbi társai, hanem szövegesen, latin formulákra építve, folytatólagos bekezdésekkel vezetett.

A töredékesen megmaradt címoldalon találjuk velük kapcsolatosan az első, keresztelésre vonatkozó bejegyzést: „1695. augusztus 28. Megkereszteltem a Pál néven született csecsemőt, [akinek szülei]: [...] és Kutacs Orsolya. Keresztszülők voltak: Gergely [...]”⁴⁸ (5. kép).

⁴⁷KOVÁCS-VERES TAMÁS GERGELY: *Bolyok község története a török-kor első felében 1526–1606*. Bp., 2013. 66.

⁴⁸„*Baptizavi inf[an]te[m] n[omi]ne Paulu[m] natu[m] ... [ex parentibus] ... et Ursula Kutacs patrini fuerunt Gregori ...*” Lásd: *Az Ózd-Sajóvárkonyi Plébánia anyakönyvei, 1695-1950. ANYAKÖNYVEK, 1. köt. (1695-1737) címlap.*

5. kép. Az I. anyakönyvi kötet címlapja.

Orsolya asszony nem más, mint a nemesség szerző Imre lánya, aki Pál nevű fiának adott életet, sokadikként ezen a néven a famíliában. 1697. december 2-án, 1699. július 1-jén⁴⁹ és 1707. november 9-én keresztanyaságot vállalt.⁵⁰

⁴⁹A dátum kérdéses, ugyanis a bejegyzés május és augusztus hónapok között található, eléje mégis 17bris került. A bejegyzés írója talán az év hetedik hónapjára, azaz júliusra gondolt?

⁵⁰„Baptizavi infante]m n[omi]ne Elizabetha[m] ex pa[ren]tib[us] Kiss Mátyás et Anna Demeter patrini Joannes Csaszar et Ursula Kutacs.” Valamint: „Baptizavi infantem n[omi]ne Dorotheam ex parentibus Casparo Enekes et Catharina Nemet patrini Paulus Mihály et Dorothea Kutacs.” Illetve: „Baptizavi infantem adm[odum] r[everen]dus d[omi]n[us] Joannes Szöllösi nomine Franciscum natum ex parentib[us] Petro Kovács Judita matri patrini Gregor[ius] Hangoni Ursula Kutacs. Bolyok.” Lásd: ANYAKÖNYVEK: i. m., 7., 10–11., és 34.

Meg kell jegyezni, hogy a születés és a keresztelés időpontja nem esett egybe, a köztük eltelt idő néhány nap esetleg egy-két hét is lehetett. Ez érvényesül az egyes személyek elhunytá, és temetésének időpontja esetében is.

1696. július 20-án, 1701. december 14-én illetve 1704. december 25-én Vas Dorottya legkisebb lánya, Dorottya tünik fel, mint keresztszülő.⁵¹ Majd a későbbiekben még két alkalommal.⁵² 1697. augusztus 11-én – az ekkor 43 év körüli – Kutacs Béla viseli e tiszteket, ám ő a család másik ágának tagja lehetett, mivel az adományozottak felsorolásában nem szerepelt.⁵³

A bejegyzések itt a lakóhelyet – Bolykiensis-Bolyok – is meghatározták és megtudjuk, hogy a család római katolikus felekezeten volt.

1699. augusztus 24-e előtt néhány nappal látta meg a napvilágot Császár János, – aki maga is armalista volt – és Kutacs Orsolya, Imre nevű fia.⁵⁴ Majd mindketten keresztszülők 1700. augusztus 15-én.⁵⁵

A házasságkötésekre vonatkozó adatok között e korai anyakönyvben nem találtam utalást a családra. Az elhunytakra vonatkozóak között azonban igen: „1724. június 6. Bolyokon eltemettem a Kutacs Anna [nevű] gyereket, 6 éves [volt].”⁵⁶

A címerszerző unokája – Imre – fiatalon hunyt el: „1727. december 4. Eltemettem a boly[o]ki Kutacs Imrét, a legszentebb bűnbánattal, az utolsó kenettel és az oltáriszentséggel megerősítve.”⁵⁷ Abban az időben csak hozzávetőlegesen adták meg az egyes személyek életkorát. Hiszen sok esetben még nem álltak

⁵¹ „Baptizavi inf[an]tem n[omi]ne Dorothea[m] e[x] Casparo Kovats et Catharina Pamutos parentibus, patrini Casparus Enekes et Dorothea Kutacs.” Valamint: „Baptizavi infantem n[omi]ne Elizabetha[m] nata[m] ex parentib[us] Matthia Veres et Ursula Ipacs patrini fuerunt Mathaeus Hagyo et Dorothea Kutacs.” Illetve: „Baptizavi infantem filium Gaspari Enekes ex matre Catharina Nemet cui impositu[m] nomen Stephanu[s], patrini ejus Michael Páll et Dorothea Kutacs.” Lásd: ANYAKÖNYVEK: i. m., 4., 17., és 24.

⁵² „1710. június 8. Baptizavi infantem no[m]in]e Stephanu[m] ex parentibus catholicis Stephano Csák et Anna Havas patrini ego plebanu[s] Steph[anus] Páldi Varkon[ziensis] et Dorothea Kutacs. Uraienses.” Valamint: „1710. december 10. Baptiz[avi] infantem no[m]in]e Stephanu[m] natu[m] ex parentib[us] catholicis Mathia Veres et Ursula Ipacs. Patrini fuere Martinus Bolyki et Dorothea Kutacs. Cathol[ici] Bolykienses.” Lásd: ANYAKÖNYVEK: i. m., 43–44.

⁵³ „Baptizavi infantem n[omi]ne Paulu[m] Disznosdiensem ex par[enti]b[us] Francisco Kovats et Anna Marcis patrini ejus fuerunt Andreas Toth et Helena Kutacs.” Valamint: „Baptizavi infan[tem] n[omi]ne Steph[anum] ex pare[n]tib[us] Thoma Boda et Catharina Antal patrini Adalbertus Kutacs et Elizabetha Veres.” Lásd: ANYAKÖNYVEK: i. m., 5. és 7.

⁵⁴ „Baptizavi infantem n[omi]ne Emericu[m] ex parentib[us] Joanne Csaszar et Ursullya Kutacs patrini ejus fuerunt Lukas(?) Csik et Elizabetha Jeso.” Lásd: ANYAKÖNYVEK: i. m., 11.

⁵⁵ „Baptizavi infante[m] n[omi]ne Laurentium natum ex parentib[us] Joanne Medve et Catharina Guszona. Patrini fuerunt Joannes Csaszar et Ursula Kutacs.” Lásd: ANYAKÖNYVEK: i. m., 14.

⁵⁶ „Sep[elivi] inf[an]tem Anna[m] Kutács in Bollyk 6. an[n]or[um].” Lásd: ANYAKÖNYVEK: i. m., 154.

⁵⁷ „Sep[elivi] Emericum Kutacs Bolykien[sem] s[anctis]simis poeni[tenti]ae, [et] euch[ar]isti[ae] et extremae unct[i]onis sacramentis munitum. An[n]or[um] circ[iter] 34.” Lásd: ANYAKÖNYVEK: i. m., 157.

rendelkezésre korábbi anyakönyvek, vagy egyéb források. Viszont – mint láttuk – már Imre születése előtt is vezették az anyakönyvet, így ha a plébános vette volna a fáradságot, pontosan is beírhatta volna, hogy az elhunyt 28 éves volt.

A család másik ágának egy tagja esetében azonban pontos életkort közöl: „1729. január 2. Eltemettem Kutacs Béla boly[o]ki lakost, a legszentebb bűnbánattal és az oltáriszentséggel megerősítve. 75 éves volt.”⁵⁸

A magyar névviselés az európai mintákhoz hasonlóan fejlődött, és szabályozására nézve három korszakot különíthetünk el. Az első időszakban – a honfoglalás korától kezdve a felvilágosult abszolutizmus időszakáig – még nincsenek – vagy csak elvétve – a nevek viselésére vonatkozó szabályok.⁵⁹ Mint láthattuk, a nemesség szerző Imre lánya, Orsolya Császár Jánossal kötött házasságot. Azonban nem vette fel annak családnevét. A mellékelt bejegyzésekből is kitérünk, hogy ez általános volt a korszakban, hiszen a házastársakat a frigy előtt és után is a korábbi nevükön említették. Azonban más aspektusa is van ezen névviselésnek. Főként azok a családok, melyek nemeslevéllel kerültek nemesítésre, jogukat azon keresztül tudták érvényesíteni és fenntartani a jövőre nézve. Az armális megőrzésével párhuzamosan az abban szereplő családnevet is folyamatosan viselniük kellett. Hiszen, ha házasság, vagy más úton megváltozott, akkor később már nehezen tudták bizonyítani nevüket és leszármazásukat a címerszerzőtől. Tehát az adott családnév folyamatos viselése és öröklődése által kapcsolódtak a nemességhez. Kivált fontos szerepe volt ennek egy olyan korszakban, mikor folyamatosan napirenden voltak a nemességvizsgálatok majd a nemességi perek.

III. Károly magyar király (1711–1740) 1723. április 10-én kelt rendelete alapján megindultak hazánkban a nemességvizsgálatok (investigatio nobilium). Az eljárást a vármegye által kijelölt megyei tisztségviselőkből felállított biztosság folytatta le, melynek eredményét a vármegye jegyzőkönyvébe is bevezették.⁶⁰ Hiszen a nemesi vármegye törvényhozással, végrehajtással és igazságszolgáltatással kapcsolatos politikai funkciókat is magában hordozott. Az 1728. március 15-én lezajlott investigatio során Bolyokon a Kovácsok, Veresek és Császárok mellett a Kutacs família is prezentált: „Béla és Mihály, Kutacs [Imre] unokája, a Lipót által Bécsben, 1669. október 29-én kiadott [oklevelet] Borsod vármegye nemesi közgyűlésén 1670. március 19. napján kihirdették. Kutacs Imrének, általa feleségének Baláspály Margitnak és fiának Dénesnek és lányának Orsolyának, ezen keresztül Demeternek

⁵⁸ „Sepel[ivi] Adalbertum Kutacs incola[m] Bollykien[sem] s[anctis]simis poeni[tenti]ae, et euch[ar]i[sti]ae sacramentis munitu[m]. An[n]or[um] 75.” Lásd: ANYAKÖNYVEK: i. m., 158.

⁵⁹MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN: *Név és jog, a névviselés jogi szabályozásának fejlődése Magyarországon*. Bp., 2013. 23.

⁶⁰SZÁLKAI TAMÁS: *Iratok és armalisták. Műveltség és mentalitás a bihari nemességigazolások dokumentumaiban. Hajdú-Bihari Levéltári Füzetek 1*. Debrecen, 2010. 4–5. Lásd még: PAPP LÁSZLÓ: *Az önkormányzatiság vázlatos áttekintése, különös tekintettel a hosszú 19. század alkotmányos megoldásaira. De iurisprudencia et iure publico: jog- és politikatudományi folyóirat*. Főszerk.: PACZOLAY PÉTER. Szeged, 2012. (VI. évf.) 1–2. sz. 1. és PAPP LÁSZLÓ: *The concept of autonomous local governments and their different forms of appearances in the traditions of our national public law. Journal on European History of Law*. EU, 2012. (Vol. 3) No. 1. 62–65.

és Albertnak, akik szintén Kutacs testvérek, kiadatott, az adományossal való kapcsolattal semmilyen nehézség nem merült fel. Továbbá ugyanazok feleségeinek: Szalmássi Katalinnak és Vas Dorottyának, az ő fiának Albertnek, és leányainak: Annának, Erzsébetnek, Zsófiának, Katalinnak és Dorottyának, akik hasonlóan Kutacsok.”⁶¹

1725-ben a taksás nemesek (taxalistae) községenkénti összeírása során találkozunk – többek között – Kutacs Imrével, aki féltelkesként tűnik fel.⁶² Ugyanis az 1595. évi V. törvénycikk meghagyta, hogy: „[...] az egytelkes nemesek, [...] adózzanak és hadcsapatokat állítsanak ki.”⁶³ A hadiadót a 16–18. században taxának is nevezték, melyet a jobbágytelken élő kishemeseknek is fizetniük kellett.⁶⁴ A tized fizetésére is rászoríthatták őket.⁶⁵ Ez azonban nem jelenti a nemesi adómentesség eltörlését.

Az 1754–1755. évi vármegyei nemesi összeírás 2228 kiváltságos személye (jogi és természetes) között azonban nem szerepeltek a Kutacsok.⁶⁶

Bolyok urbárium 1771. június 18-án készült el, ennek tabellájában Beretki Zsigmond úr jobbágyaként Kutacs Imrével találkozunk.⁶⁷ Nyolcad méretű jobbágytelekkel, negyed pozsonyi mérőre való beltelekkel, 4 hold szántóval, és 1 embervágó réttel rendelkezett. A robotot 2 marhával (igával) kellett elvégezni 6 és fél nap időtartamban, vagy 13 napig gyalogosan. Kilenced helyett heted jár a földesúrnak természetben, valamint lenből és kenderből. Ezeken kívül 1 Forinttal, negyed icce⁶⁸ vajjal (2,09 dl), negyed-negyed kappannal és csirkével illetve másfél tojással adózott. Ő láthatóan a Kutacs család nemesi ágán kívül rekedt (6. kép).

⁶¹ „*Adalbertus et Michael nepos ejus Kutacs, Leopoldinas Viennae 29 8bris 1669 ema[na]t[as]. Publicat[us] in co[mi]t[at]u Borsodien[si] sub g[ene]r[ali] congreg[atione] die 19 martii 1670. Pro Emerico Kutacs per illum Margareta Balaspaly consorte et Dionisio filio ac Ursula filia, hocpro Demetrio et Alberto similit[er] Kutacs fratribus emanatae cum ipse impetrator fuisset nulla difficultas, et pro etiam uxoribus eund[em] Catharina Szalmassi ac Dorothea Vas una cu[m] filio eisdem Alberto, filiabusq[ue] Anna Elisabetha Sophia, Catharina Dorothea pariformiter Kutacs.*” Lásd: MNL BAZML IV. 516. No. 1281.

⁶²MNL BAZML IV. 501/a. 20. köt., 213.

⁶³Ezer év törvényei: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=2710> (a letöltés ideje: 2014. január 7.).

⁶⁴BÁN PÉTER: *Magyar történelmi fogalomtár*. Bp., 1989. II. köt. 196.

⁶⁵Magyar Katolikus Lexikon: http://lexikon.katolikus.hu/T/taksas_nemesek.html (a letöltés ideje: 2014. január 8.).

⁶⁶MNL BAZML IV. 501/b. Politicorum actorum materiae XXVII. fasc. XXXI. frust. 1019.

⁶⁷MNL BAZML IV. 501/b. Közgyűlési iratok. XXII. I. 325.

⁶⁸1 pozsonyi (híg) icce 1593 és 1874 között 0,8393 literrel volt egyenértékű. Lásd: BOGDÁN ISTVÁN: *Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmérték 1874-ig*. Bp., 1991. 208.

Posseio Bolyok Classis 4ta

Kereszt és Vezeték Nevek.	Jobbágy Helynek.		Eltérő helyi Szolgálat vagy Robot.		Kilenczed	Adózások.							
	Belső	Külső	Mivolta.										
	Jobbágy Helynek Mértéke.												
Pofonyi Mértékre való.	Szántó Föld Hold.	Rét Ember Vagó	Marhás Robot. 2. Munka.	Vagy E helyett kézi Szolgálat	Eltérő helyi Arentia.	Tűzre való Fa.	Fonyás.	Ki főzött Vag.	Kappany.	Céke.	Tójsá.	No.	Hold No.
<i>Coloni Perzenu.</i>													
<i>Dom Paul Fodor.</i>													
<i>Frans. Könyv.</i>	$\frac{4}{8}$	1. 10. 5.	26	52		1.	-	-	$\frac{4}{8}$	1.	1.	6	
<i>D. Pong. Kovács</i>													
<i>Emil. Mivolta.</i>	$\frac{4}{8}$	1. 10. 5.	26	52		1.	-	-	$\frac{4}{8}$	1.	1.	6	
<i>D. János. Rácz.</i>													
<i>Károly. Kelemen</i>	$\frac{4}{8}$	1. 10. 5.	26	52		1.	-	-	$\frac{4}{8}$	1.	1.	6	
<i>Taxalista</i>													
<i>D. János. Borotka</i>													
<i>H. Emeri. Kutac</i>	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$	4.	1.	$\frac{6}{12}$	1.	-	-	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{2}$	
<i>Szabó. István.</i>													
<i>D. J. Paul. Dolyki.</i>													
<i>S. János. Pál</i>				12									
<i>D. János. Császár</i>				12									
<i>G. Andr. Mészáros</i>													
<i>Summa.</i>		12. 34. 52. 104.	843.	105		4.			$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{2}$	

Signat in Posseio Bolyok die 18. Junij 17

J. János. Pongrácz. Tabula Judice Afflor. et in negotio Urbani. Edm. János. Pongrácz.

J. János. Pongrácz. Köcske

Judem János. Pongrácz. János. Pongrácz.

János. Pongrácz. 24

6. kép. Bolyok urbárium.

A község urbáriumával zárom a család történetének felvázolását. A Sajóvárkonyi Plébánia anyakönyvei egészen a 20. század közepéig szolgáltatnak adatokat a familia genealógiájához. Ezzel egy közel 500 éves időintervallum hidalható át az 1548-as első említés és napjaink között.

Függelék

1.

„Mi nemes Gömör vármegyében Felső-Válban lakozó Bolykij Gergely, és feleségem Ivánkaij Susanna aszony, fiainkal mostan élőkkel, úgy mint Bolykij Pállal, és Bolykij Györgyel, és leányinkal, úgy mint Bolykij Annával, Bolykij Borbálával, és Bolykij Katával, és Bolykij Eörsébettel, s mind pedig ennekutána leendőkkkel. Elsőbben-is fel válalván minden testvér atyánk fiainak terheket, valakiket ez ide alább meg irtt dolog concernálhatna,⁶⁹ és adgyuk tudtára mindeneknek, az kiknek illik, ez mi levelünknek rendiben; hogy mi meg tekintvén nemes Borsod vármegyében, Bolyok nevű faluban lakozó Kutacs Imrének, Kutacs Demeternek, Kutacs Albertnek, és azoknak fiaiknak, Kutacs Dijenesnek jámbor, és hivséges jobbágyinknak jámbor, és hivséges szolgálattokat, és adtünk, és engedtünk örök szabadságot fiúrúl fiúra mind magoknak, és mind mostan élő, és ennek utána leendő mind á két ágon lévő maradékjoknak irrevocabiliter,⁷⁰ és irremissibiliter,⁷¹ hét száz magyar forintokban, id est⁷² fl[orens] 700, egy gyermek lóban, és egy karmazsin csizmában, melly specificallt sum[m]át statim,⁷³ et de facto bonis,⁷⁴ et usualibus monetis,⁷⁵ minékünk le is tettenek, és minket plenarie contentáltak.⁷⁶ Adtünk penigh szabadságot ezen felül specificallt⁷⁷ jámbor jobbágyinknak ilyen okon: hogy á data p[rae]sentium,⁷⁸ mind magunk, s mind peniglen maradékunk eöket semmi jobbágyágnak terhével, szolgálattal, és adózással, dés[z]ma adással eöket nem terhellyük sem magunk, sem peniglen maradékunk, sem magokat, sem peniglen maradékjokat, hanem mi túlünk im[m]unisek,⁷⁹ és szabadosok légyenek, ugyan azon ház-hellyel, á mellyen mostan laknak, és ennek mindennémű rétével, és földével, és erdeivel, berkeivel, pástyával, halászó vizével, föld, és réth örtvány örökségivel edgyüt, malmával, és malom helyével, egy szóval minden a[hhoz] tartozó igaz pertinenciaival,⁸⁰ és jövedelmivel edgyüt, az melly specificallt ház-helyet is adtünk eörökben nekik, és ez aránt rajtok lévő minden igaz földű úri autoritásunkat,⁸¹ és szabadcságunkat ellenek plenarie le tészük, úgy hogy ha kedvek, és értékek téssen reá, az mi kegyelmes koronás király urunktúl eő fölségétül magoknak szabadon armalist impetrálhassanak,⁸² és

⁶⁹Illetne.

⁷⁰Megmásíthatatlanul.

⁷¹Könyörtelenül.

⁷²Vagyis.

⁷³A megjelölt összeget nyomban.

⁷⁴És ténylegesen a javakat.

⁷⁵És a szokásos összeget.

⁷⁶Teljesen kielégítettek.

⁷⁷Megjelölt.

⁷⁸Ettől kezdve.

⁷⁹Mentesek.

⁸⁰Tartozékaival.

⁸¹Tekintélyünket.

⁸²Kérhessenek.

hozathassanak, és ez felül specificaltt ház-helyre is regnis consensust⁸³ hozathassanak, és azokat meg hozatván, az nemes vármegyén szabadon publicaltathassanak⁸⁴ minden akadály, és meg bántódás nélkül, seőt arra is obligályuk⁸⁵ magunkat, hogy az nemes egri káptalanban bé visszük, és ott-is ezen mi túlünk adatott szabadságrúl az nemes káptalan előtt fassiót,⁸⁶ és relátiót⁸⁷ teszünk: az leg[iti]ma evictiót⁸⁸ magunkra, és mind az két ágon való, vagy lévő maradékinkra és posteritasinkra⁸⁹ fel vészük, és fel válallyuk, hogy eöket az felül specificaltt szabadságban meg tartjuk mind magokat, mind peniglen maradékjokat, és posteritássokat. Seőt minden leg[iti]mus impetitorok⁹⁰ ellen meg oltalmazzuk mind magunk, s-mind maradékunk magunk kölcségével, és fáratságával, mind mogokat, s mind penig maradékjokat; hogy ha peniglen casu quo⁹¹ meg nem oltalmazhatnánk, ávagy oltalmazni nem akarnánk, adúnk arra szabadságot, es auctoritást,⁹² hogy valamelly vármegyében az magyar korona alatt jószágunk találtatik, azon vármegyének szolgál-bíráját, az kinek processussában⁹³ jószágunk találtatik, eskütyével edgyüt, sine exmissionalibus,⁹⁴ csak magok házoktól is ki hihassák, és magoknak az felyül specificaltt capitalis summáigh irremissibiliter satis facialtathassanak,⁹⁵ és executaltathassanak,⁹⁶ nem használván magunk oltalmára semmi törvényes remediumokkal,⁹⁷ úgy mint had, szüret, aratás, diaeta,⁹⁸ octava,⁹⁹ repulsiókkal,¹⁰⁰ inhibitiókkal,¹⁰¹ hanem szabadosan minden meg bántódás nélkül az executiót¹⁰² végben vitethessék. Mellynek nagyobb bizonságára, és álandobb voltára adtuk ezen pecsétes levelünket kezünk írásával meg erősítvén, és ide alább coramozó¹⁰³ becsületes személyek előtt. Datum in pos[s]es[s]ione Felső Vál die 2^a aprilis anno 1669.¹⁰⁴ Bolykij Gergely keze kereszt x vonása (ls) Ivánkaij Susanna keze x vonása Bolykij Pál keze x vonása, Bolykij Borbála keze x vonása (ls) Bolykij

⁸³Királyi jóváhagyást.

⁸⁴Kihirdetethessék.

⁸⁵Kötelezzük.

⁸⁶Bevallást.

⁸⁷Jelentést.

⁸⁸Törvényes szavatosságot.

⁸⁹Utódainkra.

⁹⁰Törvényes vádló.

⁹¹Abban az esetben.

⁹²Tekintélyt.

⁹³Járásában.

⁹⁴Törvényes eljárás nélkül.

⁹⁵Főbenjáró összegig könyörtelenül eleget tétethessenek.

⁹⁶Folytathassanak.

⁹⁷Orvosságokkal.

⁹⁸Országgyűlés.

⁹⁹Az ünnep nyolcadik napja, törvényszolgáltatásra való idő.

¹⁰⁰Visszautasításokkal.

¹⁰¹Eltiltásokkal.

¹⁰²Végrehajtást.

¹⁰³Hitelesítő.

¹⁰⁴Kelt Felsővály faluban, 1669. április 2-án.

Panna keze x vonása (ls), Bolykij Kata keze x vonása (ls). Coram me¹⁰⁵ Georgio Losonczi judice nobilium co[m]it[at]us Gömöriensis¹⁰⁶ mp. (ls) Coram me Stephano Literati¹⁰⁷ (ls) mp. Deme Bálint keze x vonása (ls) Coram me Thoma Bolykij (ls) Székely Márton keze x vonása (ls) Coram me Stephano Lapos (ls) Német János keze x vonása.”

2.

Nos Leopoldus, Dei gratia electus Romanorum imperator, semper augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae, Ramae, Serviae, Gallitiae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariaeque etc. rex, archidux Austriae, dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, dux Lucemburgae, ac superioris et inferioris Silesiae, Wierthembergae, et Thecae, princeps Sveviae, comes Habsburgi, Tyrolis, Ferreti, Kyburgi et Goritiae, landtgravius Alsatie, marchio Sacri Romani Imperii supra Anasum, Burgoviae, ac superioris et inferioris Lusatiae, dominus Marchiae Sclavonicae, Portus Naonis et Salinarum, etc.

Memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit, universis, quod nos cum ad nonnullorum fidelium nostrorum humillimam supplicationem nostrae propterea factam maiestati, tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis fidelis nostri Emerici Kutats, quae ipse sacra primum regni nostri Hungariae coronae et deinde maiestati nostrae pro locorum et temporum varietate fideliter exhibuit et impendit ac sese imposterum quoque exhibere et impendere velle pollicetur. Cum igitur ob id, tum vero ex gratia et munificentia

Mi Lipót, Isten kegyelméből a rómaiak felséges császára, és Németország, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia, Ráma, Szerbia, Galícia, Lodóméria, Kunország és Bulgária, stb. királya, Ausztria főhercege, Burgundia, Brabant, Stíria, Karintia, Krajna, Morvaország őrgrófja, Luxemburg, Felső-, és Alsó-Szilézia, Württemberg és Téka hercege, Svécia fejedelme, Habsburg, Tirol, Ferrete, Kiburg és Görz grófja, Elzász őrgrófja, az Enns felett fekvő Szent Római Birodalom, Bajorország, továbbá Felső-, és Alsó-Luzsácia őrgrófja, a Vend Őrgrófság, Pordenone és Salzburg ura, stb.

Emlékezetül adjuk jelen oklevelünk erejével, tudatván mindazokkal, akiket illet, hogy Mi, néhány hívünknek Felségünk elé terjesztett legalázatosabb kérelmére, továbbá pedig meggondolván és figyelembe vévén hívünknek Kutats Imrének hűségét és hűséges szolgálatait, melyeket Ő először Magyar Királyságunk Szent Koronájának, azután Felségünknek különböző helyen és időben híven teljesített és a jövőben is tenni és teljesíteni ígérkezik; egyrészt ezért, azoknak, akik Nekünk és a

¹⁰⁵Elöttem.

¹⁰⁶Gömör vármegye szolgabírája.

¹⁰⁷Deák.

nostra regia, qua quosque de nobis et republica Christiana benemeritos, virtutisque colendae studiosos antecessorum nostrorum divorum quondam Hungariae regum exemplo prosequi eisque certa virtutum suarum monumenta, quae ad maiora quaeque praestanda eos incitare possent, decernere consueverunt. Eundem itaque *Emericum Kutats*, ac per eum *Margaretham Balaspali* consortem, et *Dionysium* filium, ac *Ursulam* filiam, nec non *Demetrium* et *Albertum* similiter *Kutats*, fratres suos carnales et uterinos, prout etiam uxores eorundem *Catharinam Szalmasy*, ac *Dorotheam Vass*, una cum filio itidem *Alberto*, filiabusque *Anna*, *Elisabetha*, *Sophia*, *Catharina* et *Dorothea*, pariformiter *Kuthats*, de regiae nostrae potestatis plenitudine et gratia speciali in coetum et numerum verorum atque indubitatorum regni nostri Hungariae et Partium ei subiectarum nobilium duximus cooptandum, annumerandos et adscribendos. Annuentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes ut ipsi a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus omnibus illis gratiis, honoribus, indultis, privilegiis, libertatibus, praerogativis et immunitatibus, quibus caeteri veri antiqui et indubitati iamfati regni nostri Hungariae et Partium ei subiectarum nobiles hactenus quomodolibet de iure vel consuetudine uti sunt et gavisii, utunturque et gaudent, uti, frui et gaudere possint ac valeant; haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint.

In cuius quidem nostrae erga ipsos exhibitae gratiae et clementiae ac liberalitatis testimonium veraeque et indubitatae nobilitatis signum haec arma seu nobilitatis insignia. Scutum videlicet militare rubri coloris trigoni instar erectum, cuius fundum occupat viridis triiugis

kereszténységnek érdemeiket és tiszteletet szereztek, királyi kegyelmünk és bőkezűségünk folytán elődeinknek, Magyarország néhai dicső királyainak példáját követvén, erényeiknek jutalmát – mely őket még nagyobbak teljesítésére buzdíthatja – meg szoktuk adni.

Ezért tehát ugyanezt a *Kutats Imrét*, általa feleségét *Balázspály Margitot*, fiát *Dénest* és lányát *Orsolyát*, továbbá *Demetert* és *Albertet*, akik hasonlóképp *Kutatsok*, az ő saját, és anyai részről való rokonaikat, miként feleségeiket is, *Szalmásy Katalint* és *Vass Dorottyát*, hasonlóképp fiát, *Albertot* és lányait: *Annát*, *Erzsébetet*, *Zsófiát*, *Katalint* és *Dorottyát*, akik ugyancsak *Kuthatsok*, királyi hatalmunk teljességével és különös kegyelmünkkel kivéven elhatároztuk, hogy Magyarországnak és kapcsolt részeinek igazi és kétségtelen nemeseinek rendjébe felvesszük, befogadjuk és soroljuk.

Megengedvén és megfontolt elhatározásból beleegyezvén, hogy ők mostantól fogva a jövőben örök időkig mindazon kegyekkel, tisztségekkel, kedvezményekkel, kiváltságokkal, szabadságokkal, előjogokkal és mentességekkel, amelyekkel Magyarországnak és a kapcsolt részek többi igazi, régi és kétségtelen nemesei eddig bármilyen jog vagy szokás alapján éltek és élnek, azokkal mindkét nembeli összes örökösök és utódaik élhessenek, azokat élvezhessék és bírassák.

Írántuk tanúsított kegyelmünk, jóakaratumk és nagylelkűségünk bizonyosságául, továbbá igazi és kétségtelen nemességük jeléül ezt a nemesi címet, avagy jelvényt adományozzuk. Látható egy egyenesen álló, háromszög alakú, vörös színű katonai pajzs, ennek alját

monticulus in eiusque depressioribus partibus integer fulvus leo naturaliter effigiatus, divaricatis posterioribus pedibus, corporis mole arrecta erecte stare, ore patulo ac lingua rubicunda exerta caudaque bifurcata ad dorsum elevata, anteriorum vero pedum sinistro virentem palmam, dextro autem evaginatam frameam tenere, atque in dextram scuti partem conversus esse visitur, in superioribus porro scuti angulis, singulis candidis liliis prominentibus. Scuto incumbentem galeam militarem craticulatam sive apertam regio diademate, exeoque alium leonem inferiori per omnia similem inguinetenus eminem, proferente ornatam. A summitate vero sive cono galeae laciniis, seu lemniscis hinc flavis et caeruleis, illinc autem candidis et rubris, in scuti extremitates sese diffundentibus scutumque ipsum decenter exornantibus, quemadmodum haec omnia in principio se capite praesentium literarum nostrarum pictoris manu et artificio propriis suis coloribus depicta esse conspiciuntur. Eidem *Emerico Kutats*, ac per ipsum superius nominatim specificatis personis ipsarumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose danda duximus et conferenda. Decernentes et ex certa nostra scientia animoque deliberato concedentes ut ipsi a modo imposterum futuris et perpetuis semper temporibus eadem arma seu nobilitatis insignia more aliorum verorum atque indubitatorum memorati regni nostri Hungariae et Partium ei subiectarum nobilium sub iisdem iuribus praerogativis, indultis, libertatibus et immunitatibus, quibus ipsi vel natura vel antiqua consuetudine usi sunt et gavisi utunturque et gaudent ubique in praeliis, certaminibus, pugnis, hastiludiis, torneamentis, duellis, monomachiis aliisque omnibus et singulis ac quibusvis exercitiis militaribus et nobilitaribus, nec non

egy háromhalmú zöld hegyecske foglalja el, aminek a lentebbi részén egy teljes, vörhenyes oroszlán, természetes módon lefestve, hátsó lábait szétterpesztve, teljes testével felegyenesedve egyenesen áll; szája nyitva, vöröslő nyelve kinyújtva, és kétágú farka háta fölé emelve, az elülső bal mancsában zöldellő pálmaágot, jobbában pedig kivont szablyát tartva, a pajzs jobb oldala felé fordulva látható. A pajzs felső sarkaiban egy-egy fehér lilium mutatkozik. A pajzsra rostélyos vagy nyitott katonai sisak támaszkodik királyi koronával, ebből másik oroszlán, az alsóval teljesen egyező, derékig kiemelkedve illően díszíti azt.

A sisak ormáról vagy tetejéről innen aransárga és kék, onnan pedig fehér és vörös szalagok vagy foszlányok a pajzs széleire ráomlanak, miként mindez jelen oklevelünk elején, a festő keze által művészien, saját színeivel megfestve is látható.

Ennek a *Kutats Imrének* és ő általa a fent név szerint felsorolt személyeknek és mindkét nembeli örökösöknek és utódaiknak ezt a címet kegyesen adtuk és ajándékoztuk. Elhatározván eltökélt szándékkal és megfontolt lélekkel megengedvén, hogy ők ettől fogva örökidőkig mindig ezt a címet, avagy nemesi jelvényt Magyarország és az alávetett részek igazi, és kétségtelen nemeseinek a szokása szerint ugyanazokkal a jogokkal, előjogokkal, kedvezményekkel, szabadságokkal és kiváltságokkal, amelyekkel azok akár természetnél, akár régi szokásnál fogva éltek és amelyeknek örvendtek, élnek és örvendenek mindenütt: csatákban, ütközetekben, dárdavetéseken, lovagi tornákon, bajvívásokon, párviadalokon, egyéb katonai és nemesi gyakorlatokon, nemkülönben pecséteken, kárpitokon,

sigillis, velis, cortinis, aulaeis, annulis, vexillis, clypeis, tentoriis, domibus et sepulchris generaliter vero in quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae vetustae ac syncerae nobilitatis titulo, quo eos, ab omnibus cuiuscunque status, dignitatis, conditionis et praeeminentiae homines existant, insignitos et ornatos dici, nominari, haberi et reputari volumus et mandamus, ferre, gestare, illisque in aevum uti, frui et gaudere possint ac valeant; haeredesque et posteritates ipsorum utriusque sexus universae valeant atque possint. Imo nobilitamus, damus et conferimus praesentium per vigorem.

In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam praesentes literas nostras secreto sigillo nostro, quo ut rex Hungariae utimur, impendenti communitas. Eidem *Emerico Kutats*, ac per eum supra denotatis personis ipsarumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandas duximus et concedendas. Datum per manus fidelis nostri nobis dilecti, reverendi Francisci Szegedy episcopi Vacziensis consilarii nostri et aulae nostrae per dictum Regnum nostrum Hungariae Cancellarii in civitate nostra Vienna Austriae, die vigesima nona mensis octobris anno domini Millesimo Sexcentesimo Sexagesimo Nono, regnorum nostrorum Romani duodecimo, Hungariae et reliquorum decimo quinto, Bohemiae vero anno decimo quarto. Reverendissimis ac venerabilibus in Christo patribus, dominis Georgio Szelepcheny metropolitanae Strigoniensis et altero Georgio Szecheny Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopis, Thoma Pálffy ab Erdeod Agriensis, fratre Martino Borkovich electo Zagrabiensis, Georgio Barsony electo Varadiensis, Matthaeo Szentthamassy electo Transylvaniensis, Leopoldo a

üstökön, szőnyegeken, gyűrűkön, zászlókon, pajzsokon, hajítófegyvereken, otthonaikban, sírhalmokon, és általában bármiféle tárgyon és bármiféle vállalkozás során a régi és hamisítatlan nemesség címén, amellyel őket és valamennyi mindkét nembeli örökösüket bármely rangú, rendű, állapotú és méltóságú férfiú részéről felékesítettnek és felruházottnak mondatni, neveztetni, elismertetni és tartatni akarjuk és a címet hordani és viselni megparancsoljuk, valamint, hogy azt örökké használhassák, élvezhessék és annak örvehdhessenek. Sőt, őket jelen oklevelünk által megneemesítjük és nekik nemességet adunk és adományozunk.

Ennek az emlékére és örök erősségére titkos függőpecsétünkkel – melyet, mint Magyarország királya használunk – megerősített nemesi kiváltságlevelünket ugyanennek a *Kutats Imrének*, örökösének és mindkét nembeli utódainak kiadni és jóváhagyni rendeltük.

Kiadatott a Mi őszintén kedvelt hívünk, főtisztelendő Szegedy Ferenc váci püspök, tanácsosunk és magyarországi kancellárunk által az ausztriai Bécs városunkban, az Úr 1669. évének október havának 29. napján, római [birodalom] uralkodásunk 12., a magyarországinak 15., a csehországinak pedig a 14. évében.

Amikor a főtisztelendő és tisztelendő atyák a Krisztusban Szelepcsényi György esztergomi érsek, másrészt Széchenyi György a kánonilag egyesült kalocsai és bácsi egyházak érseke, erdődi Pálffy Tamás egri, Borkovich Márton szerzetes testvér zágrábi, Bársony György választott váradi, Szenttamássy Mátyás választott erdélyi, Kolonich Lipót választott nyitrai, és a

Kolonich electo Nitriensis, iamfato Georgio Szecheny Administratore Iauriensis, Stephano Sennyey de Kys Sennye Wesprimiensis, eodem Francisco Szegedy Vacziensis, Hyacinto Macripodary electo Chanadiensis, Ioanne Gubasoczy electo Quinqueecclesiensis, Ioanne Szaszy electo Sirmiensis, Francisco Gorup electo Noviensi, fratre Christophoro de Roxas electo Tininiensis, Ioanne Szmolianovich electo Segniensis et Modrusiensis, episcopatu Bosnensis vacante et Georgio Berdoczy electo Rosonensis ecclesiarum episcopis ecclesias dei feliciter gubernantibus.

Item spectabilibus ac magnificis, officio Palatinali dicti regni nostri Hungariae vacante, comite Francisco de Nadasd iudice curiae nostrae Regiae, comite Petro a Zrinio attactorum regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae bano, comite Adamo Forgach de Ghymes tavernicorum, comite aequae Adamo de iamfata Zrin agazonum, comite Nicolao Palfy de antedicta Erdeod cubiculariorum, comite itidem Nicolao Draskovich de Trakostyan ianitorum, comite Georgio Illyeshazy de eadem dapiferorum, comite Christophoro de Battyán pincernarum, comite Paulo Eszterhassy de Galantha curiae nostrorum regali in Hungaria magistris ac memorato comite Nicolao Palfy de praelibata Erdeod, comite Poseniensis caeterisque quam plurimis praecitati regni nostri Hungariae comitatus tenentibus et honores.

Leopoldus m.p. Franciscus Szegedy
m.p. Episcopus Vacziensis

Anno Domini millesimo sexcentesimo septuagesimo die decima nona mensis Martii. In generali congregatione comitatus Borsodiensis in oppido Miskolcz celebrata. Praesentes sacrae caesariae regiaeque maiestatis litterae armales nobilitationis

már mondott Széchenyi György győri adminisztrátor, kis sennyei Sennyey István veszprémi, Szegedy Ferenc váci, Macripodary Jácint választott csanádi, Gubasóczy János választott pécsi, Szászy János választott szerémi, Gorup Ferenc választott novi, Roxas Kristóf barát választott tinnini, Szmolianovich János választott zenggi és modruszi, miközben a boszniai püspökség üresedésben lévén, Berdoczy György választott rosznói püspökök Isten egyházát szerencsésen kormányozzák.

Továbbá, tekintetes és nagyságos a már előbb mondott Magyar Királyságunknak nádori hivatala betöltetlen lévén, gróf Nádasdy Ferenc országbíró, gróf Zrínyi Péter Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánja, gróf gimesi Forgách Ádám tárnokmester, továbbá a már említett Zrínyi Ádám főlovászmester, erdődi gróf Pálffy Miklós főkamrás, trakostyáni gróf Draskovich Miklós főajtónálló, gróf Illésházy György főétekfogó, gróf Batthyány Kristóf főpohárnok, galántai gróf Esterházy Pál a magyar királyi udvarunkban főudvarmester, a már említett erdődi gróf Pálffy Miklós pozsonyi ispán, valamint a többiek Magyarország vármegyéit igazgatván.

Lipót s.k.
s.k.

Szegedy Ferenc
váci püspök

Az Úr 1670. évében március hó 19. napján.

Borsod vármegyének Miskolc mezővárosában megtartott általános közgyűlésében. A jelenlévő szent császári és királyi fenség címeres nemesítő

privilegialis generoso ac egregio domino Stephano Szentpéteri de eadem vice comitis, Andrea Deöry altero Andrea Bököny jurate Pap et Martino Bér judicatus nobilium istius comitatus Borsodiensis officiis pro tempore fungentibus exhibitae et praesentatae ac postae cum indubitata suprascriptarum personarum in album ac numerum istius comitatus nostri nobilium facta receptione nemine prorsus contradictione vel reclamante publicatae proclamatae solenniter ac etiam eisdem personis extradatae sunt per me juratum dicti comitatus ejusdem Borsodiensis notarius Matthiam Aszalay.

levelét nemzetes és vitézlő Szentpéteri István úr, ugyanannak alispánja, Döry András és Bököny András esküdt, Pap és Bér Márton szolgabírák, Borsod vármegye hivatalainak jelenlegi viselői által kihirdetésre és bemutatásra került, majd a fent írt személyek kétségtelenül beírtak a vármegye nemeseinek jegyzékébe és sorába, ellentmondás vagy tiltakozás nélkül, ünnepélyesen közzétételre és kikiáltásra került, majd ugyanezeknek a személyeknek kiadatott általam, a mondott Borsod vármegyének jegyzője Aszalay Mátyás által.

BOZZAY RÉKA

Debreceni diákok hollandiai egyetemjárása a kora újkorban

1622 őszén Tilly csapati feldúlták Heidelberget,¹ azt a várost és egyetemet, ahol a 16–17. század fordulóján különösen nagy számban fordultak meg magyarországi protestáns, elsősorban kálvinista diákok.² A város eleste első pillantásra talán katonai-politikai eseménynek tűnik, mégis ez a momentum komoly hatással bírt a magyar protestáns peregrináció irányának megváltozására. A hollandiai egyetemek – a 17. század első évtizedeiben Franeker és Leiden – jó szívvvel fogadták be a magyar peregrinusokat, nem utolsósorban Szenci Molnár Albert közbenjárásának köszönhetően, aki átélve Heidelberg pusztulását, maga is Hollandiába menekült és barátságot kötött a leideni egyetem vezetésével, Franekerben pedig Sibrandus Lubbertus (kb. 1555–1625) professzorral, aki 1624-től az egyetem rektori tisztségét is betöltötte. Szenci mindkét város egyetemén igyekezett előkészíteni a magyarok felvételét.³ Erőfeszítéseit siker koronázta, hiszen 1623-tól kezdve 1795-ig folyamatosan találunk magyarokat a hollandiai egyetemeken – Franekerben és Leidenen kívül még Utrechtben, Groningenben és Harderwijkben – és illusztris iskolákban – Deventerben és Amszterdamban. A debreceniek hollandiai egyetemjárásának kezdete, a többi magyarországi diákhöz hasonlóan, 1623-ban kezdődött.⁴ Ezt megelőzően mindössze hat emberről tudunk csak a holland

¹SZABÓ ANDRÁS: A heidelbergi egyetem levéltárának magyar vonatkozású iratai (1560–1622). „Nem sülyed az emberiség!” *Album Amicorum Szörényi László LX. születésnapjára*. Főszerk.: JANKOVICS JÓZSEF. Bp., 2007. 1414.

²Erről bővebben: HELTAI, JÁNOS: Die Heidelberger Peregrination calvinistischer Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen 1597–1621. *Peregrinatio Hungarica. Studenten aus Ungarn an deutschen und österreichischen Hochschulen vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Szerk.: FATA, MÁRTA – KURUCZ, GYÖRGY – SCHINDLING, ANTON. Stuttgart, 2006. 65–68.

³EREDICS, PÉTER: *Ungarische Studenten und ihre Übersetzungen aus dem Niederländischen ins Ungarische in der Frühen Neuzeit*. Frankfurt am Main, 2008. 28–31.

⁴Az első magyar regisztráció Corvinus Mihálytól származik, aki 1623. január 12-én Leidenbe iratkozott be. RIEU, W. N. DU: *Album Studiosorum Academiae Lugduno-Batavae, MDLXXV–MDCCCLXXV: accedunt nomina curatorum et professorum per eadem secula's*. 's-Gravenhage, 1875. (A továbbiakban ALB) 165., Szepsi Korocz Gáspárt és Dobrai Gáti Bálintot 1623. április 23-án Franekerben találjuk. FOCKEMA, ANDREA S. J. és MEIJER, TH. J.: *Album studiosorum Academiae Franekerensis (1585-1811, 1816-1844)*. Franeker, 1968. (A továbbiakban ASAF I) 2006., ASAF I 2007. Az első két debreceni, Tejfalvi Csiba Márton és Mezőlaki Miklós, 1623. augusztus 27-én két másik diákkal együtt szintén Franekerbe iratkozott be. ASAF I 2050., ASAF I 2051.

egyetemen,⁵ ám ők nem debreceniek voltak. A hollandiai peregrináció 1623-as tömeges megindulásától kezdve közel kétszáz éven keresztül a debreceniek is igen szép számmal vették ki részüket az egyetemjárásból, Hollandiában a kora újkorban utolsóként beiratkozó magyar diák is történetesen debreceni volt, 1795-ben regisztrált Groningenben Pákozdy Mihály.⁶

Kik voltak a Hollandiában tanult debreceni diákok? A kérdés egyszerűnek tűnik, a megválaszolása mégis nehézségbe ütközik. A kora újkori forrásaink sajnos nem biztosítanak mindig pontos adatokat a diákok személyazonosságának megállapításához. Elsődleges forrásaink természetesen a beiratkozási listák, mind Hollandiából, mind itthonról. Ezek a listák sajnos gyakran hiányosak, mivel nem mindenki regisztrált, aki tényleg hallgatója is volt az egyetemnek. Ennek oka, hogy nem minden egyetem rendelkezett az egyetemi polgároknak járó kiváltságokkal. Itt meg kell említenünk az önálló akadémiai bíróság, adómentes sör-, bor- és dohányvásárlás jogának biztosítását az egyetemi polgárok számára,⁷ Harderwijkben ezen kívül még az egyetemi polgárok vámmentesen szállíthattak be a városba és onnan ki árut, illetve ők maguk is vámmentesen utazhattak a városba, valamint a katonák elszállásolása alól is mentességet élveztek.⁸ Ennek következtében Utrechtben a magyarországi diákok nem is érezték szükségét a beiratkozásnak, így az ottani hallgatókat illetően egyéb, elsősorban más egyetemi, városi illetve tartományi forrásokat is be kellett vonni a kutatásba. A többi egyetem esetében is igaz, hogy a szenátus, vagy az egyetemi gondnokok aktái is nagyon sok hasznos információval szolgálnak a diákok kilétére és egyetemi életére vonatkozóan. A beiratkozási listák mellett léteztek ún. jelenléti listák (recensielijst) is, amiket a beiratkozási évet követően minden évben, amíg a diák az egyetemen tartózkodott, alá kellett írnia, csak így maradhatott ugyanis egyetemi polgár és részesülhetett az egyetemi privilégiumokban. Ilyen listák az 1650-es évektől kezdve szinte hiánytalanul megvannak Leidenben⁹ és Harderwijkben,¹⁰ viszont Groningenben¹¹

⁵Szilvásújfalvi Anderkó Imre, Felckeman Péter, Listius Ferenc, Uppy Jakab, Rasorius Makkai István, Szilágyi János. BOZZAY RÉKA-LADÁNYI SÁNDOR: *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918*. Bp., 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban, 15. k.). 41., 218.

⁶SZÖGI LÁSZLÓ: *Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919*. Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 3. k. Bp., 2000. 1873.

⁷Erről részletesen ld. Leiden: MOLHUYSEN, P.C.: *De voorrechten der Leidsche Universiteit. Mededelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, afdeling letterkunde*. Deel 58. serie B. No. 1, Amsterdam, 1924.; Groningen: VEN, FOSKEA VAN DER: 'Groningse Loskoppen' *Academierechtspraak in Groningen. Onderwijs en onderzoek: studie en wetenschap aan de academie van Groningen in de 17e en 18e eeuw*. Szerk.: HUUSSEN, A. H. JR. Hilversum, 2003. 243.

⁸DUINKERKEN, J.: *De plaats van de Gelderse Universiteit in de Harderwijkse samenleving. Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk (1648–1811)*. Szerk.: BOTS, J.A.H. et al. Hilversum, 2000. 42–43.

⁹Universiteit Leiden I. Archief van den Senaat A2. 31–167. Recensielijsten (1650–1796).

¹⁰Harderwijk: Gelders Archief (A továbbiakban GldA) 0013 Academie te Harderwijk, 2.2.2.139. Liber recensorum, examenrooster, 1650–1753.

csak a 18. század néhány évéből ismeretesek. Ezek a listák fontos információval szolgálnak arról is, hogy ki mennyi időt töltött el az egyetemen, kiiratkozás az egyetemekről ugyanis nem volt.

A nyomtatott és a levéltári források alapján 2997 magyarországi diák regisztrációját sikerült megállapítani a kora újkorban,¹² 1623-tól 1795-ig pedig 2991-et. Ez a szám nem tekinthető véglegesnek, hiszen további források bevonása a kutatásba még tovább növelhetik a létszámadatokat, de a nagyságrendet mégis jól tükrözi. A regisztráció nem a peregrinációban résztvevő diákok összlétszámát jelenti, hanem a beiratkozások összességét. Egy diák gyakran több egyetemen is megfordult, ezeknek a hallgatóknak az aránya az összes regisztráció 30%-a.

A debreceni forrásaink közül ki kell emelni a 2013-ban napvilágot látott Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában című két kötetes munkát,¹³ melynek diáknévsora és névmutatója nagy segítséget jelentett a diákok azonosításában. Külön meg kell említenünk Bakóczi János adattári gyűjteményét is, mely a főiskolai növendékek névsora mellett rengeteg hasznos adalékot közöl a diákok külföldi tanulmányaira és későbbi élete alakulására vonatkozóan is.¹⁴ A hollandiai és a debreceni forrásokat összevetve 942 hollandiai regisztrációról lehetett megállapítani, hogy az debrecenitől származik, vagyis az összes beiratkozás majdnem 31,5%-a. Ez nem kevés szám, tekintve, hogy Debrecen mellett Sárospatak, Pápa és az erdélyi kollégiumok (Nagyvárad a Debreceni Kollégiumba történt beolvadása előtt, a kolozsvári református és unitárius kollégiumok, Gyulafehérvár/Nagyenyed, illetve Marosvásárhely) is küldtek hallgatókat.

A debreceni kollégiumnak országos beiskolázási köre volt,¹⁵ így nem meglepő, hogy szinte az ország egész területéről kerültek ki peregrinusok, noha 522 esetben semmit sem sikerült megállapítani a Hollandiában járt diákok pontos származási helyéről. Akikről mégis rendelkezünk információval, tudjuk, hogy közöttük voltak Vas, Tolna és Veszprém megyékből származók is, vagy ha kelet felé tekintünk, Marosszékből vagy Háromszékből is, a legtöbben mégis Biharból, azon belül is Debrecenből származtak.¹⁶ A képet bizonyosan nagyban árnyalná, ha az összes diák származási helyéről megbízhatóbb adataink lennének.

Debreceniek valamennyi hollandiai felsőoktatási intézményben megfordultak, ahova magyar és erdélyi diákok is beiratkoztak. Jól megfigyelhető, hogy az összes beiratkozással összehasonlítva a debreceniek regisztrációja is követi

¹¹Groningen: Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (A továbbiakban RGCGA), Toegangnummer 46. Senaat en de faculteit van de Groningse universiteit 2.1.1.3.46. 'Recensielijsten', lijst van opnieuw ingeschreven studenten, 1765–1807.

¹²BOZZAY–LADÁNYI: i. m. adattár alapján sikerült a létszámot megállapítani.

¹³*Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I–II.* Szerk. Szabadi István. Debrecen, 2013.

¹⁴Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (A továbbiakban TtREKL), II. 28. Bakóczi János adattári gyűjteménye 1536–1980.

¹⁵BARCSA JÁNOS: *A Debreceni Kollégium és partikulái.* Debrecen, 1905.

¹⁶Vas: Öri P. Péter Tolna: Nagy György, Veszprém: Kalmár György, Marosszék: Marosvásárhelyi Szűcs János, Háromszék: Gidófalvi Csulak János, Bihar: Debreceni Balyik János. BOZZAY–LADÁNYI: i. m., 193., 119., 111., 48., 51., 50.

a magyar trendeket, vagyis a legtöbben Franekerben tanulnak (1233-ból 402 debreceni), ezt követi Utrecht (740-ből 287 debreceni), Leidenben 655-ből 137-en debreceniek, Groningenben 283-ból 95-en, Harderwijk és Deventer esetében megfordul a sorrend: Deventerben 27-ből 9, Harderwijkben 38-ból 5 debreceni. Amszterdamban ekkor még csak illusztris iskola működött, a kora újkorból nincsenek pontos beiratkozási adataink, forrásunk a diákok album amicorum. Ebből tudjuk, hogy 22 ott megfordult magyarból 7 volt debreceni. Különösen kiemelném Utrechtet, mivel itt arányaiban nagy a debreceni létszám. Ennek oka lehetett a 18. században az a sokrétű támogatás, amit a város, a tartomány és egy magánszemély alapítványa biztosított. Hasonló finansziális oka lehet a leideni alacsony létszámnak, ugyanis a 18. században az egyetem teológusképző kollégiumában, a Staten College-ben csak erdélyiek kaptak ösztöndíjas helyeket, így a pataki és debreceni diákok létszáma igencsak visszaesett.

A tanulmányaikat illetően sem tértek el a debreceniek szakválasztásai a magyar tendenciáktól. Bár 502 esetben nincsen feltüntetve a tanult szak, a legtöbben, 417-en teológiát hallgattak első szakként és második szakként még négyen választották ugyanezt; orvosnak első szakként 11-en, másodikként még hárman tanultak; első helyen filozófiát 9 ember választott, másodikként még 23 diák. Jogot ketten, keleti nyelvet 1 ember tanult. Olyan esetekben, amikor a beiratkozáskor nem tüntették fel a szakot, segíthetnek a disputációk témái a hallgatók tanulmányait illetően. 61 teológiai disputációról tudunk olyan hallgató esetében, akinek hivatalosan nem ismerjük a választott szakját. Öten filozófiából, heten orvostudományból disputáltak, feltételezhetjük, hogy ebben az irányban végezték tanulmányaikat is.¹⁷

A diákoknak kiutazásuk előtt különféle papírokat kellett beszerezniük és természetesen pénzt kellett gyűjteniük. A külföldi tanulmányokat a Magyar Királyságban a 17. században semmiféle törvény nem szabályozta, egyedül 1609-ből ismerünk egy törvényt, mely olyan személyekre vonatkozott, akik hasznból vagy zsoldért utaztak külföldre, nekik kiutazásuk előtt királyi engedélyre volt szükségük.¹⁸

A Rákóczi-szabadságharc idején debreceni és pataki diákok útlevelet és gyakran pénzt is kaptak a fejedelemtől.¹⁹ A szabadságharc leverése után Magyarországon is azok a szabályozások voltak érvényesek, melyek Erdélyben is a diákok kiutazását befolyásolták: így 1725-től útlevél-kötelezettséget vezettek be, mely a debreceni diákokat is érintette.²⁰

A Hollandiában megfordult debreceni diákok többsége teológiát tanult, ezért félő volt, hogy a hollandiai kálvini egyházban megjelenő, a Magyarországon elfogadott ortodoxiától eltérő újítások a Tiszántúlra is megtalálják az utat a diákokon

¹⁷Az adatok a BOZZAY–LADÁNYI adattárból származnak.

¹⁸KLEIN GÁSPÁR: *Az állami protestáns egyetem eszméje a Habsburgok alatt a XVIII. és XIX. században*. Debrecen, 1930. 360–361.

¹⁹LADÁNYI SÁNDOR: A sárospataki és debreceni kollégium a Rákóczi-korban. *Rákóczi-tanulmányok*. Szerk.: R. VÁRKONYI ÁGNES, KÖPECZI BÉLA, HOPP LAJOS. Bp., 1980. 339–341.

²⁰SZABÓ MIKLÓS: Erdélyi diákok külföldi egyetemjárása a XVI–XVIII. században. *Művelődéstörténeti tanulmányok*. Szerk. CSETRI ELEK, JAKÓ ZSIGMOND, SIPOS GÁBOR, TONK SÁNDOR. Bukarest, 1980. 162.

keresztül. A külföldi akadémiákról hazatérőket ezért vizsgálatnak vetették alá, a bűnösöket kiközösítették.²¹

Az egyik legsúlyosabb vád, amivel a Hollandiából, elsősorban Leidenből hazatérő diákokat illethették, az arminianizmus vádja volt. Jacobus Arminius (1560–1609) leideni professzor követőit az 1618-as dordrechti zsinaton felmentették hivatalukból, egyetemi állás betöltésére pedig alkalmatlannak nyilvánították őket.²² Mégis igen sok követőre találhattak nézetei a magyarok között is, mivel a 1631-ben a nyírbátori zsinat is foglalkozott az arminianizmus kérdésével.²³ A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárban őrzik azt a formulát, melyet magyar diákok írtak alá, mielőtt külföldre utaztak volna, ebben tettek ígéretet arra, hogy a helvét hitvallással ellenkező mindenféle szektáktól, így az arminianizmustól is távol tartják magukat.²⁴ A helyzet viszont a szigorú szabályozás ellenére sem változott meg, legalábbis ezt bizonyítják az 1638. szeptember 23-án kelt debreceni zsinati határozatok.²⁵

A 18. századtól kezdve főleg a kollégiumok foglalkoztak a diákok peregrinációjával. 1750. január 21-én Debrecenben a professzorok olyan határozatot hoztak, hogy „a külföldi akadémiákra menendő ifjak itthoni iskolájuk professzoraitól

²¹BÍRÓ SÁNDOR, BUCSAY MIHÁLY, TÓTH ENDRE, VARGA ZOLTÁN: *A magyar református egyház története*. Bp., 1949. 29.

²²SPIJKER, W. VAN 'T – BRUIN, C.C. DE – FLORIJN, H. – MOERKERKEN, A. – NATZIIL, H.: *De Synode van Dordrecht in 1618 en 1619*. Den Hertog, 1987. 115.

²³„Ezentúl csak olyanok ajánlatnak a patrónusoknak, akik (...) a helvét hitvallással ellenkező mindenféle szektáktól, véleményektől pl. arminianizmustól óvakodnak” – TÓTH SÁMUEL: Adalékok a Tiszántúli Református Egyházkerület történetéhez, *Debreceni Protestáns Lap*, 1883, I. 41.

²⁴TIREKL I. 1. j. Külföldi akadémiákon tanult diákok iratai D.1. 1634. január 17-én: Vári N. Miklós, Fejérvári Mihály, Tarczali Bogdán Péter, Kismarjai Lukács, Decsi Péter, Marosvásárhelyi Szűcs János, Váczi János, Diószegi István, 1646. július 24-én: Komáromi Szvertán István, Pécsváradi B. Mihály, Szokolyai Anderkó István, Mányoki Sartorius [Szabó] István, Székelyhidi Tofeus Mihály, Szathmári Baka Péter, Lázár Szathmári Miklós, Kecskeméti Miklós, Debreceni Péter, Vári István, Szecsei B. János, Kisfalvi Tamás, Pankotai Ferenc, Zabola Miklós, Köleséri Mihály, Gönczi Mátyás, Nagyarsányi Jakab, 1649. május 3-án: Decsi Gáspár, Újvári István, Enyedi Fazekas János, 1648. május 27-én: Debreceni Hentes Mihály, 1648. május 29-én: Borsai Ferenc, Enyedi Sámuel, Szilágyi Tarpai András, Batizi Csormoly Gáspár, 1651. május 9-én: Szepsi Korocz András, Gidófalvi István, 1655. május 8-án: Pályi Mihály, 1656(?): Debreceni János.

²⁵„azon újítások megelőzése végett, a melyeket némely Angliában és Hollandiában összeesküdt – conspirati – magyar alumnusok akarnak az egyházba behozni. Ezentul a tiszáninni és tuli akademikusok semmiféle egyházi hivatalba sem bocsáttatnak mindaddig, még visszajövetelök után hitekről, tudományokról, keresztyéni magaviseletekről bizonyosságot nem tesznek s esküvéssel s nevök adásával nem kötelezik magokat a következő feltételek megtartására.

A kisebb kánonok 5-dik cikke:

A hitágazatokban s a keresztyén vallás más alapjaiban, a szertartásokban, sákramentomokban, s a magyarországi egyházban régóta fenálló rendtartásokban, magánosan, saját tekintélyével sokak botránnyára és sérelmére senki változtatást vagy újítást tenni ne merészljen, hanem ha valamit megújítandónak tart, az egész egyház megegyezésével nyilvános zsinaton történjék az. – TÓTH, i. m., I., 63.

bizonyítványt vigyenek”,²⁶ s még ugyanabban az évben az egyházkerületi jegyzőkönyvbe is beírták, hogy az „*Académiákra menők, a superintendenstől és tanároktól bizonyítványt mutassanak fel. Kiknek ilyen és erkölcsi bizonyítványaik nincsenek, nem alkalmazhatók egyházi szolgálatra.*”²⁷ Tíz évvel később ezt a határozatot újból megerősítették.²⁸ A debreceni professzorok félve attól, hogy diákjaik esetleg külföldön maradnak, 1750-ben Debrecenben a következő határozatot hozták: „*az alumnusok kézádással kötelezik magukat, hogy két évet kint töltenek; ha egyik–másikójukat ez időn belül visszaszólítja valamely tisztos hivatal, azt a professzoroknak hírül adják.*”²⁹

A külföldi tanulmányokért súlyos árat kellett fizetni.³⁰ A tudásvágy mégis sokakat bírt rá arra, hogy akár még pénzügyi fedezet nélkül is nekivágjon az útnak, és adósságokba keveredjen. Ezért a református egyház 17. századi zsinati határozatai között olvasunk arról, hogy a diákoknak adott pénzt csak tudományos célokra lehetett használni (Nyírbátor, 1631.),³¹ illetve külföldre csak olyanok utazhattak, akiknek pénzüik és patrónusuk volt (Feketeardó, 1680.).³²

Kevesek tudták önerőből fedezni az utazás és a kinti tanulmányok árát, ezért a szükséges pénzt különféle forrásokból kellett előteremteni a peregrinusoknak. Néhány hazai kollégium külön kasszát létesített a költségek fedezésére. Ilyen volt Debrecenben a Bursa Sacra, melyből több Hollandiában is megfordult diák részesült.³³ Magánszemélyek is támogattak Debrecenben különböző kollégiumi alapokat, melyek diákok külföldi tanulmányait segítették. 1709-ben Szabó Szappanos Istvánné született Kocsi Kata végrendeletében egy csapó utcai ház eladásából származó pénz kamatait és készpénzben nyolcvan forintot adott a kollégiumnak azzal a feltétellel, hogy az összeget külföldön doktori címet szerző diáknak kell adni;³⁴ 1717-ben Báthori Szabó András 100 magyar forint kamatait hagyta a kollégiumra;³⁵ 1723-ban Telekesi Török István özvegye 1000 forint kamatát adta a peregrinációra stb.³⁶

Városoktól is lehetett pénzt kapni, Debrecen város tanácsától Medgyesi Pál 200 dukátot, 100 tallért, 100 forintot,³⁷ Laskói Lőrinc 50 tallért,³⁸ Tarczali Pál 25

²⁶TtREKL I. 3. d. Világi urak levelei. Ezt a határozatot 1759. január 17-én tartott egyházkerületi gyűlésen újból megerősítették.

²⁷TÓTH, i. m., II., 29.

²⁸Uo., 110.

²⁹TtREKL I. 3. d. Világi urak levelei 1731–1895.

³⁰RÁCZ ISTVÁN: *Az ország iskolája. A Debreceni Református Kollégium gazdasági erőforrásai.* Debrecen, 1995. 235.

³¹TÓTH, i. m., I., 29–30.

³²TÓTH, i. m., I., 54–55.

³³BARÁTH BÉLA LEVENTE: *Adattár Martonfalvi György peregrinus diákjairól.* Debrecen, 2001. (A D. Dr. Harsányi András Alapítvány Kiadványai, 3. k.)

³⁴Uo., 253.

³⁵BALOGH FERENC: *A Debreceni Református Főiskola alapítványi törzskönyve.* Debrecen, 1911. 29.

³⁶Uo., 305.

³⁷Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL HBML), Magisztrátusi jegyzőkönyvek. IV. A. 1011/a. 9. k. 228.

tallért,³⁹ Tiszavarsányi Dániel 100 tallért⁴⁰ kapott. Mások közvetlenül magányszemélyektől kaptak pénzt. Szokolyai Anderko István hidvégi Nemes János, illetve Nádudvari K. András pedig Király Anna, Bácsi János és Tiszta János támogatásával utazott külföldre.⁴¹ Hatvani Istvánról tudjuk, hogy 300 rénes forintot gyűjtött össze Debrecen város tanácsától, a debreceni gyülekezettől és a kollégiumtól még további 200 rénes forintot kapott.⁴² Sőt, miután úgy döntött, hogy Svájcból Hollandiába megy folytatni a tanulmányait, Debrecen város tanácsa még 100 rénes forinttal támogatta. Utrechtbe 160 forintot, majd még 40-et küldtek neki, amit Dömjén Gergely ágens utalt el neki, hogy a könyveit kiválthassa.⁴³

A hollandiai egyetemek is biztosítottak különféle anyagi támogatást. Az egyik legszélesebb körű ellátást a leideni Staten College biztosította. Itt eredetileg csak hollandiai teológushallgatók tanultak,⁴⁴ majd csak a 17. század végétől kezdve nyitotta meg kapuit közép-kelet-európai diákok előtt is. 1681-től kezdve két helyet litván, 1700. május 14-től pedig további két helyet kaptak Nagy-Lengyelország és Poroszország egyesült evangélikus egyházának diákjai.⁴⁵ 1703-tól már több magyar is megfordult itt, de 1715-től rendszeresen részesültek erdélyiek ösztöndíjban, 1734-ig gyulafehérvár/nagyenyei diákok, majd ettől az évtől kezdve kolozsváriak is kaptak még két helyet. Debrecen 1738. január 20-án próbált a diákjainak helyet szerezni.⁴⁶ Debrecennek a leideni szenátushoz és a rendekhez írt levele után Albertus Schultens professzor még egy emlékeztetőt is összeállított a magyar és erdélyi rendek helyzetéről, melyet 1738. október 21-én és 27-én adott át az egyetemi gondnokoknak,⁴⁷ de a kérésre nem érkezett pozitív válasz. Debrecen 1745. január 11-én megismételte a kérését, de ekkor is elutasító választ kapott.⁴⁸ Mégis volt debreceni diákja a Staten College-nek. Miután 1703-ban Henczidai Mátyás elhagyta a Staten College-t, Johannes Antonius Valesius nevét említik az iratok. Valesius cseh származású volt, Szakolcán született, de 1703. március 24-én a debreceni törvényeket írta alá.⁴⁹ Hat évvel később 1709. június 21-én⁵⁰ Leidenben magyar

³⁸MNL HBML IV. A. 1011/a. 17. k. 234.

³⁹Uo., 302.

⁴⁰Uo., 506.

⁴¹TtREKL II. 28. c. 1. Főiskolai tanárok névsora 1588–1791.

⁴²LÓSY-SCHMIDT EDE: *Hatvani István élete és művei 1718–1786*. Debrecen, 1931. 60–61.

⁴³Uo., 76–77.

⁴⁴Ahogy a hollandoknak, úgy felvételük után a Staten Collegeben tanult magyaroknak is esküt kellett tenniük, hogy csak teológiát hallgatnak. *Peregrinuslevelek. 1711–1750. Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak*. Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez, 6. k. Szerk. HOFFMANN GIZELLA. Szeged, 1980. 99.

⁴⁵MOLHUYSEN, PHILIPP CHRISTIAAN: *Bronnen tot de geschiedenis der Leidsche Universiteit*. 's-Gravenhage 1913–1924. V. 71–75.

⁴⁶Het Archief van Curatoren van de Leidsche Universiteit (a továbbiakban AC) Net-resolutiën. Nr. 32. 267.

⁴⁷Uo., 659–671.

⁴⁸AC Bijlagen tot de resolutiën, 1574–1811. Nr. 45. Miután Debrecen megismételte kérését, újabb emlékeztető készült a sárospataki, debreceni és marosvásárhelyi kollégium helyzetéről. Uo. 1745. április. 7.

⁴⁹*Intézménytörténeti források...*, 366.

⁵⁰AC, A2 680. Acta van het Collegie der Theologie Nr. 680. 633.

ösztöndíjas helyre vették föl, és az akták is gyakran magyarként említik, bár a beiratkozáskor Bohemus-nak nevezte magát.⁵¹

Harderwijkben a magyar diákok a Fraterhuis-ben kaptak ösztöndíjas helyet. Felvételükről először 1737. május 17-én rendelkeztek a kurátorok aktái.⁵² Az ellátást nyert két magyar diáknak évente 50 guldent biztosítottak. 1739-ig féléves ciklusban fizették a pénzt, majd egy 1739. június 16-án kelt határozat értelmében negyedévenként részesítették a diákokat ösztöndíjban.⁵³ Az ötven guldenes éves támogatást 1743. május 21-én a Nagyenyedi Kollégium kérésére még 25 gulddal megemelték, így az elkövetkező években összesen 75 guldent kaptak a Fraterhuis-ben lakó magyarok.⁵⁴

Öt debreceniről tudunk Harderwijkben, ebből hárman voltak a Fraterhuis ösztöndíjasai. A leghosszabb időt Nagykőrösi Úri János töltötte itt, aki már a beiratkozása előtt, 1750. szeptember 1-én ösztöndíjat nyert Harderwijkben,⁵⁵ és a számlák tanúsága szerint egészen 1756. június 9-ig itt tartózkodott.⁵⁶ Balogh Ádám 1757. augusztus 7-én iratkozott be, de számlát a nevére már június 1-től állítottak ki 1758. április 10-ig, sőt még $\frac{1}{4}$ éves ösztöndíjat, 18 gulden 15 stuivert is kapott Magyarországra való utazására 1758. április 10-én Van Westervelt kurátor tudtával.⁵⁷

Szalai Pál 1790. április 17-én iratkozott be, majd 1790. június 5-én azzal a kérelemmel fordult a szenátushoz, hogy tanulmányai folytatásához segítséget kapjon.⁵⁸ Június 9-én a kurátorok,⁵⁹ majd június 22-én a szenátus is azt a határozatot hozta, hogy Szalainak tanulmányai folytatására egy évre 100 guldent adnak (vagyis negyedévente 25 guldent fizetnek), az első kifizetésre pedig 1790. július 1-jén kerül majd sor, valamint a Fraterhuis-ben lakhat.⁶⁰ Szalai a számlák tanúsága szerint egy évig maradt Harderwijkben és ténylegesen csak 50 guldent fizettek ki neki.⁶¹

1753. február 27-én szintén szenátusi határozat alapján szerzett ingyen filozófiai doktori címet Nagykőrösi Úri János.⁶² Ugyancsak ő egyébként még kétszer részesült

⁵¹1709. február 26. ALB 809.

⁵²GldA 0013 Academie te Harderwijk, 2.1.2.2. Register van besluiten van de curatoren, 1688 oktober–1787, 266.

⁵³Uo., 273–274.

⁵⁴Uo., 329.

⁵⁵GldA 0013 Academie te Harderwijk 2.1.3.30. Rekeningen 25–46 van W. ten Holthe, 1728–1751.

⁵⁶GldA 0013 Academie te Harderwijk 2.1.3.35. Rekeningen 1–26 van R.C.W. de Wolff van Westerrode, 1752/1753–1777/78.

⁵⁷Uo.

⁵⁸GldA 0013 Academie te Harderwijk 2.2.1.56. Besluiten van de Academische Senaat, 1784–1796, 333.

⁵⁹GldA 0013 Academie te Harderwijk, 2.1.2.3. Register van besluiten van de curatoren, 1788–1799, 54–56.

⁶⁰GldA 0013 Academie te Harderwijk 2.2.1.56. Besluiten van de Academische Senaat, 1784–1796, 337–338.

⁶¹GldA 0013 Academie te Harderwijk 2.1.3.38. Rekeningen 1–10, 12–13, 19 en 24–30 van A.P. van Westervelt 1778/79–1807.

⁶²GldA 0013 Academie te Harderwijk, 2.2.1.54. Besluiten van de Academische Senaat, 1752–1766. 18.

a kurátorok anyagi támogatásában. Először 1753. június 13-án 100 guldent kapott, miután *summa cum laude* védte meg a filozófiai doktori értekezését, majd 1756. június 9-én 25 gulden egyszeri támogatásban részesült.⁶³

Szintén jelentős pénzügyi segítséget jelentett a diákoknak, ha a disputációik kiadását pénzzel támogatta az egyetem. Veszprémi Sámuel 1729. január 29-én 19 gulden 4 stuivert kapott, hogy Cremer professzor elnöklete alatt disputáljon, majd szintén ő részesült 16 gulden és 10 stuiverben Ens professzor elnöklete alatt folytatott disputációjáért 1729. március 21-én.⁶⁴ Néhány hónappal később a kurátorok jóváhagyásával Cremer professzornak fizetett az egyetemi *oconomus* 36 guldent, melyből Veszprémi disputációjának költségét kellett fedezni.⁶⁵

Groningenben 1614-ben Groningen város és Ommeland tartomány rendjei döntöttek egy bursa „*beneficium mensa publica*” – tulajdonképpen a mai menza elődje – felállításáról, mely eredetileg 40 diákot látott el.⁶⁶ Ezt a számot 1628-ban 40-ről 60-ra emelték, ahol 30 hazai és 30 idegen (nem a városból és a tartományból származó) is étkezhettek,⁶⁷ majd az alumnusok számát 1673-ban a felére csökkentették.⁶⁸ A bursának megfelelő helyet találtak a Broederskerkhoff-on, ahol az egészen 1813-ig üzemelt.⁶⁹ Alapításakor a bursa nem volt teljesen ingyenes, csak az étkezések költségének felét állták, a következő évek határozatai viszont egyértelműen bizonyítják, hogy bizonyos számú diák teljesen ingyen étkezhettek (volle burse), míg mások fél áron kaptak ételt (halve burse). 1720. július 22-én a bursában étkezőket három asztalhoz osztották be. Az újonnan érkezetteket a legutolsó asztal legutolsó helyére rakták (itt kapták a legkevesebb támogatást) és innen lehetett feljebb jutni, vagyis több támogatást szerezni az étkezéshez. A diákok ekkor 60 guldent adtak egy évre, de egyszerre csak egy negyedévi étkezési díjat fizettek ki.⁷⁰ Mivel a szabad vagy félszabad asztal használata kiváltságnak számított, csak a legkiválóbbak nyertek erre lehetőséget, az alumnusokra vonatkozó törvények ezért félévenként a bursát látogatók vizsgáztatását írták elő. A vizsgákat egészen 1673-ig rendszeresen meg is tartották, majd újból csak 1790-ben vezették be őket.⁷¹

⁶³GldA 0013 Academie te Harderwijk, 2.1.2.2. Register van besluiten van de curatoren, 1688 oktober–1787, 424. és 456.

⁶⁴GldA 0013 Academie te Harderwijk, 2.1.3.32. Bijlagen bij de rekeningen van W. ten Holthe, 1719–1730.

⁶⁵Uo. és GldA 0013 Academie te Harderwijk, 2.1.3.30. Rekeningen 25–46 van W. ten Holthe, 1728–1751.

⁶⁶Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (továbbiakban RGCGA), Toegangnummer 47. Curatoren van de Groningse Universiteit, 2.1.3.35. Resolutiën rakende de provinciale burse, register van resolutiën der staten van Stad en Lande en het college van curatoren betreffende de burse, 1615. febr. 28.–1770. april 9.

⁶⁷Uo.

⁶⁸Uo., 1698. április 1.

⁶⁹JONCKBLOET, W. J. A.: *Gedenkboek der Hoogeschool te Groningen*. Groningen, 1864. 406–407.

⁷⁰RGCGA, Toegangnummer 47. Curatoren van de Groningse Universiteit, 2.1.3.9. „Resolutiën der heeren curatoren”, resolutiën van het college van curatoren, 1700. febr. 20–1750. mei 28.

⁷¹JONCKBLOET, i.m., 414.

További feltétele a szabad asztal használatának, hogy a bursa diákjainak az egyetemi törvények felolvasásakor jelen kellett lenniük, különben elveszítették kiváltságukat.⁷² Gyakran megvádolták a magyarokat, hogy ezt elmulasztották. 1749. október 29-én Török János debreceni diák két másik magyarral maradt távol.⁷³ 1658 és 1783 között 104 magyarországi diák kapott itt ellátást, ebből 33 volt debreceni.⁷⁴ Már az első bejegyzés is egy debrecenitől származott: Csedregi Péter szűkös helyzetéről panaszkodott a rektornak, aki végül a gondnokokkal folytatott tárgyalás után télire megadta a szabad bursa használatot, valamint egy heti pénzt rendelt neki.⁷⁵

Utrechtben 1722-ben született városi határozat⁷⁶ a magyarok anyagi támogatásáról, s először 1723-tól fizették ki a pénzt (300 gulden), ehhez járult még hozzá a tartomány is (450 majd 600 guldenel).⁷⁷ A pénzösszeget minden évben a teológiai kar kérte meg, de nem csak teológusok részesülhettek benne.⁷⁸ A diákok neveit az 1750-es évektől tüntették fel, többször a beiratkozás vagy az ösztöndíjban való részesülés időpontjával együtt. Utrechtben is több debreceni kapott ösztöndíjat.⁷⁹ Szintén itteni a Stipendium Bernardinum is, melyet 1761-ben

⁷²RGCGA, Toegangnummer 47. Curatoren van de Groningse Universiteit, 2.1.3.35. Resolutiën rakende de provinciale bourse, register van resolutiën der staten van Stad en Lande en het college van curatoren betreffende de bourse, 1615. febr. 28.–1770. april 9., itt: 1717. július 23.

⁷³Uo.

⁷⁴Csedregi Péter, Sallai Pál, Szilágyi Márton, Szőnyi István, Bölcseki Mihály, Veresmarti Mátyás, Bósházi János, Debreceni K. Benedek, Ráczkevi Márton, Thúri Sebestyén, Őri P. Péter, Gúti András, Negyedi Sámuel, Császári István, Maróthi György, Naszályi István, Liskai Miklós, Debreceni Király János, Debreceni János, Kalmár János, Patai János, Molnár Ferenc, Habokai Márton, Munkácsi István, Török János Ferenc, Szőnyi G. Mihály, Jenei Ferenc, Vásárhelyi Sámuel, Bojtó Pál, Vecsei József, Pálos János, Sinai Miklós, Csernák László. BOZZAY RÉKA: Magyar diákok a groningeri bursában. *Emlékkönyv Barta János 70. születésnapjára*. Szerk.: PAPP IMRE, ANGI JÁNOS, PALLAI LÁSZLÓ. Debrecen, 2010. 131–139.

⁷⁵RGCGA, Toegangnummer 46. Senaat en de faculteit van de Groningse universiteit, 2.1.1.2.16. 'Acta senatus academici', klad-resoluties van de senaat, 1651 aug. 25.–1671 aug. 17.

⁷⁶1721. május 5. *Resolutiën van de Vroedschap van Utrecht betreffende de Academie*. Kiad.: MIEDEMA, LUCIE. Utrecht, 1900. 200.

⁷⁷1720. március 6. Het Utrechts Archief (A továbbiakban HUA), 233 Staten van Utrecht, Tweede serie van de resoluties: 232. Nr. 67.

⁷⁸Két orvosról is tudunk: Borosnyai Pál (HUA 702-1 Stad van Utrecht, Minutenresolutie 123. Nr. 79., 81., 82.), Zoltány József (HUA 702-1 Stad van Utrecht, Minutenresolutie 123. Nr. 71.), akik azonban nem debreceniek voltak.

⁷⁹HUA 702-1 Stad van Utrecht, Minutenresolutie 123. Nr. 54-tól 109-ig: 1750–1794 között: Cserei János, Soós Imre, Szalai István, Kádár János, Szilágyi István, Csepeli Ferenc, Bekes János, Veszprémi István, Kolorsányi János, Szentgyörgyi Sámuel, Somodi István, Szappanos Mihály, Farkas István, Polgári Mihály, Farkas István, Nagy Mihály, Tunyogi Mihály, Szikszai György, Bóka Sándor, Csernák László, Dobrai József, Fazekas János, Márialaky Dániel, Kiss Imre, Szondi György, Madas Sámuel, Szőke Mihály, Nagy Mihály, Árvay Pál, Szikszai Benjámín, Mándi József, Debreceni István, Konkoly Tege Mihály, Dömsödi Dániel, Técsi Miklós, Kőrösi János, Molnár József, Mándi József, Szabó József, Dósa Harcsa János, Ferenczi István, Petredi József, Szanai István, Göde István, Fodor András, Bányai János,

alapítottak, ebből is részesültek debreceniek.⁸⁰ Az ösztöndíjasok névlistájának összevetéséből úgy tűnik, hogy egy ember akár több forrásból is számíthatott támogatásra. A franekeri bursában, vagy mensa academicán 1774-ig 10, 15 majd a rendek kérésére 20 ember kapott naponta ebédet és vacsorát.⁸¹

A diákok jelentős része tanulmányai befejezése után hazatért. A többségük teológiai tanulmányaikból adódóan lelkészként helyezkedett el, néhányan szép karriert futottak be az egyházon belül, akár a legmagasabb tisztségig, a püspöki címig is vihették.⁸² A külföldi képzés nem titkolt szándéka volt a debreceni kollégium tanárainak kinevelése. A kora újkorban valamennyi későbbi professzora megfordult valamelyik hollandiai egyetemen.⁸³ Az orvostanhallgatók közül Herczeg János városi tanácsos lett, Pataki Sámuel lelkészként szolgált, a többiek feltehetőleg maradtak az orvosi hivatás mellett. Hollandiában jelentősebb pályát a debreceni (és a magyarországi) diákok közül csak Csernák László futott be, aki a deventeri illusztris iskolában lett a filozófia és matematika tanára.⁸⁴

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a debreceni diákok igen jelentős létszámban vettek részt a hollandiai peregrinációban, hiszen az összes beiratkozás közel egyharmada tőlük származott. Hazai jótevőik, valamint az

Ájler György, Kehi Mihály, Fodor János, Szilágyi János, Löcsö András, Benedek Mihály, Pálffy Ferenc, Nagy Mihály, Vadász Pál, Keresztesi József, Tamássa Ferenc, Szilágyi P. János, Nagy István, Osgyáni Pál, Kenéz Gergely, Kemenszki János, Blasek Mihály, Boros György, Mocsi János, Sági Sámuel, Péczeli Sámuel, Rétsey János, Galamb Zsigmond, Péczeli József, Szentesi Dániel, Keck Dániel, Fazekas András, Ormos József, Szentmiklósi Timót, Kállay János, Tóth Ferenc, Pethe Ferenc, Sátor János, Szalai István, Tóth Ferenc, Naszályi János, Török András, Szentes Sámuel, Musai János, Kovács József, Bodnár Nátán, Tarczali József, Szilágyi István, Maller Pél, Szathmári Dániel, Bartha György, Körtvélyesi Pál, Szabó Péter, Imre János, Gangol István, Bartha György, Bod Péter, Sári Mihály.

⁸⁰SCHINKELSHOEK, W.M.: *Was ist ein Name? Liste der Studenten aus der Pfalz und aus Ungarn, die mit Hilfe des Stipendium Bernardinum in Utrecht studiert haben (1761–1945)*, PDF, 2011. Bijlage bij academisch proefschrift. A debreceni diákok nevei: Polgári Mihály, Bóka Sándor, Csernák László, Dobrai József, Fazekas János, Márialaky Dániel, Kállai Imre, Dömsödi Dániel, Konkoly Tege Mihály, Dósa Harcsa János, Göde István, Ájler György, Szilágyi P. János, Szentesi Dániel, Kenéz Gergely, Péczeli Sámuel, Rétsey János, Fazekas András, Tóth Ferenc, Pethe Ferenc, Bartha György, Körtvélyesi Pál.

⁸¹Tiszánineni Református Egyházkerület Levéltára (a továbbiakban TREL), Sárospatak; A XII/3613. Nr. 100. 1766. júl. 9. A bursáról bővebben lásd: POSTMA, FERENC: *Magyarok és a franekeri egyetemi oktatás. Debrecenről Amszterdamiig. Magyarország és Németalföld kapcsolata a kora újkorban*. Szerk. PUSZTAI GÁBOR, BOZZAY RÉKA. Debrecen, 2010. 115.

⁸²Szilágyi Tönkö Márton 1699. szeptember 27-én. SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. online kiadás: <http://mek.niif.hu/03600/03630/html/sz/sz26642.htm> (hozzáférés dátuma: 2012. december 1.)

⁸³A tanárok életrajzát lásd: *A Debreceni Református Kollégium története*. Szerk. BARCZA JÓZSEF. Debrecen, 1988. vonatkozó fejezeteit.

⁸⁴Csernák László bővebben: BOZZAY RÉKA: László Csernák (1740–1816) een Hongaarse hoogleraar in Deventer. *Lage Landen, Hoge Heuvels: Handelingen Regionaal Colloquium Neerlandicum*. Szerk. NOVAKOVIĆ-LOPUŠINA, JELICA-BRITKA, TAMARA-BUDIMIR, BOJANA-VUKOMANOVIĆ, LADA-CVETKOVIĆ, MIRKO. Belgrád. 2012. 425–433.

észak-németalföldi egyetemek, elsősorban az utrechti, jelentős anyagi támogatást nyújtottak egyetemi tanulmányaikhoz. Itthon megszerzett ismereteiket volt iskolájuk, egyházuk vagy városuk szolgálatába állították.

SZÁLKAI TAMÁS

„Az ügyes-bajos emberek dolgában való végezések”

A nagyrábéi községi bíróság esetei

1781–1822*

(Forrásközlés)

1. Nagyrábé – település a szakirodalom és a források tükrében

Nagyrábé község ma Hajdú-Bihar megye – Békéssel határos – délnyugati részén, a Nagy-Sárrét nevű tájféldrajzi kistájon fekszik. Határa, amely korábban nádas-mocsaras ingovány volt, a 19. század második felében lezajló lecsapolások és árvíz-mentesítések során nyerte el mai formáját. A táj természeti jellemzői alapvetően meghatározták az itt élő népesség életmódját, amelyet a korabeli források is tanúsítanak. A szülőföldjéhez szorosan kötődő lakosság saját múltja megismerése iránti igényét jelzi, hogy rendszeresen jelenik meg helyben – történeti eseményekkel is foglalkozó – periodika,¹ de emellett több helyismereti munka is segíti Nagyrábé évszázadainak felelevenítését.² A település történetét újabban is feldolgozták, egyike volt ugyanis azon száz településnek, amelynek a „100 magyar falu könyvesháza” sorozat külön kötetet szentelt.³

A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárában őrzött községi iratanyagok mennyisége erősen változó, de általánosságban elmondható, hogy az elmúlt évszázadokban – de különösen a II. világháború eseményei kapcsán – hatalmas mértékű iratpusztulás történt.⁴ Ennek következtében a fennmaradt dokumentumok nagyobb jelentőségre tesznek szert, különösen, ha olyan típusú iratokról van szó, amelyek más települések esetében gyakran elpusztultak vagy elkallódtak.

*A tanulmányt közli a megjelenés alatt álló Nagyrábé múltja, jelene és jövője című kötet is. Szerk.: BAKÓ ENDRE, BOGYA PÁL ÉS KORPONAI SÁNDOR. Nagyrábé, 2016. 8–36.

¹Nagyrábéi Hírek.

²Nagyrábéi falukönyv 1–3. stb. a kötetek online is elérhetőek a Nagyrábéi Baráti Kör és Egyesület honlapján: http://www.rabeicivilek.hu/?module=news&fname=kiadvany_konyvek (a letöltés ideje: 2015. március 17.).

³Amellett, hogy a történeti fejezetek igényes szakmaisággal készültek, hátrányukra válik, hogy hiányzik belőlük a jegyzetapparátus (csak tájékoztató jellegű forrásfeltüntetés található a kötet végén), ami a kötet szerkesztési elveiből adódik. *Nagyrábé. Száz magyar falu könyvesháza.* Szerk.: RADICS KÁLMÁN. Bp., 2002.

⁴*A helytörténetírás levéltári forrásai.* Szerk.: KOMORÓCZY GYÖRGY. Debrecen, 1972. 326.

Nagyrábé feudális kori levéltári forrásai öt kötetbe foglalva maradtak fent: az elsőben tanácsülési és részben bírósági jegyzőkönyvek (1781–1823); kettőben currentalia-k, azaz felsőbb hatósági körlevelek (1816–1835, 1854–1858); egyben különböző számadások (Beöthy-uradalom, főbírói, mészárszéki, forspont feljegyzések); valamint egyben a község úrbéri összeírása szerepel (1848).⁵

Ezek közül külön figyelmet érdemel az első, ami a közgyűlés különböző határozatai mellett, majd fél évszázad helyi büneseteit is rögzítette.⁶ Értékét emeli, hogy ilyen jegyzőkönyv⁷ Hajdú-Bihar megye községeit tekintve csak néhány esetben maradt fent.⁸

2. A falusi bíróság működése Nagyrábén

A falu, mint közösség kialakulásától kezdve termelési és igazságszolgáltatási egység is volt. A helyi öngazgatás szerves velejárója volt a községi bíráskodás, ahol a döntéshozatalban a „falu füstjén” kezdetben az egész közösség részt vett. A falusi bíró joghatóságára utalnak a Várad regestrum egyes esetei, amelyekből kiténik, hogy a falubeliek, vagy idegenek magántulajdonát megsértők ne maradjanak büntetés nélkül.⁹ A fennmaradt töredékes középkori források megerősítik azt a nézetet, hogy az ország területén számos helyi szokásjog érvényesült, amit a 16. század elején Werbőczy István is rögzített Hármaskönyvében.¹⁰ Az európai államokban kialakult a falu „kollektív felelőssége,” ami Magyarországon is ismert volt, a bírácnak – elmarasztalás terhe alatt – kötelességükben állt üldözni a saját településükön elkövetett bűncselekményeket.¹¹ A „falu füstjén” polgári és büntető ügyeket is tárgyaltak, de az illetékességet nem ügytípusok szerint, hanem a kiszabható bírság mértékével szabták meg, ami sokáig 1 Forint volt, s csak a reformkori törvények emelték 12 Forint értékre.¹²

⁵Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML). V. 654/a. Nagyrábé nagyközség iratai. 1–5. k.

⁶MNL HBML V. 654/a. 1. k. a továbbiakban Jegyzőkönyv = Jkv.

⁷Latinul protocollum, a korabeli szóhasználatban magyaros alakban: protokollum.

⁸A nagymérvű iratpusztulást mutatja, hogy pl. Kismarja szabadalmas város viszonylag épen maradt levéltárában a magánosok egymás közti ügyei és a tanúváltási jegyzőkönyvek tíz kötetnyi mennyiséget tesznek ki. MNL HBML V. 637/a. 15–35. k.

⁹Várad *Jegyzőkönyv – Regestrum Varadinense (1208–1235)*. Szerk.: SOLYMOSI LÁSZLÓ ÉS SZOVÁK KORNÉL. DVD-ROM. Bp., 2009.

¹⁰WERBŐCZY ISTVÁN: *Nemes Magyarország szokásjogának Hármaskönyve*. III. Rész 25. Cím 1 §. Elérhető a Szegedi Tudományegyetem honlapján: http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/analecta/trip_hung.htm (a letöltés ideje: 2015. március 17.).

¹¹BOLLA ILONA–HORVÁTH PÁL: *A középkori faluközösség, mint a feudális bíráskodás eszköze*. In: Tanulmányok a falusi közösségekről. Szerkesztették: BOLLA ILONA, CSIZMADIA ANDOR, DEGRÉ ALAJOS, HORVÁTH PÁL. Pécs, 1977. 5., 9.; ECKHART FERENC: *A falu füstje*. Jogtudományi Közlöny 1952. 6. sz. 263.; WELLMANN IMRE: *Közösségi rend és egyéni törekvések a 18. századi falu életében*. Történelmi Szemle 1980. 3. sz. 418–419, 426–429.

¹²Az 1836:XX. és az 1840:IX. törvénycikkek. Forrás: 1000ev.hu (letöltés ideje: 2015. március 5.)

A fennmaradt tanácsülési-bíróági jegyzőkönyv alapján az alábbi megállapításokat tehetjük a községi bíróság működésével kapcsolatban. Nagyrábén a jogszokásnak megfelelően a földesúr által állított több¹³ jelöltből a lakosság „többségi votummal” választotta a bírót és a további tisztviselőket.¹⁴ Az ítéleteket a közösség által választott előljáróság,¹⁵ azaz a *communitas* nevében hozták meg.¹⁶ A „törvényszék” ülései nem különültek el élesen a „közönséges tanácsülések”-től,¹⁷ hiszen gyakorlatilag mindkettőn ugyanazok a választott előljárók vettek részt, de a 19. század elejétől már külön törvénybíró is választottak.¹⁸ Bizonyos esetekben – nagyobb kihágások esetén – az úgynevezett ispáni szék (*spanális gyűlés*) Nagyrábén is összeült.¹⁹ A „józan” ítélet meghozatala érdekében az üléseket 1785-től kezdve megyszerte csak délelőtt lehetett tartani.²⁰

Eleinte mindkét ülés jegyzőkönyveit folyamatosan, egymás után rögzítették, s csak 1801-től kezdve, néhány évig vezették külön-külön.²¹ Maguk a jegyzőkönyvek valójában a törvényszéken keletkezett feljegyzések másolatait tartalmazzák,²² amelyek csak kivonatok, a tanúvallomásokat külön jegyezték le.²³ Egy 1815-ben hozott vármegyei statútum értelmében 1816 áprilisától a jegyzőkönyvekhez tartalmi mutatót kellett csatolni, ami el is készült (Mutató Tábla).²⁴

¹³A szakirodalomban három jelöltet említenek, Nagyrábén 3-5 főt jelölt „az uraság képében” az uradalom ispánja. Pl. Jkv., 69a., 72a., 75b. stb.

¹⁴„Nagyrábé helysége előljárói és a közönséges lakosok jelenlétekben Nagyságos Nemzetes Szilvay János számtartó úr praesidiuma alatt, jelenlétében ispány Szabó György uramnak, közönséges és megegyező akarattól előljáróknak választattak...” A hivatalt viselőknak esküt kellett tenni. Jkv., 19b., 6a.

¹⁵Az évente választott tisztviselők a bíró mellett: a nótárius, vagyis jegyző; két kisbíró; a beszállásolt katonákkal kapcsolatos ügyek intézésére: „katona bíró”, vagy „német bíró”, változó számban esküdtek; 4-5 ármás, vagyis fegyveres; vezetőjük az ármások hadnagya; mezőkerülő. Ld. évente a Jkv. vonatkozó oldalait.

¹⁶Pl. „*Deliberatum est in possessione N.Rábé per communitas*” ~ ítéletett Nagyrábé községben a *communitas* által. Jkv., 13a. Az uradalom 1788-ban a település lakosságárányához viszonyítva határozta meg esküdteket számát, Nagyrábén ezentúl 10 személyt választottak erre a tisztre. Jkv., 19a.

¹⁷Egyes években a jegyzőkönyv is a „tanács gyűlésben” meghozott ítéleteket említi. Úgy látszik, hogy az előljáróság sem törekedett az ülések megnevezésének megkülönböztetésére.

¹⁸Jkv., 29b.

¹⁹Ezt azonban csak alkalminak tekinthetjük. Jkv., 120b. Jkv., 120b.

²⁰„*Főszolgabíró Tekintetes Pongráz György úr mandatum [parancsa], s meghagyása ez: hogy sem itt, sem más helységeken oly forma gyűlés ne legyen délután, amelyben vagy törvényt szolgáltatnak, vagy valami dolgról attestátumot adnak.*” Jkv., 12b.

²¹„...ezen *protocollum* felől az a rend tétel, hogy ennekutána a restaurációnak [tisztújításnak] beírása után nem egyéb, hanem a tanácsnak esztendő által léjendő végezei, vagyis az ügyek eligazításai” következzenek, külön [későbbi oldalszámon kezdve] részbe kerültek a „*testamentomételek* [végrendeletek], *divisionálisok* [osztályos egyezségek] és egyéb emlékezetre méltó dolgok” és külön részben jegyezték fel a szerződéssel évente megfogadott „*conventionatus*”-okat: csikós, gulyás, kondás stb. Jkv., 29b.

²²Erre utalnak a másoló bejegyzései az időrendileg rossz helyre került ügyeknél. Pl. Jkv., 44b.

²³A korabeli szóhasználatban ezeket az ügyeket sommás pereknek nevezték.

²⁴Jkv., 156a.

„Az ügyes-bajos emberek dolgában való végezések”²⁵ révén a mindennapi élet számos mozzanata felvillan: egyszerű lopás, veszekedés, vagy a falu vezetésének szidalmazása éppúgy előfordul bennük, mint a kocsmái verekedés, betörés, vagy akár paráznaság is. Ezek az esetek – még ha a források töredékesen is maradtak fent – alkalmasak a korabeli Nagyrábé mindennapjainak felelevenítésére a ma már nem mindennapinak tűnő, de az akkori élet hétköznapjaihoz szervesen hozzátartozó történetek rögzítése révén. Ezekben olykor nem is a maga a *cselekmény* az érdekes, hanem a *körülmények*, amelyek rávilágítanak számos életkörülményre.²⁶ Az ügyek a vizsgált időszak kezdetén viszonylag egyszerűek, az idő előre haladtával találkozni csak bonyolultabb esetekkel. Az ítéleteket áttekintve látható, hogy a döntésekben megjelenik a bírói mérlegelés, amelynek során a szociális helyzet (gondozza idős szüleit, nyomorék testvérét), az életkor (gyermekkor; vagy idős ember testi fenyítését pénzbüntetésre változtatja), első elkövetés (csak szóbeli figyelmeztetés) figyelembe vétele tapasztalható. Az ítéletekben többször hangsúlyozzák, hogy az ügyeket „barátságosan” igyekeznek lezárni, azaz a cél a felek kibékítése.²⁷

Itt kell megjegyezni, hogy a református lelkészek által vezetett anyakönyvekben feljegyzett „Nomina p[ro]nitentium”, tartalmazza az egyházkövetők neveit, s az 1764–1824 közötti évekből felsorolja a káromkodás, paráznaság, gyanús társalkodás, lopás és egyéb megbotránkoztatásra okot adó helyi eseteket.²⁸ Ezek azok az ügyek, amikben a vétkesek önként vállalták fel tetteiket és vallották meg az egyház színe előtt, függetlenül attól, hogy bíróság elé került-e az ügy.²⁹

A jegyzőkönyvből válogatott forrásokat az alábbi témák köré csoportosítva közlöm.³⁰

- I. Általános erkölcsi normák áthágása
- II. „Közbátorság és falu rendje” megsértése
- III. Tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények
- IV. „Rútul megkisebbítette szabad nyelvével” A patvarkodás esetei

²⁵Jkv., 55b.

²⁶Csak néhány a példa kedvéért a teljesség igénye nélkül: falu közösségi rendje – pl. délelőtt zárva a csapszék, a friss húst a mészárszéken ellenőrzik; népesség összetétele – van cigány, oláh és zsidó lakó; szokások – ünnepnapon munka tilalma, kedves keszkenőjét viseli a férfi; használati tárgyak – pl. vasvilla stb.).

²⁷Pl.: „ezen tanács a megegyezését a perlekedő feleknek legelsőbb kötelességeknél tartván.” Jkv., 35b.

²⁸A vétkesek vagy a pap házánál, vagy a presbitérium előtt, vagy vasárnaponként a templomban követték meg az egyházat. Lásd részletesen POKOLY JÓZSEF: *Az erdélyi református egyház története, V. kötet*. Bp., 1905. 115–116. A nagyrábéi egyházkövetők névsora: MNL Országos Levéltára. Mikrofilm adatbázis, A2368 tekercs. 331–336.

²⁹Pl. II. József rendelete értelmében 1783-tól az önként poenitentiát vállaló megesett nők mentesültek a polgári büntetés alól.

³⁰A csoportok kialakítása nem pusztán jogi elvek alapján történt, annak ellenére, hogy némelyik jól körülhatárolható bűncselekményi kategóriát képez. Az ügyek besorolása a tényállások többrétűsége folytán olykor igen nehéz volt, ilyenkor az általam vélt helyre illesztettem a forrást.

- V. „Bírák uraimékat mocskolta” Elöljárók vádolása
- VI. Birtokviták
- VII. Testi sértés, gyilkosság vádja
- VIII. „Gyanús társalkodást gyakorlók” és paráznák

Ítéletek, büntetések a nagyrábei elöljáróság jegyzőkönyvéből

A források közléséről

A szövegben előforduló földrajzi és személyneveket eredeti formájukban közlöm, a központozást azonban a mai helyesírási szabályoknak megfelelően használtam, mivel eredetileg nem mindig szerepelnek, vagy használatuk következetlen. Az ítélethozatalok idejét a ma elfogadott alakban használtam, az idézett bejegyzésekben előforduló dátumjelöléseket azonban eredeti formájukban hagytam. Az értelemzavaró betűfelcserélődéseket, elírásokat, mondatközi nagy kezdőbetűket jelölés nélkül – a helyesírás szabályai szerint – javítottam, ugyanakkor a kor hangulatát és a nyelv „ízességét” tükröző bizonyos szavakat betűhív formában hagytam. A szöveg jobb megértéséhez szükséges kiegészítéseket szögletes zárójellel jelöltem, az idegen és a ritkán, vagy már nem használatos szavakat első előfordulásuknál lábjegyzetben oldottam fel.

Források

I. Általános erkölcsi normák áthágása

Az általánosan elfogadott viselkedési szabályok megsértőit: a káromkodókat, a közösséget „botránkoztatókat”, akik vétkeiket általában maguk is elismerték, kisebb – a továbbiakra nézve visszatartó erőnek vélt – büntetésekkel (testi fenyítés és pénzbírság) sújtotta a bíróság, ennek ellenére gyakori előfordulásuk végig megfigyelhető a jegyzőkönyvben.

*1781. szeptember 25.*³¹

Ifj. Székely Mihály az Úr Istennek Szent nevét adta teremtette mondásokkal káromlotta, azért büntetése léssen 12 pálca.

Hasonlóképpen lévén dolga [a] gulyás Herpai Jánosnak, ő is szenved 12 pálca ütéseket.

*1781. október 19.*³²

Minthogy a keresztyén valláson lévők az Isten parancsolatja szerint a Szentháromság Istennek nevére szoktak megeskettetni mind a hivataloknak viselésére,³³ mind egyéb állapotokra. E szerint Fekete Mihály ökegyelme kötelezte magát az esküdti hivatalnak viselésére, azért mikor helységbeli bíró uram hitta a

³¹Jkv., 5b.

³²Uo.

³³Hivatali esküt tesznek.

gyűlésbe, nem illett volna azt mondani: „*Inkább pápistává leszek, mintsem a gyűlésbe menyjek,*” amellyel fel tette, hogy a romano catholicusok³⁴ szabad utat adnak a vétkezésre, s a maga hitit is láttatik majd semminek állítani, azért marad [büntetése] 1 Forinton. A katonák gazdáját³⁵ sem kellett volna azzal kisebbiteni: „*Csak olyan, mint a mályvabokor!*”, mert az is hittel szolgáló személy,³⁶ hanem ha valami praetensioja³⁷ volt rajta, kereste volna törvényesen, ezért is marad [büntetése] 1 Forinton.

1781. szeptember 25.³⁸

Jóllehet nagyon öreg, Katona Mihály azzal menti magát, hogy az elmúlt karácsonyi innepeknek nem második, hanem harmadik napján vágta a nádat, azt sem tovább, hanem mihelyt Varga János megszólította: „*Mit csinál?*” - azonnal félbehagyta [a munkát]. Mindazonáltal mivel még ez ideig [a] reformata³⁹ anyaszentegyház a három sátoros innepeknek mind a három napját megülte, hogy azon cselekedetével azon szent innepi napot megrontotta, s másokat is megbotránkoztatott azon cselekedetével, szenved 6 pálca ütéseket.

II. „Közbátorság és falu rendje” megsértése

A rendzavarókat és csendháborítókat, a „lármázókat”, valamint az uradalmi⁴⁰ és vármegyei szabályokat megszegőket, a „garázdákat” tettük súlyától függően büntették. A visszaesőket reversalis, azaz kötelezvény tételére kötelezték, amelyben megjavulásukra tettek ígéretet.

1786. december 26.⁴¹

Ványai István, Rátz Sámuel és András, Tarpai János reversalisa:

„*Mi alább írtak adjuk ezen reversalis levelünket arról, hogy magunkat azon rossz erkölcsből, melyből mindez ideig léteztünk és éltünk, megjobbítjuk és jobbra hozni igyekezzünk, senkivel senkivel sem versengünk és nem civakodunk, sőt békeességben élni istenesen mindenkkel igyekezzünk. Hogyha pedig ezen fogadásunk ellen quo casu⁴² cselekednénk, azonnal legelső rossz magunk viseletével mint rossz erkölcsű és féktelen természetű embereket bírák uraimék főszolgabíró úr kezéhez szabadon tetszések szerint elküldhetnek. Mely fogadástételünk hogy állandóbb és hitelesebb lehessen, tulajdon kezünk keresztvonásával roborált⁴³ reversalisunkat kiadtuk. Signatum,⁴⁴ Nagyrábé, die 26a Xbris 1786.*”

³⁴Római katolikusok.

³⁵Ármás hadnagy, a helyi fegyveres vigyázók vezetője.

³⁶Felesküdt tisztviselő.

³⁷Követelése.

³⁸Jkv., 5b.

³⁹Református.

⁴⁰Az uradalom „hírével” lehetett pl. adásvételi szerződéseket kötni.

⁴¹Jkv., 16b.

⁴²Ti. ténylegesen.

⁴³Megerősített.

⁴⁴Kelt.

Ványai István X vonása
Rátz Sámuel X vonása
Rátz András X vonása
Tarpai János X vonása”

1788. március 5.⁴⁵

Ványai István és Rátz Sámuel reversalisának részlete:

„..... azon két rendbeli gonosz cselekedetet..... sehol is, annyival inkább csapszékbe borozás közben nem újítom, mind a verekedésből, civakodástól magunkat teljes erővel megoltalmazzuk, minden embereket becsületbe tartunk, senkivel ujjat nem húzunk...”

1803. június 7.⁴⁶

Méltóságos uraság NagyRábéi csaplárosának, Dajka Mihálynak Nagy János ellen való az a panasza, – hogy a közelebb múlt csütörtökön nappal bément a csapszékbe, noha tudta, hogy senki nincsen: sem a csaplár, sem a csaplárosné, sem más vigyázó – a csapszékbe, elővételre és végeztetett.

Ámbár a csapláros Dajka Mihály azt tartja, hogy nem hagyta záratlan az ajtót – de hitet nem mond mégis rajta, s nem is tudja bizonyítani, hogy bészárta volna –, és ámbár nem állítja, hogy Nagy János meglopta volna, s eszerént kárnak megtérítésére nem ítéltethetik. Mindazáltal, minthogy vannak tanúk, akik hitek alatt vallják, hogy a Nagy János hallatára megmondották, hogy nincs a csapszékbe a csaplár, ha szinte tátva-nyitva lettek volna is a csapszéknek ajtaji, nem szabad vala abba bémenni. És minthogy azt mégis merészlette cselekedni, sőt, le is ült abban, s másoknak is mondotta, hogy: „*ihatunk, ha tetszik, akármennyit, mert nincs csaplár.*” Ezen törvénytelen vakmerőségéért 24 pálca elütésének elszenvedésére ítéltetett, de tekintetvén a maga és más becsületes embereknek sűrű esedezéseken kívül kiváltképpen azt, hogy már öregember, a megírt testbéli büntetésnek 12 Rénes Forinttal⁴⁷ való felváltása megengedetett.

1808. március 17.⁴⁸

Az 1808^{ban} 17^{ik} Martius, ispány Vágó János úr spanalis széket⁴⁹ tartván a bírakkal. 1°.⁵⁰ Ugyan Gyenge András Váradi lakos és Pálfi Tódor a Rábéi csíkászokon⁵¹ a másnak eladott csíknak árát kívánják és hogy ezután a contractus⁵² megtartasson.

Az 1^{sőre}. A felperesek Gyenge András és Pálfi Tódor nem bizonyítván, hogy a Rábéi csíkászok, akikkel alkujok lett, az alku ellen cselekedtek volna, Rátz János, akire bízták a vigyázást, megkérdeztetvén, senkit se tudott előadni, akit abban ért

⁴⁵Jkv., 17a.

⁴⁶Jkv., 43b–44a.

⁴⁷Rénes, másképp Rajnai Forint.

⁴⁸Jkv., 67a.

⁴⁹Ispáni törvénytárszék.

⁵⁰Primo = először.

⁵¹A csíkkal fogására szakosodott halászok.

⁵²Szerződés.

volna, hogy más szatócsnak⁵³ adott volna csíkot, azért a Rábéi csíkászok ellen tett panaszok helytelennek vétetik. Minthogy pedig a csíkászok a contractustól elállani kívánnak, egyrészt azért, hogy helytelen vádakkal éltek a szatócsok ellenek, másrészt azért, hogyha egy-két fertály akó⁵⁴ csíkjok kerül, abból nem vehetnek mindjárt hasznot, [mert] csak akkor van a szatócsoknak ide jövetelük, midőn felesen⁵⁵ van a fogott csík és nagy szükségük lévén idejében nem könnyíthetnek magokon. S most, midőn [a csíkászok] azt kívánták, hogy adjanak száz Forintot, amelybe midőn 1 vagy 2 fertály akó kerül, arra a szatócsok nem állottak. Különbö ezekre nézve és arra nézve is, hogy a contractus nem előjárók előtt készült, mindenkifelett pedig azért, hogy az instantiában⁵⁶ fel pénznek említett 30 Rénes Forint, nem pénzkint, hanem mind pálinkában, iccénként⁵⁷ méretett ki a csíkászoknak, mely a méltóságos uraság földesúri jussának sértésével – s büntetést érdemlő módon – történt, a contractust, mint hibás fundamentumon⁵⁸ épült, erő nélkül valónak ítéltetett. A felperesek apelláltak, mely megengedett.

*1808. július 11.*⁵⁹

1° Kasza Péter Bajomi, a csapszékéből égő pipával jött az utcára.

Az 1^o^{re}. Helység kisbírája az utcán dohányzáson érvén, 20 pálcával büntettetik.

*1817. április 12.*⁶⁰

Tiszai István megvallván, hogy Húsvét hete keddjén setét este az Herpai János és Sz. Dajka János házok körül két ízben lőtt puskával. Ez lövés pedig száraz és szeles időben esett, s tanúvallás szerint tűz maradt, úgymint tüzes tapló a nádkerítéshez közel. Bent az helyiségben nem is volna [szabad] a tekintetes vármegye statútuma tiltása szerint semmi időben is lövöldözni: [ezért] büntettetik 25 bottal. Mósik András pedig, aki ugyan nem lőtt, sőt ellenezte a lövést, de azért hogy akkor társaságába volt Tiszai Istvánnak, s a Jakab János házába is lement azzal az hol esett a második lövésre a puska megtöltése, szenvedjen 12 bot ütést. Ugyanannyival büntettetik L. Pap András is, azért hogy a puska őtöle került Tiszaihoz és amíg nála volt, ő is lövöldözött azzal a gyepen az ott játszó személyek körül, azonban azon puskát alattomban hozta Báránról.

*1819. április 12.*⁶¹

1819^{ben} április 12^{ikén}, főbíró Elek Mihály és minden esküdt társai együtt ülésekben rendeltetett: a KissRábéi pusztán előjárók adása és kimutatása nélkül nem szabad lévén senkinek földet fogni. Rátz Miklós, Török János és Szűts Mihály mégis maguknak annyi hatalmat vettek, hogy ámbár mindaz 3 fordulóban sorsokhoz képest

⁵³Kiskereskedő, boltos.

⁵⁴Negyed akó. Űrmérték jelzése. Egy akó = 51 liter.

⁵⁵Ti. félig.

⁵⁶Kérelem, folyamodás.

⁵⁷Űrmérték, 1 icce = 0,85 liter.

⁵⁸Alapon.

⁵⁹Jkv., 67b.

⁶⁰Jkv., 101b–102 b.

⁶¹Jkv., 110b.

ki van adva földjök és az előljáróktól még csak nem is kérvén, bátorkodtak földet fogni szántani, s bévetni. Ezen rendtelenségekért a fogott földtől eltiltatnak, s a magnak és munkának megtérítése nélkül, azon vetések az ekklezsia⁶² részére fordítatnak.

*1822. november 2.*⁶³

1822^k esztendőben november 2^{ikán}, fő bíróságában Bilintsi Györgynek, spanális széket⁶⁴ tartván, itten bárándi ispány Vágó János úr [jelenlétében], annak alkalmatosságával a rábéli korcsmában verekedett, az utcákon széjjel kavargott, lármázott, kapukat bottal veregetett, – s ki az utcán, ki a korcsmában, ki pedig más egyéb helyen – káromkodott, a KisRábéi csárdánál éjjel a szilvát szállító utassal illetlenül bánó legényeknek, annál fogva, hogy vétkek terhesebb, vagy kevesebbeknek találtatott, következő módon rendeltetett büntetés.

Az utcán éjjel kavargott, lármázott és némelyek közülük káromkodottaknak büntetésül ítéltetett botütés: Elek Andrásnak 12, Elek Péternek 12, ifj. Parti Bálintnak 12, ifj. Mósik Péternek 24, Székely Péternek 24, Tolnai Sándornak 12, Sójom Istvánné fiának 12, Szilágyi Sándornak 12, Pálfi S. Sándornak 6 botütés, Pálfi István 24 botütéssel büntetetik, azért, hogy Sz. Dajka Jánost a csapszékben ütötte, haját cibálta, Rác Andrásnak is az helység házában hajába ragadt, a vasat a lábáról leverte, a lakatot eltörte, káromkodott, ellódult az árestomból.⁶⁵ A lakat árát is megadja. Sójom Sándor a mészárossal lett illetlenkedésért, a KisRábéi csárdánál éjjel a szilvás embernek szekereánél izgágalkodottakkal létere 18 botütés szenvedésével büntetetik, szintűgy a KisRábéi csapszéknel éjszakára megszállott szilvát szállító szegény és vidéki emberrel minden felett illetlenebbül bánó ifj. Elek Bálint (mostan Somogyi András szolgálja) büntetetik 24 botütéssel.

III. Tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények

A viszonylag nagy számban előforduló kisebb-nagyobb lopások és egyéb károkozások ügyeiben – amelyek a köz- és magántulajdont egyaránt érintették – az ítélethozatal a kár megtérítésére, a megegyezésre és a felek békítésére irányult.

*1781. szeptember 25.*⁶⁶

Az öreg Juricskai István és Barcsai István szolgálja, Gyurka, tolvajnak mondották Barcsai Istvánt, de a sententia⁶⁷ kimagyarázás előtt békességre mentek és megkövették Barcsai Istvánt.

⁶²Egyházközség.

⁶³Jkv., 120 b.

⁶⁴Ispáni széket.

⁶⁵Áristom, árestom = fogda. A „helység házán” kialakított cella.

⁶⁶Jkv., 5b.

⁶⁷Ítélet.

1781. november 30.⁶⁸

..., akiknek⁶⁹ fiai a Karajos István malacába a vasvillát beléverték, törvény előtt önként felvállalták, hogy olyan forma malacot vesznek helyette.

1790. december 21.⁷⁰

Anno 1790 die 21^a Xbris. Fekete Mihály és Turutzkai Péter gyermekek a pinceház ablakát vasárnapi napon reggeli templom alatt bétörvén, s az csaplárosoknak pénzét, mintegy hat márfást a borszéknek fiójából⁷¹ eltolvajolván (ut sub A. protocoll fragmenti),⁷² minthogy gyermekek voltak, Szilvay János számtartó úr jelenlétébe 12 virgácsnak szenvedése után esetek alól felszabadítottak.

Sólyom András
főbíró

1791. május 29.⁷³

Dajka Mihály ifj. Gál István és Kövér Péter a csapszék ház ablakát bétörvén, mint a magok vallása bizonyítja: a csaplárnak 7 Forintokból álló pincébe letett és a hordók közé eldugott pénzét felkeresvén ellopták és bort amennyit akartak annyit ittak, s magokkal el is vittek (ut sub A. protocoll fragmenti kitetszik). Mely cselekedetekért dominalis törvényszék⁷⁴ eleibe béküldették, s cselekedetek jutalmát mint Váradon, mind idekinn facie loci⁷⁵ a tekintetes törvényszéknek rendeléséből 24 pálca szenvedésével elvették.

Főbíró Sólyom András

1804. augusztus 8.⁷⁶

Anno 1804. 8^a Augustus, ispány nemzetes Vágó János úr elől ülése alatt⁷⁷ tartatott gyűlésben felvétel Herpai Pál afelől való panasza, hogy amidőn bíró volt, szénát kölcsönzött tőle a communitás oly móddal, hogy azért azon nyáron úgymint Anno 1800. hat csijje⁷⁸ szénát fog érte adni, de sem azon nyáron, sem azóta meg nem adódván, annak megadattatását kéri.

Minthogy tavaly adódott egy csijje, amint maga is recognoscálja⁷⁹ Herpai Pál, és eszerént csak öt csijje lehetne már praetensióba, de a communitás részéről is említettnek olyan széna [be]takar[ít]ásai a communitás fűvéből Herpai Pálnak, amelyek felől azt vélték bírák uraimék, hogy az a kérdésben lévő szénának

⁶⁸Jkv., 5b.

⁶⁹Hiányoznak a nevek. Mivel másolati könyvről van szó, ez vélhetően másolási hiba következménye.

⁷⁰Jkv., 21b.

⁷¹Fiókjából.

⁷²Ahogy a jegyzőkönyv csatolmánya A/ alatt [bizonyítja].

⁷³Jkv., 22b.

⁷⁴A földesúr bírósága (úriszék).

⁷⁵A „helység színe” előtt, vagyis nyilvánosan.

⁷⁶Jkv., 53a.

⁷⁷Ti. elnöklete alatt.

⁷⁸Csihe, csije = kis térfogatú szénarakás.

⁷⁹Elismeri.

depúrálására⁸⁰ takarta. Azonban ispány úr a megegyezést mindenik félnek javallván, egyezés szerént is termináltatott⁸¹ a dolog: hogy ezen az idén a communitás szénájából adódik Herpai Pál uramnak három [azaz] numero 3 csijje széna, amelyben megnyugodott Herpai Pál is.

1805. október 18.⁸²

...

3°.⁸³ Curátor⁸⁴ Sz. Pete János panaszolja, hogy Kalmár János a templomhoz hordott homokból hír nélkül alattomba vitt a házához, azért megfeddvén Kalmárt, még neki állott feljebb. Azzal is bátorkodott kisebbíteni a curátort: „*már azzal eszi kend a kenyérét, hogy itt a templom körül vizsgálódik.*”

3um.⁸⁵ Az homokhoz hír nélkül lett nyúlásért 12., a gyalázásért is viszont 12 botot szenvedne, hanem öregsége tekintődven, egyik-egyik vétkéért 1 Rénes Forintot, a kettőért pedig 2 Rénes Forintot köteles fizetni. A curátort pedig megkövesse.

1810. január 5.⁸⁶

Tőzsér István, Rábéi Tőzsér Andrásnak fia, Mátyás lakodalmában ellopván a kemencéből a főtt húst, mely által a lakodalmas nép megcsalattatott a vacsora dolgában, büntettetett 12 bottal.

1810. március 24.⁸⁷

1810. 24^{ik} Martius. Kiss Sára Bárádra való leány a Tordai zsidó Salamon Dávid házából az ablakfián kilopván – s nála meg is találtatván – egy szőrből való abrosz forma, azt a ruhát, amellyel a zsidó imádkozás közbe bé szokta magát teréteni, büntettetett 12 korbáccsal.

1821. május 23.⁸⁸

Farnosi János fia Farnosi Jósi, a Rábéi iskola rector⁸⁹ Tóth Sándor uram szolgája, nevezett rector úr pénzének a ládájából nem egy ízben tett lopását, borért, pálinkáért, pitykéért való fordítását [a] lopott pénznek megvallván, úgy azt is, hogy Pete András házától kést, villát is lopott ezen gonoszkodásiért büntettetett 12 vesszőütésnek szenvedésére.

⁸⁰Lerovására.

⁸¹Elintéződött.

⁸²Jkv., 58a.

⁸³Tertio = harmadszor.

⁸⁴Egyházi gondnok.

⁸⁵Tertium = a harmadikra.

⁸⁶Jkv., 72a.

⁸⁷Jkv., 73b.

⁸⁸Jkv., 118a.

⁸⁹A nagyobb gyermekek tanítója, iskolamester.

1822. november 2.⁹⁰

Ványai András, Dajka Sándor mostan a mészáros dolgában lévén előadva, s magokat azzal, hogy a serpenyőben éjjel a helység házához felhozattatott főtt húst, minek előtte végbe vitetett volna azon húsnak megvizsgálása, engedelem nélkül elvitték, s magokat ezen elvitelével tanúkká tették, fejenként úgy büntettetnek, hogy Ványai András 18 botütés alá rendeltetik, Dajka Sándor pedig 30 botütés alá esik, minthogy a Rátz Mitru – volt rétszentmiklósi kerülő – megverése dolgában tartatott spanális széken megítéltetett több társaival, Dajka Sándor is testbeli büntetés alá rendeltetett, de elvonván magát, Dajka Sándor azon spanális szék előtt való megjelenéstől, azon idő óta mindez idáig fennállott exequátlanul⁹¹ ő reá nézve a spanális szék ítélete. A mészáros által előneveztetett juhcombnak, egy juhból került egész tüdőnek, májnak és szívnek árát is, úgymint 7 fontnak⁹² árát per 5 Xr.⁹³ fizessék meg.

IV. „Rútul megkisebbitette szabad nyelvével” A patvarkodás esetei

Hamis vád és becsületsértés fennállása esetén is elsősorban a békéltetésre törekedtek a bírák. Az ok nélküli vádaskodásért és a rágalalmazásért – kibékülés sürgetése mellett – pénzbírság, vagy testi fenytés járt, visszaesés esetén a településről való kitiltást helyezték kilátásba a bírák.

1781. október 26.⁹⁴

Patai Andrásné hamis vádakkal illetve a bárándi kántor feleségét, amit több tanú is igazolt, ezért 12 korbácsütéseket kapott és meg kellett követnie a sértetteket. Azt is kilátásba helyezték, ha ezután mégis ilyet csinálna a helységből is ki nem kéntelenítettik.

1781. november 30.⁹⁵

Juhász Jánosné igaz ok nélkül Fejér Andrásnéat tolvajnak mondta, az eltévedt keszkenőjéért. Fejér Andrásné ezt megtudván előadta 1 Forintig. Most pedig ott vádaskodik, ahonnan a kendő előkerült. Valójában Karajos István unokája hajnalban az udvaron találta meg, s azt hitte nagyanyjáié, ezért bevitte a házba. Mikor megtudta, hogy Juhászné a keszkenőt keresi, ezért visszaadta. Juhászné ezért fizesse meg az 1 Forintot.

Kövér János meggyanúsította 1 Forintig Karajos István unokáját, hogy az övéből tengerit tört. Az erdőkerülő azonban megnézvén a tengerit, hamisnak találta a vádakat, ezért Kövér az 1 Forintot fizesse meg.

⁹⁰Jkv., 120 b.

⁹¹Végrehajthatlanul.

⁹²1 font = 0,45 kg.

⁹³5 Krajcáronként.

⁹⁴Jkv., 2b.

⁹⁵Uo. 2b–3a.

Rác István egy sárrétudvari tanúval bizonyította, hogy Vincze Kata őt és feleségét jogtalanul mocskolta, ezért Vincze az 1 Forintot fizesse meg.

*1790. december 3.*⁹⁶

Anno 1790 die 3^a Xbris. Kalmár János Patai Katát Som Mihály hitvesét k...vának kiáltván mások hallatára, minthogy legkisebb részben is bebizonyítani nem tudta mondását, 12 pálcát szenvedett, s a megbántott felet előttünk megkövetvén, egymásnak megengedtek.

Dajka Mihály
főbíró

*1802. május 14.*⁹⁷

6to.⁹⁸ Rebők István felesége, Pap Kata – a férjével együtt – panasztétele, hogy Rebők Istvánnét Tót András és annak felesége nagy gyalázatba zavarták azzal, hogy a leányok megrontójának tartják a Váradiné szava után.

Ad 6ta.⁹⁹ Ámbár Váradiné találta mondani, hogy a Tót András leányában – minekutána ő azt meggyógyította – kétszeresen meg van a nyavalya újítva, egyfelől a Varga Mihályné méze által, másfelől a Rebőkknétől került hallal. És Váradinének azon szava után mind maga Tót András, mind s felesége nem csak abban a vélekedésben voltak, hogy a leányoknak egyik megrontója és nyavalyájának megújítója Rebők Istvánné volna, hanem mások előtt is beszéltek, amannak gyalázatával. Mindazáltal egy asszonymnak, aki a belső nyavajákat nem látja, fel sem lehet felőle tenni, hogy a belső nyavalyát kitanulhatná, kivált pedig hogy a szerző okát meg tudná [állapítani]. [Az ő] szava után megindulni nem vala méltó, annál inkább annak szava után ilyen nagy vétek cselekedőjének tartani és hírlelni valakit éppen nem vala szabad, s ekképpen Rebők Istvánné Tót András és Tót Andrásné által méltatlanul és nagyon megsértettetnek tartattathatik. De hogy ezen tanács a megegyezését a perlekedő feleknek legelsőbb kötelességeknek tartván, a megegyezést sok ízben javallották és azon javallás mellett rá lett [véve] Rebők Istvánné a megegyezésre és Tót Andrásról, s annak feleségétől felvette a követtséget¹⁰⁰ oly feltétel alatt, hogy sem magok, sem házok népe többé a fent írt gyalázó szokat szájokra ne vennék, amelyre kötelezték is magukat. Mert ha affélékkel, vagy akármi becstelenítő szókkal illetnék, ezen mostani dehonestátióját¹⁰¹ is megkeresi [rajtuk].

Eszerént Tót Andrásnak és Tót Andrásnének Rebőkknével lévő causája amicabiliter termináltatott.¹⁰² Azonban senki sem vetheti méltán szemére Rebőkknének, mintha benne maradt volna a Váradiné szava után való okoltatásban és rossz hírben, mert az hír minden fundamentom nélkül valónak tarttathatik.

⁹⁶Jkv., 20b.

⁹⁷Jkv., 35a–35b.

⁹⁸Sexto = hatodik.

⁹⁹Ad sextum = a hatodikra.

¹⁰⁰Ti. elfogadta a békülési szándékot.

¹⁰¹Becstelenítését.

¹⁰²Ügye barátságosan elintéződött.

1809. február 10.¹⁰³

Tarpai Ilona reversalisa:

„Alól írt nyughatatlan nyelvemnek másokat ok nélkül mocskoló fecsegéséért már régebben is az helybeli előljárók ítélete alá nem egy ízben voltam idéztetve és a szóbeli dorgáláson felyül az érzékeny szívet megható büntetéseket is méltán méltán reám mérték, mindazáltal az 1808^{ik} esztendőben ismét visszatértem elébbi gonoszságomra, sőt nagyobbra és annyira vetemedtem, hogy ezen helység akkori főbíráját, Elek István uramat még Bajom városában rútol mocskoltam és a mai napon a bírák uraim törvényszéke eleibe is állítottam, elvetemedésem kemény megbüntetése végett. Hanem hogy sokat tűrő jó férjemet rimánkodással még ez egyszer védelmemre hajtottam és az vélem együtt Elek István uramat a keresztyéni megbocsátásra sok kérésünkkel rábírtuk, végre bírák uramék is ezúttal a testbéli büntetéstől ezen magam kötelezése alatt elállottak: hogyha ennekutána akárkit fogok is gyalázni, vagy akárkivel versengeni, minden tanácsgyűlés nélkül a kemény árestom után, csupán maga főbíró uram, vagy képét viselő által is, nem használván semmi mentségem, a piacon korbácsoltassam meg, adván róla keresztvonással erősült ezen írást. Tarpai Ilona, Gyenge János feleségének keze vonása: X”

1810. január 30.¹⁰⁴

Gyenge János Rábén lakos panaszolván felesége Tarpai Ilona ellen, hogy noha ezen a könyvben 1809^{ik} esztendőben 10^{ik} Februarius azt íratta magáról, hogy magát csendes életre kötelezi, és ha versengene, a piacon korbácsoltasson meg, mindazonáltal szüntelen verseng véle, az házból ki utasítja, k...vának, latornak kiáltja, holott legkisebb oka nincsen rá, és kéri azon asszonynak megzaboláztatását.

Ítélet. Az utcán 12 korbács ütést szenved a két oskolabéli gyermekeknek kiállítások és nézések alatt.

1819. december 13.¹⁰⁵

Jakab Mihályné ellen Varga Sándorné panaszt tett, hogy ő neki azt izente Jakabné, hogy ő róla is van rossz hír, mert Juhász Jánosnétól azt értette, hogy Varga Sándorné boszorkány. Az öreg Juhász Jánosné megkérdeztetett, hogy mondotta-e Varga Sándornét boszorkánynak. Ki is azt el nem ismerte, ámbár Jakab Mihálynénak vannak tanúi, hogy mondotta legyen Juhász Jánosné Varga Sándornét boszorkánynak. Azonban Juhász Jánosné már most olyan ellankad[t]ságban van mind testében, mind elméjében, hogy a történt dolgairól eszmélkedhetése sincs, sőt a nyáron is már gyengeelméjű volt, tehát hogy Varga Sándorné boszorkánynak mondatott volna, ki nem világosodván, az egymás megkövetések s megbékélés javallódott, melyet meg is cselekedtek.

¹⁰³Jkv., 69b.

¹⁰⁴Jkv., 73a.

¹⁰⁵Jkv., 112b.

V. „Bírák uraimékat mocskolta” Elöljárók vádolása

Jól elkülöníthető azon ügyek csoportja, amelyek az elöljárókat, a falu vezetőit érintő becsületsértéseket, hamis vádakát tárgyalta. Ezekben az esetekben is pénzbüntetést, vagy testi fenytést alkalmaztak, ugyanakkor a megbékélést is sürgették.

1781. október 19.¹⁰⁶

Fekete Mihály megidézttvén azért, hogy a bíró felől azt mondta: „*Csak olyan mintha ennek a szilfának beszélne!*” [Erre] napot vett, de törvény előtt ugyancsak békességre mentek.

1782. május 31.¹⁰⁷

Asztalos János minthogy csúfságból mondta (mint beszédének folyásából kitetszett): „*Jakab világ van most!*” Azért bíró uramat kövesse meg, s szenvedjen hat pálca ütést.

Pap Ferenc Farnasi János uramat ok nélkül becstelenítvén, minthogy törvény előtt békességre kérte és bírta, most [az] egyszer egy Forintig lett büntetése, de hogyha ennek utána valaki ellen bírák uraimék közül akárhol: faluba, csapszékbe, mezőbe, úton, vagy útfélen legkisebb becstelen beszédet szól is akár szembe, akár hát mögé, totius quotius¹⁰⁸ 24 pálcaütés lészen büntetése.

Horváth Istvánné, hogy a hites kisbírókat ok nélkül hamisolta, tanúk által is bebízonyított, azért szenved 12 korbácsütést.

1782. június 3.¹⁰⁹

Minthogy ifjú Herpai Pál borozás közben nyelvét annyira eresztette, hogy bírák uraimék felől azt mondta: „*Ha két deák gyermeket kiküldöttek volna, különben elosztották volna Szentmiklóson a füvet, mint a bírák elosztották,*” ...Parti Jánosnak pedig ezt: „*Üssön meg az Isten nyila!*” Továbbá adtával és ba...ta lelkével káromkodott... Elsőben is, hogy bírák uraimékat ok nélkül kisebbítette, szenved 12 pálca ütések, másodsor, hogy káromkodott s átkozódott, azért ismét szenved 12 pálca ütések. Azon kívül fű nyilasa,¹¹⁰ rözse nyilasa tőle elvétetődik, hasonlóképpen szántó földje is Szentmiklóson, tudniillik ha az életjét¹¹¹ kitakar[ít]ja belőle.

VI. Birtokviták

Viszonylag ritkán fordultak elő öröklésből, adásvételből adódó viták, melyek középpontjában ház, telek, vagy szőlő állt. A vita eldöntésénél a bírák mérlegelték a felek helyzetét.

¹⁰⁶Uo. 6a.

¹⁰⁷Jkv., 7a–7b.

¹⁰⁸Összesen.

¹⁰⁹Jkv., 7b.

¹¹⁰1 nyilas = 500 négyszögöl.

¹¹¹Ti. gabonáját.

1806. október 30.¹¹²

...

2^{szor}. Rábén lakos ifj. Sólyom Istvánnak mint Actornak,¹¹³ Sólyom János Rábéi lakos, mint Incattus¹¹⁴ ellen malom dolgában lévő pere.

A 2^{ikra}. A kérdésben lévő malom lévén építve az Actor félnek jutott teleken, nem pedig valamely közönséges helyen, mely minden esetben az Actornak alkalmatlanságára van. Annál inkább van, midőn a malom haszna másé, más helyre az malmot nem is lehetvén elszállítani (nem azért, hogy benn az helységben semmi hely, az hová felállíthatatnék, nem találtatik), hanem, hogy [a szállítás] magának a malomnak romlásával esne. Azonban a NotaBene/¹¹⁵ alatt lévő testamentomtétel¹¹⁶ eránt bizonyíttatván az 2. számmal megjegyztetett tanúvallással, maga is az Incattus fél megismervén ezen törvényszék előtt, hogy nem lehetett már érteni a szavát jól a testáló¹¹⁷ Sólyom Andrásnak, hanem az Incattus fél magyarázta a testamentomtétel írására megjelent bírának, hogy mit akarna rendelni és írásba tétetni az atyjok. S bizonytalan lévén, hogy éppen az akarta-é mondani és íratni, amit az Incattus fél kimagyarázott a bírának, s nem is lévén azon testáláskor sem az Actor fél, sem pedig a többi testvérek jelen. Azonban ugyanazon 2. számmal megjegyztetett tanúvallással bizonyíttatván az is, hogy a felek édesanyjok, Sólyom Andrásné ezen mintegy negyedfél esztendővel lett meghalálozása után kevés idővel módja lett volna az Incattus félnek, hogy a nyomorult testvérjeket, Rebekát és a malmot maga gondviselése és haszonvétele alá vegye, de nem eresztette magához azon leánytestvérét, s a malmot is meghagyta akkor az Actor félnél. S valamint az édesanyjokat is sínylődő¹¹⁸ öregségében az Actor gyámolgatta egyedül, az tisztáltatott rá és viselte gondját mind haláláig, úgy a nevezett nyomorult leánynak is gondját viselte, táplálta, ruházta azon idő óta is, amelyben volt volna az Incattusnak módja magához venni a malommal együtt a leányt is. Szakadatlanul szinte ezen esztendőbéli Martiusnak 22^{ik} napjáig, amidőn a testamentom értelme szerént (nem lévén még akkor a testamentom eránt most említett fogatkozások kinyilatkoztatva) a leány és a malom által adatott az Incattus félnek.

Azért a malom nem mozdíthatatván a helyéről, úgy hagyattatik, s ítéltetik az Actor félnek, hogy Rebekát, valamint a múlt esztendőkből úgy ezután is táplálja, ruházza, házában tartsa haláláig, a malmot jó státusban tartsa és a leánynak halála után osztályra bocsáttasson a felek és több férfi testvéreik között. Ami jövedelem a malomból Martius 22^{kétől} fogva ez ideig került, meghagyattatván az Incattus félnek, a leánynak gondviseléséért.

Az Incattus fél apellál¹¹⁹ a tekintetes úriszékre. Megengedtetett az apellata extra dominium¹²⁰ és a leány mától fogva lesz az Actor félnél, a malom további haszonvételével együtt.

¹¹²Jkv., 60a–61a.

¹¹³Felperes, vádló.

¹¹⁴Alperes, vádlott.

¹¹⁵Jól jegyezd meg! Ti. ne hagyj figyelmen kívül.

¹¹⁶Végrendelettel.

¹¹⁷Végrendelkező.

¹¹⁸Sínylődő.

¹¹⁹Fellebbez.

1812. március 12.¹²¹

Azon kérdés eránt, amely ház és szőlő eránt néhai Szabó Bálint árva hajadon leánya, Szabó Sára és annak édesanyja, Elek Sára (ki most Vig Ferencné) között fenn forgott ítéltett:

Mínthogy néhai Szabó Bálint testvére, Rábén lakozó G. Szabó István, ki Szabó Sárának tutorja¹²² [utólag áthúzva] pártfogója és a kérdésben lévő háznak megvételét és a kérdésben lévő háznak dolgát legjobban tudja, megkérdeztetvén ezúttal a felől, [azt] így adta elő, hogy: gubaszövésért adódott Szabó Bálintnak egy fekete ló, s annak sárga csikáját elvitte G. Szabó István azon 30 Rénes Forintokért, amelyet a kérdésben lévő háznak megvételére tőle Szabó Bálint és Elek Sára kölcsönöztek. S ezzel ellenkező a leány részéről nem bizonyíttatván, igaznak marad, hogy az a ház, (a gubát Elek Sára szövén, amelyért a sárga csikó anyja Bakonszegi lakos Szabó Andrástól jött) kéz keresménye Szabó Bálintnak és Elek Sárának. Azért azon háznak a mostani becsú szerént való ára váltó cédulában 30 Forint, felosztatik egyenlően Szabó Sára és az anyja, Elek Sára között, olyan móddal, hogy az a ház megmaradjon Elek Sárának és férjének Vig Ferencnek, az azután való földekkal együtt, de a leánynak az házbéli részéért fizetnek 15 Forintot váltóban. Azontúl azért, hogy a leány otthon lakván mindég Vig Ferenc mellett leányi szolgálatokat tett, abbéli szolgálatjáért és egyéb praetensiójáért váltó cédulában fizessenek Elek Sára és Vig Ferenc Szabó Sárának 35 Forintot, s így öszvességgel fizetnek 50 Forintot, amely légyen a leánynak kiházásítása, úgy hogy a leánynak mostan inventált ruháján és az 50 Forinton fejül a leány kiházásítására nem tartozik fizetni Vig Ferenc és Elek Sára. A szőlő, mint Szabó Sárának atyai nagyatyjáról maradt, hagyattatik Szabó Sárának egészen.

VII. Testi sértés, gyilkosság vádja

Kis számban fordultak elő többnyire hirtelen felindulásból, vagy ittasan elkövetett testi sértések. Emberölési ügyet nem tartalmaz a jegyzőkönyv, egy esetben merült fel a gyilkosság vádja, ám később kiderült, hogy a halált baleset okozta.

1789. december 3.¹²³

Anno 1789 die 3^a Xbris, Bakai Istvánnak szerencsétlen és vértlenül történt halála eránt S. Szabó Ferenc okoltatván, vagyis inkább vádoltatván – ut sub A. Protocolli Fragmenti – kitetszik ezen történetbe a tekintetes törvényszék eleibe nevezett Szabó Ferenc beküldetett ugyan de – mínthogy [a] kardszagi chirurgus¹²⁴ Szikszai Dániel uramnak visum repertuma¹²⁵ éppen úgy találta, hogy a fejszédülésben történt elesésben a malom foga szakasztotta meg a fejének belső hártáját – ártatlannak

¹²⁰A földesúrhoz való fellebbezés.

¹²¹Jkv., 80a.

¹²²Gyámja.

¹²³Jkv., 20b.

¹²⁴Karcagi sebész.

¹²⁵Látlet.

ítéltetvén, minden bántódás nélkül, kevés raboskodás után haza bocsáttatott. Signatum anno dieque ut supra.¹²⁶

*1805. augusztus 21.*¹²⁷

Anno 1805. 21^a Augustus. Nemzetes ispány Vágó János spanalis széket tartván a tanács öszveülésével, annak alkalmatosságával

1°. Barna Mihály Rábéi lakos és annak feleségének T. Pap János által lett megverettetések dolga elővétellett.

Ad 1um.¹²⁸ A tanú vallásából kiláttatván, hogy Barna Mihály a T. Pap János gerádyája¹²⁹ helyén árkot sem ásott, hanem azt a tanú ásta, és csupán nádat 2 kévét adott Barna Mihály az árok beültetésére és azért hogy a Barna Mihály felesége azt hányta Pap Jánosnak szemére, hogy: „*még másutt laktomban hallottam, milyen rossz ember vagy*”, ütni nem lett volna szabad, hanem azért törvényesen bírák előtt kellett volna Barnánét megkeresni. Mégis merészlette vasvillával elsőben a Barnáné vállát úgy megütni, hogy a vállsont – a gyógyító Tősér Andrásnak relátiója¹³⁰ szerént – betört, mely miatt fájdalmat szenved, s nem dolgozhatik, sőt, magát Barna Mihályt is vak szemem¹³¹ ütötte a vasvillával. Ezen gyilkosságra célzó szándékáért és kivált az ütésekért büntettetik 24 pálca ütéssel és a vér bocsátásért 12 Rénes Forint fizetéssel. S ezen dolog abból az okból nem terjesztetett felsőbb helyre, mivel a sérelmes felek megegyeztek Pap Jánossal ilyen móddal hogy: a sérelemért semmit nem kívánnak, s nem kívánják, hogy felsőbb helyre adattassék megítélés végett, ugyanazért a gyógyításért is meg fizessen Pap János.

*1810. január 5.*¹³²

Ármás¹³³ Patai István az ármás társát Kováts Jánost azért hogy későn került fel a helység házához, főbe ütötte, b...om teremtettével káromkodott, maga sem tagadta az ütést, 12 botütéssel lett volna büntetve, de sok esedezésére elhagyatott 1 Rénes Forint váltság mellett.

VIII. „Gyanús társalkodást gyakorlók” és paráznák

A korszakban enyhülés figyelhető meg a paráznaság büntetésének megítélésében. A hűtlenség felmerülése esetén is igyekeztek a bírák a feleket megbékélésre bírni. A megesett leány részére a jegyzőkönyv szerint a törvényszék egyszeri gyerektartást szabott ki.

¹²⁶Kelt a fenti évben és napon.

¹²⁷Jkv., 57a–57b

¹²⁸Ad primum = az elsőre.

¹²⁹Kerítés, amit földből, trágyából, gallyakból, vagy élő sövényből (pl. itt nádból) készítettek.

¹³⁰Jelentése.

¹³¹Vak szem = halánték.

¹³²Jkv., 72b.

¹³³A helység fegyverese, vigyázója.

1789. március 29.¹³⁴

Anno 1789. die 29^a Martij, Elek Péter, Gál Erzsébet szabad személyvel való nős [férfi] paráznasággal vádoltatván – mint sub A. Fragmenta Protocolli – a tanúk által be is bizonyíttatik. Felséges második József császárnak kegyes törvénye szerint,¹³⁵ hitves feleségével megbékélvén, ezen esete minden büntetés nélkül maradt. Signatum anno dieque ut supra.

1804. április 4.¹³⁶

Anno 1804 4^a aprilis. Rábéi lakos Elek Bálint a feleségével Bende Sárával megbékélt ezen tanács előtt. Fogadást tett a felesége, hogy ő többet a Patai István udvarára és házához nem megyen és soha Patai Istvánnal semminemű helyen nem fog tartani, még csak beszélni is, és férjéhez tiszta szeretettel és illendő hűséggel fog viseltetni. Elek Bálint is arra kötelezte magát, hogy a feleségében ezelőtt tapasztalt hibákat nem hányja szemére, s nem is háborgatja azokért, csak a gyanús társalkodástól fogadása szerint ennek utána igazán meg szünjön, s legyen ő hozzá tiszta szeretettel, s ha ő ezen mostan tett ajánlását minden ok nélkül felbontatná, s valami ezután adandó ok nélkül a feleségét háborgatná, azonnal pálcáztasson meg a tanács által. Bende Sára is azt mondotta végezetre, hogy ha ő ad okot vagy szavával, vagy helytelen magaviseletével, ezen szövetségnek felbomlására, hasonlóul, testbéli büntetés alá rendeltessen ő is.

1804. június 8.¹³⁷

Anno 1804. 8a Junij, a NagyRábéi bírák által tartatott törvényszéken.

1°. Ványai István és Rátz Rebeka nevű cigány menyecske miatt indult civak[odás]nak dólga elővétellett.

Ad 1um. Minthogy Ványai István tudta, hogy az ő felesége igen bosszankodik azon, ha Rátz Rebekához megyen, mint gyanús személyhez és azt Rátz Rebeka is tudta, s mégsem ellenzette a Ványai Istvánnak hozzája való menését. Sőt, Ványai István Pütköst innepében is azon cigány menyecskének keszkenőjét hogy a derekán hordozta, megvallotta és közelebb hétfőn későn estve is betért azon menyecskéhez, amelyet is megsejtvén a Ványai István felesége, a[z] következett belőle, hogy bosszúságában Ványainé azon házhoz – az hol lakik a cigány menyecske – menvén, megcibált ott egy menyecskét a cigány menyecske gyanánt, azt gondolván, hogy tulajdon[magát] a cigány asszonyt bántja. S az a menyecske is osztán nem hagyván magát, megcibálta Ványai Istvánnét. Azért, mint a civak[odás]nak okai és gyanús társalkodást gyakorlók büntettetnek: Ványai István 12 kemény pálca, Rátz Rebeka pedig 6 korbács ütésével, s megtiltatik hasonló testbéli, sőt keményebb büntetés alatt, nemcsak az egymáshoz való menetel, sőt az együtt való beszélés is. Ványai Istvánnénak azonban kötelességébe tételik, hogyha a férjét más gyanús helyen lenni megsejtendi is, oda veszekedni ne menjen, hanem

¹³⁴Jkv., 20b.

¹³⁵II. József 1786-ban kiadott házassági pátense a házassági jog egészére állami szabályozást írt elő. Az ilyen típusú pereket kivette az egyház hatásköréből.

¹³⁶Jkv., 134a.

¹³⁷Jkv., 52b–53a.

hírt adni jöjjön az előljárókhöz. Most is lett volna büntetése, ha az a menyecske, akit megcibált a cigány menyecske gyanánt, hasonlóul meg nem cibálta volna Ványai Istvánt.

*1805. január 28.*¹³⁸

Anno 1805. 28^a Januarius, Pap Péter nevű Rábéi lakos, akire az Rábéi lakos Elek János Mária nevű hajadon leánya tavaly, az 1803ik esztendőben vallotta a teherbe lett esését, most megegyezett Rábéi bírák uraimék előtt az Elek Mária édesatyjával, Elek Jánossal a gyermektartás eránt tizennégy, numero 14 Rénes Forintokban, amelyeket ki is fizetett Pap Péter bírák uraimék előtt, s fel vette azt Elek János a leánya részére. Mely megegyezés és fizetés által, minden névvel nevezendő praetensiói Elek Máriának Pap Péter eránt megszüntek. S ezen alkalmatossággal tett declaratio¹³⁹ szerént többé semmi szín alatt az írt dologra nézve nem háborgathatja, s nem is fogja háborgatni Pap Pétert.

*1820. március 16.*¹⁴⁰

Fejér Lászlóné és a lakója, Fejér Zsuzsi minek utána szabadságos katona Pap András hol hálása felől megkérdezte, azt vallotta, hogy ő tegnap csakhamar alkonyodáskor Fejér Lászlóné házához ment, ott is hált, erősen tagadták a Pap András ott létét és hálását. Azonban később és sok újra meg újra kérdeztetések után, csak ugyan megvallották hogy nálok hált, mely erős tagadás rossz végre voltát az ott léteinek mutatja, mind azért, hogy hazudoztak a tanács előtt egyik-egyik 12 korbács ütéssel büntettetett.

*1821. december 29.*¹⁴¹

Székely János azért, hogy a feleségét midőn látta, hogy ellenzi a Farnosi János leányával való nyájaskodást, még annál-annál többször és nagyobb hízelkedéssel viseltetett a Farnosi János leányához, mely által arra ingereltetett Székely Jánosné, hogy a leányt bátorkodott k...vázni. Erre nézve büntettetik Székely János 12 bottal, felesége pedig Székely Jánosnak, hogy a Farnosi János leányát k...vázta, noha azt nem bizonyíthatja, 12 korbáccsal büntettetik, köteles lévén megkövetni Farnosi Jánost, onnan pedig elmenni más házhoz tartoznak.

¹³⁸Jkv., 135a.

¹³⁹Rendelkezés.

¹⁴⁰Jkv., 113b.

¹⁴¹Jkv., 119b–120a.

BARTHA ÁKOS

**Fajvédő feledékenység
Két választás Derecskén Bajcsy-Zsilinszky Endrével (1922, 1926)***

A derecskei választási kerület kormánypárti képviselője 1920-tól a világháborús tapasztalatokkal és jelentékeny ellenforradalmi múlttal rendelkező Dinich Vidor volt. Dinich Guthy Tódort legyőzve és Friedrich-párti programmal lett képviselővé,¹ ám az 1922-es megmérettetésen már nem indult.² A kerületet először Kovács J. István református teológiai professzornak szánta az Egységes Párt, aki azonban inkább az enyingi kerületben indult, ahol már 1920-ban is győzött.³ A *Szózat* című fajvédő napilap főmunkatársát, ifjabb Zsilinszky Endrét 1922 tavaszán Bethlen és Nagyatádi megegyezése alapján, a miniszterelnök politikáját követve választották ki Derecskére.⁴ A döntés nagypolitikai háttere, hogy noha 1921 nyarán Bethlen távolodni kezdett a fajvédőktől, IV. Károly 1921-es két visszatérési kísérlete nyomán megnőtt a szabad királyválasztó kisgazdák és fajvédők politikai súlya.⁵ Mivel Zsilinszky már ősszel támogatta az – általa egyébként diákkora óta vágyott⁶ – egységes nemzeti párt létrejöttét,⁷ ez a váratlan hang feltűnhetett Bethlennek, főképp azért, mert a fajvédő politikus több ízben kapacitálta a kisgazdákat is az együttműködésre.⁸ A fajvédő

*A kutatást a Magyar Tudományos Akadémia Posztdoktori Kutatói Programja támogatta. Befogadó intézmény: Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.

¹Nemzetgyűlési Almanach (a továbbiakban: NA) 1920–1922. 35–36.

²A fajvédő lap szerint ennek Dinich legitimizmusa volt az oka. *Szózat*. 1922. máj. 9. 3. A *Szózatot* rendszerint fricskázó *Bihari Újság* még Dinich Vidor újrajelöléséről tudósított április 13-án, de Guthy Tódor, Kovács J. István és Balogh Kálmán nevét is megemlíti. *Bihari Újság*. 1922. ápr. 13. 1.

³*Szózat*. 1922. máj. 10. 5. Kovács J. Istvánhoz: NA 1920–1922. 80–82.

⁴RUSZOLY JÓZSEF: *Derecske és Tarpa: Bajcsy-Zsilinszky Endre választási küzdelmeinek történetéhez 1.*, Napjaink, 25. (1986) 7. sz. 22. SÁVOLY MÁRIA: *Így élt Bajcsy-Zsilinszky Endre*. Bp., 1986. 82–83.

⁵Romsics Ignác: Bethlen István. Bp., 1999. 205–207.

⁶Vö. IFJ. ZSILINSZKY Endre: *Egy szerény ötlet III.* Békésmegyei Közlöny. 1905. dec. 7. 1–2.

⁷ZSILINSZKY ENDRE: *Egységes párt vagy pártszövetség.* *Szózat*. 1921. okt. 20. 1–2. Uő: *Egységes Párt felé.* *Szózat*. 1921. nov. 18. 1–2. Uő: *Kell az Egységes Párt.* *Szózat*. 1921. nov. 23. 1–2.

⁸Uő: *Középosztály és kisgazdapárt.* *Szózat*. 1921. jún. 19. 1. Uő: *Agrárérdek – pártpolitika.* *Szózat*. 1921. júl. 3. 1–2. Uő: *A Kisgazdapárt határozata.* *Szózat*. 1921. szept. 16. 1. Uő: *Agrár tájékozódás és Egységes Párt.* *Szózat*. 1921. dec. 4. 1–2.

csoport 1922 tavaszán követte a Kisgazdapártot a kormányba,⁹ Zsilinszky csillaga pedig ebben az időszakban kezdett látványosan felfelé ívelni.¹⁰

A kormány választási gépezetét államtitkári minőségben a fajvédők vezére, Gömbös Gyula irányította, ám a Derecske melletti döntésben szerepet játszhatott az is, hogy Bihar vármegye északnyugati részéből nagyon sok ifjú szolgált a 3. (debreceni) honvéd huszárezredben, melynek századparancsnokaként szolgált Zsilinszky a világháború alatt.¹¹ Jelzésértékű, hogy a fiatal politikus első számú derecskei kortese, Csizmadia Lajos, „*ha Bajcsy-Zsilinszkyvel beszélt, mindig vigyázzban állt.*”¹² Róla szükséges néhány mondatban megemlékezni, mivel évtizedeken keresztül tevékenykedett Zsilinszky fontos háttéremberként.¹³ Csizmadia 1888-ban született Derecskén, hat elemit és egy hároméves alsófokú gazdasági iskolát végzett, majd katonai éveit kitöltve tiszthelyettesként szolgált Horthy Miklós Nemzeti Hadseregében. 1921 és 1924 közt rendőrbiztosként ténykedett Derecskén, emellett sikeresen gazdálkodott (17 holdas örökölt birtokát duplájára növelve néhány év alatt), és faiskolója is volt. Nem meglepő tehát, hogy a helyi községi, egyházi és egyesületi élet meghatározó alakjaként Derecske virilistái közé tartozott, noha a régebbi községmonográfia szerint „*a Polgári Olvasókör élén állva a paraszti társadalom ellenzéki rétegének adott hangot*” módos gazdák ellenében benyújtott panaszaival, felszólalásaival.¹⁴ Zsilinszky mindenesetre nagy hasznát vette, és támogatását nem csupán az

⁹Formálisan a kormányzó KNEP olvadt be a Kisgazdapártba létrehozva a Keresztény-Keresztény Földműves-, Kisgazda- és Polgári Pártot („Egységes Párt”), ám az új párt gyakorlati politikája ennek épp ellenkezőjét mutatta.

¹⁰Szakmai pozícióját és hatalmi kapcsolatait jelzi, hogy 1922 januárjában részt vehetett a Thomas Mann tiszteletére adott estélyen, „amelyre hivatalos volt a magyar író művésztszázadának számos tagja”. Magyar Távirati Iroda (a továbbiakban: MTI) Hírkiadás (belpolitika, külpolitika). 1922. január 16. 13. old. Egy hónappal később miniszterek, főispánok és főtanácsosok társaságát élvezhette egy pártvacsorán (Uo. 1922. február 16. 15. old.), majd – többek között Kosztolányi Dezső és Kodály Zoltán társaságában – a kormányzónál és feleségénél vehetett részt ötórás teán, „a budapesti író- és művészvilág kitűnőségeinek” tagjaként. Budapesti Hírlap. 1922. febr. 28. 6.

¹¹RUSZOLY: i. m., 22. „Monostorpályiban Pongor László és Nagy Sándor állt helyt Zsilinszky Endre mellett, akikkel a képviselőjelölt egy században szolgált a fronton.” CSÓRÉ ÁRON: Zsilinszky és Derecske. *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. Szerk.: VIGH KÁROLY. Bp., 1984. 84.

¹²RUSZOLY: i. m., 22.

¹³„Viszonyuk nem volt baráti, hiányzott belőle a közvetlenség és az emberi melegség.” VIDA ISTVÁN: *Bajcsy-Zsilinszky Endre és a Bihar megyei Független Kisgazdapárt megalakulása (1930). Dokumentumok*. Békési Élet (1986) 3. sz. 295. A köztük lévő kimért viszony (vö. „Kedves Csizmadia Úr!”) csak a harmincas évek közepére oldódik (vö. „Kedves Lajoskám”). VIDA ISTVÁN: „*Engem elgáncsolhattak*”: *Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Pekár Gyula elleni választási panasz ügyében (1927)*. Napjaink, 26. (1987) 1. sz. 20–24. és *Bajcsy-Zsilinszky Endre levelei Hajdú és Bihar megyei híveihez*. Szerk.: VIGH Károly. Alföld, 37. (1986) 6. sz. 51–52.

¹⁴SZENDREY ISTVÁN–NYAKAS MIKLÓS: *Derecske története*. Derecske, 1980. 290. Zsilinszky néhány további derecskei híve: Cseh Sándor (kisgazda), Porkoláb Sándor (kisgazda), Karalyos József (szobafestő), Lehóczky József (kiskereskedő). VIDA: „*Engem elgáncsolhattak*” ...

elemzett két választás idején bírta, hanem egész élete folyamán. Csizmadia rendőrbiztosi ténykedése és a Nemzeti Hadseregben történő szerepvállalása¹⁵ aligha volt elhanyagolható tényező 1922-ben.¹⁶

A derecskeiek 1922 májusának elején 18 fős küldöttséget menesztettek a fővárosba, hogy Zsilinszkyt formálisan felkérjék. A delegáció Gömbösnél vacsorázott, ahol a házigazda mellett Kozma Miklós és természetesen a jelölt is beszédet mondott.¹⁷ Fiatalkori emlékeit felidézve hangsúlyozta: „*Bihar megyébe származott birtokos embernek vagyok a fia, ahová ifjúságom legszebb emlékei fűződnek. (...) Édesapámtól örököltem a magyar föld s a magyar nép iránti rajongó szeretetemet.*”¹⁸ Ruzsoly József kutatásaiból tudjuk, Zsilinszky 1922-es választási költségeit az egységes párt nagy összegekkel támogatta. Balásházy István bihari főispán Bethlennel történő egyeztetése alapján a 2,5 millió koronás [körülbelül 18 120 pengő] megyei pártkasszából több mint egymillió korona állt a hat kormánypárti jelölt rendelkezésére. Ebből Zsilinszky 380 000 koronát [kb. 2750 P] kapott, szükség esetén további 300 000-rel [kb. 2170 P] megtoldva.¹⁹

Am nemcsak az anyagiak, de a személyi állomány is adott volt a sikerhez, hiszen a párt első vonalát mozgósították a kampány során. Május 7-én Derecskére érkezett Nagyatádi Szabó István, Gömbös Gyula és Bethlen István, akik a kormánypárti *Bihar Népe* tudósítása szerint főképp a földreformról és az egységről beszéltek a nagyszámú egybegyűlt előtt. A fajvédő *Szózat* a belpolitika egyik fő pontjaként hangsúlyozta a fentiek mellett, hogy Bethlen Derecskén a nemzeti királyság mellett kötelezte el magát.²⁰ Gömbös ellátogatott az Iparoskörbe is, majd a Lisztes-féle vendéglőben szónokolt,²¹ illetve „*a Guthy-párt meghívására*” a Katolikus Körbe is elment, ahol „*a jelölt híveinek beszélt a pártfegyelem szükségességéről.*”²² Ekképp május 8-án a Magyar Országos Tudósító már arról számolhatott be, hogy az Egységes Párt a derecskei választókerületbe Zsilinszky Endrét ajánlja.²³

A *Szózat* másnapi, idézett cikkében felvázolta a derecskei helyzetet, miszerint Zsilinszky ellenfele a „zsidó” Mezőfi Vilmos és a liberális múltúnak bélyegzett, „*egységes párt programjával kísérletező önjelölt*” Guthy Tódor. A lap megemlíti, hogy az egységes párti szónokok beszédét – a pártközpont által nem támogatott –

¹⁵Ezeket a pozíciókat Bajcsy-Zsilinszky monográfiája nem említi Csizmadia kapcsán. VIGH KÁROLY: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944: A küldetéses ember.* Bp., 1992. 70.

¹⁶<http://www.tortenelmitar.hu/> (Letöltve: 2015-11-30) és VIDA: *Bajcsy-Zsilinszky Endre...* i. m., 295–309.

¹⁷*Bihar Népe.* 1922. máj. 7. 2–3.

¹⁸Idézi: VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944...* i. m. 70.

¹⁹RUSZOLY: i. m., 22. Az átszámításokért Zeidler Miklósnak mondok köszönetet.

²⁰*Szózat.* 1922. máj. 9. 1. A Pesti Hírlap is kiemelte Bethlen beszédében, hogy „mi nemzeti királyságot akarunk, független Magyarországot.” Pesti Hírlap. 1922. máj. 9. 1.

²¹*Bihar Népe.* 1922. máj. 14. 2. Az Iparos-kör megnyerése fontos lehetett, mert egy másik képviselőjelölt, Mezőfi Vilmos is hangsúlyt helyezett rá. Vö. „Nyílt levél – Önhöz”. 1922, május, Derecske. Országos Széchényi Könyvtár Plakát- és Kisnyomtatványtár (a továbbiakban: OSZK PKnyt.) Választások 1922, 48-as Szocialista Párt. A derecskei Iparos-körhöz: BERÉNYI ZSOLT [et al.]: *Derecske története és néprajza.* Derecske, 1998. 123–124.

²²Pesti Hírlap. 1922. máj. 9. 4.

²³MTI „Könyvomas”. Napi hírek, napi tudósítások (1920–1944). 1922. máj. 8. 1.

Guthy híveinek 10–12 fős csoportja próbálta megzavarni, akik azonban népszerűtlenségüket felismerve idővel „elhallgattak.”²⁴ Másképp emlékezett meg a derecskei eseményekről a liberális *Az Est*, mely már címével is nyomatékosította, hogy „Derecskének nem kell Zsilinszky Endre”. A cikk szerint a jelenlévő „sok ezer főnyi tömeg teljes csendben” hallgatta végig Bethlent, ám Nagyatádinál már egyre többen kérték számon a titkos és általános szavazati jogot és a kisgazdapárt „elárulását”. Az igazi botrány azonban Gömbös fellépésekor robbant ki, aki a híradás szerint nem is tudta megtartani beszédét. A Polgári Kör udvarán 4–500 gazda demonstrált, akik Guthy-pártiként tüntettek a pártközpont döntése és Zsilinszky indítása ellen.²⁵ A botrány-narratívához csatlakozott a *Népszava* is, megismételve a fenti jeleneteket. A szociáldemokrata lap szerint „Zsilinszkyról lent a kerületben is tudják, hogy a kurzus legreakciósabb publicistája, akinek cikkeit szélsőséges militarista szellem és felekezeti gyűlölködés hatja át. A derecskei kisgazdák körében emiatt népszerűtlen volt attól kezdve, hogy Gömbösék rá akarták tukmálni a kerületre.”²⁶ A vádakra a *Szózat* már másnap egy – antiszemita zsurnalisztikai klisékkel teletűzdelt – közleménnyel reagált. A fajvédők szerint „a zsidó sajtó felszisszent arra a hírre, hogy az egységes párt vezetősége Zsilinszky Endrének mandátumot ajánlott fel,” és mindössze annyi történt Derecskén, hogy a hangoskodóknak Nagyatádi elmagyarázta a pártközpont döntését, míg Gömbös „néhány tréfás szóval intézte el” őket.²⁷ A Derecskével nem túl szerencsés Guthyt mindenestre felszólították, hogy vesse alá magát a pártközpont határozatának,²⁸ aminek ő eleget is tett. A párt nem maradt hálátlan a visszalépéséért, így az egykori államtitkár igazgatótanácsi tisztséggel vigasztalódhatott.²⁹

Nem meglepő módon, a *Szózat* újságírógárdája kitüntetett figyelemben részesítette a főszerkesztő jelöltségét. Zsirkay János *Választási mozgalom Csonka-Biharban* című riportjában „az utca embere” mellett a Guthy-párt helyi fővezérét és Marjay Barna főszołgabírót is megszólította, természetesen „Zsilinszky súlyos egyénisége”-re helyezve a hangsúlyt és országos érdeklődést emlegetve (okkal, mint láthattuk).³⁰ A fajvédő lap a kormánypárti jelölt május 15-i „nyílt és őszinte” programbeszédéről is közölt tudósítást. Zsilinszky itt kiemelte, hogy „nem ígérni jött”, mert ehhez túl szegény az ország. Véleménye szerint „keresztény agrárpolitikát” és nem „osztálypolitikát” kell folytatni, majd külpolitikai kérdéseket is érintve és az

²⁴Szózat. 1922. máj. 9. 6.

²⁵Az Est. 1922. máj. 9. 5. A lap szerint a választás a Derecske, Sáránd és Tépe gazdatársadalmi körében népszerű Guthy és a Hajdúbagos, Hosszúpályi, Monostorpályi és Vértes földmunkásságát maga mögött tudó Mezőfi között fog eldőlni. *Az Est* tudósítója megjegyzi, hogy a hatóságokra „alig hallani panaszt.” A testvérlap is jelezte a tüntetést, bár jóval lakonikusabban: eszerint Gömbös Gyula „beszéde alatt a gyűlés résztvevői közül sokan Guthy Tódort, a nem hivatalos egységes párti jelöltet éljenezték és tüntettek a hivatalos jelölt Zsilinszky ellen.” Pesti Napló. máj. 9. 4.

²⁶Népszava. 1922. máj. 9. 2.

²⁷Szózat. 1922. máj. 10. 5. A feszültségeket jelzi, hogy a kormánypárti kortes, Csóré Áron Zsilinszky egy korábbi választási beszédét is említi a településen, amely után „Derecskén az olvasókör tagjai két pártra szakadtak. Folytak a viták szerte a községben.” CSÓRÉ: i. m., 83.

²⁸Szózat. 1922. máj. 9. 4. oldal és 8. oldal.

²⁹Bethlen István titkos iratai. Szerk. SZINAI MIKLÓS–SZÜCS LÁSZLÓ. Bp., 1972. 96.

³⁰Szózat. 1922. máj. 12. 1–3.

egység fontosságát hangsúlyozva részletezte a földreform, valamint az adópolitika ügyét.³¹ Az egyhetes kampánykörút május 21-én fejeződött be Monostorpályi, Hajdúbagos és Sáránd beiktatásával. Zsilinszkyt lapja szerint mindenhol „egyhangú és egyetemes lelkesedés”, valamint nagy tömegek várták, Monostorpályiban például magyar ruhás lányok virágesővel fogadták árvalányhajás csikósok kísérte menetét. A *Szózat* arról is beszámolt, hogy az „egész bizonyosra vehető” választási sikert immáron a legitimista Farkas Áron sem veszélyezteti (kellő számú ajánló híján), Mezőfi Vilmos pedig „a győzelem minden reménye nélkül” száll harcba.³²

Alispáni iratokból tudható, hogy a Keresztyén Nemzeti Földműves és Polgári Párt színeiben indulni próbáló Farkas Áron helyzetét nagyban nehezítette az a körülmény, hogy május 12-én tartott „izgató beszéde” miatt – Hágen Ignác derecskei kéményseprőmester feljelentése nyomán – a főszolgabíró kitiltotta őt a kerületből.³³ A *Pesti Hírlap* verziója szerint „*Marjay Barna derecskei főszolgabíró 1067/1922. sz. határozatával május 12-én, Farkas Áron keresztény ellenzéki jelöltet, állítólagos izgató beszédeiért a kerületből kitiltotta. A választási kerület 8 községében levő megbízottait csendőrökkel a községek határáig kivezettette azzal, hogy ők is ki vannak tiltva. Mikor erre határozatot kértek, a csendőrök szóbeli megbízásra hivatkoztak. Derecskén május hó 17-én éjjel fél egykor felvett jegyzőkönyv tanúsága szerint Szabolcsy Gyulát, Farkas Áron titkárát, dr. Zsilinszky Endre egységes-párti jelölt Pajor nevű titkára, valamint a községi jegyző egy községi alkalmazottal a jegyző magánlakására hívatta, és ott 40 ezer koronát kínáltak fel neki azért, hogy szolgáltatassa át Farkas Áron ajánlási íveit. Nevezett ezt megtagadta. A választók el vannak szánva, hogy Farkas Áron akadályoztatása esetén Mezőfi Vilmos szocialista jelöltet fogják támogatni.*”³⁴ Farkas Klebelsberg Kunó belügyminiszternek írt a méltánytalanul ítélt beavatkozás miatt, arra hivatkozva, hogy ő csupán a kormány gazdaságpolitikáját, illetve az Egységes Párt gyanús kampányköltekezéseit³⁵ emlegette, és beszédét tendenciózus módon idézték. Kiemelte továbbá, hogy a jelenlévő hatásá-

³¹Szózat. 1922. máj. 16. 9.

³²Szózat. 1922. máj. 23. 5. („Zsilinszky Endre körútja a derecskei kerületben”)

³³Alispáni jelentés a belügyminiszternek. Berettyóújfalu, 1922. jún. 27. Közli: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL). K 429 14. XXII. 5/42/2. Az 1922. május 13-án felvett jegyzőkönyv ugyanitt. A főszolgabíró (szintén itt található) véghatározata jóváhagyta Farkas Áron „budapesti lakos”, „bankigazgató” kitiltását, aki eszerint a kormányt lopással, panamával és fényűzéssel gyanúsította, bírálta a köztisztviselők állami segélyezését, osztály ellen izgatott, a csendőrséget burkoltan kötelelességszegésre buzdította, kiforgatta a kormány általános munkakényszer-javaslatát, és azt állította, hogy a kormány megakadályozta nyomorenyhítő akcióját.

³⁴Pesti Hírlap. 1922. máj. 21. 7.

³⁵Bethlenék nagyvonalú derecskei fogadtatásáról és a helyi közigazgatási-karhatalmi elit pártcélokra történő mozgósításáról a *Szózat* is beszámolt: „A pályaudvaron virágözön, éljenzés, szíves szavak, lelkes üdvözlés fogadja a miniszterelnököt és kíséretét. Ertsey Péter közjegyző, a pártelnök, dr. Marjay Barna főszolgabíró tisztelegnek először, azután kemény tartással jelentkezik gróf Bethlen Istvánnál a fiatal csendőrparancsnok. A hosszú kocsisor előtt bandérium vágat, a városka elején diadalkapu.” Szózat. 1922. máj. 9. 4.

gok nem jeleztek semmilyen problémát és a hallgatóság is nyugodt volt.³⁶ Helyzete azonban nem változott, így a választásokon végül nem indulhatott.³⁷

Zsilinszky egyhetes körútja alatt főként Tisza István erkölcsi nagyságát méltatta, és a kormány földreformjának fontosságát hangsúlyozta, mely szerinte lassan, de biztosan földhöz juttatja a hadirokkantakat, valamint a nincstelenek tömegét.³⁸ Hogy a terep láthatóan alapos előkészítése mellett maga is komolyan vette feladatát, azt a Kozma Miklósnak címzett 1922. május 18-i levél is mutatja, melyben arra kérte derecskei kampánygyűlésére meghívott barátját, hogy miniszteri nexusain keresztül hasson oda, „*hogy a derecskei járási ellátatlanok számára az itteni főszolgabíróság által kért vagon lisztet a közéletmezési minisztertől sürgősen megkaphassuk. Ez nem kortesfogás akar lenni, hanem a konzekvenciák levonása abból a tényből, hogy nagyon szűken írták a múltban elő az ellátatlanok lajstromát, ragaszkodván a rendelet betűihez úgy, hogy később az ellátásra jogosultnak bizonyult emberek egész sora, így a rokkantak, hadiözvegyek és árvák, egyszóval a legszegényebbek maradtak ki ebből a jótéteményből. Miután pedig Mezőfi a világon mindent elkövetett, hogy a néppel elhitesse, mennyire nem törődik a szegényekkel, sőt a rokkantakkal a mi kormányunk, szükséges volna, hogy ezt mi tényekkel tudjuk megcáfolni.*”³⁹ Nem tudni, mi lett a kérés sorsa, ám a levél jól érzékelteti Zsilinszky és Kozma ekkor már többéves kapcsolatát.⁴⁰ A jobboldali médiavezér az adatszolgáltatáson túl konkrét instrukciókkal is folyamatosan ellátta a fajvédő lap szerkesztőjét,⁴¹ jóllehet kapcsolatuk soha nem volt súrlódásmentes, amint azt Zsilinszky magyarázkodó levele is mutatja 1922 decemberéből.⁴²

Az egyetlen talpon maradt ellenfél tehát a század eleji szegényparaszti megmozdulások során nevet szerzett Mezőfi Vilmos (1870–1947) volt. A rutinos politikusnak nem kedvezett ugyan a politikai széljárás, mégis komoly riválisnak számított. Ráadásul rossz emlékeket hívhatott elő Zsilinszkyben, hiszen Mezőfi egykori

³⁶Az 1922. máj. 15-i levelet közli: MNL OL K 429 14. XXII. 5/42/2.

³⁷Farkas Áron jelölését nem fogadták el, mivel nem volt kellő számú ajánlója. Bihar vm. központi választmányának iratai. Bihar Vármegye T. H. Bizottsága központi választmányának iratai. Szavazási jegyzőkönyvek. 1922 A–V. Választási jegyzőkönyv. (Derecske.) Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL HBML) IV. B. 403. 10.

³⁸Szózat. 1922. máj. 16. 9.

³⁹MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 1. d. Budapesti lapok. Zsilinszky (1921–1926).

⁴⁰VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944...* i. m., 64–66.

⁴¹MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 1. d. Budapesti lapok. Zsilinszky (1921–1926). Vö. pl. „ezt nagyon kidomborítsd!”, „ennek kapcsán légy szíves a legelősebben állást foglaltatni az ellenünk folyó hajsza ellen”, „szeretném, ha a Szózat folytatásokban lehozná”, „jó lenne a kormányhoz egy nyomatékos felhívást intézni” stb. Az instrukciók hatása gyakorlatra tetten érhető a megjelent cikkekben is. Uo.

⁴²Zsilinszky 1922 végén kijelenti, hogy „ami pedig az én úgynevezett lapvezéri suverain jogaimat illeti, igen jól tudod kedves Miklós, hogy ez nálam csak elv”. A fajvédő politikus két nappal később névnapjával köszöntővel nyomatékosította hűségét. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 1. d. Budapesti lapok. Zsilinszky (1921–1926). Zsilinszky egyik cikkében a „bankokrácia” elleni küzdelem sikeres zászlóshajójaként ünnepelte az MTI-t. ZSILINSZKY ENDRE: *Biztos tájékozódás*. Hazánk. 1921. dec. 15. 1–3.

pártjának képviselőjeként jutott be először a parlamentbe Áchim L. András. S bár Áchim és Mezőfi kapcsolata később elmérgesedett,⁴³ a parasztszervező halála feledtette a régi sérelmeket, olyannyira, hogy Áchim özvegye, egyik lánya és fia is támogatta Mezőfi derecskei kampányát. Előbb Áchim fia terjesztett röplapokat a kerületben, majd az özvegy jelent meg lányával a nincstelenek közt.⁴⁴ Kiutasításukat az alispán azzal magyarázta, hogy „*Dr. Zsilinszky Endre jelölt ellen izgattak. Nyíltan hirdették, hogy Áchim L. András halálát megbosszulni jöttek.*”⁴⁵ A Népszava szerint „*amikor a derecskei főszolgabíró tudomást szerzett Áchimné megérkezéséről, csendőrökkel maga elé citálta az özvegyet és leányát és a két nőt, tiltakozásuk ellenére, szuronyos csendőrökkel a vasúthoz kísértette, kitiltván őket a községből, csak azért, mert ott időzésük kellemetlen lehetett az egységes párti jelöltnek.*”⁴⁶

A fennmaradt két röpirat szövege a fent említett bosszút nem, csupán a Zsilinszky-ellenes agitációt erősíti meg: 1. „*Magyar testvéreim! Derecskei kizsákmányolt munkások és polgárok! (...) Hiszem, hogy tudni fogja minden derecskei választó polgár kötelességét s nem fogja leadni szavazatát Atyám, a meggyilkolt parasztszervező gyilkosára! Békéscsabán, 1922. május 22. Hazafias üdvözlettel Ifjú Áchim L. András.*” 2. „*Derecskei nép! Tizenegy éve annak, hogy a reakció sötét lovagjai saját házában megölték az alföldi földműves nép vezérét (...) Áchim L. András. Aki ezt a műveletet végrehajtotta, az nem más, mint Zsilinszky Endre képviselőjelölt. Vigyázzatok, ne ne mocskoljátok az alföldi magyar földműves nép jó hírnevét azzal, hogy Zsilinszky Endrét bizalmatokkal megtiszteljétek. Földműves magyarok! Áchim L. András sírjából üzen e válságos napokban! Tekintsetek a csabai sír felé, amit Zsilinszky Endre ásott meg. Ne feledjétek el a halottan is harcos Áchim L. András. Az Alföld földműves népe lélegzetvisszafojtva figyel rátok! A békéscsabai Paraszt-párt nevében: Ifjú Áchim L. András.*”⁴⁷

⁴³Vö. DOMOKOS JÓZSEF: *Áchim L. András*. 1971. 73–74.

⁴⁴RUSZOLY: i. m., 22. Szabad Szó. 1922. máj. 1. 1. Elég valószínűleg ugyanakkor Mezőfi állítása, miszerint ő erről semmit sem tudott. Vö. Szabad Szó. 1922. ápr. 30. 1

⁴⁵Alispáni jelentés a belügyminiszternek. Berettyóújfalu, 1922. jún. 27. MNL OL. K 429 14. XXII.5/42/2. Az MTI szerint csak Áchim fiát utasították ki. MOT. Hírkiadás (belpolitika, külpolitika) 1922. május 29. 5. old. Más forrásból arról is tudni, hogy a kedélyek lecsillapítása végett kidoboltatták az 1911-es ítéletet. RUSZOLY: i. m., 22. (Az ügy háttere: 1911. május 14-én – országos szenzációt okozva – Zsilinszky Endre és Zsilinszky Gábor halálosan megsebesítette a közismert parasztpolitikust, Áchim L. András, annak békéscsabai otthonába behatolva. A bíróság – többhónapos procedúrát követően – önvédelem jogcímén felmentette a fivéreket.)

⁴⁶Népszava. 1922. máj. 27. 2.

⁴⁷A főszolgabíró 1922. június 1-i jelentése a belügyminiszternek. MNL OL. K 429 14. XXII.5/42/2.

A *Pesti Napló* (egységes párti forrásokra hivatkozva) május végén egy vélt másik (?) utód, „Áchim L. László”⁴⁸ jelöléséről is tudósít, megemlítve, hogy „még apjának régi szervezete dolgozik az érdekében, úgyhogy Zsilinszky Endrének – dacára a megfeszített munkával összeszedett ajánlóinak – még sincs semmi talaja.”⁴⁹ Bár ez a megállapítás – már csak Csizmadia szerepvállalása miatt is – alighanem túlzó, Mezőfi mélyebb helyi gyökereit mutatja, hogy az Újjászervezett Szociáldemokrata Párt „1903 és 1906 között több mint száz fős szervezetet hozott létre” Derecskén, az agrárszegénység körében toborozva híveket, jóllehet „csak átmeneti sikerrel.”⁵⁰

Ha Mezőfi és Zsilinszky programját összevetjük, alapvető különbségek mellett számos közös pontot is találunk. Az Egységes Párt választási brosúrája a független nemzeti királyság mellett tört lándzsát, és integrista revizionista elveket vallott (utóbbi célt békés, ám nem részletezett eszközökkel kívánta elérni). Hangsúlyozta a rend, a nyugalom, a keresztény-keresztény erkölcsök, a hazafias nevelés, a gazdasági oktatás és a biztos megélhetés fontosságát. Utóbbi lett volna hivatott szolgálni az igazságos adórendszer, a háborús vagyona kivetendő vagyonváltság, az uzsoraellenesség és az „ipartörvény végrehajtása”. Az Egységes Párt brosúrája természetesen az 1920-as földreform pártján állt, annak minél gyorsabb kivitelezését emlegette, és – a szegénytámogatás más formái mellett – birtokpolitikai alap létrehozását is körvonalazta hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik számára. A programpontok között szerepelt még kereskedelmi szerződés a környező államokkal, közigazgatási reform, a kisüsti szeszfőzés szabadsága, közmunkaprogram a munkanélküliség megszüntetésére, „nemzeti egység” a „lelketlen agitátorok” ellen, a pénz értékének takarékosággal és a termelés növelésével történő emelése.⁵¹

Mezőfi – jóval kevésbé ismert – pártja szintén nemzeti és nem osztályalapon szerveződött, integrista revizionista nézeteket hirdetett, és közös pont volt a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvaik megélhetésének biztosítása, az uzsoraellenesség, az igazságos (itt: progresszív) adózás, valamint a kisüsti szeszfőzés szabadsága melletti kiállítás is. Az újjászervezett szocialisták ugyanakkor általános, egyenlő és titkos választójogot követeltek, valamint a sajtó-, a vallás- és a gyülekezési szabadság kiteljesítése és a kiváltságok eltörlése mellett tettek hitet. A párt a „munkálkodó nép” többségbe kerülését tűzte ki célul a törvényhozásban és a képviselőtestületek-

⁴⁸ Áchim L. Andrásnak nem volt ilyen nevű fia. Vö. DOMOKOS: i. m., 73–74.

⁴⁹ *Pesti Napló*. 1922. máj. 25. 1. Az *Est*-konszernbe tartozó lap – melynek főszerkesztőjét Zsilinszky hazaárulással vádolta (1918-as cikkekre hivatkozva) – később is visszatért az Áchim–Zsilinszky konfliktusra, és tudósítót küldött Békéscsabára az Áchim-családhoz, valamint – alighanem a kormánypártivá lett fajvédők és kiscgazdák közti politikai zavarkeltés céljából – közölte Nagyatádi Szabó István és id. Zsilinszky Endre egykori meleg hangvételű levelét a csabai parasztpolitikushoz. *Pesti Napló*. 1924. okt. 26. 5–6. Vö. ZSILINSZKY ENDRE: *Hazaárulással vádolom... I–II*. Szózat. 1921. márc. 12. 1–2. és márc. 13. 1–2.

⁵⁰ BERÉNYI [et al.]: i. m., 121.

⁵¹ „Mit akar a Keresztény Kiscgazda-, Földműves és Polgári Párt?” OSZK PKnyt. Választások 1922, Keresztény Kiscgazda-, Földműves és Polgári Párt. Részletesen: *Magyarországi pártprogramok 1919–1944*. Szerk.: GERGELY JENŐ–GLATZ FERENC–PÖLÖSKEI FERENC. 1991. 64–67.

ben. Követelték, hogy csak „a nép”⁵² dönthessen háború és béke kérdésében, „magyar néphadsereget” szerveztek volna, népszavazást sürgettek az államformáról, és szorgalmazták a közegészségügy államosítását, valamint az igazságszolgáltatás és az állami iskolák ingyenessé tételét. Radikális földreformtervük nem 1920-as alapokon állt, mivel szükségesnek ítélték az 500 hold feletti birtokok kisajátítását és a hitbizományok megszüntetését. A mezőgazdasági munka terén cselédvédelmet és cselédbiztosítást, valamint „emberies” feltételrendszert, s valamennyi fizikai munkás számára „emberséges” napi munkaidőt követelt a párt. Terveik között szerepelt az Amerikába kivándoroltak visszatelepítése, a folyószabályozás és az állami állatorvosi hálózat kiépítése is. Mezőfi visszatérően hivatkozott negyedszázados politikai, sőt parlamenti múltjára és 1904 óta képviselt jelszavára: „Jogot, földet a népnek!”⁵³ Egyik röplapján Zsilinszkyhez hasonlóan az összefogás fontosságát hangsúlyozta, mégis jól érzékelhetően a fajvédőkkel szemben foglalta össze politikai krédóját: „*Én annak a régi iskolának vagyok a híve és harcosa, amely az embereket nem születés, nem felekezett, nem vallás szerint osztályozza, hanem csak azt nézi, hogy ki a jó magyar hazafi és ki a gonosz ember.*”⁵⁴

Kiélezett küzdelemről tanúskodnak a kortesdalok is. Érdekes ezeket a gyakorta meglehetősen vitriolos klapanciákat idézni, mivel jól megragadható bennük a politikai retorika. Mezőfitől sajnos csupán egyetlen dal maradt fenn Derecskéről: „*Muzsikálnak, verbuválnak, / Csapj fel magyar katonának, / De hiába hitegetnek, / Haspárti nem kell követnek. / Éljen a magyar szabadság! / Éljen Mezőfi! / Nem kell, aki adót srófol, / Nagyuraknak kezét csókol, / A mi szavunk csak azé lesz, / Ki velünk tart, velünk érez. / Éljen a magyar szabadság! / Éljen Mezőfi! // Mi vetünk és mi kaszálunk, / Másnál a csűr, nem minálunk, / Másé a pénz, másé a jog, / Polgárok most válasszatok. / Éljen a magyar szabadság! / Éljen Mezőfi!*”⁵⁵ Az újjászervezett szocialisták tehát érdekes módon radikális szociális programjukat a „polgároknak” ajánlották, vagyis valóban nem osztálypártként identifikálták magukat. Az ellenpárt mint a hatalom birtokosa („Haspárt”) jelent meg olvasatukban, amihez jól illeszkedett az evokált Kossuth nóta szabadságeszménye is.

Az ellenfél fenti megjelenítése kapcsán két motívumot érdemes kiemelni: a már említett katonaságot és a feltételezett szervilizmust. Előbbiről már esett szó, utóbbihoz pedig éppen Zsilinszky egyik kortesnótája kapcsolható: „*Zsilinszkynek Pesten sok a barátja, / Bethlen István nagyot köszön, ha látja. / Jó szivarral meg is szokta kínálni, / S úgy kérdi, mit is kéne csinálni? / Megbillenti erre ő a kalapját, / Válasszéppen teleírja a lapját, / Benne vagyon, hogy mi itt az orvosság, / Másnap délben Derecskén is olvassák. // Bajainkkal tele az ő leltárja, / S a hol lehet, becsülettel*

⁵² „A nép” sohasem definiált politikai fogalmához: BARTHA ÁKOS: *Tojástánc a populizmusok körül: A magyar népi mozgalom fogalmi keretei és regionális dimenziói.* Múltunk (2014) 4 sz. 58–105.

⁵³ „Mit akar, miért küzd az Országos 48-as Szocialista Párt?” OSZK PKnyt. Választások 1922. 48-as Szocialista Párt.

⁵⁴ „Levél Önhöz. Tisztelt Polgártárs!” OSZK PKnyt. Választások 1922, 48-as Szocialista Párt.

⁵⁵ „Minden magyar ifjú, magyar leány ezt a nótát éneklé mostanában Derecskén, Konyáron, Hosszúpályin, Sárádon, Monostorpályin, Tépén, Hajdu-Bagoson és Vértesen.” OSZK PKnyt. Korteszalok, J–Zs, (M)

*feltárja, / A szegénynek odaadja az ingit: / Éltesse hát a jó Isten Zsilinszkyt!*⁵⁶ Vagyis a fajvédő politikus – saját kampányában – Bethlen István politikai tanácsadójaként tűnik fel, aki lapjával, a *Szózat*tal a kormánypolitikára is hatással van, vagyis elsőrangú érdekképviselőnek számít. Azonban egyáltalán nem ez a fajta túlzó, ám pozitív kampány volt jellemző a fajvédő politikus „kampánystábjára”: „*Magyar ember kell a gátra, / Ki nyereség az országra. (...) / Nem kell zsidó, liberális, / Elbukott, mint jött máris! (...)*”⁵⁷ Zsilinszky kortesnótáiban az antiszemita hangvétel dominált: „*Az országház sosem lehet zsidó bolt, / Mezőfinek öregapja vigéc volt, / Ő maga is Morgenstern volt eleve, / Nem igazi sem ő maga, sem neve. / Ámítgat és hazudozik özönet, / De Derecskén nem lesz abból köszönet, / Holdbéli föld az, amit ő osztogat... / Zsilinszkyre adjuk le a voksokat.*”⁵⁸ A személyeskedő elemeken túl fontos az utolsó kitétel, vagyis a radikális földreform elvetése, még hozzá tradicionális konzervatív magyarázattal, ti. hogy nincsen elég föld a művelet-höz.⁵⁹ Zsilinszky kampánygépezete megemlékezett a végül kellő számú ajánláshoz sem jutó Farkas Áronról is,⁶⁰ míg Mezőfi saját lapján keresztül is igyekezett híveket szerezni.⁶¹

A május végén, június elején lebonyolított szavazás kereteit az 1922-es választójogi rendelet szabályozta, amely az 1920-as viszonyokhoz képest 40%-ról 30%-ra szűkítette a választásra jogosultak körét, és – Európában példátlan módon – a törvényhatósági jogú városokat kivéve mindenütt nyílt szavazást írt elő.⁶² Egy résztvevő emlékei szerint Derecskén május 28-án, „*a választás napján a mezőfisták a piaccon gyülekeztek, a Zsilinszky-pártiak az olvasóköriben. A választókörizetekben és az utcákon mindkét párt emberei megkapták a beosztásukat, elfoglalták helyeiket.*”⁶³ Zsilinszky beszámolója sem árulkodik különösebb izgalmakról. Mint fogalmazott, „*nagy lelki nyugalommal néztük a választások lefolyását.*”⁶⁴ Pedig saját kortese visszaemlékezése szerint „*Derecskén még mindig nagy tömeggel rendelkezett a Mezőfi-párt, de a déli órákban már sokan átálltak Zsilinszky szavazói közé. Ekkor is és később is nagy támasza volt Zsilinszkynek a derecskei születésű Csizmadia Lajos.*”⁶⁵

⁵⁶OSZK PKnyt. Korteszalok, J–Zs, (Z, Zs, 88). Zsilinszky röpiratai az öccse (Zsilinszky Gábor) által elnökölt Stádium Lapkiadóvállalatnál készültek.

⁵⁷OSZK PKnyt. Korteszalok, J–Zs, (Z, Zs, 87)

⁵⁸Uo. (Z, Zs, 89)

⁵⁹Vö. BARTHA ÁKOS: *A földkérdés mentén: Népiek és konzervatívok a két világháború közti Magyarországon*. Kommentár. (2013) 3. sz. 48–59.

⁶⁰„Andrássy, a geróf, / meg a sok zsidója, / azt akarják, hogy a magyar járjon / osztrák kommandóra. / Nem úgy lesz, nem úgy lesz, / megtanítja a rendre, / derecskei híres képviselő: / jó Zsilinszky Endre”. OSZK PKnyt. Korteszalok, J–Zs, (Z, Zs, 90)

⁶¹„Közelednek az új képviselőválasztások! Ilyenkor valóban nem ér semmit az olyan ember, aki az ország dolgaiban járatlan. Jártasságot pedig csak annak és úgy lehet szerezni, aki egy jó újságot olvas. Ilyen újság a »Szabad Szó«”. OSZK PKnyt. D 8.350 (1922)

⁶²HUBAI LÁSZLÓ: *Előszó. Parlamenti képviselőválasztások 1920–1998*. Szerk.: FÖLDES GYÖRGY–HUBAI LÁSZLÓ. Bp., 1999. 14.

⁶³CSÓRÉ: i. m., 84.

⁶⁴ZSILINSZKY ENDRE: *Győzelem*. Szózat. 1922. Június 7.

⁶⁵CSÓRÉ: i. m., 84.

A Kozma Miklós vezette MTI ellenben arról adott hírt, hogy a választáson a „Mezőfi Vilmos-párt erős terrort fejtett ki, sőt óriási pénzüsszegeket is latba vetett, hogy Zsilinszky Endre győzelmét megakadályozzák. Főleg liberális oldalról korlátlan mennyiségű pénzt bocsájítottak Mezőfiék rendelkezésére.”⁶⁶ Az állítólagos szocialista terror ellenére a *Szózat* helyett Mezőfi politikai hetilapja, a *Szabad Szó* tartotta napirenden a visszaélések témáját hónapokon át.⁶⁷ Az országos választási eredmények ugyanis Bethlen számításait igazolták. A derecskei kerületben e tendenciáknak megfelelően, ám szoros küzdelemben (3234 szavazattal 2582 ellenében) győzött a kormánypárti jelölt.⁶⁸ A hivatalos értékelés szerint „az azonosság tanúk, bizalmi férfiak a választás lefolyása ellen észrevételt nem tettek.”⁶⁹

A lapjukban optimistának tűnő⁷⁰ újjászervezett szocialisták már a szavazás előtt visszasságokról értekeztek, és felhívták a lakosság figyelmét, hogy aki elfogadta a „potyát”, még nyugodtan szavazhat Mezőfire.⁷¹ A pártelnök – hasonlóan Farkas Áronhoz – Klebelsberg Kuno belügyminiszter segítségét kérte a méltánytalanságok miatt. 1922. május 10-én kelt levelében hangsúlyozta, hogy „az én pártom és az én elveim, miként a mellékelt program röpirvből is kitűnik, hazafias irányú és semmivel sem indokolható a hatóságok gyűlöletes hajszája ellenem.” Nem sok sikerrel járhatott, mert 10 nappal később táviratot küldött Koszó István államtitkárnak a bizalmi emberek letartóztatása, az összejövetelek csendőrökkel történő szétzavarása és a programgyűlés betiltása miatt. Sőt, újabb levelet írt Klebelsbergnek: „nem tudok mást tenni, mint újra tisztelettel eme panaszomat eléd terjeszteni és kérni Téged, kegyeskedj végre erélyesen oly irányba intézkedni,” hogy megszűnjenek a jogtiprások. A főszigabíró május 21-i levelében alaptalannak minősítette Mezőfi vádjait, tapintatosnak és méltányosnak írva le az eljárást, mivel a „megtett intézkedések az állami és társadalmi rend követelményei.” Beszédes érve szerint Mezőfi tevékenységének „nem Nagy-Magyarország a végcélja” és kétes, kommün alatt kompromittálódott egyénekkel érintkezik. Már a választások után, június 1-jén kelt levelében megerősítette, hogy „nevezettel szemben a legkisebb igazságtalanság sem történt,

⁶⁶MTI. MOT. Hírkiadás (belpolitika, külpolitika) 1922. május 29. 5.

⁶⁷A Bajcsy-Zsilinszky személyével foglalkozó szakirodalom nem részletezi az 1922-es választást, szemben az 1926-os, 1929-es és 1935-ös vereségekkel.

⁶⁸Bihar Vármegye T. H. Bizottsága központi választmányának iratai. Szavazási jegyzőkönyvek. 1922 A–V. Választási jegyzőkönyv. (Derecske.) MNL HBML IV. B. 403. 10. Vö. HUBAI LÁSZLÓ: *Magyarország XX. századi választási atlasza 1920–2000*. Bp., 2001. III. köt. 41.

⁶⁹Bihar Vármegye T. H. Bizottsága központi választmányának iratai. Szavazási jegyzőkönyvek. 1922 A–V. Szavazási jegyzőkönyv. (Derecske.) MNL HBML IV. B. 403. 10. Ugyanakkor Hosszúpályiban a Mezőfi-párt egyik bizalmiját kiutasították, mert „a választóknak sugdosott a szavazó helyiségben”. Uo.

⁷⁰*Szabad Szó*. 1922. ápr. 2, 2. („Zászlóbontás Derecskén”) A lap szerint a párt Derecskén „sokezer ember” előtt tartott kampánygyűlést. Itt kell megjegyezni, hogy a *Szabad Szó* dátumozása teljességgel megbízhatatlan.

⁷¹„Testvérek! Választópolgárok! (...) Aki a szavazókat etette, itatta, pénzelte, az súlyos törvényszegést követett el. De a szavazó azért oda szavazhat, ahová akar. Ha valaki etetésért, itatásért, pénzelésért vagy bármi egyébért a szavazótól voksot mer követelni: azt a törvény lecsukatja.” A röpirat a továbbiakban részletezi, hogy ez az ipar- és italmérési jog bevonásával fenyegetett iparosokra és a közalkalmazottakra is vonatkozik. OSZK PKnyt. Választások 1922, 48-as Szocialista Párt.

vádjai alaptalanok.” Az alispán is jogtalanok ítélte Mezőfi panaszát, mivel „bizalmas jelentések folytán igaz, hogy több ember ellen eljárást kellett indítani, ezek azonban mind kihágást követtek el.” Kiemelte Mezőfiék röpcéduláinak és a *Szabad Szó* cikkeinek „tendenciózus” tartalmát, az éjjeli gyűlések megakadályozását pedig azzal magyarázta, hogy a hatósági ellenőrzés éjjel nem biztosítható, ráadásul „megállapított, hogy szűk körű megbeszélés örve alatt nagyszabású gyűléseket tartott és izgató röpiratokat terjesztett. Vizsgálat eredményeként ellene bünvádi eljárás is tetetett.”⁷²

Mezőfiék a választások után kijelentették: „az erőszakoskodás és a jogfosztás attól a perctől vette kezdetét a (...) derecskei kerületben, amely percben Zsilinszkyt mint jelöltet odahozták.” A *Szabad Szó*ban közölt cikkek a visszaélések szinte összes korabeli válfaját megemlítik: házkutatások, csendőrzaklatások, irateltérítések, beszédek megtiltása, kerületből történő kiutasítások, etetés-itatás, vesztegetés, fenyegetés. Főkorteseiket (Pető Sándor, Szuromi Ignác, Erdey Imre) állításuk szerint letartóztatták és tiltott röpiratterjesztés ürügyén napokig börtönben tartották őket. Ismételten panaszkodtak a *Szózat* által a „világ legalkotmányosabb” emberének minősített Ertsey Péter közjegyzőre,⁷³ aki kitiltotta az idegen embereket a kerületből. Mindemellett „kidoboltatták Derecskén, hogy akinek ügyes-bajos dolga van, siessen Zsilinszkyhez.”⁷⁴ A lap szerint az ajánlások alapján több mint háromszor több szavazójuk volt, mint a kormánypártiaknak. (Ezt a hivatalos iratok egyértelműen megcáfolják, noha Mezőfi csakugyan több ajánlást gyűjtött: 1547-et 1410 ellenében).⁷⁵ Egy másik cikkben arról írtak, hogy a Zsilinszky-párt főkortesei „hatósági közeg” feliratú karszalaggal közlekedtek.⁷⁶ Mezőfi szerint a kampány során rá is lóttak,⁷⁷ ami könnyen lehet túlzás, ám a közismert budapesti pokolgépes merénylet⁷⁸ és az alábbi, Zsilinszky-párti kortesdal óvatosságra int e tekintetben:

⁷²Alispáni jelentés a belügyminiszternek. Berettyóújfalu, 1922. jún. 27. MNL OL. K 429 14. XXII.5/42/2. Levelek: ui.

⁷³*Szózat*. 1922. máj. 30. 4–5. („Derecske választott...”) A cikk szerint a választási biztosként is működő Ertsey plakátok segítségével magyarázta el a falu népének a választási jogokat és kötelességeket.

⁷⁴*Szabad Szó*. 1922. ápr. 23. 1. („A derecskei erőszak”) A lap szerint több mint egymillió koronát [kb. 7250 P] költöttek a kormánypártiak. A házkutatásról és választási anyagok lefoglalásáról Szilágyi Lajos lapja is tudósított. *Bihari Újság*. 1922. máj. 18. 2. A sérelem mértékét jelzi, hogy a *Szabad Szó* még hónapokkal később is visszatért az ügyre. *Szabad Szó*. 1922. jún. 11. 1.

⁷⁵Bihar Vármegye T. H. Bizottsága központi választmányának iratai. Szavazási jegyzőkönyvek. 1922 A–V. Választási jegyzőkönyv. (Derecske.) MNL HBML IV. B. 403. 10.

⁷⁶*Szabad Szó*. 1922. ápr. 23. 3. („Hogy zajlott le a választás napja Derecskén”)

⁷⁷*Szabad Szó*. 1922. ápr. 30. 1. (Mezőfi Vilmos, „Nem jutottam be a parlamentbe”)

⁷⁸SZABÓ ÁGNES: A konszolidáció kezdete – 1922. *Parlamenti képviselőválasztások 1920–1998...* i. m., 96. A kampány során bevetett kormányzati visszaélésekhez: Uo., 95–101.

„Uccu, Pajtás, itt a zsinég, / Kinek adjuk oda, kinek?! / Ne kérdezd, hogy kinek, minek? / Adjuk oda Mezőfinek... / Békebeli erős zsinég. / Mezőfinek zsinég minek? / Ha nem tudná, súgjuk mi meg: / Melyik részét illeti meg.”⁷⁹

A legkomolyabb inzultust, a „hajdúbagosi lovasrohamot” nem a pártlapból, hanem egy vármegyei hivatalos iratból ismerjük részletesen. Eszerint Sági Péter Mezőfi-párti főkortes – „a falu előjárósága szerint volt vörös katona és megbízhatatlan ember” – izgatott lázító röpirattal. 11:30 és 13:45 között „a katonaság és a huszárlóvak ellátásban részesültek,” ezért állt a szavazás. 14:10-kor a Zsilinszky-párt „központi kiküldöttje” jelentette, hogy a Mezőfi-párti szavazók között „zavargás és rendbontás tört ki, ami a szavazás zavartalan lefolyását meggátolta,” ezért a szavazást 14:30-kor végleg leállították. Horváth Sándor százados a honvéd karhatalmi parancsnokságnak címzett jelentésében ekképp fogalmazott: „Cérna őrmestert 8 lovassal a megjelölt utcában verekedő tömeg ellen küldtem azzal, hogy a tömeget a szűk utcából a falu széle felé szorítsa ki és oszlassa szét. Magam a fennmaradó lovasokkal és eszközökkel a különböző helyeken gyülekező izgatott csoportokat oszlattam szét.” A rend helyreállítása körül két csendőr „oly dicséretes, körültekintő és imponálóan szigorú fellépést tanúsított, hogy ezen kiváló szolgálatai elismeréseként dicséretre hozom őket javaslatra.”⁸⁰ A szocialista vezér a hangoztatott törvénytelen-ségek miatt a semmisségi kérvény beadását tervezte,⁸¹ ám ehhez szükség lett volna az ajánlók felének hatóságilag igazolt aláírására. Beszámolójuk szerint a kérvényt azért nem tudták benyújtani, mert kivitelezhetetlen időpontokat és körülményeket követeltek meg tőlük, illetve a költségek megfizetésével fenyegették meg az aláírókat.⁸²

A választásokról az említett egységes párti kortes ekképp emlékezett meg a Bajcsy-Zsilinszky-emlékkötetben: „a kivezényelt huszárszázad az utcán és a piactéren vigyázta a választó tömeg mozdulatait. Egy huszárszakasz pedig az iskolaudvaron tartalékban helyezkedett el. Két másik szakasz pedig a kerülethez tartozó községekbe volt kihelyezve.” Szintén Csóré Áron tudósít róla, hogy „petíció nem volt. Mezőfi Vilmos azzal nyugtatta meg híveit, hogy Zsilinszky Endrében olyan képviselőt kapott a derecskei kerület, akikben megbízhatnak, mert ő a kisemberek szószólója lesz.”⁸³ Mezőfi közvetlenül az események után teljesen másképp emlékezett a szerinte egyáltalán nem békés végkifejletre: „május 28-án időlegesen diadalmaskodott az ármány és az erőszak. (...) Sajnos személyesen elbúcsúzni nem tudtam tőletek

⁷⁹OSZK PKnyt. Kortessdalok, J–Zs, (M). A szöveg nem tartalmazott aláírást, így lehetséges, hogy erre célzott íj. Áchim L. András egyik röplapjában, melyet aláírással vállalt „mint becsületes, igaz magyar emberhez illik, nyíltan, férfiasan! Nem névtelenül, gyáva kutya módjára!” MNL OL. K 429 14. XXII.5/42/2. Ezt a feltételezést megerősíteni látszik a konfliktust napirenden tartó napilap is. Pesti Napló. 1924. nov. 1. 12. („Amikor még éhesek és rongyosak voltak a kisgazdák. Érdekes írások Áchim L. András fiókjából”)

⁸⁰Bihar Vármegye T. H. Bizottsága központi választmányának iratai. Szavazási jegyzőkönyvek. 1922 A–V. Szavazási jegyzőkönyv. (Hajdúbagos) MNL HBML IV. B. 403. 10.

⁸¹Szabad Szó. 1922. jún. 18.

⁸²Szabad Szó. 1922. júl. 9. 1. Az ügyhöz továbbá: Szabad Szó. 1922. június 11. június 18. július 9.

⁸³CSÓRÉ: i. m., 84–85. Csóré – Zsilinszkyhez hasonlóan – vitéz volt. BERÉNYI [et al.]: i. m., 152.

testvéreim a derecskei választókerületben, mert nem engedték volna meg, hogy a községben tartózkodjam és a néppel érintkezhessem” – fogalmazott egyik röpiratában,⁸⁴ másutt pedig a harc folytatására buzdított.⁸⁵

Mivel a „beavatkozások” mértékét és jellegét mindenhol a kilátások függvényében alakította a kormánypárt, figyelemreméltó a szoros küzdelemben megválasztott Zsilinszky által 1926-ban idézett azon, a *Pesti Napló* 1922-es megállapítására rímelő főispáni megjegyzés,⁸⁶ mely szerint Zsilinszkynek talaja „*itt egyáltalán nincsen és az ő [ti. a főispán] fellépése nélkül engem könnyűszerrel leterített volna Mezőfi vagy más destruktív.*”⁸⁷ A megválasztott képviselőt mindenesetre a kormánypárti *Bihar Népe* novemberben „népszerű és hírneves” képviselőként ünnepelte, aki már három helyen tartott beszámolót a kerületben, „óriási tömegek előtt.”⁸⁸ A *Szózat* hasonló szellemben emlékezett meg a derecskei beszámolóról, kiemelve, hogy a kerület képviselője Miskolczy Lajos újonnan kinevezett főispán jelenlétében nagy sikerű beszédet tartott, bevonva hallgatóságát az ínségeseket segítő Horthy-akcióba is.⁸⁹ Emellett Zsilinszky – Kozma személyes támogatásával – Hosszúpályiban és Monostorpályiban megalakította a helyi hitelszövetkezetet.⁹⁰

A parlamentben is jól helyezkedő⁹¹ Zsilinszky nemcsak írásban és tettben, de szóban, a parlamentben sem tartozott a visszafogott politikusok közé; gyakori közbeszólásai, éles hangú felszólalásai mellett többször volt alanya a mentelmi bizottság eljárásainak és napirendben voltak párbajai is. Előszeretettel ostorozta a „bankokráciát”, erősebb szociális szellemet és az állam érdekérvényesítő erejének növelését követelve.⁹² Kormánypártból kifelé tartó fajvédelmi kritikáját hűen tükrözi a földreform problémája, ráadásul ez az egyetlen konkrétan derecskei ügyként felvezetett témája a parlamentben. Saját szavaival: „*A helyzet a derecskei kerület legtöbb községében az, hogy ma egy igen kiváló, országosan ismert földbirtokrendező bíró-*

⁸⁴„Búcsúszó...” OSZK PKnyt. Választások 1922, 48-as Szocialista Párt.

⁸⁵„Kedves Vezérharcosunk! Bizalmi Testvérünk! Megköszönjük Önnek tisztelettel az 1922-ik esztendőben teljesített fáradozást a »Szabad Szó« körül. (...) Hisszük, hogy ezekben a nehéz napokban nem hagy el bennünket. Könnyű derült időben kitartani. De tessék a zivataros napokban is az elvért, az igazságért harcba szállni. Ön tudja, hogy sok a mi ellenségünk. A hatalom gyűlöl bennünket. Nem szeretik, hogy a népet tanítjuk, felvilágosítjuk. Minden szavunkra vigyáznak, hogy megfojthassanak.” OSZK PKnyt. D 8.349 (1922)

⁸⁶1923–1927 közt Almásy Sándor töltötte be ezt a tisztséget Biharban. Vö. Bihar vármegye főispánjai. MNL HBML. <http://hbml.archivportal.hu/data/files/144620980.pdf> (Letöltve: 2016-02-29)

⁸⁷Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Sztranyavszky Sándornak. 1926. nov. 28. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 2 d. Választások, 1926.

⁸⁸Bihar Népe. 1922, nov. 9. 2.

⁸⁹Szózat. 1922. nov. 7. 3.

⁹⁰Uo. és Zsilinszky Endre levele Kozma Miklósnak. 1922. okt. 25. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 1. d. Budapesti lapok. Zsilinszky (1921–1926).

⁹¹Ahogy a liberális napilap megjegyzi: „gyors karriert csinált kormánypárti népszerűség dolgában Zsilinszky Endre, akit nyomban elhelyeztek a külügyi, a mentelmi és a véderő bizottságba.” *Pesti Napló*. 1922. jún. 24. 2.

⁹²Nagyra értékelte például az erős koronát megteremtő, 1923-ban meggyilkolt csehszlovák pénzügyminiszter, Alois Rašín munkásságát is. Nemzetgyűlési Napló (a továbbiakban: NN). 1922. XVI. köt. 126. (1923. aug. 22.)

nak kezében van az ügy, aki igen gyorsan, igen kitűnően tárgyalja le az egyes községekben a birtokreform ügyét. (...) A járásban van egy nagyon kitűnően bevált járási gazdasági felügyelő is, aki szintén megteszi a maga kötelességét. A főszolgabíró szintén nyíltan és erőteljesen azon van, hogy megakadályozza azokat a gáncsvetéseket, amelyekkel a birtokreformot meg akarják akadályozni. (...) A derecskei járásban az egyik községben több mint 1300 katasztrális holdnyi nagybirtok áll a birtokreform rendelkezésére, amely föld egy Lichtschein nevű zsidó⁹³ tulajdona. (...) Ez a nagybirtok nem háborús birtok, de nem sokkal a háború előtt szerezte. (...) Annál könnyebb a megoldás magában Derecskén, mert ugyanezeknek a Lichtschein testvéreknek a szomszédos községben, Hosszúpályiban 6500 katasztrális holdnál nagyobb birtokuk van, ezenkívül más járások területén még egy csomó birtokuk, tudomásom szerint ezer holdon felül és egy óriási nagy bérletük. Egy másik községben az egyedüli birtok, amely a birtokreform céljára rendelkezésre áll, egy 300 katasztrális holdnál nagyobb háborús birtok, egy többszörösen büntetett előéletű galíciai zsidó család tulajdonában. (...) Ugyancsak ebben a községben van egy szintén zsidó háborús birtok, amely ennél kisebb, és még két birtok. Ezek a nagybirtokok, középbirtokok és még egy csomó háborús középbirtok áll rendelkezésre a derecskei járás területének legnagyobb részén, úgyhogy a birtokreformot minden nehézség nélkül végre lehet hajtani, anélkül hogy fontos nemzeti érdekeket sértenénk itt ezeknek a középbirtokoknak elvételével, illetve ezeknek a nagybirtokoknak megnyirbálásával.”⁹⁴

Egyrészt tehát Zsilinszky vehemens antiszemita érveléssel értekezik a „többszörösen büntetett galíciai zsidók” érdemtelenségéről, másrészt helyi szinten tetten érhető szabotázsokat és túlkapásokat említ, harmadrészt – ezzel összefüggésben – a közigazgatást és a kormányt védi, akiket csupán a körülmények hátráltatnak. Zsilinszky a kis- és nagybirtokos rétegről következetesen együtt beszélt, vagyis egységes érdekközösségként látta ekkor még az agráriumot.⁹⁵

Derecskén a földreform során végül valóban főként a Lichtschein uradalmat vették igénybe. Ennek következtében valamivel több, mint félezer ember kapott 1–2 hold közti parcellát. Jobban jártak a „vitézek”, akik a fenti uradalom mellett Derecske község birtokállományából is részesültek, átlag 9 hold mértékben. A bérbe adott

⁹³A Lichtscheineket a régió zsidóságát családonként, aprólékosan bemutató kiadványban nem tárgyalják. Vö. MOSKOVITS ÁRJE: *Emlékkönyv: Derecske és vidéke zsidósága*, héberből fordította: Dr. Berg József. 1984. Ezzel szemben az 1998-as községmonográfia – az 1895-ös gazdacímhárra hivatkozva – „izraelita”-ként tartja számon a Derecskei Takarékpénztár irányításában is szerepet vállaló Lichtschein Mózes, aki az első világháborúban komoly összeggel támogatta a hadiözvegyek, hadiárva, rokkantak „és az ellenség betörésének áldozata számára” létrehozott alapot. Zsilinszky földterületre vonatkozó adatai egyébként helytállóak, mivel Lichtscheinék „jól felszerelt mezőgazdasági üzeme”-e 1912-ben 1380 kat. holdat tett ki. BERÉNYI [et al.]: i. m., 107. és 117. Idézet: 136.

⁹⁴NN. 1922. XIII. köt. 154–160. (1923. június 27.) Vö. ZSILINSZKY ENDRE: *A birtokreform kátyúban*. Szózat. 1924. nov. 12. 1–2. Már a földreform vitája idején elhangzott olyan felvetés a parlamentben, miszerint elsősorban a zsidó birtokokat kellene „elvenni” az intézkedéshez. NN. 1920. I. köt. 122. (1920. márc. 17. Fangler Béla közbeszólása.) Az információért Zeidler Miklósnak mondok köszönetet.

⁹⁵Vö. ZSILINSZKY ENDRE: *Meg kell teremteni a magyar agrárius front egységét*. Szózat. 1923. dec. 14. 3–5.

községi földek eléggé átláthatatlan helyzetét 1926-ban igyekezett rendezni a község.⁹⁶ Ezek az intézkedések a helyi mezőgazdaságból élők mintegy 30%-át kitevő földnélkülieket és törpebirtokosokat pozitívan érintették, helyzetükön számottevő változást azonban nem okozott a földbirtokrendezés.⁹⁷ A bihari településen egyébként élénk egyesületi élet volt, benne komoly múltra visszatekintő Polgári Olvasókörrrel és a módosabb gazdák gyűjtőhelyével, a Gazdakörrel. A szegényügyet egyházi és társadalmi szervezetek karolták fel, míg a korszak jellegadó egyesületei (pl. MANSZ, Levente, MOVE) a húszas évek első felében jelentek meg Derecskén, vélhetően nem függetlenül Zsilinszky személyétől, aki 1925-től országos ügyvezető elnöke volt a MOVE-nak.⁹⁸ Hasonlóképpen szerepe lehetett a földreform kivitelezésében és a segélyekben, de egykori híve szerint mandátuma lejárta után is igyekezett segíteni a helyieknek: „*Ma is mondják Derecskén az öregek, hogy ha az 1920-as években nem Zsilinszky Endre Derecske országgyűlési képviselője, akkor azt a kis földet sem kapták volna meg a helybéli parasztok. (...) Még élnek Derecskén első világháborús hadiözvegyek is, akinek (...) gyermekei ugyancsak Zsilinszkynek köszönhetik a nyugdíjak és segélyek folyósítását. (...) Az ő közbenjárására építették Derecskén a 12 tantermes iskolát, amelynek építéséhez Zsilinszky 40 ezer pengő segélyt szerzett az akkori népjóléti minisztériumtól,*” pedig már nem is volt a kerület képviselője.⁹⁹ Inkább az előljáróság és a képviselőtestület, mintsem Zsilinszky személyes érdeme, de 1922-ben vezették be a villanyt a községbe, 1926-ban napközis otthon épült, a húszas évek második felében bővítették a községházat, „szegényházat létesítettek, megkezdte munkáját a tüdőbeteg-gondozó intézet,” jelentős támogatást kapott az épülő polgári és református iskola, artézi kutakat fúrattak, megkezdték a főutca kikövezését és lakótelep is létesült.¹⁰⁰

A Zsilinszky által ostromozott bethleni konszolidáció¹⁰¹ nem engedett teret semmiféle radikális politikának, ami folyamatos konfliktusokhoz, majd a Gömböscsoport kormánypártból történő 1923. augusztusi kilépéséhez és a Fajvédő Párt 1924. októberi zászlóbontásához vezetett.¹⁰² A hivatalosan Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt nevet viselő alakulat a szabad királyválasztás mellett tett hitet, Magyarország „agrárszellemben való újjászervezését” tervezte, a „gazdasági liberalizmus”

⁹⁶SZENDREY–NYAKAS: i. m., 287–289.

⁹⁷BERÉNYI [et al.]: i. m., 146.

⁹⁸A Polgári Olvasókör kulturális célokat szolgált, de egyre inkább a közép- és kisparaszti rétegek gyűjtőhelyévé vált. „Különösen szoros szálak fűzték Bajcsy-Zsilinszky Endréhez.” SZENDREY–NYAKAS: i. m., 293. Vigh Károly szerint a Polgári Olvasókörbe Zsilinszky mandátuma előtt is járt a *Szózat*, sőt innen „ismerték meg Zsilinszky nevét”. VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944...* i. m., 70.

⁹⁹CSÓRÉ: i. m., 83–85. Zsilinszky fellépéseihez derecskei ügyekben: SÁVOLY: i. m., 87. 93–95.

¹⁰⁰BERÉNYI [et al.]: i. m., 144–145. Idézet: 144.

¹⁰¹„Az én meggyőződésem az, hogy egyesegyedül az ország mai belső és külső nyomorúságát konszolidálta a kormány és konszolidálta vele a maga uralmát.” NN. 1922. XIX. köt. 274. (1924. jan. 18.)

¹⁰²1924. október 19-én, Kecskeméten, Héjjas Iván pátriájában és pártfogásával bontott zászlót a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt (közkeletű nevén: Fajvédő Párt). VONYÓ JÓZSEF: *Gömbös Gyula*. Bp., 2014, 118.

elleni küzdelmükben pedig támaszkodtak volna a „népies erők”-re is. Ennek ellenére – ahogyan Bajcsy-Zsilinszky is hangsúlyozta utólag¹⁰³ – társadalmi bázisuk miatt hangsúlyosabbak voltak a középosztályra, mindenekelőtt a közalkalmazottakra vonatkozó pontok.¹⁰⁴ Mint fogalmaztak: „*Meg kell menteniünk a magyar művelt középosztályt: ez ma a fajvédelem abc-je.*”¹⁰⁵ A gazdasági életben a zsidóság radikális, társadalmi részarányának megfelelő visszaszorítását tervezték, valamint vám- és adóreformot, illetve a földreform „gyors, részrehajlatlan és lelkiismeretes” végrehajtását követelték. A magántulajon alapján állva hirdettek munkásvédelmet, korporációs alapon képzelve el az osztályellentétek felszámolását. Céljaik között szerepelt a független közigazgatás, a decentralizált államigazgatás és a keresztény, faji alapú népnevelés.¹⁰⁶

Érdekes kérdés a kormánypárt színeiben mandátumot szerzett Zsilinszky bihari ellenzékének reakciója a rivális „színeváltozására”. A regionális ellenzéki periodika, a Szilágyi Lajost támogató *Bihari Újság* 1923-ban egyrészt felhívta a figyelmet a kormánypárt vélt ármánykodásaira, másrészt viszont Zsilinszkyvel szemben meglehetősen visszafogott hangot ütött meg. Mint politikust elítélte pálfordulásáért, de becsületességét, őszinteségét nem kérdőjelezte meg, bírálta ugyanakkor Zsilinszky bihari szavazóit, akik kormánypártiak maradtak, vagyis elhagyták azt, akihez egykoron protekcióért fordultak „*egy »méltóságos« cím kieszközléséért, avagy egy állásért.*”¹⁰⁷ Mindez azért is figyelemreméltó, mert a cikket személyesen jegyző Szilágyi, valamint Zsilinszky hosszan húzódó verbális és írásbeli ütközetek¹⁰⁸ után 1921 májusában maradandó fizikai sérüléseket okoztak egymásnak. A legitimista berettyóújfalui képviselő MOVE-t bíráló megjegyzéseit a heves vérmérsékletű, nagy kedvvel párbajozó¹⁰⁹ – és szabad királyválasztó – Zsilinszky nem tűrte. A híradás szerint „*Szilágyi Lajos dr. és Zsilinszky Endre dr. lovagias ügye ma délelőtt a Fodor-féle vívóteremben fegyveres elintézését nyert, amelynek folyamán az első összecsapásnál Szilágyi a homlokán egy hét centiméteres, Zsilinszky pedig a bal arcán*

¹⁰³ Idézi VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944...* i. m., 89–90.

¹⁰⁴ „A munkáskérdés mellé, mint annál még súlyosabb szociális probléma, a tisztviselőkérdés és az egész középosztály problémája sorakozott”. ZSILINSZKY ENDRE: *Második tatárjárás*. 1924. jún. 1. 1. Jellemző, hogy a középosztály kapcsán Zsilinszky jóformán csak a tisztviselőkről szól. Vö. UŐ: *Mentsétek meg a középosztályt*. Szózat. 1923. máj. 13. 1–2.

¹⁰⁵ ZSILINSZKY ENDRE: *Az érem másik oldala*. Szózat. 1923. júl. 27. 2.

¹⁰⁶ *Fajvédőkialtvány: a Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt programja: 1924. október*. Bp., 1924. Ennek szociálpolitikai pontjait Zsilinszky szerkesztette. VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944...* i. m., 77.

¹⁰⁷ SZILÁGYI LAJOS: „*Együtt a mélység felé*”. *Bihari Újság*. 1923. szept. 27. 1.

¹⁰⁸ ZSILINSZKY ENDRE: *Gömbös – Szilágyi*. Szózat. 1920. aug. 18. 1. UŐ: *Napfényre a titkos mozgató erőkkal*. Szózat. 1920. nov. 30. 1. UŐ: *Hérosztratoszi munka*. Szózat 1921. márc. 8. 1–2.

¹⁰⁹ Zsilinszkynek már a Monarchia hadseregében komoly fegyelmi ügye volt, melyből csak Fejérváry Géza és Tisza István közbenjárása segítette ki. Fejérváry Géza levele (címezett ismeretlen). Budapest, 25. Juni 1910. Österreichisches Staatsarchiv. Kriegsarchiv. Militärkanzlei Seiner Majestät. 1910 1-3/87. (A dokumentumért Számvéber Norbertnek mondok köszönetet.) Bajcsy-Zsilinszky utolsó, fegyveres elégtételről tudósító levele 1944. március 3-ról származik. OSZKK 28. fond. 2. Bajcsy-Zsilinszky Endre lovagias ügyeire vonatkozó iratok.

egy tizenkét centiméteres sebet kapott. A párbaj után a felek kibékültek.”¹¹⁰ A fajvédő politikus tette Horthy melletti hitvallás is volt egyben, aki iránti hűségét – és annak arcán viselt jelét – élete végéig megőrizte.¹¹¹

Az ellenzékbe vonulást természetesen meg kellett magyarázni a választóknak is, amit személyes vizit mellett egy röpirat formájában oldott meg Zsilinszky. Az *Újévi nyílt levél a derecskei választókerület polgáraihoz* című kiadvány Budapesten, a Zsilinszky Gábor által irányított Stádium kiadónál jelent meg. A szerző „sivár és meddő négy esztendőről” értekezett, ahol nem a program volt rossz, hanem a „kormányzati rendszer”. Az ellenzékbe vonulás okaként a koncepciótlanságot, valamint a gazdasági és szociális érzéketlenséget jelölte meg. Ismételten hitet tett a keresztény, faji alapú kultúrpolitika, a magyarosított (értsd: zsidótlantított) agrár- és hitelpolitika, az etatista szociálpolitika és az olaszbarát külpolitika mellett.¹¹² Az 1924 májusában személyesen is tanulmányozott fasiszta Olaszország tehát kül- és belpolitikai téren is példakép volt a számára, jóllehet, mint fogalmazott: „*engem ebben a pillanatban főleg a szociális intézkedései és intézményei érdekelnek a fascizmusnak.*”¹¹³

Zsilinszky 1925. április 19-én Kádár Lehellet Derecskére utazott, hogy személyesen is megmagyarázza az ellenzékbe vonulást,¹¹⁴ októberben pedig beszámolót tartott kerületében.¹¹⁵ Áprilisi látogatása alkalmával Börcsök Sándor községi főbíró a kormányzóra mondott köszöntőt a Polgári Körben tartott szombati közvacsorán, míg a képviselőt „Szóke János gazda, községi törvénybíró köszöntötte”. Zsilinszky másnap a *Szózat* beszámolója szerint kétezer fő előtt tartotta meg beszámolóját Derecske főterén Uray Gyula tanító üdvözlése után. Az „egészben véve elhibázott” földreform kapcsán immáron a kormány felelősségét emlegette, és annak pénzügypolitikáját ostromozta, mivel „*csak az államháztartás rendbehozatala lebeg a kormány szeme előtt, nem pedig a gazdasági életnek és a keresztény magyar gazdasági egzisztenciáknak megerősítése és fellendítése. (...) Foglalkozott a kormány helytelen, zsidó- és bankbarát vám- és adópolitikájával s e kettőt jelölte meg a túrhetetlen drágaság legfőbb okául.*” Szintén a fajvédő lap beszámolója szerint Zsilinszky „*beszélt még a kormány külpolitikájáról, a magyar kisebbségek védtelenségéről a megszállt területeken és a zsidókérdésről, sürgetvén ez utóbbiban az intézményes megoldást.*”

¹¹⁰Körösvidék. 1921. máj. 24. 1.

¹¹¹Horthy iránt Zsilinszky eleinte rajongó, majd támogató, utolsó éveiben pedig megértő volt. Vö. *Bajcsy-Zsilinszky Endre bibliográfiája*, szerk. BARTHA Ákos. (Kézirat.) Húszas évekbeli szerepéhez a Horthy-kultusz építésében: TURBUZ Dávid: *A Horthy-kultusz 1919–1944*. MTA BTK TTI, Bp., 2015, 79–161.

¹¹²ZSILINSZKY: *Újévi nyílt levél...* i. m.

¹¹³Zsilinszky Endre levele Kozma Miklósnak. 1924. május 3. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 1. d. Budapesti lapok. Zsilinszky (1921–1926).

¹¹⁴VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944...* i. m., 81.

¹¹⁵MTI. Heti kiadás. 1925. 85. kiad. (okt. 29.) 2. old.

Délután a földigénylőknek tartott népes gyűlést a Polgári Kör udvarán (itt Áros János köszöntötte a „nincstelének” nevében), majd Konyárra kocsizott, ahol „igen nagyszámú hallgatóság előtt” tartotta meg beszámolóját.¹¹⁶

Bár már a fentiekből is érzékelhető a támogatás gyengülése, a helyi potentátok (alispán, főszolgabíró stb.) távolmaradásánál jóval keményebb jelzéseket is kapott az immáron vitéz Bajcsy-Zsilinszky Endre nevet viselő politikus.¹¹⁷ Az 1924-es nyomdászsztrájk¹¹⁸ kapcsán indított perekben egyrészt a *Szózat* betiltása miatt írt fajvédő kiáltvány aláíró társszerzőjeként került bíróság elé, másrészt – mivel a kiáltványt közölte a lap – „sajtó útján elkövetett rágalmozás” miatt is felelnie kellett tetteiért Töreky Géza tanácsa előtt, ahol végül egyhavi fogházra és ötmillió korona [kb. 400 P] pénzbüntetésre ítélték.¹¹⁹ Bajcsy-Zsilinszky mint „becsületes magyar hazafi” és „önzetlen nacionalista harcos” értetlenül állt az ítélet előtt, és nyílt levéllel fordult az igazságügyi miniszterhez, noha nem fellebbezett.¹²⁰ 1926-ban a MOVE körüli folyamatok teendőik mellett a tavasz a *Szózat* végső agóniájáról szólt,¹²¹ nagyszabásúnak szánt „nemzeti demonstrációja” meghiúsult,¹²² majd nyáron a *Magyarországban* megjelent, a klebelsbergi kultúrpolitikát fajvédelmi látószögből kritizáló cikke¹²³ miatt keletkezett kisebb vihar körülotte. Az MTI szükségét érezte ennek kapcsán három oldalon keresztül idézni a minisztert ért támadással szembeni élénk tiltakozást, melynek keretében „a nagy koncepciókat meg nem értő törpék” és „az alkotásra tehetetlen irigyek gyűlölködései” ellen ragadtak tollat kiegészítve és polgári iskolai tanárok.¹²⁴

Ha a fentiekből még nem, Mezőfi sorsából Bajcsy-Zsilinszkynek tudnia kellett (volna), mit jelent az ellenzéki startpozíció a korabeli választásoknál. 1926-ban ellenfele ráadásul nem szocialista politikus, hanem a nála majdnem húsz évvel idősebb, széles körű kapcsolatokkal bíró újságíró, író és politikus, Pekár Gyula lett.¹²⁵ Az eleinte bíróként ténykedő (jogban tehát jártas), sok nyelven beszélő, világlátott kormánypárti jelölt mint a Fehérvári Bajtársi Egyesület elnöke vett részt az ellenfor-

¹¹⁶Szózat. 1925. ápr. 21. 3. („A fajvédelem fő feladata az elhanyagolt kisemberekről való gondoskodás. Zsilinszky Endre beszámolója”) A lap Kádár Lehel „zsidóveszedelemmel” kapcsolatos szónoklatait is részletezi, kiemelve, hogy vasárnapi „beszédét minduntalan félbeszakította a kitörő derűtség és lelkes taps s Derecske magyarjai a szónokot alig akarták leengedni a pódiumról.” Uo.

¹¹⁷A névváltoztatás belügyminiszter engedélyét közli: Budapesti Közlöny. 1925. jún. 26. 1.

¹¹⁸Ehhez lásd: BÓDY ZSOMBOR: Egy bérharc dramaturgiája. Esettanulmány. *Munkástörténet – Munkásantropológia*. Szerk.: HORVÁTH SÁNDOR–PETHŐ LÁSZLÓ–TÓTH ESZTER ZSÓFIA. Bp., 2003. 36–53.

¹¹⁹Békésmegyei Közlöny. 1925. dec. 6. 2.

¹²⁰Közli: Szózat. 1925. dec. 11. 1–2. Idézetek: Uo. 2.

¹²¹Zsilinszky Gábor kikerült a *Szózat* igazgatóságából, mely lépés mögött a sajtó a két fivér „elvi és anyagi természetű” konfliktusát sejtette, ami abból fakadt szerintük, hogy Gábor részvényeladásával a lap feletti kormánybefolyást kockáztatta (vagy valósította meg). Békésmegyei Közlöny. 1925. jan. 6. 3. és jan. 29. 1.

¹²²VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944...* i. m., 79.

¹²³ZSILINSZKY ENDRE: *Potemkin kultúrpolitika felé*. Magyarország. 1926. júl. 8. 1–2.

¹²⁴MTI Hírkiadás (belpolitika, külpolitika) 1926. júl. 15. 10–12. old. Idézet: 10. 11.

¹²⁵Politikai pályájához (jobbára hozzá intézett leveleken keresztül): Pekár Gyula politikai tevékenységével kapcsolatban készült iratok (1919–1922, 1933). OSZKK. Fol. Hung. 2785.

radalomban, hogy aztán a KNEP egyik alapítójaként 1919 augusztusától 1921 júniusáig vallás- és közoktatásügyi államtitkárként, 1919 szeptemberétől november végéig pedig a tárca nélküli miniszterként ténykedjen. A közepes írói tehetségű, ám magasan pozicionált író-politikus számtalan egyesület – többek között az MTA, a Petőfi Társaság, a Kisfaludy Társaság, a Külügyi Társaság, Turáni Társaság stb. – meghatározó tagjaként vagy éppen elnökeként jelentős közéleti szereplője volt a korak.¹²⁶

Bajcsy-Zsilinszky még ebben a feszült helyzetben¹²⁷ is megőrizte barátinak mondható kapcsolatát Kozmával (vitézi kérvényéhez szükséges ellenforradalmi érdemeit is ő igazolta¹²⁸), ami azért figyelemre méltó tény, mivel a médiavezér ekkorra már rajta kívül senkivel sem ápolt szoros kapcsolatot a szegediek közül,¹²⁹ ráadásul a *Szózat* adóssága egyre kellemetlenebb helyzetet teremtett köztük.¹³⁰ Kozma kormánypárti kötődései miatt nem exponálhatta magát nyilvánosan egy ellenzéki jelölt mellett, ám Zsilinszky érdekében Gömböst és Sztranyavszkyt is bevonva igyekezett „elmenni a legfelsőbb helyre,”¹³¹ vagyis Horthyhoz.

Hogy miért kellett ilyen magas szinten interveniálni? Zsilinszky hosszasan részletezte panaszait november 28-án Sztranyavszky Sándornak címzett levelében. Szerpel itt az ajánlási ívek visszatartása, az adóelengedéssel való vesztegetés, különböző fejlesztések ígérete (kulturpalota, iparos székház, tanítóotthon, szeszgyár) „*olyan modorban, ami idáig legfeljebb a szociáldemokraták részéről volt szokás,*” valamint vitézek és levették kortesszolgálatra történő berendelése Zsilinszky ellen, ami nagyon fájhatott a rend újdonsült tagjának. Emellett Bajcsy-Zsilinszky állítása szerint a fajvédőkkel szimpatizáló katolikus kört bezáratták, beszédeiket megzavarták (egy „oláh tanító”, egy „oláh pap” és egy „zsidó” által), a választói névjegyzékben előforduló kihagyások és pontatlanságok (házsám, név) pedig rendre őket sújtották. A

¹²⁶Magyar Országgyűlési Almanach: 1927–1932. 222–223. és Magyar Életrajzi Lexikon. (online). valamint SCHÖPFLIN ALADÁR: *Pekár Gyula*. Nyugat. 1937/9. Míg Schöpflin – Zsilinszky munkatársa a *Szózat*nál – írói hibáinak, pózainak megpendítése mellett is megértő Pekárral szemben (nekrológiájában), Kozmának nem volt túl jó véleménye róla (legalábbis Zsilinszkynek írt levelében). Kozma Miklós Bajcsy-Zsilinszky Endrének. 1926. dec. 1. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 2 d. Választások, 1926.

¹²⁷1924 végén a Miniszterelnökség sajtóosztálya kezdeményezett eljárást az ügyészségnél a *Szózat* egyik cikke miatt. SIPOS BALÁZS: *A politikai újságírás mint hivatás*. Bp., 2004. 40. Az ellenzékiesség azonban nem minden téren volt markáns. Külpolitikailag a fajvédők továbbra is szinte ugyanazt hirdették, mint a kormány, ám innentől fogva mindez erős kormánykritikával párosult. E retorikai tornamutatványban Zsilinszky oroszlánrészt vállalt. Vö. PRITZ PÁL: *A fajvédők külpolitikai nézetei, 1918–1936*. Századok 124 (1990) 5–6. sz. 653–659.

¹²⁸MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 1. d. Budapesti lapok. Zsilinszky (1921–1926).

¹²⁹ORMOS MÁRIA: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós*. Bp., 2000. I. köt. 133.

¹³⁰Mint Gömbösnek fogalmaz egy magánlevélben (Bajcsy-Zsilinszkyre utalva): „egy üzleti vállalkozás sem épülhet azon, hogy a jóbarátnak adós marad.” MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 1. d. Budapesti lapok. Zsilinszky (1921–1926). Kozma időről időre emlékezteti barátját fizetési kötelezettségére.

¹³¹Kozma Miklós levele Bajcsy-Zsilinszky Endrének. 1926. november 24. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 1 d. Zsilinszky Endre. Budapesti lapok. 1926. Kozma mindezt megismétli december 1-i levelében is. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 2 d. Választások, 1926. (o. n.)

legnagyobb érvágás azonban alighanem Kádár Lehel kiutasítása volt,¹³² mivel – mint Bajcsy-Zsilinszky fogalmazott – „nekem ma rajta kívül itt senkim sincs”. Levele szerint Ertsey közjegyző és választási elnök ezúttal ellene kampányolt, őt „népbolondítónak”, híveit „söpredéknek” nevezve. A viszonyokra jellemző, hogy Bajcsy-Zsilinszky szerint Marjay Barna főszolgabíró – aki „mostanáig barátomnak mondta magát” – erőszakmentességet ígért, „de azt nem várhatjuk, hogy trükkök se legyenek” – idézte Marjayt. Bajcsy-Zsilinszky érdemeire hivatkozva elvárta volna a védelmet és a tiszta választást.¹³³ A nehézségek ellenére Kozmának arról számolt be a fenti levél napján, hogy Pekárt csak feleannyi – kivezényelt – ember hallgatta, míg ő akkora hallgatóság előtt beszélt, „milyent még Derecskén nem láttam egy tömegben és óriási a lelkesedés a táborunkban.”¹³⁴

Mint látható, a kormánypárthoz hű helyi közigazgatási elit most sem tétlenkedett, és hasonlókat mondhatunk el a sajtóról is. A *Bihar Népe* már a választások előtt egy hónappal megkezdte a kampányt, A *derecskei szózat* című írással fricskázva négy évvel korábbi támogatóját (utalva Bajcsy-Zsilinszky időközben megszűnt lapjára).¹³⁵ December elején pedig „olvasói levelet” közöltek, melynek szerzője teljesen esélytelennek tartja a fajvédő politikust és hangsúlyozza, hogy Pekárnak nincs szüksége tisztességtelen eszközökre. Pekár „mint nemes ellenfél”-ről szól riválisáról, aki ellenben – a kerületben tartózkodó kortesével, Kádár Lehellel egyetemben – egészen más hangnemet üt meg vele szemben. A névtelen olvasói levél emlékeztet rá, hogy a *Szózat* áprilisi és májusi számai folyamatosan szidták Ertseyt, aki 1922-ben még makulátlannak tűnt a fajvédők előtt, minthogy ekkor éppen Zsilinszkyt – pontosabban akkor is a kormányt – támogatta.¹³⁶ Az állítás jelenlegi tudásunk szerint nem állja meg a helyét, mivel a fenti két hónapban a halódó lapnak mindösszesen két (pár oldalas) száma jelent meg, Ertsey említése nélkül.¹³⁷ A *Szózat* utódlapjaként indított *Magyar Újság*ban ellenben december elején már valóban megemlíti Ertsey Péter kormányfőtanácsost, aki a „világ legalkotmányosabb embere” helyett immáron a „Tisza-féle választások idejéből ismeretes, mint a terror egyik megszemélyesítője.”¹³⁸ A fajvédő kortes emlékei szerint Ertsey ekkor már azzal kérkedett, hogy ha

¹³²Magyar Újság. 1926. dec. 2. 3. Kádárt még a Zsilinszky iránt igen megértő Vigh is „szélsőségesen nacionalista és antiszemita” (újság)íróként említi. VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944...* i. m., 58.

¹³³Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Sztranyavszky Sándornak. 1926. nov. 28. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 2 d. Választások, 1926. Csóré szerint a főszolgabíró meg is próbálta vesztegetni. „Egy köteg pénzt tett az asztalra, és arra kért, ne szavazzak Zsilinszkyre. A pénzt visszautasítottam, mire Bajcsy-Zsilinszky abban a kitüntetésben részesített, hogy miközben a programbeszédét mondta, a jobbján állhattam.” CSÓRÉ: i. m., 86.

¹³⁴MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 2 d. Választások, 1926.

¹³⁵Bihar Népe. 1926. november 25. 1–2. („A derecskei szózat”) A lap idézi Pekárt, aki szerint választási részvétele „nem politika, ez nemzetmentő munka”. Uo. 1.

¹³⁶Bihar Népe. 1926. dec. 9. 2.

¹³⁷Szózat. 1926. ápr. 22. és máj. 21.

¹³⁸Magyar Újság. 1926. dec. 1. 2. („Fajvédő jelöltek sikerei a vidéki kerületekben”) A tiszavirág-életű *Magyar Újság* a *Szózat* Lapkiadó Rt. gondozásában jelent meg 1926/27-ben. A cég igazgatótanácsának elnöke Gömbös Gyula volt. A lapot Lévai Jenő vásárolta meg 1930-ban. SIPOS: *A politikai újságírás...* i. m., 33. 101.

akarja, „a görbe botjára ráakasztja a kalapját, és azt is megválasztatja országgyűlési képviselőnek.”¹³⁹

A választmányi iratok szerint Pekár Gyulának 3644, Bajcsy-Zsilinszky Endrének 2141 ajánlást sikerült összegyűjtenie.¹⁴⁰ Körülbelül ezt az arányt tükrözte az 1926. december 10-i választás végkimenetele is: Pekár 3935, Bajcsy-Zsilinszky pedig 2377 szavazatot kapott¹⁴¹ a korszak legérdekeltenebb választásán.¹⁴² A szavazási jegyzőkönyvek most is csak kisebb rendellenességeket regisztráltak (Konyáron),¹⁴³ a vesztes fél azonban ismét másképp látta a helyzetet, nyomban a közigazgatási bírósághoz fordult, petíció benyújtása mellett döntött, sőt büntetőjogi feljelentést is készült tenni.¹⁴⁴ A bajt tetézte, hogy Bajcsy-Zsilinszky lekéste saját, budapesti kerületében tartandó beszédét, a küzdelmet ott is elveszítette, ráadásul meg is betegedett.¹⁴⁵ Mindezekon és a *Szózat* megszűnésén túl rendkívül komoly anyagi nehézségek is sújtották. Kozma Miklós egyik levele szerint „idealista” barátjának teljes vagyona ráment a közéletre, olyannyira, hogy már télkabátja sincsen.¹⁴⁶

A hangoztatott okok igen-igen emlékeztetnek Mezőfi 1922-es panaszaira. A fent említetteken túl: etetés-ítatás, választók megfélemlítése, hatósági személyek jogellenes magatartása, a szavazás tempójával való visszaélés és különböző ígéret (szövetkezeti hitel pl.). A közigazgatási bíróságnál tett panasz szerint november 22-én

¹³⁹Ertsey Hosszúpályiban tett állítólagos kijelentését idézi: CSÓRÉ: i. m., 87.

¹⁴⁰Bihar Vármegye T. H. Bizottsága központi választmányának iratai. 1926 D–Zs. Jegyzőkönyv. 1926. 12. 02. MNL HBML IV. B. 403. 10. Kozma adatai szerint Pekár 3000, Bajcsy-Zsilinszky 1000 szavazóval bírt. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 2 d. Választások, 1926.

¹⁴¹Községi bontásban (a második szám vonatkozik Bajcsy-Zsilinszkyre): Derecske: 1149 – 1281, Sáránd: 405 – 153, Vértes: 412 – 21, Tépe: 301 – 112, Monostorpályi: 256 – 126, Hajdúbágyos: 334 – 176, Hosszúpályi: 356 – 337, Konyár: 722 – 169. Közli: RUSZOLY: i. m., 23. A választókerület végleges adatai szerint Pekár 3940, míg Bajcsy-Zsilinszky 2380 szavazatot kapott. HUBAI: *Magyarország XX. századi...*, i. m., III. köt. 64.

¹⁴²A bethleni politika következményeként ekkor volt a legtöbb egyhangúlag elnyert mandátum és a legkevesebb képviselőjelölt a korszakban. PÜSKI LEVENTE: *A Horthy-rendszer*. 2006. 114.

¹⁴³Itt Bajcsy-Zsilinszky bizalmi emberei el is hagyták a szavazási körzetet. Bihar Vármegye T. H. Bizottsága központi választmányának iratai. 1926 D–Zs. Szavazási jegyzőkönyv. Konyár I. és II. vál. ker. MNL HBML IV. B. 403. 10.

¹⁴⁴RUSZOLY: i. m., 23.

¹⁴⁵Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Sztranyavszky Sándornak. 1926. nov. 28. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 2 d. Választások, 1926. A fajvédők Budapest déli és északi kerületében külön listán indultak, miután a „keresztény tábor” létrejöttéért indított tárgyalások nem vezettek eredményre. Az északi listát vezető Bajcsy-Zsilinszkyt a neves fajbiológus, Méhelő Lajos követte. Közös fellépésükhöz: Magyar Újság. 1926. nov. 23. 2. Továbbá: Budapesti Hírlap. 1926. nov. 23. 7. Méhelő szerepéhez a fajvédő táboron belül: GYURGYÁK JÁNOS: *Magyar fajvédők*. Bp., 2012. 87–10. 137–138.

¹⁴⁶„Ezt az embert majdnem 7 évi közérdekű munkája után egyik sorscsapás a másik után éri, amellet, hogy olyan naiv, mint egy gyerek és annyira nem tud magával törődni se egészséges, se egyébként, mint ahogy csak az igazi idealisták nem tudnak.” Kozma Miklós levele Ritoók Zsigmondnak. 1927. január 17. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok. Vagy ahogyan Hory András diplomatának fogalmazott Kozma 1927 végén: „Bandi nem erre a világra való, zord puritán”. Idézi: ORMOS: i. m., 151.

220 fős ingyenes „vadászvacsorát” rendeztek a derecskei kaszinóban, ahol „főispántól lefelé a községi törvénybíróig minden szónok a jelen lévő Pekár Gyula kormányparti jelöltségével foglalkozott, maga Pekár is beszélt (...) a vacsora árát Csócsits Lajos vendéglőssel dr. Ertsey Péter választási elnök alkudta ki személyenként 22 000 koronában [kb. 1,8 P], s fizette is meg a rendelt vacsorát. Ugyanaz az Ertsey Péter, aki az egész választási idő alatt személyesen intézte a kormánypart választási ügyeit”¹⁴⁷ – mint írták. A beadványban szerepelt egy másik, a választás után tartott 300 fős vacsora is, melyre Salamon terménykereskedő és Csillag Májer vendéglős osztott vacsorajegyet a Pekárhoz hű lakosok körében a választás napján. A petícionálók visszatérő panasza volt, hogy a szavazás tempóját a gyorsan leszavaztatott kormánypártiak után következő ellenzékieknél lassították, sőt esetenként idő előtt be is zárták a körzeteket, hogy a várakozó „több száz” fajvédőpárti ne adhassa le voksát. Derecskén még a felsoroltak ellenére is győzött Bajcsy-Zsilinszky, ellenben a távolabb fekvő helyeken gyászosan szerepelt. Ennek okaként említik a beadvány szerzői, hogy a névjegyzéket nem frissítették az 1922-es választás óta, így állítólag ezer – jobbára szegény – embert zártak ki és sok regisztrált sem tudott élni jogával. Hajdúbagos ismét reflektorfénybe került, mivel a fajvédők szerint a másodjegyző harmincévnyi hitelmentességet ígért a földreform során kiosztott házhelyek tulajdonosainak, amennyiben Pekárra szavaznak (ami eredetileg az összes ilyen házra vonatkozott volna). Ugyanitt – Bajcsy-Zsilinszkyék szerint – a községi jegyző 5 000 000 koronát [kb. 400 P] kapott Pekártól, amit a különböző helyi egyesületek közt osztottak ki, illetve hízott disznót vettek belőle, és finanszírozták az etetést, itatást. Konyáron 22 birkát vágta le, és 8 hektoliter bor fogyott, Vértesen pedig, „ahol a lakosság a legszegényebb, a legelhanyagoltabb és a leginkább zsidókézből lévő, a fajvédő párt csak 21 szavazatot kapott” – fogalmaztak. Ám a legsúlyosabb visszaélések a panasz szerint Konyáron fordultak elő, ahol a választás előtti este a fajvédő pártnak még „500 biztos, utólagos aláírással megpecsételt szavazata volt,” végül mégis csupán 169 voksot sikerült begyűjteniük. Hosszúpályiban a visszafogott községi jegyző és a „tiszteletreméltó” református lelkész miatt „aránylag” korrekt módon bonyolódott le a szavazás, ám a petícionálók által várt 90%-os (!) fajvédő többség nem valósulhatott meg a helybeli nagybirtokosnak, Lichtschein Sámuelnek¹⁴⁸ „és tisztartóinak összes cselédeivel, munkásaival és cselédeivel szemben alkalmazott pressziója” miatt. Mint írták, „nevezettek egyszerűen maguk elé rendelték gazdasági cselédeküket és aratóikat és kiadták nekik a rendelkezést, ha fajvédő jelöltre mernek szavazni, az uradalom a cselédeket azonnal elbocsátja, a munkások, aratók pedig

¹⁴⁷A fajvédő lap a közigazgatási bíróság tárgyalásakor részletesen írt a vacsoráról, kiemelve, hogy azon „ortodox zsidók” is részt vettek és hogy Pekár nem is vadászott Derecskén. Magyar Újság, 1927. ápr. 24. 3–4. Pekár védője, Lányi Márton szerint ugyanakkor „Zsilinszky Endre és Kádár Lehel lépten-nyomon szidták a zsidókat, két ízben megsértették a csendőröket, elrontották a telefonhuzalokat és terrorisztikusan léptek fel a választások előtt, sőt, a választások alatt is”. Uo., 4.

¹⁴⁸Lichtschein Sámuel [Samu], aki társaival közösen bírt 824 kat. holddal a harmadik legnagyobb birtokkal rendelkezett a községben 1935-ben. Vö. BERÉNYI [et al.]: i. m., 172.

*többet nem kapnak munkát.*¹⁴⁹ Pádár Antal urasági kocsis külön levéllel kereste meg Bajcsy-Zsilinszkyt, mert panasza szerint télvíz idején eresztette szélnek Lichtschein.¹⁵⁰ Mindezen felül ifjabb Áchim L. András ismét hallatott magáról; ezúttal orgyilkosnak nevezve röpiratán a család régi ellenségét.¹⁵¹

Bajcsy-Zsilinszky a választások után elkeseredett levelet írt Kozmának, melyben nemcsak őt, de – a ritka alkalmak egyikeként – finoman Horthyt is kérdőre vonta: „*az egész választási kampány alatt csak két férfiútól kértem valamit, és pedig Kormányzó Úr Ófőméltóságától és Tőled. A Kormányzó Úrtól azt, hogy engem mint a vitézek főkapitánya védjen meg a kormánypárti kortes pribékek gazságaitól. Téged pedig arra kértelek, mint a választás tényleges vezetőjét, ne engedd, hogy a választási törvényt az én rovásomra lábbal tiporják. Nem mint koldus kértem ezeket, nem is szívességgént, hanem mint független magyar úr, vitéz és hazafi kértem azt, ami nekem dukál. Nem kaptam meg azt, ami nekem dukál. Hiába vagyok vitéz, úgy bántak velem a választásokon, mintha kommunista csirkefogó volnék*”. Szerinte a „*gyalázatos*” választás „*törvénytíprásai és aljasságai mellett eltörpül mindaz, amit ugyanez az Ertsey Péter az én érdekemben négy és fél évvel ezelőtt elkövetett a később tényleg megkapott kormányfőtanácsosság érdekében.*” Vagyis a fontos identifikációs csoportokat is megnevező (vö. „*úr, vitéz és hazafi*”) levél tanúsága szerint Bajcsy-Zsilinszky 1926-ban a kommunisták – és a zsidók¹⁵² – ellen érthetőnek, sőt,

¹⁴⁹A petíciót közli: RUSZOLY: i. m., 23–25. Idézetek innen. Lásd továbbá: Magyar Újság. 1927. máj. 22. 7. Országos viszonylatban Kende János egyrészt számos drasztikusabb esetet is említ, másrészt véleménye megerősíti, hogy Bajcsy-Zsilinszky „*meglehetősen botrányos körülmények között maradt alul.*” KENDE JÁNOS: Egy túlnyert választás – 1926. *Parlamentari képviselőválasztások 1920–1998...* i. m., 114–123. Idézet: 124.

¹⁵⁰Közli: RUSZOLY: i. m., 25. Megjegyzendő, Bajcsy-Zsilinszky ugyanezt a vádat kapta meg a gyerekként náluk bojtárkodó Sinka Istvántól, aki id. Zsilinszky Endrét vádolta beteg apjának haláláért, minthogy – állítása szerint – a munkaképtelen ember helyett hiába dolgozott a család, télen szélnek eresztették őket. Ezekhez a Bajcsy-Zsilinszky-szakirodalom által figyelmen kívül hagyott emlékekhez Áchim egyik monográfiája hozzáteszi, hogy a pástorköltő „*élete végéig keserűen panaszolta*” (többek között neki) id. Zsilinszky földesúri kegyetlenségét. Vö. SINKA ISTVÁN: *Fekete bojtár vallomásai*. Bp. Magyar Élet. 1942. 35–43. MOLNÁR JÓZSEF: *Achim L. András élete és halála: 1871–1911*. Bp. 2002. 322.

¹⁵¹Bajcsy-Zsilinszky pert is indított ellene, s a debreceni törvényszéken „*Áchim L. András bűnösnek mondták ki sajtó útján elkövetett rágalmazás vétségében és ezért 250 pengő pénzbüntetésre ítélték. Az ítélet végrehajtását felfüggesztették.*” Békésmegyei Közlöny. 1928. jan. 27. 2. és febr. 25. 5. (Idézet: utóbbi.) Az inkriminált szórólap (igen döcögős) szövege: „*Derecske Népe! Tekintsetek a csabai kép [sic] felé, ahonnan a halottan is harcos üzen e válságos napokban. Földműves testvérek! Mutassátok meg, hogy hálások vagytok és az eszme sírásójának, a minden idők igaz földműves magyarjának orgyilkosát, Zsilinszky Endrét a képviselőválasztáson megbuktatjátok. Testvéri üdvözlettel Áchim András.*” Közli: Pesti Napló. 1928. febr. 23. 7.

¹⁵²Mint Sztranyavszky Sándor államtitkárnak címzett, korábban idézett levelében fogalmaz (Bethlen iránti lojalitását hangoztatva): „*szüntessék be azokat a kortesesszközöket, amelyek talán megfelelőek lehettek a nemzetközi zsidó Mezőfível szemben, de erkölcsileg és politikailag egyaránt lehetetlenek velem szemben.*” Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Sztranyavszky Sándornak. 1926. nov. 28. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 2 d. Választások, 1926.

feltehetően elfogadhatónak tartotta a választási visszaéléseket (mint láthattuk, hasonló érvrendszerrel próbálkozott Mezőfi is Klebelsbergnél).

Másrészt, Bajcsy-Zsilinszky elismerte – jóllehet, kisebbítette – a négy évvel korábbi visszaéléseket, sőt megemlítette Ertsey akkori szolgálatainak jutalmát is („kormányfőtanácsosság”). A vérig sértett politikus öntudatosan utasította vissza Kozma baráti segítségét arra vonatkozóan, hogy kérjenek találkozót Bethlentől (aki már nem Tisza Istvánnal „rokonlélek és rokonegyéniség” véleménye szerint,¹⁵³ hanem csak Tisza Kálmán rossz szelleme)¹⁵⁴ egy esetleges megismételt választás érdekében. Ehelyett inkább a fajvédő párt tovább szervezését tervezte Derecskén, mert „*éppen elég tisztogatni való van ottan a rothadó közéletben, hiszen azért estem ki az Ertseyék kegyéből, mert ezt észrevettem*”¹⁵⁵ – fogalmazott, jóllehet a pártkötődések alighanem fontosabbak voltak a történetek során.

Az ellenzéki politikus 1926 végén kezébe vette a petíció ügyét, többször járt Derecskén, és Budapesten is tájékozódott a jogi lehetőségekről. Az 1927. január 6-án benyújtott panasz ügyintézője Derecskén Csizmadia Lajos, Budapesten pedig Antal István lett.¹⁵⁶ Bajcsy-Zsilinszky a kampányban szerzett tüdőcsúcshurutját 1927 tavaszán Olaszországban kezelte Kozma Miklós és Vass József népjóléti miniszter anyagi segítségével,¹⁵⁷ de nagyszámú – híveit instruáló vagy épp dorgáló – leveleivel innen is irányította a petíciót. A levélváltásokból értesülünk arról, hogy az ellenpártiak – főként ismét csak Ertsey választási elnök – nemcsak fenyegettek, de ígérték is: elsősorban a panasz visszavonása esetén a keletkezett költségek megtérítését. Bár a közigazgatási bíróság malmai lassan öröltek, Bajcsy-Zsilinszky eleinte mégis bizakodóan állt hozzá a petíció ügyéhez,¹⁵⁸ amiben Kozma¹⁵⁹ és Antal¹⁶⁰ biztatása is megerősíthette. Időnként azonban nehezen javuló egészségi állapotának és az elhúzódó ügynek köszönhetően már-már paranoiás állapotba került. Mint barátjának fogalmazott: „*Úgy látszik, mégis megölt ez a kolibriarcú elefánt, ez a Zollstock-Danton,*¹⁶¹ *ez a hímnemű tehén, ez a nemzetközi interparlamentáris ökörborjú, ez az*

¹⁵³ZSILINSZKY ENDRE: *Sors bona nihil aliud...* Szózat. 1921. dec. 13. 1.

¹⁵⁴ZSILINSZKY ENDRE: *Miniszterelnöki beszédek.* Szózat. 1923. okt. 16. 1.

¹⁵⁵Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Kozma Miklósnak. 1926. dec. 23. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 1 d. Zsilinszky Endre. Budapesti lapok. 1926. Az ellenzéki politikus alighanem a frankhamisítás idején tanúsított lojális magatartása miatt is számított volna a kormány korrekt viselkedésére.

¹⁵⁶RUSZOLY: i. m., 23–25.

¹⁵⁷Kozma Miklós Bajcsy-Zsilinszky Endrének. 1927. ápr. 1. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok.

¹⁵⁸Pl.: „Vagy visszalép Pekár Gyula vagy pedig a független bíróság fogja megfosztani mandátumától s én ismét fellepek Derecskén.” (VIDA: „*Engem elgáncsolhattak*”... i. m., 21. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Cseh Sándornak. 1926. dec. 19.). „Minden erőmmel azon leszek, ha Pekár nem lépne vissza, hogy mandátuma megsemmisítségük.” (Uo., 21. Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Csizmadia Lajoshoz. 1926. dec. 19.)

¹⁵⁹Pl. Kozma Miklós Bajcsy-Zsilinszky Endrének. 1927. jan. 19-én. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok. és 1927. ápr. 25. Uo.

¹⁶⁰Antal státuszriportját („nem állunk rosszul”) idézi: Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. 1927. ápr. 27. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok.

¹⁶¹Utalás Pekár atletikus termetére.

*egyetlen komoly érve a bolsevistáknak a polgári világrend ellen, ez a Fúj-Pekár.*¹⁶² Ezekben a periódusokban meglehetősen esélytelennek látta, hogy eredményesen vegye fel a harcot a „förtelmes Pekár-dög és bandája” (valamint a honi „piszlicsár-diktatúra”)¹⁶³ ellen, hiszen – ahogyan Antal Istvánnak fogalmazott – „*hol van az a »független« bíróság, amely merne egy kormánypárti mandátumot megsemmisíteni.*” Lelkesedése is lankadt: „*Az egészségem visszaszerzése mégis előbbre való, mint a mandátum visszaszerzése. Úgysem bízom a petícióban.*”¹⁶⁴

Az ügyet tovább bonyolította, hogy Pekárt másik – versenytelenül győztes¹⁶⁵ – körzetében, Kecskeméten is peticionálták, vagyis a kormánypárti politikus két tűz közé került.¹⁶⁶ Ez az új helyzet megemelte a derecskei mandátum fontosságát a Bajcsy-Zsilinszky által – szlovák származása okán, Szabó Dezsőt idézve – Plachota néven emlegetett képviselőjelölt számára.¹⁶⁷ A fajvédő politikus jóakaróival történő konzultálás és némi visszakozás után¹⁶⁸ így is vállalta a küzdelmet. Hezitálásának oka, hogy a hatályos jogszabály szerint az időközben tetemesre duzzadt eljárási költség a felperesre hárult, amennyiben az alperes az ügy befejezése előtt lemond a mandátumáról.¹⁶⁹ Ez a kecskeméti petíció sikertelensége esetén reális forgatókönyvnek tűnt, ráadásul Pekár ügyvédje meg is szellőztette védenca ebbéli szándékát.¹⁷⁰ A tárgyalás első felvonására április 24-én sor került a közigazgatási bíróság Lampel Hugó által vezetett tanácsa előtt, a folytatást május 21-re halasztották.¹⁷¹ A háttérben komoly taktikázás kezdődött, melynek keretében Kozma egy széttézésre szánt levélben tájékoztatta barátját, hogy „két nagyon illetékes hely” és az új bihari főispán is Zsilinszkyt támogatja majd.¹⁷² Az egyetlen veszé-

¹⁶²Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. 1927. ápr. 20. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok. A *Szózat* 1922-ben még ünnepelte Pekár kecskeméti mandátumát. *Szózat*. 1922. jún. 4. 4. Sőt, a kecskeméti ünnepségre Zsilinszky is Pekárral tartott (többek társaságában) és pohárköszöntőt mondott – Bethlen Istvánra. *Szózat*. 1922. június 27. 8.

¹⁶³ZSILINSZKY ENDRE: *Diktatúra és piszlicsár-diktatúra*. *Szózat*. 1923. szept. 23. 1–2.

¹⁶⁴Bajcsy-Zsilinszky Endre Antal Istvánnak. 1927. ápr. 20. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok.

¹⁶⁵Kecskeméten nem indult ellenzéki jelölt 1926-ban. KENDE: i. m., 121.

¹⁶⁶Ha valaki a korban egy választáson több kerületben indult és győzött – egyéni kerületek esetén –, csak egy mandátumot tarthatott meg, a megüresedett helyekről pedig újabb szavazásnak kellett döntenie. PÜSKI: *A Horthy-rendszer...* i. m., 101.

¹⁶⁷Zsilinszky apai ágon maga is szlovák származású volt, amire előszeretettel emlékeztette a baloldali sajtó. Egy ízben rá hivatkozva nevetségesnek nevezték, hogy „tótok fokossal hadonásszanak” (*Népszava*. 1921. nov. 17. 6.), máskor „csupa tót Zsilinszky Endre nemzetgyűlési képviselő”-nek titulálták (*Népszava*. 1921. márc. 11. 10.), de az is előfordult, hogy „jeles Szvatopluk-ivadék”ként emlékeztek meg róla. (*Népszava*. 1926. márc. 12. 11.)

¹⁶⁸Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. 1927. ápr. 20. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok.

¹⁶⁹RUSZOLY: i. m., 23.

¹⁷⁰VIDA: „*Engem elgáncsolhattak*”... i. m. 23–24.

¹⁷¹Budapesti Hírlap. 1927. ápr. 24. 6.

¹⁷²Ez nem alaptalan feltételezés. Báró Feilitzsch Bertold – a Stádium Sajtóvállalat Rt. elnöke – 1927 és 1930 között volt bihari főispán. MNL HBML <http://hbml.archivportal.hu/data/files/144620980.pdf> (Letöltve: 2016-02-29). A Zsilinszky-fivérekhez fűződő kapcsolatához: VIGH: *Bajcsy-Zsilinszky Endre. 1886–1944...* i. m., 57.

lyes forgatókönyv tehát az volt, ha Pekár elveszíti a kecskeméti mandátumot, mert „ez esetben nincsen Isten, ki őt a derecskei lemondásra rá tudná venni.”¹⁷³

A baj május elején következett be, amikor Pekár lemondott a Hírös Város képviselőtéről.¹⁷⁴ Zsilinszky ekkor hazautazott Olaszországból, mivel úgy gondolta, „nincs más mód, mint belefeküdni a petícióba.”¹⁷⁵ Döntésében motiválhatta, hogy „minden oldalról azt hallom, hogy a petíció jól áll. Ez az általános nézet.”¹⁷⁶ Júniusban a Lampel-tanács elrendelte a bizonyítást (32 tanú kihallgatásával),¹⁷⁷ vagyis kezdett komolyra fordulni az ügy. Bajcsy-Zsilinszky lelkesedése azonban hamarosan ismét lelohadt, amit jelez, hogy Kozmával májustól csupán a MOVE és az ÉME aktuális dolgairól, illetve különböző protekciós ügyekben leveleztek.¹⁷⁸ A már a petíció előtt is komoly anyagi gondokkal küzdő Bajcsy-Zsilinszky kénytelen volt belátni a kecskeméti fordulat rá leselkedő veszélyét is: „Pekár váratlan lemondása engem anyagilag egészen tönkretesz. Annyira (...), hogy egy új választás költségeit már nem is vállalnám, holott a cél, hogy egy új választáson győzelemre vigyük a zászlót.”¹⁷⁹ A megviselt idegrendszerű politikus így jobb híján 1927. november 18-án visszavonta panaszát,¹⁸⁰ ám egyben „új fajvédő szervezkedést” ígért, méghozzá Derecske népére építve.¹⁸¹ Ez az ígéret azonban ebben a formában sohasem valósult meg, noha kapcsolata Derecskével valóban megmaradt.¹⁸²

¹⁷³Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. 1927. máj. 4. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok.

¹⁷⁴Pesti Napló. 1927. máj. 7. 5. Zsilinszkyt óvatosságra inthette, hogy a kecskeméti petícionálókat a fajvédő lap szerint 27 500 pengő „költségmegtérítésre ítélték”. Magyar Újság. 1927. máj. 10. 1.

¹⁷⁵Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. 1927. máj. 7. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok.

¹⁷⁶VIDA: „Engem elgáncsolhattak”... i. m., 22. (Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Csizmadia Lajoshoz. 1927. máj. 4.) Vö. „a mi ügyünk igen-igen jól állhat. Ha nem állna jól, ugyan mi szükség volna akár terrorra, akár ígéretekre?” Uo. 22. (Bajcsy-Zsilinszky Endre levele Csizmadia Lajoshoz. 1927. máj. 30.)

¹⁷⁷Békésmegyei Közlöny. 1927. jún. 28. 1.

¹⁷⁸Bajcsy-Zsilinszky Endre Kozma Miklósnak. 1927. okt. 12. MNL OL. Kozma Miklós iratanyaga. K 429 14. 5 d. Zsilinszky. Budapesti lapok.

¹⁷⁹VIDA: „Engem elgáncsolhattak”... i. m., 24.

¹⁸⁰Budapesti Hírlap. 1927. nov. 18. 6.

¹⁸¹„Kibontjuk a zászlót és azt szeretném, hogy addig is ápolják lelkükben a hazafiság, a magyar fajtestvéri szeretetnek, összetartásnak és a káros idegenekkel szemben való összefogásnak gondolatát és szellemét.” VIDA: „Engem elgáncsolhattak”... i. m., 24. (Bajcsy-Zsilinszky Endre levele a derecskei választókerület népéhez. 1927. dec. 5.)

¹⁸²Bajcsy-Zsilinszky vissza-visszajárt a községbe és derecskei hívei is segítettek, például az 1931-es tarpai kampány során. Csóré emlékei szerint, „Csizmadia Lajossal, Arany Lajossal, Major Imrével együtt én is részt vettem a Hetén, Fehércsén, Tivadaron és Tarpán lezajlott választási agitációban.” CSÓRÉ: i. m., 87. Sőt, Bajcsy-Zsilinszky 1935-ben – a tarpai fő „hadszíntér” mellett – ismét próbálkozott Derecskén, ám ezúttal Miskolczi István NEP-jelölt győzedelmeskedett felette (a voksok aránya 6150 vs. 2763 volt). RUSZOLY: i. m., 23.

Bajcsy-Zsilinszky Endre 1926 végére politikailag körön kívülre került.¹⁸³ Egykori lapja megszűnt, törvényhozásból történő kibukása pedig egzisztenciálisan is rendkívül érzékenyen érintette, éppen abban a ciklusban, melynek végére a képviselők fizetése elérte az európai élvonalat.¹⁸⁴ Helyzetét tovább nehezítette, hogy a húszas évek második felében a jobboldali radikális újságírók számára csupán egyes vidéki lapok, az MTI, a Magyar Országos Tudósító, rövid ideig a *Magyar Újság*, a *Magyarság* és az *Új Nemzedék* nyújtott esetleg megélhetést, vagy pedig „betagozódtak más irányú lapok újságírói közé.”¹⁸⁵ Bajcsy-Zsilinszky azonban más utat választott. 1927-ben lemondott a MOVE-elnökségről, kilépett a Fajvédő Pártból, 1928-ban önálló lapot (*Előörs*), 1930-ban pedig saját pártot (Nemzeti Radikális Párt) alapított.¹⁸⁶ Ezután kormányzati vagy kormányzathoz kötődő közéleti szerepet már nem töltött be, bár ilyen irányú kapcsolatai megmaradtak,¹⁸⁷ és elképzelései időnként találkoztak is a hivatalos politika mellékösvényeivel (főképp a második világháború idején).¹⁸⁸

A Bajcsy-Zsilinszky által Derecskén kedvezményezettként és kárvallottként egyaránt megtapasztalt, egyenlőtlen feltételeket teremtő választási rendszer, a nem minden esetben alkalmazott, de a kormánypárt érdekében a szükségesnek ítélt körzetekben újra és újra bevetett befolyásolási technikák és „trükkök” általánosnak mondhatóak a két világháború közti Kelet-Közép-Európában,¹⁸⁹ így Magyarországon is. A Bethlen-korszakban vidéken a „vármegyei, városi és községi önkormányzatok többsége kezdettől fogva jó és szoros együttműködést tudott kialakítani a kormánnyal.” Ez a jó nexus a dualizmuskori alapokra épített választási rendszerrel, a korlátozott választójoggal, a választókerületi beosztás aránytalanságaival, a képviselő-ajánlási rendszer körüli anomáliákkal és egyes ellenzéki pártok vidéki szervezkedésének korlátozásával lehetetlenné tette, hogy a kormánypárt megbukjon, és parlamenti váltógazdálkodás alakuljon ki.¹⁹⁰

¹⁸³Reprezentációját illetően jelzésértékű, hogy az egyetlen filmhíradós felvétel az 1944-ben kivégzett politikusról egy 1926-os anyag. A Magyar Országos Véderő Egyesület sportversenye Veszprémben. 1926. augusztus. Magyar Híradó 130.

<http://filmhíradokonline.hu/watch.php?id=8529> (Letöltve: 2016-03-31)

¹⁸⁴Ez havi 913 pengő jövedelmet jelentett. PÜSKI LEVENTE: *A Horthy-korszak parlamentje*, Bp., 2015. 410–411.

¹⁸⁵SIPOS: *A politikai újságírás...* i. m., 203.

¹⁸⁶Ehhez kapcsolódóan az életmű korszakolásának problémáit felveti: KISS JÓZSEF: *Fajvédelemtől a nemzeti demokráciáig: Bajcsy-Zsilinszky Endre politikai tervei a trianoni Magyarország megújulására (1918–1932)*. Doktori (PhD) értekezés. Debrecen, 2007. 35.

¹⁸⁷A harmincas évektől „világképe inkább a népi írók álláspontjához állott közel, némelyikükkel baráti-munkatársi kapcsolatban volt, annak ellenére, hogy társasági élete inkább a hagyományos elithez vagy annak »gutgesinnt« ellenzékéhez kötötte.” ABLONCZY BALÁZS: „Német világ” vagy „Új Európa”: A magyar politikai elit Németország-képe 1933 és 1945 között. *Újrakezdések krónikája: Magyar–német diplomáciai kapcsolatok 1867–2001*. Szerk.: UJVÁRY Gábor–PRÖHLE Gergely. 2001, 118–119.

¹⁸⁸BARTHA ÁKOS: „Organikus rend” az „önvédelmi övezet”-ben: *Bajcsy-Zsilinszky Endre birodalmi regionalizmusa*. Kommentár. 2016. 3. 68–85.

¹⁸⁹JANOS, ANDREW C.: *Haladás, hanyatlás, hegemonia Kelet-Közép-Európában*. 2003.102–106.

¹⁹⁰PÜSKI LEVENTE: A bethleni politikai berendezkedés az 1920-as években. *Bethlen István és kora*. Bp., 2014. 64. 66. Idézet: 64.

Beszédes, hogy a tárgyalat kisrégióban, Bihar vármegyében a megyeszékhely (Berettyóújfalu) ingadozó pártpreferenciájú képviselőjétől (Szilágyi Lajos) eltekintve az egész korszakban minden választóközvetben kormánypárti jelölt győzött, még a legnehezebb időszakokban is.¹⁹¹ Derecskén pedig „a községi vezetés szélesebb köre a mindenkor kormánypártot támogatta.”¹⁹² Ha valahol kiélezett verseny alakult (volna) ki, a közigazgatás és a rendészeti szervek fent ecsetelt praktikákkal, ha nem is mindig könnyen, de el tudták érni a kívánt eredményt. A kormánypárt sikere nem csupán a pártapparátus, de gyakorta a közigazgatási és az állami intézmények vezetői számára is presztízskérdés volt és az esetleges személyi szimpátiáknál is fontosabb szempontnak bizonyult. Mindez Bajcsy-Zsilinszky számára 1926-ban keserű csalódást jelentett, noha négy évvel korábban ő maga is a rendszer segítségével került be a parlamentbe. A *Pesti Napló* fajvédő politikus bukásán élcelődő sorai-val: „A nap hőse Zsilinszky Endre, aki ellen nagy terrort fejtenek ki a kerületben. Az udvariassághoz szokott fajvédőnek ez igen kellemetlen. Ők csak akkor terrorizáltak, amikor lehetett.”¹⁹³

¹⁹¹A gazdasági világválság idején megtartott 1931-es választásokon „az összes bihari szavazatoknak több mint felét az ellenzék szerezte meg, azonban a választási rendszer sajátosságai miatt a berettyóújfalui kerületen kívül mindenhol kormánypárti jelölt kapott mandátumot.” KEREPESZKI RÓBERT: *Berettyóújfalui és Bihar vármegyei választások a két világháború között*. Új Nézőpont (2014) 1. sz. 9.

¹⁹²BERÉNYI [et al.]: i. m., 158.

¹⁹³Pesti Napló. 1926. dec. 4. 11.

BÉRES JÚLIA

Elpusztult települések és névbokraik az egykori Polgár területén *

1. Az egykor a hajdúvárosok közé tartozó Polgár a 20. század elejéig sokkal nagyobb területen helyezkedett el, mint ma. Számos külterületi lakott helyvel és tanyával rendelkezett, melyek idővel önállósultak, így Polgár területéből négy település alakult ki: Görbeháza, Újszentmargita, Újtikos és Folyás. Tanulmányomban Polgár és a belőle alakult települések közül a Görbeháza és Újszentmargita területén elhelyezkedő középkori falvakat és ezek neveinek továbbélését fogom bemutatni.

Görbeháza 1945-ben alakult Görbeházpuszta, Lipcseihát, Nagykapros községrészekből.¹ Újszentmargita 1947-ben lett önálló település, a következő területekből: Bödőnhát, Curgóhát, Egyház, Fástanya, Fövényeshát, Kerecse, Kiscserepes, Lopóhát, Margitaerdő, Nagybagota, Nagyszögtanya, Szandalik, Szentmargitapuszta, Tukaszilágy (lakatlan része).² 1950-ben Polgártól idecsatolták Nagyszögpusztát, 1974-ben viszont Bagota és Fövényeshát Görbeházához került.³

Az egyes települések viszonylag nagy területen fekszenek: Polgár 97,46 km², Újszentmargita 96,22 km², Görbeháza 80,2 km², Folyás 53,92 km², Újtikos 35,29 km². Polgár területe tehát a 20. századig összesen több mint 300 km² volt. Ezen a hatalmas területen a középkorban több kis falu feküdt. Vegyük szemügyre elsőként azokat, amelyek a mai Újszentmargita határán belül helyezkedtek el! Előtte azonban szükséges röviden kitérnünk az ún. helynévbokrosodás jelenségére mint sajátos helynévkeletkezési folyamatra.

*A publikáció az MTA-DE Magyar Nyelv-és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében jött létre.

¹Magyarország helységnévtára 1967. Bp., 1967. 713. (a továbbiakban Hnt.)

²Hnt. 718.

³GAZDAG ISTVÁN et al. szerk.: *Magyarország történeti statisztikai helységnévtára 11. Hajdú-Bihar megye.* Bp., 1997. 49., 88.

1. ábra: Polgár és a belőle alakult települések elhelyezkedése.

2. A névbokrosodás olyan névkeletkezési folyamat, mely által valamely terület neve újabb helynevek névalkotójává válik.⁴ A jelenség eredményeként létrejöhetnek egyrészt az adott objektumot jelölő nevek szinonimái, másrészt a vele határos területek vagy az objektum területén belül elhelyezkedő egységek nevei is.⁵ Azokat a helyneveket, amelyekből újabb, más denotátumokat jelölő nevek keletkeztek, *alapnév*-nek, az alapnévből alakult neveket pedig *másodlagos név*-nek nevezzük.⁶ A helynévből alakult földrajzi nevek felszaporodása a magyar helynevekben általános volt az utóbbi évszázadokban.⁷ A magyar nyelv- és névtörténetnek a 13. századtól a 16. századig terjedő időszakában a víznevek és a településnevek felhasználásával keletkeztek leggyakrabban másodlagos helynevek⁸ – így van ez a vizsgált területen is, annál is inkább, hogy a középkorban átlagosan 4-5 falu is létezett egy-egy mai település határában. A legtöbb település a tatárjárás során pusztult el, sok nem is népesült újra. Maga a terület jellege sem kedvezett annak, hogy sűrűn lakott vidék maradjon Polgár és környéke: a Tisza áradásai után csaknem összefüggő vízállásos, mocsaras terület volt, kisebb hátságokkal, s csupán ezek voltak alkalmasak a megtelepülésre.⁹ Vízrajzilag is nagyon gazdag területről van szó, amelyet erek, tavak, nádasok, zsombékos rétek szabdalnak át.

A Polgár területén a 20. században önállósult falvak nagy névszükséglettel rendelkeztek: ebben elsősorban az játszhatott szerepet, hogy a Tisza szabályozása után jóval több terület vált megmunkálhatóvá, így a gazdálkodás szempontjából is fontossá vált, hogy az újabb megművelt területek is nevet kapjanak. Polgár hatalmas területén jó néhány külterületi lakott hely alakult a 19. században,¹⁰ ezeket a külterületi lakott helyeket pedig a névközösség gyakran az ott létezett egykori falvakról nevezte el (mint például Tuka, Bagota esetében). De más típusú helyek megjelölésére is felhasználták a névkincsnek ezeket a régi, évszázados nyelvi múlttal rendelkező elemeit.

A már létező helynevek felhasználásával keletkező helynévbokrok sajátos típusát alkotják azok a helynevek, melyekben névalkotóként a magyar nyelvterületen fekvő középkori elpusztult települések nevei őrződtek meg. Az ilyen elpusztult települések nevéből keletkezett és határrész neveivé vált névcsaládok

⁴PÁSZTOR ÉVA: Elpusztult települések lokalizációjának kérdéséről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5. Debrecen, 2010. 169–187.

⁵PÁSZTOR ÉVA: i. m., 172.

⁶KOCÁN BÉLA: A középmagyar kori Ugocsa vármegye helyneveinek névrendszertani vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 3. Debrecen, 2008. 95–104.

⁷HOFFMANN ISTVÁN: A helynévrendszer változásai egy határrésszé vált településen. *Magyar Nyelvjárások*, (1984–85) 26–27. 103–114.

⁸Ehhez lásd KOCÁN BÉLA: i. m.

⁹MÓDY GYÖRGY: Polgár és vidéke a tatárjárástól a hajdúk letelepedéséig. In: *Polgár története*. Szerk.: BENCSIK JÁNOS. Polgár, 1974. 41–86. 43–44.

¹⁰NYAKAS MIKLÓS: Görbeháza telepesközség létrejötte. Hajdúsági Múzeum Évkönyve 9. Szerk.: NYAKAS MIKLÓS. Hajdúböszörmény, 1999. 199–284.

jórészt az elpusztult falvak birtokhatárán belül találhatóak.¹¹ Ez segíthet bennünket a települések lokalizálásában.

3. A mai **Újszentmargita** település nevét az egykor ezen a területen fekvő Fejérszentmargita faluról kapta, melynek első okleveles említése 1261/1271-ből való: *Feierzenthmargita ... in C-u de Zabouch*.¹² e dokumentumban Béla király megerősíti az egeri egyházmegyét korábbi birtokadományában, jogaiban és kiváltságaiban. A nagy kiterjedésű birtokállományban az utolsó csoportban, a Szent István adományozta Szabolcs vármegyei ingatlanok között szerepel Fehérszentmargita halászaival és halászó vizeivel.¹³ Templomát Antiochiai Szent Margit tiszteletére szentelték, innen kapta nevét (helységneveink és templomaink patrónusaként időrendi és tisztelettörténeti megfontolások miatt ugyanis csak ő jöhet szóba).¹⁴ A régészeti kutatások adatai szerint e templom az egykori Koponya-csárdának helyet adó dombon fekkent, a valamikori falu pedig körülötte terülhetett el.¹⁵ Az egykori Szentmargita (Fehérszentmargita) területén fekszik tehát a mai település belterülete. A falu 1440–50 körül pusztásodott el Polgárral együtt, majd a Hunyadiak népesítették be újra.¹⁶ 1549-ben az egeri káptalan birtokolja, ekkor 76 portája van (Polgárnak csak 70).¹⁷ 1554-ben Polgár és Szentmargita a leggazdagabb nyugat-szabolcsi települések között szerepel.¹⁸ A település 1600 körül néptelenedett el újra,¹⁹ még a hajdúk betelepülése előtt benépesült, majd 1631-ben ismét pusztá lett.²⁰ Később is települtek erre a területre, majd újra elnéptelenedett.

Németh Péter Szabolcs vármegye történeti földrajzában Szentmargita mellett Bag vagy Bagszeg, Szandalik, Szentmiklós és Tuka falvakat lokalizálja a mai Újszentmargita területére. Az alábbiakban ezek névbokrait tekintem át, a *Bag ~ Bagszeg* problémáját azonban Görbeháza alatt, a 3. pontban tárgyalom.

Szandalik település neve már igen korán adatolható, elsőnek a százdi alapítólevél említi: [1067 k.]/1267: *Zondonek*.²¹ Az oklevél egy Szandalikról Cégénybe vezető utat említi. A falu a tatárjáráskor pusztult el,²² később nem épült

¹¹INCZEFI GÉZA: A földrajzi nevek differenciálódásáról. *Magyar Nyelv*, (1965) 61/75–80. 78–79. o.

¹²GYÖRFFY GYÖRGY: *Diplomata Hungariae Antiquissima. Volumen I.* Bp., 1992. (a továbbiakban DHA I.) 60.

¹³SUGÁR ISTVÁN: Adatok Polgár, Szentmargita, Csösz, Kékes és Szentmiklós történetéhez (1261–1717). *Polgár története*. Szerk.: BENCsik JÁNOS. Polgár, 1974. 417–502. 424/1.

¹⁴KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I–II*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Bp., 1988. (a továbbiakban FNESz.) és lásd MEZŐ ANDRÁS: *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század*. Bp., 1996. 148–149.

¹⁵MÓDY GYÖRGY: i. m., 42.

¹⁶Uo. 58.

¹⁷*Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Szerk.: MAKSAY FERENC. 2. k. Bp., 1990. 698., 700.

¹⁸MÓDY GYÖRGY: i. m., 84.

¹⁹SUGÁR ISTVÁN: i. m., 453/90a.

²⁰MÓDY GYÖRGY: i. m., 86.

²¹DHA I: 184.

²²NÉMETH PÉTER: *A középkori Szabolcs megye települései*. Nyíregyháza, 1997. (a továbbiakban NÉMETH a). Németh Péter a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi

újjá, de külterületi lakott hely – ehhez lásd még: 1947: Szandalik²³ – őrizte nevét Újszentmargitán még 1985-ben is.²⁴ A *Szandalik* név eredeztetése igen bizonytalan. Az elsődleges *Szandanék* változat talán puszta személynévből keletkezett magyar névadással, az alapjául szolgáló személynév a szláv nyelvekből magyarázható, vö. lengyel *Sędnik* családnév. A szláv személynév köznévi előzménye lehet egy ’bíró’ jelentésű szó, vö. szb.-hv. R. *sūdñik*, illetve a ’faedénykészítő, fatálgyártó’ jelentésű foglalkozásnév, vö. óor. *судъникъ*.²⁵ Számos *Szandalik* lexémát tartalmazó név ismert Újszentmargitán, az alábbiakban ezeket mutatom be.

Szandalik-ér ’Görbeháza felől érkező, az újszentmargitai külterület keleti részén észak–dél irányban haladva a délkeleti határban a Hortobágyba ömlő ér’ é. n. [1502 után a 16. század közepe táján]: *Zandalos Ere*,²⁶ 1782–1785: *Szandolik*,²⁷ 1853: *Szandalik*,²⁸ 1858: *Szandalek ér ~ Nagy kanal*,²⁹ 1864: *Szandali fok*,³⁰ 1869–1887: *Szandalek ér*,³¹ 1900: *Szandalék ér*,³² 1909: *Szandalik*,³³ 1909: *Bágyoszandálik*,³⁴ 1916: *Szandalik*,³⁵ 1916: *Szandalik csatorna*,³⁶ 1918: *Szandalek ér*,³⁷ 1924: *Szandalek ér*,³⁸ 1943: *Szandalik (főcsat.)*,³⁹ 1945: *Szandalik*

Tanszékének rendelkezésére bocsátotta a korábban megjelent könyvének újabb, átdolgozott kéziratát, amit ezúton köszönünk neki. A továbbiakban ebből a kéziratból származó idézések NÉMETH b hivatkozással szerepelnek. NÉMETH b: *Szandalik* szócikk.

²³Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban MNL) Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban HBML) HBML V. 629/b. Görbeháza nagyközség iratai. 1. d. 1010/1947.

²⁴GAZDAG ISTVÁN et al. szerk.: i. m., 87.

²⁵FNESZ. *Szandalik*

²⁶SUGÁR ISTVÁN: i. m., 442/54. B.

²⁷*Az első katonai felmérés. A Magyar Királyság teljes területe 965 nagyfelbontású színes térképszelvényen. 1782–1785.* DVD-ROM. Bp., 2004. (a továbbiakban EKFT)

²⁸MNL Országos Levéltára (továbbiakban OL) Kataszteri térképek S 78 223. téka Polgár 001–023 Markt Polgár in Ungarn Szabolcsér Comit. 1853. (mol.arcanum.hu)

²⁹*A második katonai felmérés. A Magyar királyság és a Temesi bánóság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869.* DVD-ROM. Bp., 2005. (a továbbiakban MKFT)

³⁰MIZSER LAJOS: Szabolcs megye Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában (a továbbiakban Pesty: i. m.). *A Nyíregyházi Jósza András Múzeum évkönyve 42.* Szerk.: NÉMETH PÉTER. Nyíregyháza, 2000. 227–372. 247.

³¹*Harmadik katonai felmérés 1869–1887, a Magyar Szent Korona Országai 1: 25. 000.* DVD-ROM. Bp., 2007. (a továbbiakban HKFT)

³²MNL Szabolcs–Szatmár–Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban SzSzBML) T 525. Csege. Zona 15, Col. XXIV. (1900.) (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

³³MNL HBML VI. 127/III. M. Kir. Állami 12. Földmérési Felügyelőség iratai (a továbbiakban VI. 127/III.). 4. k. Felvételi előrajzok, Polgár, 1909., 140, 147, 148. és PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF szerk.: *Hajdú-Bihar megye földrajzi nevei 1. Polgári járás.* Debrecen, 1970. (a továbbiakban PJFN) 26.

³⁴PJFN 26.

³⁵MNL HBML Szabolcs megyei Kataszteri Térképek (a továbbiakban SzmK) 39/51. Újszentmargita, 1916.

³⁶Uo. SzmK 39/50. Újszentmargita, 1916.

³⁷MNL SzSzBML T 150. Szabolcs megye közúti és kőbánya térképe, 1918. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

csatorna,⁴⁰ 1945: *Szandalik*,⁴¹ 1948: *Szandalik*,⁴² 1965: *Szandalik-csatorna*,⁴³ 1970: *Szandalik*,⁴⁴ 2013⁴⁵: *Bágy-Szandalik ~ Bágy-szandaliki-csatorna ~ Szandalik-ér*.

Bágy-Szandalik 'a külterület délkeleti részén, a Szandalik-ér mellett fekvő szikes legelő, kaszáló, puszta' 1909: *Szandalik*,⁴⁶ 1916: *Szandalik*,⁴⁷ 1945: *Szandalik*,⁴⁸ 1946: *Északszandalik ~ Szandalik*,⁴⁹ 1947: *Szandalik*,⁵⁰ 1956: *Szandalik*,⁵¹ 1959: *Szandalik*,⁵² 1965: *Szandalik*,⁵³ 1968: *Szandalik*,⁵⁴ 2013: *Szandalik ~ Bágy-Szandalik*.

Szandalik-halom 'a külterület délkeleti részén, a Szandaliktól délre, a Debreceni-tábla mellett fekvő legelő' 1782–1785: *Szandalik halom*,⁵⁵ 1869: *Szandalik halom*,⁵⁶ 1909: *Szandalik halom*,⁵⁷ 1909: *Szandalik-halom*,⁵⁸ 1916: *Szandalik halom*,⁵⁹ 1970: *Szandalik-halom*,⁶⁰ 2013: *Szandalik-halom ~ Szandalik-domb*.

³⁸MNL SzSzBML T 462. Debrecen katonai térképe, 1924. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

³⁹Uo. T 584. Polgár és környéke (ideiglenes kiadás), 1943. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

⁴⁰MNL HBML XVII. 552. 1. d. A polgári földigénylő bizottság iratai. Polgár község határában a 600/1945 M. E. rendelet alapján kiosztott ingatlanok vázrajza 1–30. (a továbbiakban MNL HBML XVII. 552. 1. d.)

⁴¹MNL HBML XVII. 552. 1. d.

⁴²MNL HBML SzmK 40/1–13. Újszentmargita, 1948.

⁴³PETE GIZELLA: *Újszentmargita földrajzi nevei*. K 475, 1965. (kézirat, Debrecen) 6.

⁴⁴PJFN 26.

⁴⁵Ezen évszám után az általam elvégzett élőnyelvi gyűjtés adatait tüntetem fel.

⁴⁶MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 145, 146, 148, 150, 151, 152, 153. és uo. 7. k. Polgár. Birtokrészleti jegyzőkönyv. 1909. No. 6452–10827.

⁴⁷MNL HBML SzmK 39/50, 56, 55, 49, 51, 53, 54, 34, 48.

⁴⁸Uo. XVII. 552. 1. d.

⁴⁹Uo. XVII. 552. 1. d.

⁵⁰Uo. V. 680/b. 1. d. Újtikos Kisközség (Tiszagyulaháza-Újtikos Körjegyzőség) iratai. Sz. n.

⁵¹MNL HBML XXIII. 9/c. Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Mezőgazdasági Osztály Iratai. Földrendezési iratok. 32. d. Tiszagyulaháza, Újszentmargita. Nyári tagosítás, Újszentmargita, 1956.

⁵²Uo. Tiszagyulaháza, Újszentmargita. Kimutatás, Újszentmargita elhelyezkedési vázlat 1959. évi földrendezéshez.

⁵³PETE GIZELLA: i. m., 6., 7.

⁵⁴TERGE LAJOS: *Földrajzinév-adás Polgáron és közvetlen környékén*. K 563, 1968. (kézirat, Debrecen) 94.

⁵⁵EKFT.

⁵⁶MNL HBML VI. 127/III. 2. k. Polgár. Határleírás, 1869, 1908.

⁵⁷Uo. VI. 127/III. 4. k. 153.

⁵⁸PJFN 27.

⁵⁹MNL HBML SzmK 39/56.

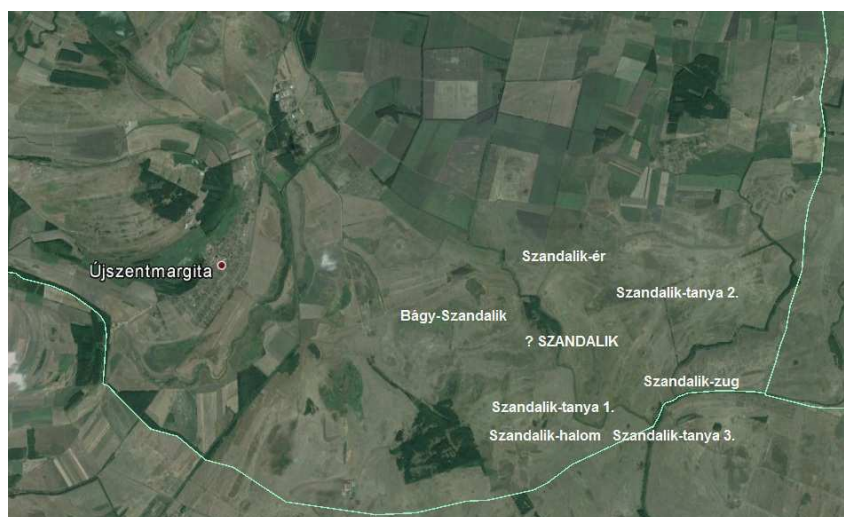
⁶⁰PJFN 27.

Szandalik-zug 'a külterület délkeleti részén a Szandalik-ér és a Hortobágy-folyó által körbevett terület' 1909: *Szandalik zug*,⁶¹ 1909: *Szandalik-zug*,⁶² 1916: *Szandalikzug*,⁶³ 1945: *Szandalik zug*,⁶⁴ 1970: *Szandalik-zug*,⁶⁵ 2013: *Szandalik-zug*.

Szandalik-tanya 1. 'egykori tanya a Szandalik-partján, a Szandalik-halom mellett' 1869-1887: *Szandalék tn.*,⁶⁶ 1900: *Szandalék tn.*,⁶⁷ 1904: *Szandalek tanya*,⁶⁸ 1918: *Szandalek tn.*,⁶⁹ 1924: *Szandalek tn.*⁷⁰

Szandalik-tanya 2. 'egykori tanya a Szandalik-partján, a Szandalik-ér és a Hortobágy-folyó összefolyásától északra' 1869-1887: *Szandalek tn.*,⁷¹ 1889: *Szandalek t.*,⁷² 1897: *Szandalek t.*,⁷³ 1900: *Szandalék tn.*,⁷⁴ 1904: *Szandalek t.*⁷⁵

Szandalik-tanya 3. 'egykori tanya a Szandalik-partján, a Szandalik-ér és a Hortobágy-folyó összefolyásánál' 1858: *Szandalek tanya*.⁷⁶

2. ábra: Szandalik névbokra.

⁶¹MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 148.

⁶²PJFN 27.

⁶³MNL HBML SzmK 39/51.

⁶⁴Uo. XVII. 552. 1. d.

⁶⁵PJFN 27.

⁶⁶HKFT.

⁶⁷MNL SzSzBML T 525.

⁶⁸KOGUTOWICZ MANÓ: *Magyarország vármegyéinek kézi atlasza*. Bp., 1904. 44.

⁶⁹MNL SzSzBML T 150.

⁷⁰Uo. T 462.

⁷¹HKFT.

⁷²MNL SzSzBML T 108. Szabolcs megye térképe, 1889. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

⁷³Uo. T 373. Szabolcs vármegye térképe, 1897. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

⁷⁴Uo. T 525.

⁷⁵Uo. T 110. Szabolcs vármegye és a Hajdú városok kerülete, 1802. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

⁷⁶MKFT.

A következő egykori település a mai Újszentmargita területén **Szentmiklós**. Igen gazdagon adatolható a középkortól kezdve: 1352/1368: *p. Zenmiclos*,⁷⁷ 1428: *pr. Zenthmycklos*,⁷⁸ 1446/1446/1521: *p. Zenthmyklos*,⁷⁹ 1459: *Zenthmyklos p.*,⁸⁰ 1460: *p. Zenthmyklos*,⁸¹ 1484: *p. Zenthmyklos*,⁸² 1484: *Zenthmiklos*,⁸³ é. n. [1502 után a XVI. század közepe táján]: *Zenthmyklos*,⁸⁴ 1521: *Zenth Myklos*,⁸⁵ 1521/1521: *p. Zenthmyklos*,⁸⁶ 1521/1522: *Zenthmyklos*,⁸⁷ 1661: *Zenthmyklos*,⁸⁸ 1705: *Szent Miklós*,⁸⁹ é. n. (1707 után): *Szent Miklós Pusztá*,⁹⁰ 1713: *Szent Miklós*,⁹¹ 1727: *Szent Miklósi praedium*,⁹² 1974: *Szentmiklós*.⁹³

Csánki Dezső és Németh Péter Szentmiklós adatai alatt tárgyalja Csegeszentmiklós adatait is 1458: *p. Chegezenthmyklos*,⁹⁴ 1460: *p. Chegezenthmiklos*,⁹⁵ 1461: *p. Chegezenthmyklos*,⁹⁶ 1464: *p. Chegezenthmiklos*,⁹⁷ azonban a források alapján nem valószínű, hogy Szentmiklós és Csegeszentmiklós pontosan ugyanazon birtok neve lenne (Erről alább még lesz szó).

Nevét Szent Miklós tiszteletére szentelt egyházáról kapta.⁹⁸ 1352-ben helységgként tartották számon, később azonban többször elnéptelenedett. 1661-ben még helységgként tartják számon, ekkor rendelik el határjárását, 1707 után viszont már pusztá.⁹⁹ Csánki Tiszacsege és Szentmargita pusztá közé helyezi.¹⁰⁰ A Tukai úttól délre húzódó hátságon talált régészeti leletek – köztük 10–11. századi Árpád-

⁷⁷SUGÁR ISTVÁN: i. m., 427/5.

⁷⁸A középkori Magyarország levéltári forrásai. (a továbbiakban DL; DF) CD-ROM. Bp., 2003. DL 54593.

⁷⁹SUGÁR ISTVÁN: i. m., 428/8.

⁸⁰NÉMETH b: *Szentmiklós* szócikk.

⁸¹DL 15491.

⁸²DL 3766.

⁸³DL 19003.

⁸⁴SUGÁR ISTVÁN: i. m., 442/54.C.

⁸⁵Uo. 445/67.

⁸⁶Uo. 445/65.

⁸⁷Uo. 445/68.

⁸⁸SUGÁR ISTVÁN: i. m., 457/103.

⁸⁹Uo. 469/147.

⁹⁰Uo. 469/148.

⁹¹Uo. 473/160.

⁹²BENCSIK JÁNOS: A paraszti közösség gazdasági tevékenysége. *Polgár története*. Szerk.: BENCSIK JÁNOS. Polgár, 1974. 249.

⁹³BENCSIK JÁNOS: i. m., 249.

⁹⁴CSÁNKI DEZSŐ: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I.* Bp., 1890. 526.

⁹⁵NÉMETH b: *Szentmiklós* szócikk.

⁹⁶Uo. *Szentmiklós* szócikk.

⁹⁷Uo. *Szentmiklós* szócikk.

⁹⁸MEZŐ ANDRÁS: i. m., 172.

⁹⁹A település már a 16. században is pusztaként szerepel. SUGÁR ISTVÁN: i. m., 421.

¹⁰⁰CSÁNKI DEZSŐ: i. m., 526.

kori cserépanyagok – is segítséget nyújtanak a falu lokalizálásában.¹⁰¹ Balogh István 1952-ben keletkezett helyszíni jelentéséből kiderül, hogy a Morotva (ma: Tóicsatorna) keleti, meredek partján 13. századnak ítélt téglá és törmelékek kerültek elő.¹⁰² Sugár István szerint a meghatározás pontatlan, és valójában a Morotva nyugati partjának kelet felé fekvő meredekéről van szó, itt feküdt egy Árpád-kori falu szentegyháza.¹⁰³ Az egykori település minden bizonnyal e templom körül terülhetett el. Sugár maga az egykori falut a mai Szilágy, Tuka és Margita-erdő térségébe lokalizálja, holott Tuka a tatárjáráskor elpusztult Tuka falu nevét őrzi, így kezdetben idáig semmiképp nem terjedhetett Szentmiklós határa. Papp József szerint azonban egészen máshol kell keresni az egykori falu határát. Ő valószínűbbnek tartja, hogy a külterület déli részén, a nagyobb részben Tiszacsegehez tartozó Cserepes környékén fekszik, mivel az előbbi elképzelés Újszentmargita déli részére lokalizálja a falut, ami szerinte túl közel fekszik az egykori Szentmargita faluhoz.¹⁰⁴ M. Nepper Ibolya Cserepesen korabronzkori és szarmatakori leleteket talált.¹⁰⁵ Ugyanakkor Szentmiklós egyházas falu lévén templommal kellett, hogy rendelkezzen. Mivel templomromot két helyen találtak: a Koponya-csárdánál (ami Szentmargita temploma lehetett),¹⁰⁶ valamint az említett déli határrészen, úgy vélem Papp József elképzelése téves. Az élőnyelvi gyűjtés alkalmával az adatközlők is a határ déli részére, a csegei határ mellé lokalizálták Szentmiklós falvának elpusztult helyét (Fehérszentmiklósnak mondták, bizonyára analógiásan a Fehérszentmargita név mintájára).¹⁰⁷ Noha 1727 után nem adatolható, de 1974-ben Bencsik szerint így neveznek egy pusztát legelőt Szentmargitától délre.¹⁰⁸ A Szentmargita és Csege közé való lokalizálást erősítik a Csegeszentmiklós nevek is, amelyek Szentmiklós Csege felé eső, vele határos részeit jelölhették meg önálló birtokként. 2013-ban az adatközlők nem ismerték határrész neveként. Több más elpusztult falu nevével eltérően Szentmiklós neve tehát nem alkot határnévbokrot, sőt határrész sem őrzi nevét. Ennek okát leginkább azzal vélem magyarázhatónak, hogy az újabb korban, Szentmiklós határában külterületi lakott helyek nem létesültek.

¹⁰¹SUGÁR ISTVÁN: i. m., 421. és lásd még M. NEPPER IBOLYA (a): Polgár és környéke a népvándorlás koráig. *Polgár története*. Szerk.: BENCSIK JÁNOS. Polgár, 1974. 22.; M. NEPPER IBOLYA (b): A Polgári határ régészeti lelőhelyeinek katasztere. In: *Polgár története*. Szerk.: BENCSIK JÁNOS. Polgár, 1974. 416.

¹⁰²MÓDY GYÖRGY: Polgár és vidéke a tatárjárástól a hajdúk letelepedéséig. In: *Polgár története*. 43. és SUGÁR ISTVÁN: i. m., 421.

¹⁰³SUGÁR ISTVÁN: i. m., 421.

¹⁰⁴PAPP JÓZSEF: *Tiszacsege*. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 8. Debrecen, 1967. 29.

¹⁰⁵M. NEPPER IBOLYA: A Polgári határ régészeti... 416.

¹⁰⁶Uo. 416. és SUGÁR ISTVÁN: i. m., 420.

¹⁰⁷Kevésbé valószínű, hogy ezt az ismeretet közvetlenül a kollektív emlékezet őrízte meg, valószínűbb lehet, hogy a helytörténeti munkák ismeretanyaga jelenik meg ilyen módon a helybeliek tudásában.

¹⁰⁸BENCSIK JÁNOS: i. m., 249.

3. ábra: Szentmiklós feltételezett helyei.

Tuka 'Újszentmargita délnyugati határszögletében fekvő külterületi lakott hely'
1214/1550: *Tuca, villa*,¹⁰⁹ 1900: *Tuka*,¹¹⁰ 1909: *Tuka*,¹¹¹ 1916: *Tuka*,¹¹² 1945:
Tuka,¹¹³ 1947: *Tuka*,¹¹⁴ 1948: *Tuka*,¹¹⁵ 1956: *Tuka*,¹¹⁶ 1959: *Tuka*,¹¹⁷ 1965: *Tuka*,¹¹⁸
1968: *Tuka, -ba*,¹¹⁹ 1970: *Tuka*,¹²⁰ 1974: *Tuka ~ Margita-Tuka ~ Tuka-Kisszilágy*,¹²¹
2013: *Tuka*. A település a tatárjáráskor elpusztult¹²², későbbi adatai nincsenek.
Egykor az egrí káptalan birtoka volt. 1868-tól újra lakott helyként jegyzik az
egyházi anyakönyvek.¹²³ Ma is külterületi lakott hely Újszentmargitán, de
mindössze néhányan laknak itt. A település neve valószínűleg személynévi eredetű,

¹⁰⁹KARÁCSONYI JÁNOS–BOROVSKY SAMU: *Az időrendbe szedett Váradi tüzesvaspróba-
lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt*. Bp., 1903. (a továbbiakban VR) 191.

¹¹⁰*Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye*. Szerk.: BOROVSKY SAMU Bp.,
1900. 71.

¹¹¹MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 104., 115–117, 125–127, 135., uo. 7. k. Birtokrészleti
jegyzőkönyv, 1909. No. 6452-10827. és PJFN 27.

¹¹²MNL HBML SzmK 39/38., 28., 29., 30., 7., 8., 19., 18., 20.

¹¹³Uo. XVII. 552. 1. d. Földigénylők összetevői íve; Polgári Földigénylő Bizottság iratai
1945.

¹¹⁴Uo. V. 629/b. 1. d.; uo. V. 680/b. 1. d.

¹¹⁵Uo. V. 663/b. 1. d. Polgár Nagyközség Iratai (a továbbiakban V. 663/b. 1. d.). Ad
1862/1948.

¹¹⁶HBML XXIII. 9/c. 32. d.

¹¹⁷Uo. XXIII. 9/c. 32. d.

¹¹⁸PETE GIZELLA: i. m., 9.

¹¹⁹TERGE LAJOS: i. m., 100.

¹²⁰PJFN 27.

¹²¹BENCsik JÁNOS: i. m., 251.

¹²²NÉMETH b: *Tuka* szócikk.

¹²³BENCsik JÁNOS: i. m., 251.

Polgáron 1715-ben adózók között is szerepel *Stephanus Tuka*.¹²⁴ A tukai Kis-Szilágy, Király-tó, Szilfás-hát területeken is találtak szarmata és középkori régészeti leleteket is,¹²⁵ így valószínűleg ezen a területen, a mai Tuka északi részén fekkent a középkori falu.

Az alábbiakban a *Tuka* helynév névbokrát tekintem át.

Már meglévő területek megnevezésének előtaggal való bővülése:

Tuka(s)i-Gyűrű-fok 'Tukától északra, a Selypes partján fekvő mélyfekvésű, belvizes szántóterület' 1782–1785: *Gyuro Foka*,¹²⁶ 1853: *Gyűrűfok*,¹²⁷ 1864: *gyűrűfoka*,¹²⁸ 1909: *Gyűrűfok*,¹²⁹ 1909: *Gyűrűfok*,¹³⁰ 1916: *Gyűrűfok*,¹³¹ 1959: *Gyűrűfok*,¹³² 1959: *Gyűrűfok*,¹³³ 1965: *Gyűrűfok*,¹³⁴ 1968: *Gyűrűfoka*, -ba ~ *Gyűrűfoki tábla*, -ra,¹³⁵ 1970: *Gyűrű foka* ~ *Gyűrű-fok* ~ *Gyűrű-foki-tábla*,¹³⁶ 1974: *Gyűrű fok* ~ *Gyűrű fok*,¹³⁷ 2013: *Tukai-Gyűrű-fok* ~ *Tukasi-Gyűrű-fok*.

Tukai-legelő 'Tuka belterületétől délnyugatra a Tukai út és az Inta között fekvő legelő' 1858: *Legelő*,¹³⁸ 2013: *Tukai-legelő*.

Tuka-Szilágy 'a külterület nyugati részén, a Tilos-erdőtől nyugatra fekvő fás, bokros, terület' 1782–84: *Szilag*,¹³⁹ 1804–1808: *Szilágy*,¹⁴⁰ 1808: *Szilágy*,¹⁴¹ 1853: *Szilágy*,¹⁴² 1864: *Szilágyi*,¹⁴³ 1909: *Tukaszilágy*,¹⁴⁴ 1934: *Tukaszilágy*,¹⁴⁵ 1916:

¹²⁴ *Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban (Urbaria et conscriptiones)*. Szerk.: H. Németh István. CD-ROM. Bp., 2004.

¹²⁵ FÜZESI ANDRÁS: A neolitikus településszerkezet mikroregionális vizsgálata a Tisza mentén Polgár és Tiszacsege között. *Tiscium – A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeum Évkönyve 19*. Szerk.: TÁRNOKI JUDIT. Szolnok, 2009. 387.

¹²⁶ EKFT.

¹²⁷ MNL OL S 78 223. téka Polgár 001–023.

¹²⁸ Pesty: i. m., 247.

¹²⁹ MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 116., 117.

¹³⁰ PJFN 27., és MNL HBML VI. 127/III. 7. k.

¹³¹ MNL HBML SzmK 39/19, 20.

¹³² Uo. XXIII. 9/c. 32. d.

¹³³ Uo. XXIII. 9/c. 32. d.

¹³⁴ PETE GIZELLA: i. m., 7, 8.

¹³⁵ TERGE LAJOS: i. m. 98, 99.

¹³⁶ PJFN 27.

¹³⁷ BENCSIK JÁNOS: i. m. 236.

¹³⁸ MKFT.

¹³⁹ MNL OL Helytartótanácsi térképek S 12 Div XI No 0002 Geographische Charte des Königreichs Hungarn. 1782–84. (mol.arcanum.hu)

¹⁴⁰ LIPSZKY JÁNOS: *Mappa generalis regni Hungariae*. Pest, 1804–1808. In: LIPSZKY JÁNOS: *A Magyar Királyság és társországai térképe és névtára (1804–1810)*. DVD-ROM. Bp., 2005. (a továbbiakban Lipszky: Mappa)

¹⁴¹ LIPSZKY JÁNOS: *Repertorium locorum*. 1808. In: LIPSZKY JÁNOS: *A Magyar Királyság és társországai térképe és névtára (1804–1810)*. DVD-ROM. Bp., 2005.

¹⁴² MNL OL S 78 223. téka Polgár 001–023.

¹⁴³ Pesty: i. m., 247.

¹⁴⁴ MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 126. és PJFN 27.

Tukaszilág,¹⁴⁶ 1965: *Szilág*,¹⁴⁷ 1968: *Szilágysai rét, -re*,¹⁴⁸ 1970: *Szilágysai-rét*,¹⁴⁹ 2013: *Szilág ~ Szilág-part ~ Szilág ~ Szilág-legelő ~ Szilági-legelő ~ Szilágysai-rét*.

Parlag-Tuka hátulja 'Tuka leghátsó részén, a külterület nyugati csücskében, a Selypes mellett elterülő földterület' 1968: *Pallaktábla, -ra*,¹⁵⁰ 1970: *Pallag-tábla*,¹⁵¹ 2013: *Parlag-tábla ~ Pallag-tábla ~ Parlag ~ Pallag ~ Parlag-Tuka hátulja*.

A fenti nevekben a *Tuka* névelem egy-egy régebb óta létező helynévhez utólag járult hozzá. Más nevekben viszont már a névadáskor közvetlenül is megjelenhetett.

Tuka-tanya 'egykori tanya Tukában' 1945: *Tuka-tanya*,¹⁵² 1945: *Tuka tanya*,¹⁵³ 1946: *Tuka tanya*,¹⁵⁴ 1947: *Tuka tanya*.¹⁵⁵

Tukai út 'Tukára vezető út' 2013: *Tukai út*.

Tuka-fok 'a külterület délnyugati részén, mélyenfekvő vizenyős rét, legelő Tukában' 1965: *Tukafok*,¹⁵⁶ 1968: *Tukafok, -ba*,¹⁵⁷ 1970: *Tuka-fok*.¹⁵⁸

Tuka-haszaj 'Tiszacsege felé tartó egykori patak' 1965: *Tukahaszaj*.¹⁵⁹

Tuka hátulja ~ Tuka háta 'a külterület délnyugati csücskében fekvő szántó' 1968: *Tukahátujja*,¹⁶⁰ 1970: *Tuka hátujja*,¹⁶¹ 2013: *Tuka hátulja ~ Tuka háta*.

Tukai-háromszög 'a külterület nyugati csücskében, Tukában, a Tukai-tó előtt található földterület' 2013: *Tukai-háromszög*.

Tukai-tó 'a határ nyugati részén, Tukában fekvő tó' 2013: *Tukai-tó*.

Kis-Tuka-tó 'egykori tó a mai Tukai-tó környékén' 1864: *kis tuka tó*.¹⁶²

Nagy-Tuka-tó 'egykori tó a mai Tukai-tó környékén' 1864: *Nagy tuka tó*.¹⁶³

Tukai-erdő 'Tuka belterületétől északnyugara fekvő erdő' 2013: *Tukai-erdő ~ Király-tói-erdő*.

Kis-Tuka 'egykori tanya Tukában' 1965: *Kistuka*.¹⁶⁴

¹⁴⁵MNL SzSzBML T 152. Szabolcs megye színes közigazgatási térképe, 1939. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

¹⁴⁶MNL HBML SzmK 39/29.

¹⁴⁷PETE GIZELLA: i. m., 10.

¹⁴⁸TERGE LAJOS: i. m., 100.

¹⁴⁹PJFN 27.

¹⁵⁰TERGE LAJOS: i. m., 99., 100.

¹⁵¹PJFN 27.

¹⁵²MNL HBML XVII. 552.

¹⁵³MNL HBML XVII. 552.

¹⁵⁴MNL HBML XVII. 552.

¹⁵⁵MNL HBML V. 680/b. 1. d.

¹⁵⁶PETE GIZELLA: i. m., 9., 10.

¹⁵⁷TERGE LAJOS: i. m., 100.

¹⁵⁸PJFN 27

¹⁵⁹PETE GIZELLA: i. m., 9., 10.

¹⁶⁰TERGE LAJOS: i. m., 100.

¹⁶¹PJFN 27.

¹⁶²Pesty: i. m., 247.

¹⁶³Uo. 247.

¹⁶⁴PETE GIZELLA: i. m., 9.

4. ábra: Tuka névbokra.

4. **Görbeháza** település neve az eddig áttekintett adatoktól eltérően nem középkori elpusztult településre utal. Polgár anyaközség területén a 19. század második felétől egyre több gazdasági központ alakult, melyek külterületi lakott helyek is voltak. Míg 1810-ben csak Szentmargitán, Borockáson és Tikoson voltak uradalmi központok, addig a kiegyezés előtti időben már harmincnégy külterületi lakott helyet találunk.¹⁶⁵ Az 1910-es népszámlálás adatai között már uradalmi központként szerepel Görbeházpuszta, a későbbi Görbeháza névadója.¹⁶⁶

Legnevezetesebb épülete egy L-alakú csárda volt, melyet szokatlan alaprajzi elrendezése miatt *Görbe-csárdá*-nak, *Görbe-ház*-nak nevezték (a jelenkori gyűjtésben említik ezt a csárdát, de történeti forrásokban nem találtam rá adatot). A szokatlan elrendezésű csárda vált az uradalmi gazdasági központ, majd pedig a telepesközség nevévé.¹⁶⁷ A következő adatsorból látható, hogy a *Görbeház* ~ *Görbeháza* alakok párhuzamosan voltak használatosak, a név tehát a *-puszta* jelző elhagyásával, grammatikai megformálással keletkezett:¹⁶⁸ 1916: *Görbeháza*,¹⁶⁹ 1943: *Görbeházpuszta*,¹⁷⁰ 1945: *Görbeház telepesközség*,¹⁷¹ 1946: *Görbeház*,¹⁷²

¹⁶⁵NYAKAS MIKLÓS: i. m., 203.

¹⁶⁶Uo. 203–204.

¹⁶⁷Uo. 219.

¹⁶⁸A településnevekben gyakran pusztán annyi változás történik, hogy módosítják a helytelennek tartott névszerkezetet, például *ház* > *háza*, *falu* > *falva*, *föld* > *földe*, ehhez lásd MEZŐ ANDRÁS: *A magyar hivatalos helységnévadás*. Bp., 1982. Az ilyen változásokban a helynévi minták analógiás hatásával kell elsősorban számolnunk. Érvényes ez az élőbeszéd nyelvhasználatára és a hivatalos névadásra egyaránt.

¹⁶⁹MNL HBML SzmK 39/16., 17.

¹⁷⁰MNL SzSzBML T 584.

1945-47: *Görbeháza község*,¹⁷³ 1959: *Görbeház*,¹⁷⁴ 1959: *Görbeháza*,¹⁷⁵ 1945: *Görbe ház ~ Görbeház ~ Görbe háza*.¹⁷⁶

Németh Péter négy középkori falvat lokalizál a mai Görbeháza területére: Bagota, Bágy, Fövényes és Úrkuta helységeket. Bag, Bagszeg és Bágy települések – ahogy korábban arról szó esett – Németh Péter szerint Újszentmargita és Görbeháza területére lokalizálhatók. A nevek hasonlósága gondot okozhat az egyes megnevezések adatsorának felállításában, s mivel én Németh adatait felülvizsgálva némileg más adatsort állítottam össze ezekkel a falvakkal kapcsolatban, így ezeket most együtt tárgyalom.

Németh Péter Újszentmargita területére lokalizálja Bag ~ Bagszeg települést. Az ő adatait felülvizsgálva és kiegészítve **Bag** falut nem azonosítom Bagszeggel (Bágyszeggel), hanem a következő adatokat vélem idetartozónak: 1259: *Boog* poss.,¹⁷⁷ 1337/1338: p. *Boog*,¹⁷⁸ 1338: p. *Boog*,¹⁷⁹ 1339: p. *Moogh* (recte: *Boogh*),¹⁸⁰ 1347: p. *Boog*.¹⁸¹ Bag falváról mindössze annyit tudunk, hogy igen korán, már a 14. században elpusztult, s nem is épült újjá, későbbi adatai nincsenek. Újszentmargita határában feketett, de pontos helyéről nincsenek információk. Ma egyetlen név sem őrzi emlékét a falu határnevei között, így lokalizálását a későbbi-mai névanyag sem segíti. A *Bag* helynév pusztá személynévből keletkezett magyar névadással; vö. 1138/1329: *Bogu* személynév, az alapjául szolgáló személynévhez lásd talán szorb R. *Bog* szn., cseh R. *Boh* szn ; le. R. *Bog* szn., és vö. ósszláv **bogъ* 'isten'.¹⁸²

A Németh Péter által Bagszegnek olvasott 1261/1271: item *Bagzeg* prope Hortubagwyze¹⁸³ adat valójában **Bágyszeget** jelölheti, mely nagy valószínűséggel egy *Bágy* nevű patak szegletében fekvő hely, esetleg település volt, mely igen korán elpusztulhatott. Polgár, Görbeháza, Folyás és Újszentmargita határában ma számos *bágy* lexémát tartalmazó név adatolható. A történeti adatok között *Bagy morast*,¹⁸⁴ *Lacus Bagy*,¹⁸⁵ *Bágy folyam*,¹⁸⁶ szerepel. A mai élőnyelvi adatok elszórtan, mintegy 30 km hosszan, észak–dél irányban szétterülve ábrázolhatók – tehát nem egy

¹⁷¹MNL HBML XVII. 552. 1. d.

¹⁷²MNL HBML XVII. 552. 1. d.

¹⁷³MNL HBML XVII. 564. 1. d. Az Újtikosai Földigénylő Bizottság iratai 1945–1947.

¹⁷⁴MNL HBML XXIII. 9/c. 10. d. Földrendezési iratok: Görbeháza: 1959, 1961, 1963.

¹⁷⁵MNL HBML XXIII. 9/c. 32. d.

¹⁷⁶MNL HBML XVII. 525. 1. d. A görbeházai földigénylő bizottság iratai 1945–1947.

¹⁷⁷Fejér György: *Codex Diplomaticus II*. Magyarország középkori digitális okmánytára 1.0. DVD-ROM. 2005. (a továbbiakban F.) IV/2: 522

¹⁷⁸*Anjou-kori Oklevéltár 21*. Szerk.: BLAZOVICH LÁSZLÓ, GÉCZI LAJOS Bp.–Szeged, 2005. (a továbbiakban AOkI) 518, 543, 627.

¹⁷⁹DF 247883.

¹⁸⁰AOkI 23. Szerk.: PITI FERENC. Bp.–Szeged, 1999. 74.

¹⁸¹*Anjou-kori Okmánytár 1–6*. Szerk.: NAGY IMRE. Bp., 1878–1884. (a továbbiakban A.) 5: 151; AOkI 31. Szerk.: SEBŐK FERENC. Bp.–Szeged, 2007. 1048.

¹⁸²FNESz I. 135.

¹⁸³DHA I: 60.

¹⁸⁴EKFT.

¹⁸⁵Lipszky: Mappa.

¹⁸⁶Pesty: i. m., 309.

középkori falura utalnak. A történeti adatok alátámasztják, hogy vizenyős, mocsaras terület volt itt egykor, ahol nagy valószínűséggel keresztülhaladt egy *Bágy* nevű vízfolyás. Bágy vízfolyás léteire utalhat még maga *Bágyszeg* neve is, ahogy már fentebb is említettem.¹⁸⁷ *Bágy* történeti adatai közé sorolható esetleg a Csánki által *Bágy*-nak olvasott 1429: *Baag*¹⁸⁸ is. Sajnos egyéb történeti adatok híján azonban Bágy település státusza sem biztos, ahogyan pontos helye is ismeretlen. Ha létezett egykor Bágy település, az nagy valószínűséggel a mellette folyó Bágy patakról kapta a nevét, de az is lehet, hogy Bágy patak mellett csupán egy földterület viselte a *Bágyszeg* nevet.

Németh a görbeházi *Bágy* adatai közé sorolja a következőket: 1219/1550: *villanis de Bagya*,¹⁸⁹ v. *Baga*.¹⁹⁰ E nevek olvasata azonban sokkal inkább *Bágya*¹⁹¹ lehet. Ennek pontos helye azonban ismeretlen: GYÖRFFY szerint Heves megyében Heves és Poroszló között, esetleg Sarud környékén feketett,¹⁹² de Németh Péter a szabolcsi elhelyezkedését feltételezi.¹⁹³ Németh Péter nyilvánvalóan azért lokalizálja Görbeháza területére, mert az itteni határban számos *bágy* lexémát tartalmazó név van. Ugyanakkor – ahogyan fentebb láttuk – ezek a nevek nemigen lehetnek kapcsolatban egy *Bágya* nevű egykori településsel, így lokalizálásában sem nyújthatnak segítséget, Németh Péter tehát tévesen azonosítja a Várad Regestrum *Bágya* adatait *Bágy* adataival. A település a tatárjáráskor pusztult el.¹⁹⁴ A *Bágya* név egyébként valószínűleg egy ugyanilyen alakú régi személynévből eredeztethető.¹⁹⁵

Bagota középkori falu ma is külterületi lakott hely. Igen gazdagon adatolható: 1310/1313: p. *Bagata*,¹⁹⁶ 1347>1352: p. *Bagota*,¹⁹⁷ 1355/1357: p. *Bakatha*,¹⁹⁸ 1411: pr. *Bagata* ...in Saboch C-us,¹⁹⁹ 1426: in loco venationis *Bagotha*,²⁰⁰ 1476/1477: pr. *Bagotha*,²⁰¹ 1576: *Bagota*,²⁰² 1577: *Bagota*,²⁰³ 1767: Nzetes Ujv. Szabó István Ur instátiájára a *Bagota* nevezetű Tér Mezőből a Hattyasig bizonyos ideig való

¹⁸⁷Lásd még ehhez BÉRES JÚLIA: Adalékok a Hortobágy etimológiájához. *Helynévtörténeti tanulmányok*. 2014. 33–52. 36–42.

¹⁸⁸CSÁNKI DEZSŐ: i. m., 510.

¹⁸⁹VR. 74.§, 221–2.

¹⁹⁰VR. 79.§, 224.

¹⁹¹Lásd BÉRES: i. m. 41.

¹⁹²GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV.* Bp., 1987. 68., majd az ő nyomán K. FÁBIÁN ILONA: *A Várad Regestrum helynevei.* Adattár. Szeged, 1997. 27.

¹⁹³NÉMETH a: 28.

¹⁹⁴NÉMETH b: *Bágy* szócikk.

¹⁹⁵FEHÉRTÓI KATALIN: *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301.* Bp., 2004.

¹⁹⁶NÉMETH a: 27.

¹⁹⁷NÉMETH a: 27.

¹⁹⁸NÉMETH a: 27.

¹⁹⁹NÉMETH b: *Bagota* szócikk.

²⁰⁰NÉMETH b: *Bagota* szócikk.

²⁰¹DL 17893., 24566.

²⁰²H. FEKETE PÉTER: *Hajdúböszörmény helyneveinek adattára.* Bp., 1959. 40.

²⁰³Uo. 40.

Árendában 80 forintokig ki adatott,²⁰⁴ 1769: A Hortobágy Zugja és a *Bagota* kaszálásra az el maradt gyalog emberek holnapra ki küldtetnek,²⁰⁵ 1864: Pródból a *Bagota* nevű birtokrész tagosítás esetére szántóföldre alakították,²⁰⁶ 1869-1887: *Bagota*,²⁰⁷ 1909: *Bagota*,²⁰⁸ 1909: *Bagota*,²⁰⁹ 1945: *Bagota*,²¹⁰ 1945: *Bagota*,²¹¹ 1947: *Bagota*,²¹² 1947: *Bagota*,²¹³ 1947: *Bagota*,²¹⁴ 1947: *Bagota*,²¹⁵ 1948: *Kisnyíregyháza*,²¹⁶ 1955–1960: *Bagota*,²¹⁷ 1956: *Bagota*,²¹⁸ 1959: *Bagota-puszta*,²¹⁹ 1965: *Kisnyíregyháza ~ Bagota*,²²⁰ 1968: *Bagota, -ra*,²²¹ 1970: *Bagota ~ Bakota*,²²² 1974: *Bagota ~ Bakota*,²²³ 2013: *Bagota ~ Bakota ~ Új-Bagota ~ Kisnyíregyháza*. – amint látjuk, a 14. század elejétől folyamatosan adathozható, birtokként számos oklevélben előfordul. 1476-ban a Hunyadiak birtokai között találjuk a Szabolcs megyei Böszörmény mezővárost és tartozékait, köztük *Bagota* pusztát is. Pusztá személynévből keletkezett magyar névadással, az alapjául szolgáló személynév szláv eredetű, vö. szb-hv. R. *Boguta* szn., cseh R. *Bohuta* szn., le. R. *Boguta* szn.²²⁴

1859-ben már külterületi lakott helyként jegyzik *Bagotát*,²²⁵ az 1910-es népszámláláskor viszont már *Nagybagota* néven szerepel külterületi lakott hely nevéként.²²⁶ 1945-től 1974-ig a Polgár területén alakult Újszentmargitához tartozott, ekkor csatolták Görbeházához, itt ma is külterületi lakott hely. Az adatközlők elmondása szerint amit ma *Bagota* külterületi lakott helyként ismerünk, az Fövényesből alakult 1945 előtt. Fövényes ma is külterületi határrész *Bagotától* északra, illetve egykori középkori feltételezett település (lásd lentebb). *Bagotát* az adatközlők szerint egy ideig *Kisnyíregyháza*-nak nevezték, vélhetően az itt fekvő *Nyíregyházi rész* nevű földterület miatt. *Bagota* neve a középkorban elpusztult

²⁰⁴Uo. 41.

²⁰⁵H. FEKETE PÉTER: i. m., 41.

²⁰⁶Uo. 41.

²⁰⁷HKFT.

²⁰⁸PJFN 26.

²⁰⁹MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 112., 132–134., 141., 142., 148., 149.

²¹⁰MNL HBML XVII. 552. 1. d.

²¹¹MNL HBML XVII. 552. 1. d.

²¹²MNL HBML V. 680/b. 1. d.

²¹³MNL HBML V. 629/b. 1. d.

²¹⁴MNL HBML V. 629/b. 1. d. Görbeháza nagyközség iratai. Közigazgatási iratok. 1/1947.

²¹⁵MNL HBML V. 680/b. 1. d.

²¹⁶MNL HBML V. 663/b. 1. d.

²¹⁷MNL HBML XXX. 334/d. A görbeházai mezőgazdasági termelősövetkezetek iratgyűjteménye 1949–1965. 1. d. Termelési ügyek 1955–1960.

²¹⁸MNL HBML XXIII. 9/c. 32. d.

²¹⁹MNL HBML XXIII. 9/c. 32. d.

²²⁰PETE GIZELLA: i. m., 6.

²²¹TERGE LAJOS: i. m., 92.

²²²PJFN 26.

²²³BENCsik JÁNOS: i. m., 231.

²²⁴FNESz. *Bagota*.

²²⁵BENCsik JÁNOS: i. m., 231.

²²⁶Nyakas Miklós: i. m., 203–204.

Bagota falu nevét viszi tovább. E kis falu pontos lokalizációjáról azonban nincs tudomásom. Németh Péter Görbeháza határába helyezi, *Bagota* lexémát tartalmazó nevek ma azonban nemcsak Görbeháza, hanem Hajdúböszörmény határában is nagy számban előfordulnak (a görbeházi határ mellett). Bagota névbokrát megvizsgálva véleményem szerint tehát az egykori falu a két település határán feketett. Hajdúböszörményben a külterületen legelőrészek, míg Görbeházán külterületi lakott hely neveként él tovább.

Bagota névbokrát eszerint érdemes a böszörményi és a görbeházi határban is megvizsgálni, hiszen mindkét település határnevei között gazdagon adatolható. Előtagként *-i* képzős alakban a leggyakoribb, de jelzővel kiegészült alakja is gyakran előfordul.

Bagota nevek Görbeházán:

Bagota 'a belterülettől délre fekvő külterületi lakott hely' 1869-1887: *Bagota*,²²⁷ 1900: *Bagota*,²²⁸ 1909: *Nyiregyházi rész*,²²⁹ 1909: *Nyiregyházirész*,²³⁰ 1909: *Nyiregyházi rész*,²³¹ 1909: *Nyiregyházi rész*,²³² 1916: *Nyiregyházi rész*,²³³ 1945: *Nyiregyházi rész*,²³⁴ 1959: *Bagota ~ Bogota*,²³⁵ 1966: *Nyiregyházi rész*,²³⁶ 1966: *Nyiregyházirész*.²³⁷

Bagotasi-legelő 'a mai Bagotán fekvő legelő' 2013: *Bagotasi-legelő*.

Bagotasi út 'a 35-ös főút felől Bagotára vezető út' 2013: *Bagotasi út ~ Bakotasi út ~ Kövesút ~ Makadámút*.

Bagotasi-erdő 'a mai Bagota külterületi a lakott helytől északra fekvő erdő' 1968: *Bagotasi erdő ~ Karácsonyfás erdő*,²³⁸ 1970: *Bagotasi-erdő ~ Bakotasi-erdő ~ Fenyős-erdő ~ Karácsonyfás-erdő*,²³⁹ 2013: *Bagotasi-erdő ~ Karácsonyfás-erdő*.

Nagy-Bagota 'a Lipcsei-háttól délre, a Fövényes-háttól keletre, a hajdúböszörményi határ mellett található dűlő' 1858: *Nagy Bagota*,²⁴⁰ 1909: *Nagybagota*,²⁴¹ 1909: *Nagybagota*,²⁴² 1909: *Nagybagota*,²⁴³ 1916: *Nagybagota*,²⁴⁴

²²⁷HKFT.

²²⁸MNL SzSzBML T 525.

²²⁹MNL HBML VI. 127/III. 7. k.

²³⁰MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 102.

²³¹MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 122.

²³²MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 93., 94., 112., 113., 123., 132–134.

²³³MNL HBML SzmK 32/1–33. Görbeháza (Szabolcs megye). A létesülendő telepes község határának térképe. Bp., 1916. 25., 28., 30., 34.

²³⁴MNL HBML XVII. 552. 1. d.

²³⁵MNL HBML XXIII. 9/c. 32. d.

²³⁶MNL HBML SzmK. 33/1–38. Görbeháza (Szabolcs megye). A község térképe. A felmérése 1916-ban készült, felújítási éve 1964. Az anyag 1930–1966 évi. Az eredeti sorrend csak az 1966 éviéknél állapítható meg. Bp., 1966. 3, 7.

²³⁷MNL HBML SzmK 33/8.

²³⁸TERGE LAJOS: i. m., 92, 93.

²³⁹PJFN 26.

²⁴⁰MKFT.

²⁴¹MNL HBML VI. 127/III. 7. k.

²⁴²PJFN 26.

1916: *Nagy bagota*,²⁴⁵ 1934: *Nagybagota*,²⁴⁶ 1943: *Nagybagota*,²⁴⁷ 1945: *Nagybagota*,²⁴⁸ 1951–52: *Nagybagota*,²⁴⁹ 1955–1960: *Nagy Bagota ~ Nagybagota*,²⁵⁰ 1956: *Nagybagota*,²⁵¹ 1957, 1961, 1963, 1966: *Nagybagota*,²⁵² 1959: *Nagybagota*,²⁵³ 1961: *Nagybagota*,²⁵⁴ 1963: *Nagybagota*,²⁵⁵ 1966: *Nagy bagota*,²⁵⁶ 1966: *Nagybagota*.²⁵⁷

Régi-Bagota 'a mai Bagotától északkeletre fekvő terület' 1959: *Régi-Bagota*.²⁵⁸

Nagy-Bagota-tanya 'egykori tanya Nagy-Bagotán, a böszörményi határszélen' 1869–1887: *N. Bagota tn.*,²⁵⁹ 1900: *Nagybagota*,²⁶⁰ 1900: *N.-Bagota tn.*,²⁶¹ 1918: *N.-Bagota tn.*,²⁶² 1924: *N.-Bagota tn.*,²⁶³ 1927: *N.-Bagota tn.*²⁶⁴

Bagota-tanya 'a régi Bagota területén, a Hollós-ér és a Hortobágy-folyó között fekvő egykori tanya' 1858: *Bagotay tanya*,²⁶⁵ 1869–1887: *Bagota tn.*,²⁶⁶ 1947: *Bagota tanya*,²⁶⁷ 1864: *bagotai tanya hely*,²⁶⁸ 1900: *Bagota tn.*,²⁶⁹ 1909: *Nyiregyházi tanya*,²⁷⁰ 1945: *Nyiregyházi tanya*,²⁷¹ 1946: *Bagota tanya*.²⁷²

Kis-Bagota-tanya 'a mai Bagota külterületi lakott hely területén lévő egykori tanya' 1869–1887: *Kis Bagota tn.*,²⁷³ 1889: *K. Bagota t.*,²⁷⁴ 1897: *K. Bagota t.*,²⁷⁵

²⁴³MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 93., 94., 102., 113., 122., 123., 124., 132–134., 141., 142., 148., 149.

²⁴⁴MNL HBML SzmK 32/24., 28–31.

²⁴⁵MNL HBML SzmK 32/25.

²⁴⁶MNL SzSzBML T 152.

²⁴⁷MNL SzSzBML T 584.

²⁴⁸MNL HBML XVII. 552. 1. d.

²⁴⁹MNL HBML XXX. 334/b. 1. d.

²⁵⁰MNL HBML XXX. 334/b. 1. d.

²⁵¹MNL HBML XXIII. 9/c. 32. d.

²⁵²MNL HBML XXX. 334/b. 1. d.

²⁵³MNL HBML XXIII. 9/c. 10. d.

²⁵⁴Uo. 10. d.

²⁵⁵Uo. 9/c. 10. d.

²⁵⁶MNL HBML SzmK 33/7.

²⁵⁷MNL HBML SzmK 33/3., 8.

²⁵⁸MNL HBML XXIII. 9/c. 32. d.

²⁵⁹HKFT.

²⁶⁰BOROVSKY SAMU: i. m., 71.

²⁶¹MNL SzSzBML T 526. Tisza – Polgár. Zona 14, Col. XXIV., 1900. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

²⁶²MNL SzSzBML T 150.

²⁶³MNL SzSzBML T 462.

²⁶⁴MNL SzSzBML T 562. Polgár (Hajdú megye), 1927. (archivportal.arcanum.hu/szabolcs)

²⁶⁵MKFT.

²⁶⁶HKFT.

²⁶⁷MNL HBML V. 629/b. 1. d.

²⁶⁸Pesty: i. m., 247.

²⁶⁹SzSzBML T 525.

²⁷⁰MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 123.

²⁷¹MNL HBML XVII. 552. 1. d.

²⁷²MNL HBML XVII. 552. 1. d.

²⁷³HKFT.

1900: *Kisbagota*,²⁷⁶ 1904: *Kis-Bagota tanya*,²⁷⁷ 1918: *Kis-Bagota tn.*,²⁷⁸ 1924: *Kis-Bagota tn.*²⁷⁹

Újszentmargitán:

Bagotasi út 'Bödönhát felől a Görbeháza határában fekvő Bagota felé tartó út, a külterület keleti részén' 2013: *Bagotasi út ~ Bakotasi út.*

Bagota nevek Hajdúböszörményben.²⁸⁰

Bagota 'a határ nyugati szélén a Hortobágytól nyugatra fekvő puszta, legelő' 1959: *Bagota ~ Bakota*,²⁸¹ 1959: *Bogota*,²⁸² 2011: *Bagota.*

Bagota-hát 'a Bagota emelkedett, magasabban fekvő része' 1894: Jelentés a Kövér Pál tanyájánál levő Kadarcs fenéktől a *Bagota hátig* terjedő lejtmezéről,²⁸³ 1959: *Bagota-hát*,²⁸⁴ 2011: *Bagota-hát.*

Bagotai út 'Hajdúböszörményből a Bagotára vezető út, Pródot és Bagotát köti össze' 2011: *Bagotai út.*

Bagotai-csősház 'Bagota-pusztán fekvő csősház, ma tanya' é.n.: 2 drb a *Bagota-háznál* levő töréspontban,²⁸⁵ 1959: *Bagota csősház ~ Bagota-ház*,²⁸⁶ 2011: *Bagotai-csősház ~ Csősház.*

Bagotai híd 'a Bagotai-csősház közelében lévő híd a Hortobágyon' 2011: *Bagotai híd.*

Kis-Bagota 'Bagota közelében, a görbeházi határ mellett fekvő külterületi lakott hely, legelő, szántó' 1790: *Kis Bakota*,²⁸⁷ 1790: A Nántü foka mellett *Kis Bagotán* a Hattyas oldalon,²⁸⁸ 1959: *Kis-Bagota ~ Kis-Bakota*,²⁸⁹ 2011: *Kis-Bagota ~ Kis-Nyíregyháza.*

Kis-Bagota-hát 'Kis-Bagota magasabban fekvő része' 1861: Réten a *Kis Bagota Háton*,²⁹⁰ 1959: *Kis-Bagotahát*.²⁹¹

²⁷⁴MNL SzSzBML T 108.

²⁷⁵MNL SzSzBML T 373.

²⁷⁶BOROVSKY SAMU: i. m., 71.

²⁷⁷MNL SzSzBML T 110., KOGUTOWICZ 44.

²⁷⁸MNL SzSzBML T 150.

²⁷⁹MNL SzSzBML T 462.

²⁸⁰A 2011-es évszám E. Nagy Katalin hajdúböszörményi gyűjtésének évét jelöli. Közreadja KATONA CSILLA–E. NAGY KATALIN: Hajdúböszörmény helynevei. In: A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei. Hajdú-Bihar helynevei 1. Szerkesztette: BÁBA BARBARA. Debrecen, 2015. 99–252.

²⁸¹H. FEKETE PÉTER: i. m. 40.

²⁸²Uo. 46.

²⁸³Uo. 41.

²⁸⁴Uo. 41.

²⁸⁵H. FEKETE PÉTER: i. m. 41.

²⁸⁶Uo. 41.

²⁸⁷Uo. 41.

²⁸⁸Uo. 41.

²⁸⁹H. FEKETE PÉTER: i. m., 74.

²⁹⁰Uo. 41.

²⁹¹Uo. 75.

Nagy-Bagota 'Bagota Tirimpótól a Hattyasig tartó része' 1750: ez vagy a Hattyas parton *Nagy-Bagota* vígin,²⁹² 1779: a Hattyasról a Hármastól a *Nagy Bagotát* kaszálják,²⁹³ 1788: A *Nagy Bagota* szántásra tiltatik,²⁹⁴ 1848: A *Nagy Bagotai* kaszáló el osztására ki rendelt küldöttek jelentik,²⁹⁵ 1857: *Nagy-Bagota*,²⁹⁶ 1959: *Nagybagota*,²⁹⁷ 1959: *Nagy-Bagota*,²⁹⁸ 2011: *Nagy-Bagota*.

Nagy-Bagota farka 'feltehetően a Nagy-Bagota határrész elkeskenyedő része' 1764: 11 határ ez vagy a *Nagy-Bagota farkon* a Hattyas ér Partján,²⁹⁹ 1811: a 12-ik a *Nagy-Bagota farkán* a hattyas parton,³⁰⁰ 1959: *Nagy-Bagota farka* ~ *Nagy-Bagota-farok*.³⁰¹

Nagy-Bagota-hát 'a Nagy-Bagota magasabban fekvő, kevésbé vízjárta része' 1789: A *Nagy Bagota Háton* 15 köből alá való föld,³⁰² 1959: *Nagybagotahát*.³⁰³

Új-Bagota 'Bagota újabb része, melyet az I. világháboú után kapott a város az egri káptalan legelőjéből' 1959: *Újbagota*,³⁰⁴ 2011: *Új-Bagota*.

5. ábra: *Bagota* névbokra.

²⁹²Uo. 40.

²⁹³H. FEKETE PÉTER: i. m., 40.

²⁹⁴Uo. 41.

²⁹⁵Uo. 41.

²⁹⁶Uo. 86.

²⁹⁷H. FEKETE PÉTER: i. m. 86.

²⁹⁸Uo. 40.

²⁹⁹Uo. 40.

³⁰⁰Uo. 40.

³⁰¹H. FEKETE PÉTER: i. m. 40.

³⁰²Uo. 41.

³⁰³Uo. 86.

³⁰⁴Uo. 113.

A következő település, melyet Görbeháza területére lokalizálhatunk, **Fövényes** 1476/1477: *pr. Fewenyés*,³⁰⁵ 1476/1477: *pr. Fevenyes*,³⁰⁶ 1851: *Fövényes*.³⁰⁷ 1476-ban a Hunyadiak birtokai között találjuk a Szabolcs megyei Böszörmény mezővárost és tartozékait, köztük Fövényes pusztát is.³⁰⁸ A középkori Fövényes település elhelyezkedésére vonatkozóan azonban semmilyen információval nem rendelkezünk, a mai Fövényes határrész miatt helyezheti Németh Péter is Görbeháza határába. Az adatolás alapján birtokról van szó, amelyen egyáltalán nem biztos, hogy valaha laktak, azaz település státuszban volt. 1851-ben pusztá Szabolcs vármegyében.³⁰⁹ 1885-ben már lakott helyként jegyzik *Fövényes-hát-at*,³¹⁰ innentől gazdagon adatolható: 1900: *Fövényeshát*,³¹¹ 1909: *Fövényeshát*,³¹² 1909: *Fövényeshát*,³¹³ 1909: *Fövényes-hát ~ Fövényes-hát*,³¹⁴ 1916: *Fövényeshát*,³¹⁵ 1916: *Fövényeshát*,³¹⁶ 1916: *Fövényeshát*,³¹⁷ 1916: *Fövényeshát*,³¹⁸ 1916: *Fövényes*,³¹⁹ 1927: *Fövényeshát*,³²⁰ 1934: *Fövényeshát*,³²¹ 1943: *Fövényes hát ~ Fövényeshát*,³²² 1945: *Fövényes*,³²³ 1945: *Fövényeshát*,³²⁴ 1945: *Fövényeshát ~ Fövényeshát* ~ *Fövényeshát*,³²⁵ 1946: *Fövényeshát pusztá*,³²⁶ 1947: *Fövényes*,³²⁷

³⁰⁵DL 17893., 24566.

³⁰⁶DL 24566.

³⁰⁷FÉNYES ELEK: *Magyarország Geographiai szótára, mellyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik II.* Pest, 1851. 23.

³⁰⁸CSÁNKI DEZSŐ: i. m., 633., NÉMETH a: 76., ZOLTAI LAJOS: *Eltűnt falvak és elfelejtett régi helynevek Hajdúvármegye mai területén.* Debreceni Képes Kalendárium, 1926. 104–113. is csak ennyit mond.

³⁰⁹FÉNYES ELEK: i. m., 23.

³¹⁰BENCsik LAJOS: i. m., 236.

³¹¹BOROVszKY SAMU: i. m., 71.

³¹²MNL HBML VI. 127/III. 4. k. 91–94., 100–102., 111–113., 121–123., 131–132., 139–142., 146–147., uo. VI. 127/III. 7. k.

³¹³Uo. VI. 127/III. 4. k. 91., 112.

³¹⁴PJFN 24.

³¹⁵MNL HBML SzmK 39/49., 51., 5., 25., 26., 24., 6., 34., 35., 14., 42–45., uo. SzmK. 32/22–24., 26., 28–31., uo. SzmK 38/1–66. = *Polgár (Szabolcs megye). A település határtérképe.* Bp. 1916. 58, 64.

³¹⁶MNL HBML SzmK 39/15.

³¹⁷Uo. SzmK 38/66.

³¹⁸Uo. SzmK 39/50. és 32/27.

³¹⁹MNL HBML SzmK 39/16.

³²⁰MNL SzSzbML T 562.

³²¹Uo. T 152.

³²²Uo. T 584.

³²³MNL HBML XVII. 552. 1. d.

³²⁴Uo. XVII. 552. 1. d.

³²⁵Uo. XVII. 552. 1. d.

³²⁶Uo. XVII. 525. 1. d.

³²⁷MNL HBML V. 629/b. 1. d. és uo. V. 680/b. 1. d.

1947: *Fövenyeshát*,³²⁸ 1948: *Fövenyeshát*,³²⁹ 1948: *Fövényes hát*,³³⁰ 1951-52: *Fövenyeshát*,³³¹ 1955–1960: *fövenyeshát*,³³² 1955–1960: *Fövenyes*,³³³ 1956: *Fövenyeshát*,³³⁴ 1957, 1961, 1963, 1966: *Fövenyeshát*,³³⁵ 1959: *Fövényes hát*,³³⁶ 1959: *Fövenyeshát*,³³⁷ 1959: *fövenyes*,³³⁸ 1966: *Fövenyeshát*,³³⁹ 1966: *Fövenyeshát*,³⁴⁰ 1968: *Fövenyös ~ Füvenyeshát*,³⁴¹ 1970: *Fövenyös ~ Fövényes-hát*,³⁴² 1974: *Fövenyeshát*,³⁴³ 2013: *Fövenyes ~ Fövényes-hát ~ Fövényesi-dűlő*. Ma Bagotától északra helyezkedik el, az adatközlők szinonim értelemben használták a *Fövenyes* és *Fövényes-hát* kifejezéseket. Ma már nem lakott terület, dűlő őrzi csupán a nevét. A helynév a magyar *föveny* 'homok' fn. -s képzős származékából keletkezett.³⁴⁴

Fövényes neve csupán a közvetlen környezetében található négy objektum nevében őrződött meg, az objektumok előtagja három esetben a *Fövényes -i* képzős alakja:

Fövényesi-árok 'Fövényesen keresztülfolyó patak' 1968: *Fövényesi árok*,³⁴⁵ 1970: *Fövényesi-árok*,³⁴⁶ 2013: *Fövényesi-árok*.

Fövényesi út 'a Vitéz-telektől délre, a Fábrián-árok és a Kántor-árok találkozásától induló, Bagota felé vezető földút' 2013: *Fövényesi út*.

Fövényes-háti-tanya 'a Kis-Bagota-tanyától északra fekvő egykori tanya' 1900: *Fövényes-háti tn. (Kis-Bagota tn.)*,³⁴⁷ 1916: *Fövényes-hát tanya*,³⁴⁸ 1945: *Fövényes-hát tanya*,³⁴⁹ 1946: *Fövényes tanya*.³⁵⁰

Fövényes-tanya 'egykori tanya Fövényesen' 1946: *Fövényes tanya*.³⁵¹

³²⁸Uo. V. 680/b. 1. d.

³²⁹MNL HBML SzmK 40/1–13.

³³⁰Uo. SzmK 40/8.

³³¹Uo. XXX. 334/b. 1. d.

³³²Uo. XXX. 334/b. 1. d.

³³³Uo. XXX. 334/b. 1. d.

³³⁴MNL HBML XXIII. 9/c. 32. d.

³³⁵Uo. XXX. 334/d. 23.

³³⁶Uo. XXIII. 9/c. 10. d.

³³⁷Uo. XXIII. 9/c. 32. d.

³³⁸MNL HBML XXIII. 9/c. 32. d.

³³⁹Uo. SzmK. 33/3., 10., 25., 36., 38.

³⁴⁰Uo. SzmK 33/2.

³⁴¹TERGE LAJOS: i. m., 65.

³⁴²PJFN 24.

³⁴³BENCsik LAJOS: i. m., 236.

³⁴⁴*A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III.* Főszerk.: BENKŐ LORÁND. Bp., 1967–1976. IV. *Mutató*. Bp., 1984.

³⁴⁵TERGE LAJOS: i. m., 65.

³⁴⁶PJFN 24.

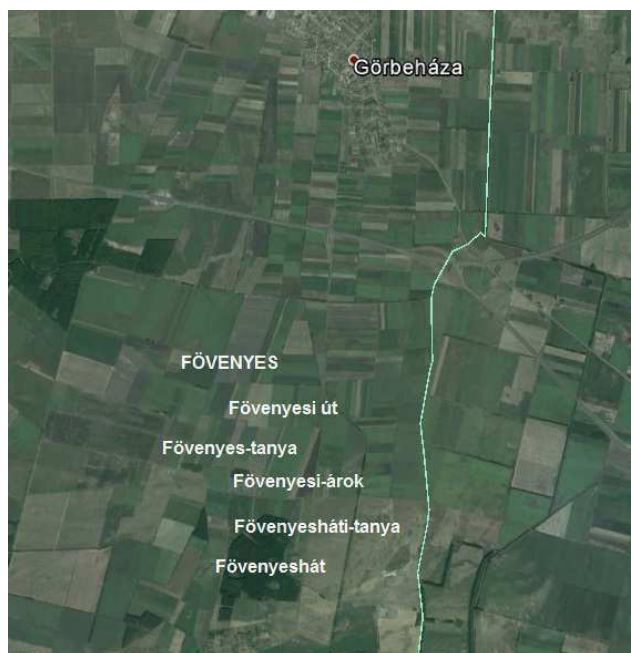
³⁴⁷MNL SzSzBML T 526.

³⁴⁸MNL HBML SzmK 39/15.

³⁴⁹Uo. XVII. 552. 1. d.

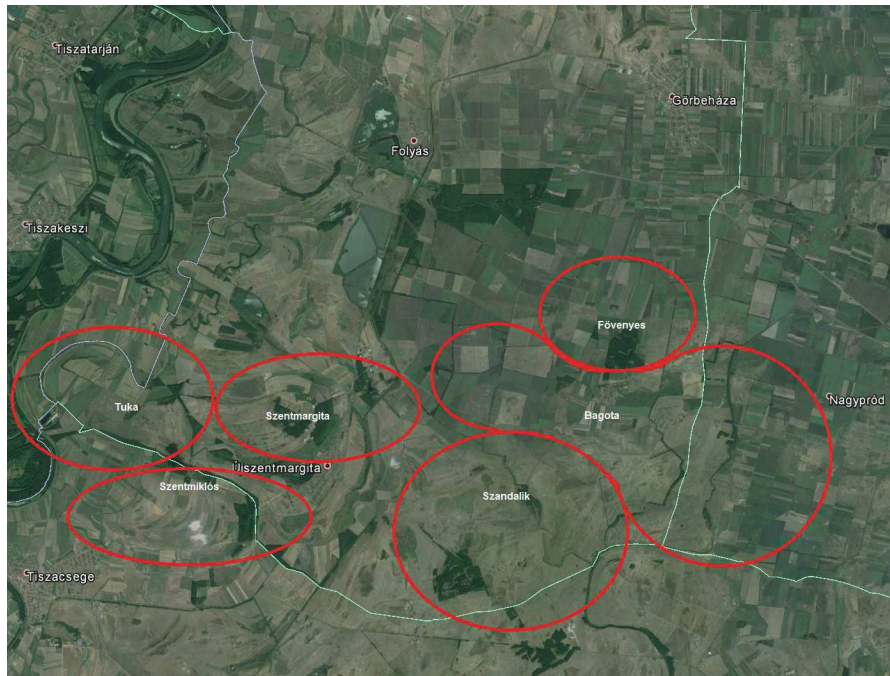
³⁵⁰Uo. XVII. 552. 1. d.

³⁵¹Uo. HBML XVII. 552. 1. d.

6. ábra: *Fövényes* névbokra.

Végül összefoglalásként nézzük, hogyan helyezkedhettek el az eddig említett elpusztult települések egymáshoz viszonyítva a vizsgált területen!

7. ábra: Az elpusztult települések feltételezett fekvése.

DITRÓI ESZTER

A migráció befolyásoló szerepe a helynévrendszerek területi differenciáltságában*

1. A helynévrendszer tanulmányozásakor minden esetben csupán egyes vidékek névrendszeréről beszélhetünk, minthogy minden toponímiai rendszer territoriális: azaz egy-egy vidék névkincse önmagában véve is rendszert alkot.¹ A helynevek típusai között ráadásul időben és térben akár nagyfokú eltérések is mutatkozhatnak: azaz a kronológiai különbségeken túl különbözhetnek a típusok vidékenként is: például egy-egy földrajzi köznév vagy éppen névszerkezeti típus megterheltsége egy bizonyos vidékre lehet kifejezetten jellemző. Ez a gondolat pedig egy viszonylag új keletű fogalom, a *névjárás* terminusnak a felvetését is előtérbe hozza.

Mivel a névalkotás rendszerszerű, ebből elméletileg az is következik, hogy az egyes településeknek, járásoknak, sőt ebből adódóan földrajzilag egységes képet mutató területek helynévrendszerének is többé-kevésbé hasonlóknak kell lennie; a nyelvi, történeti, kulturális és földrajzi tényezők eltéréseiből adódóan pedig a névrendszerek között különbségek merülhetnek fel. A nyelvterület egyes részeinek toponímiai normájában megjelenő határok alapján aztán megragadhatók a névjárások is – a nyelvjárások mintájára. Ez a feltevés elméletileg azért is indokolt, mert a helynevek is nyelvi jelek, s mint ilyenek, a területi differenciáltság az egyik alappilléruk.² S minthogy a helynevek nyelvi jelenségek, úgy gondolom, a helynevekben jelentkező területi differenciáltságra utaló jegyeket nyelvi síkon leginkább talán a nyelvjárási szempontrendszerhez hasonlóan célszerű megközelítenünk. Benkő Loránd *Magyar nyelvjárástörténet* című munkájában a nyelvi elkülönülésnek, valamint egységesülésnek nyolc okát sorolja fel: a differenciáció és integráció jelenségét 1) földrajzi, 2) népességi, 3) gazdasági, 4) társadalmi és politikai, 5) műveltségi viszonyokban, valamint 6) a népmozgalmakban, 7) az idegen nyelvű népekkel való érintkezésben, illetve 8) a nyelvcsereben látja megragadhatónak.³ Véleményem szerint, ha a helynevek területi különbségeit egy hasonló szempontrendszer alapján vizsgáljuk, így valós territoriális eltérésekre bukkanunk. A magam részéről, de Benkő megfigyelésére is alapozva, a differenciáció okait a földrajzi környezetben, az idegennyelvi környezet hatásában

*A publikáció az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

¹TÓTH VALÉRIA: *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abauj és Bars vármegye)*. Debrecen, 2001. 221–222.

²HOFFMANN ISTVÁN: *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, 1993. 29–30.

³BENKŐ LORÁND: *Magyar nyelvjárástörténet*. Bp., 1957. 24–26.

és a migrációs folyamatokban látom megnyilvánulni. Jelenlegi tanulmányomban az előbb felsoroltak közül a migrációs faktor helynévrendszerekre gyakorolt hatását vizsgálom meg részletesebben.

2. Munkám során a Hoffmann István által készített helynévtipológiát alkalmaztam,⁴ e modell szempontrendszere mentén elemeztem a névanyagot. Az analízis során pedig azt vizsgáltam, hogy az egyes névfunkciók milyen helynévi szerkezetekkel fejeződnek ki.

Az adatbázisom kialakításához az Ördög Ferenc és Hajdú Mihály gondozásában megjelent *Tolna megye földrajzi nevei* című adattárat használtam fel, azon belül is Kakasd, Bonyhád, valamint Izmény helynévi anyagát elemeztem.⁵ A mintavétel során több tényezőt vettem figyelembe: elsősorban olyan települések névanyagát vettem számításba, ahol jelentős migrációs hatással lehetett számolni. Tolna megyébe köztudottan székelyeket telepítettek be a második világháborút követően. Az 1945. augusztus 2-ai Szövetséges Ellenőrző Bizottság által megfogalmazottak szerint 500.000 németet telepítettek ki Magyarországról, ingó és ingatlan javaikat elkobozták, és a betelepülőknek adták, akik között felvidékiek, bukovinai székelyek és egyéb más, a határrendeletek miatt menekülni kényszerülő családok voltak. Tolnába 14000 bukovinai székelyt telepítettek le: Bonyhádon 79 család, Izményben 106, Kakasdon pedig 165 család kapott házat és földet.⁶ A munkám során tehát ennek a három településnek a névanyagával foglalkoztam. A települések kiválasztásánál fontos szempont volt a differenciált gyűjtés, miszerint a gyűjtők jelölték a székely lakosságtól származó neveket. Ezenfelül lényegesnek tartottam, hogy a betelepült székelység száma kellően magas legyen, harmadik lényeges szempontom pedig az volt, hogy más telepések névmintája ne legyen zavaró a vizsgálatok során, tehát következetesen kerültem az olyan települések névanyagának a vizsgálatát, ahol több etnikai csoport is fellelhető. Negyedik kritériumként pedig ügyeltem arra, hogy a betelepültek mindhárom településen a bukovinai Andrásfalváról, tehát egy homogénnek mondható közösségből jöjjenek. Bonyhád azonban a fent említett kritériumok alól olyan szempontból kivétel, hogy ott a kitelepítések után is jelentős német lakosság maradt, valamint ide nem csak Andrásfalváról, hanem Hadikfalváról és Istensegítről is telepítettek be székelyeket, illetve egyéb etnikai csoportokat a Felvidékről, és a Délvidékről egyaránt.

A Tolna megyei székely és az ottani lakosoktól felgyűjtött helynévkincs összevetéséhez egy további szempontot is beemltem: a tolnai székely mintákat egy határon túli székely mintával, a csíki régió három településének helynévadási szokásaival vettem össze több helynévadási motiváció vizsgálatakor. Ehhez Csomortáni Magdolna felcsíki gyűjtésének helynévanyagát használtam fel,⁷ azon

⁴HOFFMANN ISTVÁN: *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen, 1993.

⁵ÖRDÖG FERENC–HAJDÚ MIHÁLY: *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest, 1981.

⁶LÁSZLÓ PÉTER: Népegyesítés Bonyhádon 1944–1948-ban. *Tanulmányok Bonyhád történetéből*. Szerk.: BÁBEL ERNŐ–LÁSZLÓ PÉTER. Bonyhád, 1987. 167–178, 196–209, illetve SEBESTYÉN ÁDÁM: *Kakasdi stációk*. Kakasd, 1994. 37–44., 85–112.

⁷CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Felcsíki helynevei I. *Magyar Névtani Dolgozatok*, 149. (1997) 7–23., 60–71., 89–99., illetve CSOMORTÁNI MAGDOLNA: Karcfalva helynevei II. *Magyar Nyelvjárások*, 43. (2005) 173–212.

belül is Csíkcsicsó, Csíkmadaras és Karcfalva mikrotoponímáinak jellemző vonásait igyekeztem megragadni a fentebb vázolt módszerrel. Míg a tolnai székely mintát a Hargita megyei csíki térség helynévadási mintáival, addig a tolnai mintát három szintén tolnai település – Kisvejke, Dalmand és Váralja – helynévanyagának a vizsgálata során kapott gyakorisági adatokkal vettem össze. A Tolna megyei székely helynévanyagra „tolnai székely” terminust fogom használni, az ott élő lakosoktól felgyűjtött névadatokra pedig „tolnai” névanyagként fogok utalni a későbbiekben. A településenkénti vizsgálatok esetében hasonlóképpen a fentiekhez kakasdi székely – kakasdi; bonyhádi székely – bonyhádi, valamint izményi székely – izményi jelzőket fogom használni a névrendszerek jellemzésekor. Ennek mintájára pedig a csíki névanyagra a „csíki”, míg a tolnai kontroll településekre a „tolnai kontroll” jelzőket fogom használni.

3. Mielőtt ismertetem az elemzés egyes részeredményeit, előzetesen fontosnak gondolom, hogy a három térség itt vizsgált településeinek névsűrűségi viszonyait röviden vázoljam. A bevándorlás névrendszerekre gyakorolt hatásának vizsgálatához véleményem szerint elengedhetetlen annak a vizsgálata, hogy a betelepült és az ottani őslakos népcsoport névhasználati szokásai mennyiben hasonlók, vagy éppen eltérők egymástól.

Az általam vizsgált három település igen változatos névszámmal rendelkezik: Kakasdon 401, Izményen 175, Bonyhádon pedig 789 bel- és külterületi nevet találhatunk, azaz összesen 1374 névadatról beszélhetünk. Ezekből 1099 a tolnai őslakosok által használt név, míg csupán 274 darab a székely névkincsbe tartozó megnevezés. Az összesen 76,74 négyzetkilométernyi területen így a névsűrűségi arányok a tolnai névkincs esetében 14,32 név/km², míg a székely névanyag kapcsán ez a szám csupán 3,57. Ezek az arányok már előljáróban is rendkívül eltérő képet festenek a két névrendszerről. Az eltérő eredményekből az olvasható ki, hogy a betelepített székely csoportok még ekkor nem tudták a tájat igazán meghódítani, nem ismerhették annyira, mint az ottani tolnai őslakosok. Ahhoz, hogy árnyaltabb képet alkossunk az adott településeken lévő névsűrűségi kérdésekről, településenként is fontos a névsűrűségi rátát tanulmányozni.

	kakasdi székely	kakasdi	izményi székely	izményi	bonyhádi székely	bonyhádi
névsűrűség	8,63	10,99	3,45	9,4	1,19	17,48

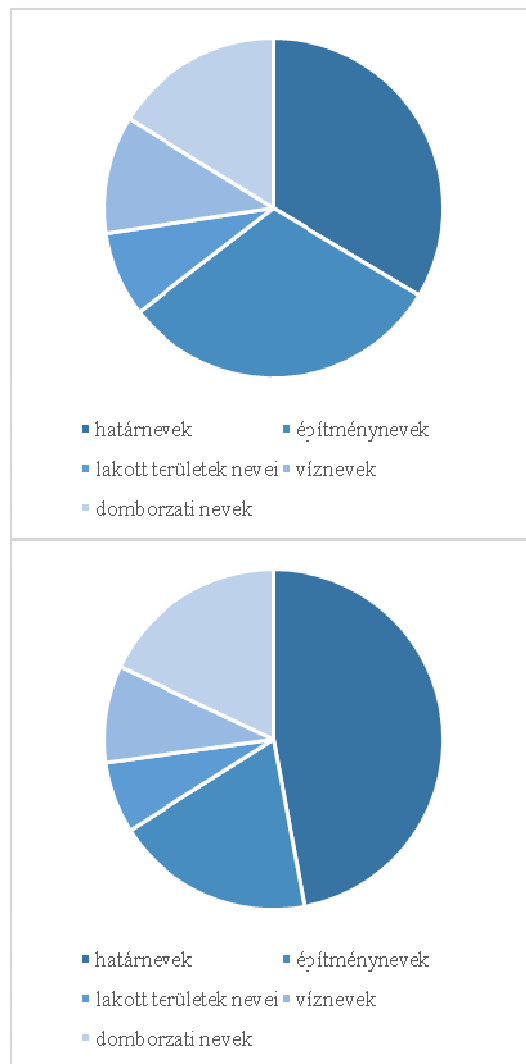
1. ábra. Névsűrűségi mutatók a Tolna megyei településeken.

Az adatokat részletesen megvizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy mindhárom településen más és más szintű a névsűrűségi mutató: míg Kakasdon közel egyforma a két adat, addig Izményen 1:3 arányban jelentkezik az egy négyzetkilométerre eső neve száma. Bonyhádon pedig a székely névrendszer rendkívül alacsony névsűrűséget mutat.

4. Arra is fontos továbbá kitérnünk, hogy megfigyelhetünk-e eltéréseket az adott névrendszerben a megnevezett helyek fajtáit illetően. Ez a tényező véleményem

szerint ugyanis láttatja, hogy a névadók miként viszonyulnak a környezetükhöz, azaz az adott térben mit tekintenek megnevezhetőnek.

A tolnai, valamint a tolnai székely helynévrendszerben jelentős különbséget csupán az építménynevek, valamint a határnevek használatában találhatunk. Az építményneveket jelentő helynévfajták általában jelentősebb szereppel bírnak a dunántúli helynévmintában. A székely névrendszerben pedig leginkább a határnevek töltenek be jelentős szerepet. A két névrendszerbeli különbséget tehát ezekben a kategóriákban érdemes keresni.

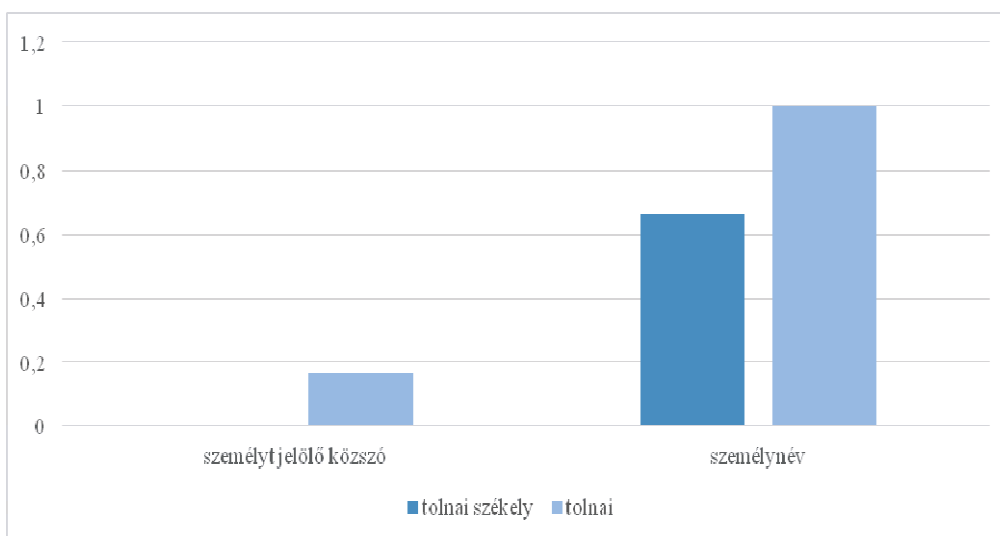

2. ábra. A tolnai, illetve a tolnai székely névanyag helynévfajták szerinti eloszlása.

5. A továbbiakban a funkcionális-szemantikai kategóriák lexikális, illetve morfológiai szempontú vizsgálatát tűztem ki célul. Az itt kapott eredményeket összehasonlítva igyekszem bemutatni, hogy a migráció következtében a névminták

is „vándorolnak”, s így hatással lehetnek egymásra. Ebben a tanulmányban a sajátosságjelölés funkcióján belül elsősorban a birtoklás tényének kifejezésére koncentrálok, ugyanis ebben a kategóriában – korábbi vizsgálatokra alapozva – minden bizonnyal névrendszerekbeli eltérésekre lehetünk figyelmesek.

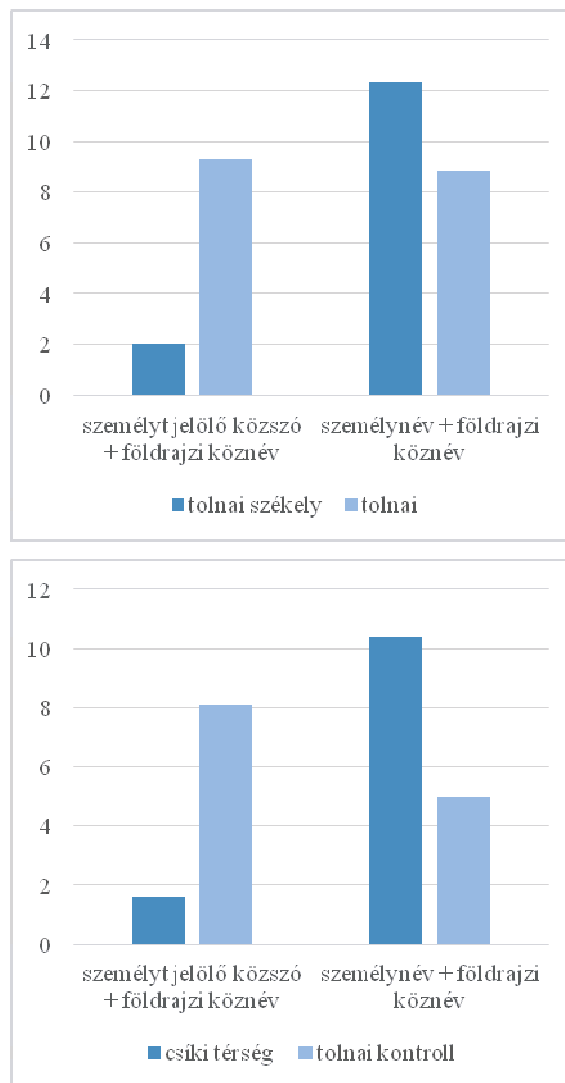
A személyhez való viszony, azaz a birtoklás kifejezése az egyrészes nevekben mindkét névrendszerben alacsony arányban szerepel. Ez talán azért lehet meglepő eredmény, merthogy a csíki névrendszer esetében a korábbiakban láttuk, hogy a székely minta (legalábbis a csíki névrendszer tanúsága szerint) kifejezetten preferálja az egyrészes struktúrákat a birtoklás kifejezésekor. Tolna megyében a betelepült székelység ezt a feltételezett mintát elhagyta, alig akad ugyanis ilyen szerkezetű helynév (pl. *Klapék*).

3. ábra. A hely személyhez való viszonyának kifejezése az egyrészes helynevekben.

Ennek több oka is lehet: egyfelől hathatott rá a Tolna megyeiek ottani névmintája (vagyis a birtokviszony kétrészes helynévi struktúrákkal való kifejezése). Másfelől birtoklástörténeti okokkal is magyarázható a szerkezet alacsony terheltsége. Néhány példa a személynévi alapú helynevekből: *Slájer*, *Kokovics*, *Náncsika*, *Hónig* a tolnai, *Klapék*, *Kokovics* a tolnai székely névkincsből, illetve a személyt jelölő közszoji helynévi szerkezet is jelentkezik: *Gyepmester* példát hozhatjuk a tolnai névanyagból.

A kétrészes nevek tekintetében azonban már sokkal markánsabb különbségekre és jellegzetességekre lehetünk figyelmesek: míg a tolnai mintában lexikális szinten a személyt jelölő közszoji előtagú helynevek közel olyan arányban jelentkeznek, mint a személynévi előtagú kétrészes helynevek, addig a tolnai székely névadói szokásokban alig fedezhetjük fel az előbbi szerkezetet. Lássuk ezeket az eredményeket részletesebben:

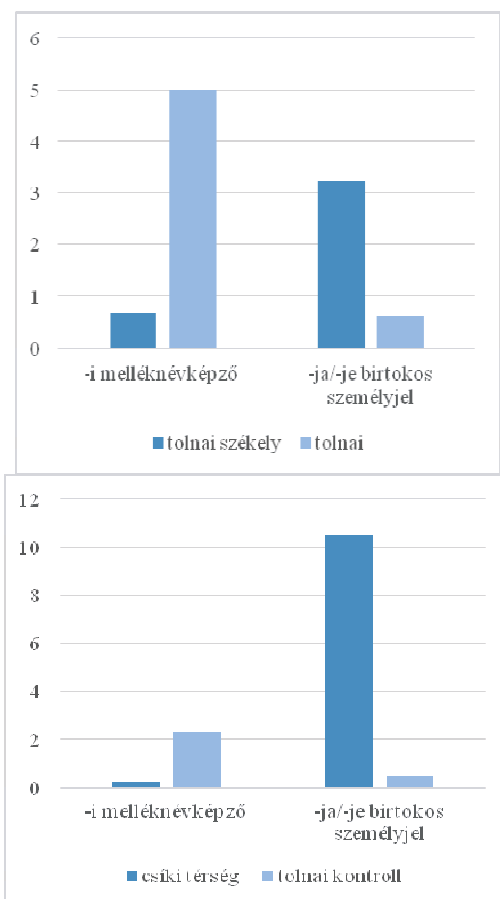

4. ábra. A személyhez való viszony kifejezése a kétrészes helynevekben.

A diagram adatai újfent igazolni látszanak azt a korábban is megfogalmazott előfeltevést, miszerint a magyar nyelvterület keleti és nyugati régiója a névadás lexikális megvalósulásait tekintve eltéréseket mutat. Noha a birtoklás kifejezésének egyértelműen preferált szerkezetét a személynév + földrajzi köznév (mint például *Zsók malom*, vagy éppen *Frőlíh malom*) adja, ugyanakkor a különbségek is jól kivehetők a mintaeloszlások kapcsán. A székely minta láthatóan a személynévi előtagú megnevezéseket preferálja — noha a családneves helynevek (*Balog-dűlő* típusú nevek) vannak többségben, jellemző még kisebb arányban az adott birtokos teljes neve (például *Albert Zoli-féle föld*), vagy éppen ragadványneve (*Truca-tanya*, *Fickó-malom*). Sokkal lényegesebb azonban a személyt jelölő közszó + földrajzi köznév, illetve a személynév + földrajzi köznév struktúrák mintabeli eltérése: előbbi

szerkezeti kategória ugyanis sokkal markánsabb arányban képviselteti magát a tolnai elnevezésekben (példaként *Betyár út*, *Betyár kocsmá*, *Pap-föld* helynevek említhetők), míg a foglalkozás megnevezése a székely mintában háttérbe szorul. Ezek a mintabeli jellegzetességek a kontrolltelepülésekkel való összevetéskor is körvonalazódnak: míg a csíki anyagban rendre a személynév + földrajzi köznévszerkezet kerül előtérbe a névalkotáskor (10,4%-os gyakoriságról beszélhetünk, szemben a tolnai kontrolltelepülések 5%-ával), addig a személyt jelölő közszó + földrajzi köznévszerkezet éppen a tolnai mintában erősödik fel (míg a tolnai kontroll mintában 8,1%, addig a csíki mikrotoponímiai rendszerben ez a gyakorisági arány 1,6%).

Morfológiai tekintetben is találhatunk kisebb eltéréseket. A birtoklás ténye ugyanis a jelölt struktúrákon belül kifejeződik *-i* melléknévképzős, azaz *Urasági-föld* típusú helynevekben, illetve *-a/-e*, *-ja/-je* birtokos személyjelszerkezetben is, az előző példánál maradva így ez *Uraság földje* formát öltene.

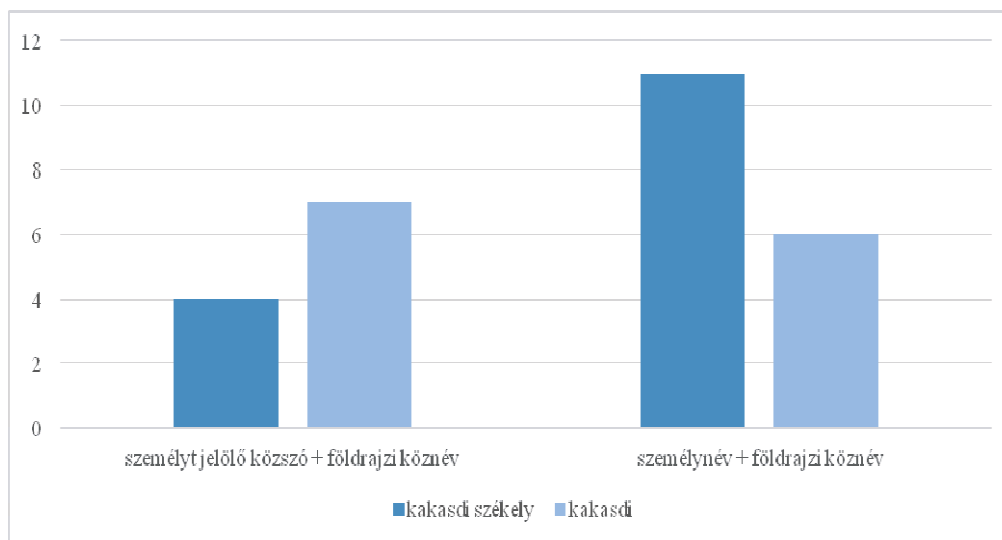

5. ábra. A birtoklást kifejező kétrészes helynevekben fellelhető morfológiai jellegzetességek.

Ahogy az a diagramokon jól kivehető, lényeges különbség körvonalazódik az *-i* melléknévképzős szerkezetek preferálásában tekintetében (például *Urasági-legelőföld*,

Urasági major). A székely mintában alig jelentkezik a minőségjelzős struktúra, sőt annak mintegy ellenpontjaként a birtokosjelzős szerkezetet használják a névadók (pl. *Spannagel szőlőse, Kozma Orbán dűlője, Kerekes dűlője, Ciril dűlője*). A kontrolltelepülések pedig újfent alátámasztják a névmintabeli különbségek létezését: míg az *-i* melléknévképző csíkban csupán 0,2%-ban jelentkezik a helyneveken a birtoklás kifejezésekor, addig a tolnai kontrolltelepüléseken ez az arány 2,3%. Másfelől a csíki térségben az *-a/-e, -ja/-je* toldalék 10,52%-os gyakorisági rátát ad, míg a kontrolltelepüléseken 0,5%-ot. Szembeötlő azonban a csíki és a tolnai székely mikrotoponímiai rendszere közti aránybeli különbség: míg a tolnai településeken csupán 3,23%-os a birtokos személyjel használata a földrajzi köznévi utótagon, addig a csíki térség rendszerében ez a szám 10,52%. Ez a különbség természetesen magyarázható a bukovinai és a csíki minta különbségével is, véleményem szerint azonban inkább birtoklástörténeti okokra lehet visszavezetni ezt a nagyobbak mondható különbséget: a tolnai székelyek ugyanis egyfelől maguk sem birtokolnak annyi földet a betelepítések miatt, másfelől meg talán nem ismerik a környék tulajdonosait sem. Ebből fakadóan pedig logikusnak tűnik, hogy kevesebb, birtoklásra utaló helynevet használnak a névrendszerükben. Mindez pedig azt jelenti, hogy a birtokos személyjeles szerkezet tolnai székely mintabeli alacsonyabb használati száma nem a tolnai őslakosok helynévadási szokásainak hatásával magyarázható.

Ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk a névrendszerek egymásra hatásáról, érdemes településenként megvizsgálni a névrendszerek mintáit.

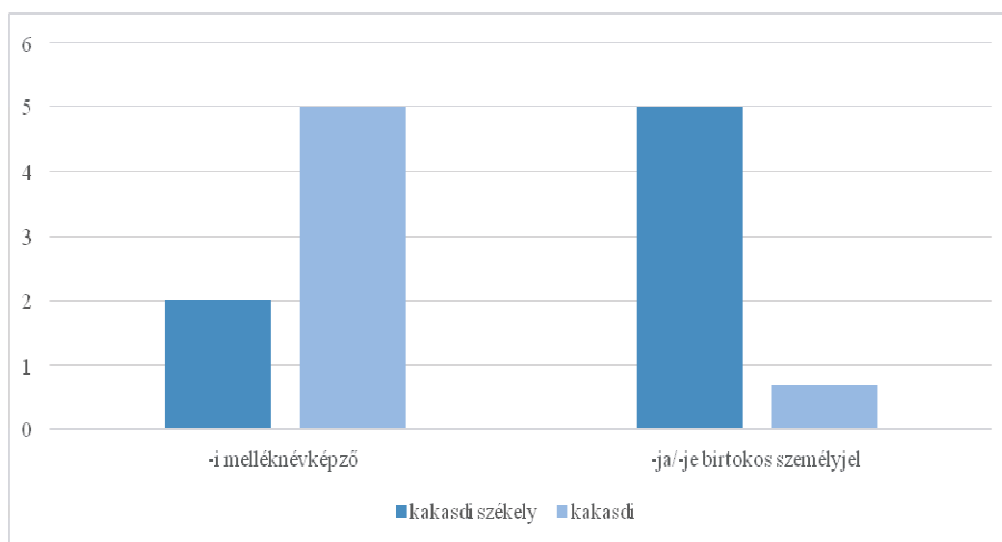

6. ábra. Kakasdon a birtoklás kifejezése a kétrészes helynevekben.

Kakasdi névrendszereinek gyakorisági adatai nem sokban térnek el egymástól, ami azt bizonyítja, hogy a két névrendszer esetleg hathat egymásra. Noha a személyjelölő közszó elötag jellemzően a kakasdi mintában gyakoribb (*Urasági-malom, Községi-rét, Községi-földek*), a személynévi alapú névadás ebből adódóan pedig a székely névrendszerben bír dominánsabb jelleggel (*Kerekes-dűlője, Ciril-dűlője,*

Kozma Orbán-dűllője), a két-két gyakorisági adat között azonban nincs 5%-os különbség. Minthogy a kakashdi székely névrendszerben magasabb a személyt jelölő közszo + földrajzi köznévi szerkezet, mint általában a székely mintában, így talán a kakashdi névrendszer hatott az ottani székely mintára. A székely névhasználók tehát névadáskor itt Kakasdon jobban felhasználják az adott személy foglalkozását is a birtoklás kifejezésekor, noha ez az ő mintájuktól idegen (például *Tanító-dűllő*, *Papi-földek* helynevek a székely névanyagból).

A morfológiai vizsgálatok során azonban már kevésbé kapunk egységes képet. A birtoklás kifejezésében korábban is láthattuk, alapvetően két toldalékelem, az *-i* melléknévképző, valamint az *-a/-e*, *-ja/-je* birtokos személyjel szerepe kiemelkedő a kétrészes, minőségjelzős és birtokos jelzős és minőségjelzős helynévi szerkezetek kialakítása során.

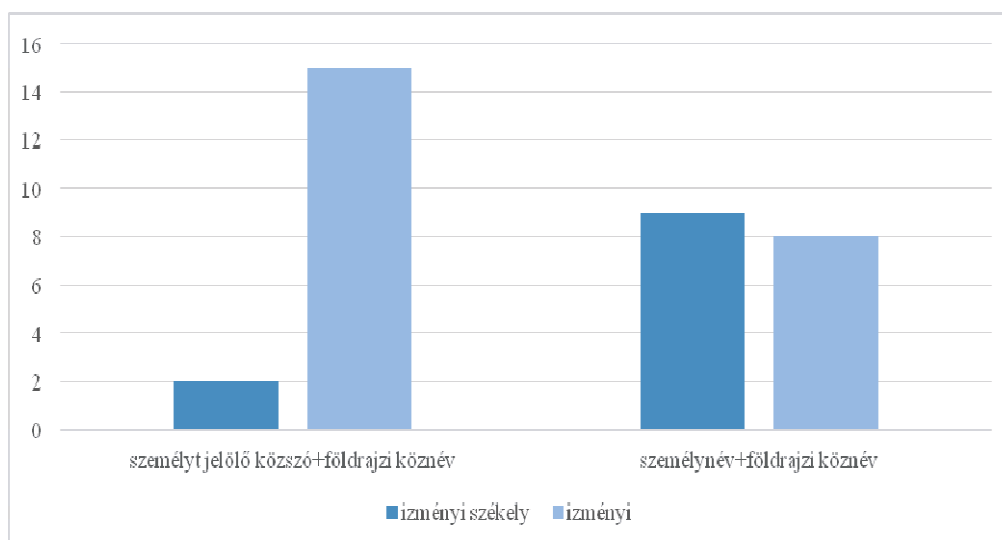
7. ábra. A kakashdi birtoklást kifejező helynevek morfológiai megközelítésben.

A két vizsgálandó toldalék több tekintetben érdekes összefüggéseket mutat: ahol a névadók az alaptagon jelölt birtokos személyjeles struktúrát használják, ott az *-i* melléknévképző szorul háttérbe a névadáskor, s ugyanez fordítva is igaz. Ezt a jelenséget rendre megfigyelhetjük a székely és a dunántúli névadói motívumok áttekintése kapcsán: elnagyoltan ugyanis azt mondhatjuk, hogy a Dunántúlon az *-i* melléknévképző használata a domináns, míg a székely névrendszerekben inkább az utótagon szereplő birtokos személyjel a preferált. Látna a fentebb közölt kakashdi névrendszereket ábrázoló diagramot, ez a megállapítás a migrációs hatások következtében kissé módosul: a kakashdi székely névrendszerben ugyanis markánsabban jelentkezik az *-i* melléknévképző a birtoklás kifejezésekor (vö. a tolnai székely 0,65, vagy a csíki székely 0,2%-os arányával) feltehetően az ottani őslakosok mintájának hatására (pl. *Papi-földek*, *Kokovicsi-dűllő*). Láttatva tehát ezt a morfológiai szintű jelenséget, azt mondhatjuk, hogy a székely helynévadási szokásokra hatással lehetett a tolnai, kakashdi minta. Annak azonban, hogy a birtokos személyjeles és a melléknévképzős alakok használata ennyire elkülönül, akár

történelmi-politikai okai is vannak: a korábban említett társadalmi szituáció következtében, azaz a sváb deportálásokat követően a székelyek kapták meg a németek minden ingóságát: mivel ők lettek az új birtokosok, evidens, hogy ők kerültek névadói szerepbe, ebből a névadói szituációból következően pedig saját névmintájukat használhatták az elnevezések során.

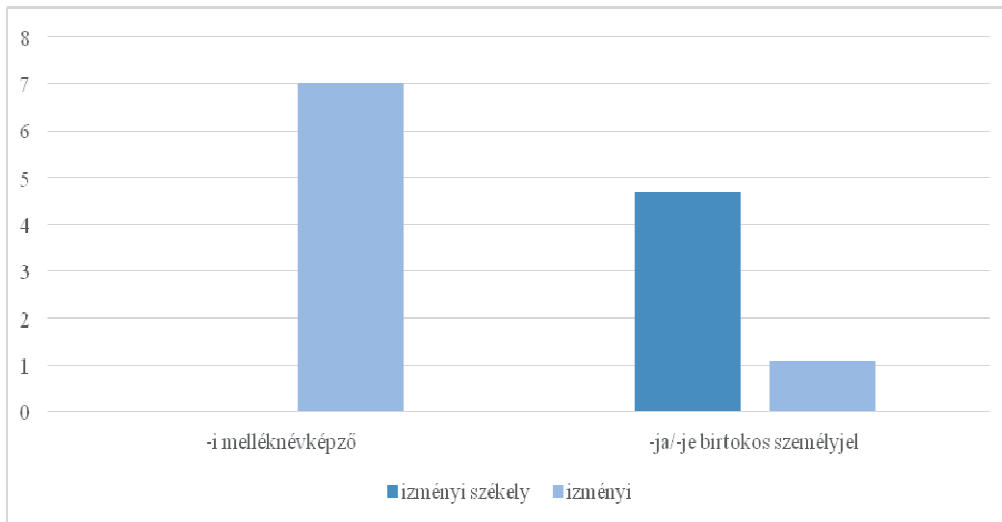
További morfológiai szintet érintő jelenség, hogy a kakasdi mintában, de az egész tolnai székely névrendszerben nincs jelen az *-é* birtokjel a helyneveken. Nem állíthatjuk biztosan, hogy a bukovinai névrendszerben jellegzetes lehet ez a toldalék (minthogy nem áll rendelkezésünkre a területről helynévgyűjtemény), ugyanakkor ez a toldalékelem lényeges szerepet tölt be egyéb székely névrendszerekben. Itt Tolnában azonban egyáltalán nincs jelen, ami talán szintén a tolnai hatással magyarázható: talán a tolnai névhasználók számára idegen, a névszerűségtől távol álló az egyrészes, *-é* birtokjeles forma, hogy ez a mintaelem nem lehetett tovább használatos a tolnai székely névrendszerben sem.

A következőkben érdemes Izmény összehasonlító elemzését is elvégezni. Míg Kakasdon ugyanis azt láthattuk, hogy a két névminta bizonyos tekintetben hatással volt egymásra, addig ez Izmény esetében már aligha mondható el.

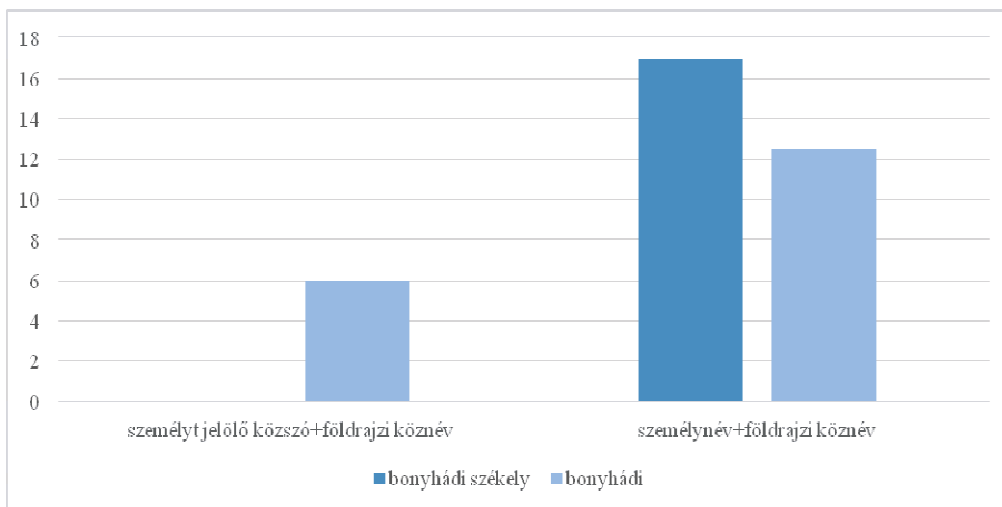
8. ábra. A birtoklást kifejező kétrészes helynevek eloszlása Izményen.

Izmény helynévrendszerében a birtoklás kifejezésében a lényeges, lexikális szintű különbséget a személyt jelölő közszó + földrajzi köznév helynévstruktúra adja: ez a jellegzetesen dunántúli minta a székely névadóknál alig jelentkezik (2%), míg az izményi helynévadási modellben láthatóan domináns szerephez jut (15%). Például *Vadászház*, *Pap-hegy*, *Zsellér-földek*. Morfológiai szinten is ez az elkülönülés a jellemző: míg az izményi helynévrendszer lényegében az *-i* toldalékelemet használja fel a birtoklás kifejezésekor (*Urasági-földek*, *Úri-föld*, *Annamajori-földek*), az ottani székely névrendszerben ez a toldalékelem egyáltalán nem jelentkezik, ezt a szerepet ugyanis újfent az alaptagon jelölt birtokos személyjeles struktúra veszi át (Szokodi szőlőse, Spannagel szőlőse).

9. ábra. A birtoklás kifejezésében használatos képzők gyakorisági eloszlása Izményen.

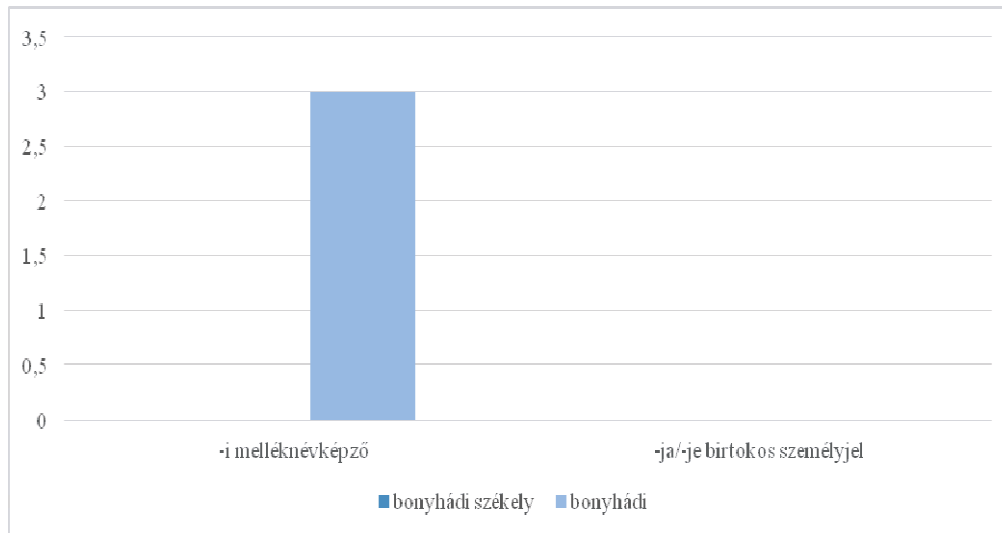
Ahogy Izmény helynévrendszerében alig találhattunk a helynévrendszerek egymásra hatására utaló jelenséget, úgy Bonyhád helynévrendszerében sem jelentkezik a két névadói minta egymáshoz való közeledése.

10. ábra. A birtoklás kifejezésnek szerkezeti megvalósulásai a kétrészes helynevek tekintetében Bonyhádon.

A személyt jelölő közszavak előtagként való használata láthatóan csak a bonyhádi mintában használatos (*Gyepmester, Székely-hegy, Püspök-pusztá*), a székely névadási szokásokban ez a szerkezet itt nem honosodott meg, s az előző vizsgálatok fényében nem meglepő, hogy a személynév + földrajzi köznévi struktúra pedig inkább a székely névadási mintára jellemző. Ez az eredmény egybevégt a

korábban székely névrendszerrel kapcsolatos megállapításokkal. Morfológiai tekintetben azonban már egy sokkal érdekesebb jelenség figyelhető meg:

11. ábra. A birtoklás kifejezésében használatos képzők gyakorisági eloszlása Izményen.

A korábban többszörösen igazoltan székely névmintára jellemző *-a/-e*, *-ja/-je* birtokos személyjel használata Bonyhádon teljes mértékben háttérbe szorult, nem találhatunk rá adatot: minthogy ez a székely névadásban kifejezetten jellegzetes toldalékelem a helynévadáskor, ezért nem elhamarkodott e tekintetben kijelenteni, hogy a bonyhádi hatás következtében nem élnek a székely névadók ezzel a szerkezettel. Ugyanakkor láthatóan az *-i* melléknévképzőt sem részesítik előnyben, azaz a bonyhádi székely névkincsben a birtoklás kifejezése jelöletlen struktúrákkal történik (*Pál tanya*, *Berec tanya*, *Siller tanya*). Ez a fajta névadási mintákat érintő változás pedig véleményem szerint mindenképpen a névrendszerek egymásra hatásával magyarázható.

6. Végezetül érdemesnek tartom állást foglalni abban, hogy a választott névrendszerek mennyire hasonlítanak egymásra. Ennek megállapításához a statisztikában Bartlett-próbának nevezett eljárást, majd ezt követően a Bray–Curtis-féle összehasonlító módszert⁸ alkalmaztam. Az összevetéshez nem csupán a fent részletezett birtokokviszony kifejezését vettem alapul, hanem egy egész névrendszerre kitekintő vizsgálatot végeztem el. Ennek eredménye a következő mátrix:

⁸BRAY, J. ROGER–CURTIS, JOHN. T.: An Ordination of Communities. *Ecological Monographs* 27. (1957) 325–349.

	kakasdi székely	kakasdi	izményi székely	izményi	bonyhádi székely	bonyhádi	tolnai székely	tolnai
kakasdi székely	NA	74%	70%	74%	67%	82%	81%	80%
kakasdi	NA	NA	65%	86%	61%	78%	72%	90%
izményi székely	NA	NA	NA	65%	72%	70%	83%	69%
izményi	NA	NA	NA	NA	61%	76%	71%	91%
bonyhádi székely	NA	NA	NA	NA	NA	78%	82%	67%
bonyhádi	NA	NA	NA	NA	NA	NA	83%	85%
tolnai székely	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	76%
tolnai	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA

12. ábra. A székely és a tolnai névadási minták összehasonlító mátrixa.

Az összevető mátrixból kitűnik, hogy a tolnai minták többnyire 90%-ban mutatnak egységes képet, míg a székely névminták esetében ez a szám átlagosan 82%. Ebből azt a következtetést tudjuk levonni, hogy a tolnai őslakosok névadási mintája valamelyest homogénebb, mint a betelepült székelyeké. A mátrixból ezenfelül az is kitűnik, hogy Kakasdi székely névmintája közelít leginkább az ottani őslakos mintákhoz (hasonlóságuk 80%-os, szemben az izményi székely 69%, valamint a bonyhádi székely névminta 67%-os hasonlóságával). Másfelől megközelítve a kérdést, a mátrix tanúsága szerint Bonyhád névmintája hasonlít leginkább a betelepült székelyek névmintájához: 83%-os hasonlósága több mint 10%-kal meghaladja mind az izményi (71%), mind a kakasdi (72%) számarányokat. E mögött a jelenség mögött azonban valószínűsíthetően nem a bonyhádi székely névminta hatása áll, legalábbis a korábban bemutatott névsűrűségi táblázat ezt sugallja: Bonyhádon ugyanis rendkívül alacsony a székelyek által használt egy km²-re eső nevek száma, éppen ezért nem a székely névrendszer hatásában, hanem sokkal inkább más hasonlóságot előidéző faktorokban kell keresni erre az eredményre a magyarázatot (például az idegen nyelvi környezetben). Megállapíthatjuk továbbá azt is, hogy a leghomogénebb minta a bonyhádi (78%-ban hasonlítanak egymásra az ott élő székelyek és őslakosok névadási szokásai), leginkább eltérő pedig az izményieké (ugyanis csupán 65%-os a két minta lefedettsége).

Mindezeket összefoglalva azt a megállapítást tehetjük, hogy migráció jelensége, azaz a betelepült és az ott élő lakosság névmintája mindenképpen hat egymásra. A helynévrendszerek területi differenciálódását tehát ez a faktor lényegesen befolyásolja, így szerepe van az esetleges névjárások kialakulásában. Ahogy azonban az előző vizsgálatból kiderült, a névminták településenként eltérő mértékben befolyásolhatják egymást. Éppen ezért az összegző vizsgálatok mellett mindenképpen érdemes figyelmet fordítani a településenkénti vizsgálatokra is.

E. NAGY KATALIN

Pród helyneveinek névszociológiai vizsgálata

1. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvészeti Tanszéke mellett működő Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport az elmúlt néhány évben központi feladatául tűzte ki tágabb kontextusban a jelenkori magyar helynévkincsnek, szűkebben véve Hajdú-Bihar megye helyneveinek a gyűjtését és kiadványokban, adatbázisokban való közzétételét. A kutatócsoport ezzel a névtudomány egyik alapvető elvárásának tesz eleget, ti. gyarapítja a magyar nyelvterületen készült helynévgyűjtemények sorát, s ezáltal az onomasztikai kutatások általános forrásbázisát. A célkitűzéseknek eleget téve 2015-ben megjelent a *Hajdú Bihar megye helynevei* sorozat első kötete¹, mely forrásanyagul szolgált helynév-szociológiai esettanulmányom-hoz. A helynevek gyűjtése és közzététele mellett megítélésem szerint az is fontos szakmai feladatnak számít ugyanis, hogy az időről időre napvilágot látó névtárak anyagát további nyelvészeti vizsgálatoknak is alá vessük.

Korunk technológiai lehetőségeihez igazodva a kötet névanyaga a Magyar Nemzeti Helynévtár² felületén is elérhető (a Magyar Nemzeti Helynévtár on-line programról részletesebben lásd Tóth Valéria³ és Nagy Máté⁴ tanulmányát). Az efféle digitális helynévtárak a helynevek közzétételének új útjait jelentik: a digitális kultúra fejlődésével nagy mennyiségű helynévi adat gyorsan, könnyen átláthatóan tárol az általános felhasználók és a kutatók elé egyaránt. A kötet munkálatai 2010-ben indultak meg Hoffmann István és Tóth Valéria vezetésével, PhD-hallgatók, mester- és alapszakos egyetemi hallgatók közreműködésével. A megye két északi járásába tartozó öt Hajdú-Bihar megyei település (Bocskai kert, Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hajdúhadház és Téglás) helyneveinek közzétételét célozta meg a kutatócsoport. A kötet munkálatai a következő munkaszakaszokból álltak: 1. a történeti adatok feltárása, 2. az élőnyelvi gyűjtés előkészítése, 3. az élőnyelvi gyűjtés, 4. a gyűjtött adatok rendszerezése, 5. kontrollgyűjtés, 6. adatbázis-építés, 7. szerkesztés. Ezekről bővebben: A történeti adatok feltárásához levéltári és könyvtári forrásanyagokat használtunk fel, amelyek főként településtörténeti kiadványok,

¹BÁBA BARBARA szerk.: *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. Debrecen, 2015.

²<http://mnh.unideb.hu/>

³TÓTH VALÉRIA: Mai Magyar Digitális Helynévtár. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 19–27.

⁴NAGY MÁTÉ: A Bodroghöz helynevei a Magyar Digitális Helynévtárban. *Interdiszciplinaritás a régiókutatásban. Fiatal kutatók nemzetközi konferenciája III.* Szerk. SZÁLKAI TAMÁS–BARTHA ÁKOS–SZENDREI ÁKOS. Debrecen, 2012. 119–124.

korábbi, elsősorban kéziratos helynévgyűjtések és térképek voltak. A források kijelölése során figyelembe kellett vennünk azt a körülményt is, hogy egy-egy település teljes helynévallományának a felkutatásához s a nyelvi elemzésekhez nélkülözhetetlen az az ismeretanyag, amely az adott település nyelven kívüli (főként településtörténeti és gazdasági) tényezőit tartalmazza. Az élőnyelvi gyűjtéshez később már minden közzevő úgy foghatott hozzá, hogy – az interdiszciplináris közelítésmódnak köszönhetően – volt némi rálátása a település történetére, nyelvi jellemzőire, közelebbről pedig a névanyagára. A helyszíni gyűjtőmunka során a Google Earth program papírra nyomtatott úrfelvételeit használtuk. Az adatközlőkkel interjúkat készítettünk, amelyek általában 1-3 óra közötti időterjedelműek voltak. Az adatközlők kiválasztása során figyelembe vettük a szakirodalomban általánosan megfogalmazott elvárásokat, mint például a helybeli kiejtést jól tükröző beszédmód, lehetőség szerint a helyben születés, a huzamosabb megszakítás nélküli helyben lakás stb.⁵ A települések lélekszámával és területi kiterjedésével arányos számú adatközlővel dolgoztunk, Hajdúböszörmény helyneveit például mintegy félszáz adatközlő bevonásával gyűjtöttük fel. Az adatok lejegyzése és rendszerezése után elkészítettük a települések névanyagának az adatbázisait, majd szócikkekbe rendeztük őket.

2. Hajdúböszörmény helynévanyagának egyik közzevőjeként lehetőséget nyílt arra, hogy a város helyneveivel, s azok földrajzi, szociológiai és történeti vonatkozásaival tüzetesen megismerkedjek. Efféle ismereteimre támaszkodva a település egy kisebb részén helynév-szociológiai felmérést elvégeztem.

A szocioonomasztika vagy helynév-szociológia a magyar helynévkutatásban viszonylag új kutatási területnek számít, s ebből adódóan eddigi eredményei meglehetősen esedékesek, metodikája kialakulatlan. A helynév-szociológia kisszámú hazai művelője elsődleges feladatának tekinti, hogy a tudományterület terminológiai, elméleti-módszertani problémáit tisztázza.

Ehhez jelen dolgozatommal én magam nem az elméleti problémák boncolgatásával kívánok hozzájárulni, noha nyilvánvaló számomra, hogy elvi problémák csak elméleti szándékú közelítésmóddal oldhatók meg. Jelenleg azonban – úgy látom legalábbis – hiányoznak a kérdéskört érintő alapvető empirikus ismeretek is. E hiányok csökkentését célozta a településen általam elvégzett helynévismereti vizsgálat. A névszociológia megkülönbözteti a névhasználat és a névismeret fogalmát, noha e terminusok pontos körvonalazása is várat még magára. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy lényeges különbség van a nevek ismerete és használata között: a névismeret nem jelenti feltétlenül azt, hogy a nyelvhasználó a mindennapi kommunikációs helyzetekben használja is azt. Az eddigi helynév-szociológiai munkák főként a névismeret bemutatására irányultak. Én magam is ilyen irányú feltáró munkát végeztem. A hagyományos helynévgyűjtések és a helynévkiadványok alapját a névtani irodalomban többnyire a települések közigazgatási határa adja. A helynév-szociológia máshogy jár el, vizsgálatait nem közigazgatási vagy földrajzi határokhoz igazítja, hanem nyelvhasználói

⁵Ehhez lásd SEBESTYÉN ÁRPÁD: Újabb eredmények és feladatok földrajzinév-kutatásunkban. *Magyar Nyelvjárások XIII.* Debrecen, 1967. 29–55.

közösségekhez, amelyet a helynévismeret és -használat szempontjából névközösségnek nevezünk. A névközösséget az azonos névkincs birtokló, mindennapi kommunikatív helyzetekben érintkező nyelvhasználók alkotják.⁶ Ennek alapján például a kétszázéves lélekszámú és csaknem ötszáz négyzetkilométernyi területen fekvő Debrecen lakosságán belül aligha számolhatunk csupán egyetlen névközösséggel, de még a 370 km² területen fekvő, több mint harmincezer lakosú Hajdúböszörmény sem tekinthető egyetlen névközösségnek. Éppen emiatt a helynév-szociológiai vizsgálatok alapjául nem célszerű nagy határu és lélekszámú településeket választani, módszertani szempontból szerencsésebb az első névszociológiai felméréseket kisebb településeken elvégezni. Eredményeink így jobban szolgálhatják a névközösség fogalmának minél pontosabb kidolgozását is. A helynévismeretet feltáró gyűjtőmunkához én magam csak azt követően fogtam hozzá, hogy az adott egység teljes helynévállományát egy hagyományos módszerrel folytatott helynévgyűjtés során igyekeztem minél alaposabban, a lehető legteljesebb mértékben egybeállítani. Ebben az előzetes munkában leginkább természetesen azokra támaszkodhattam, akik a legjobban ismerik az adott névanyagot.

3. Vizsgálatom tárgyául Pród település szolgált, amely közigazgatásilag Hajdúböszörmény része, területileg azonban a településtől északnyugati irányban 7 kilométerre fekszik. Pródon 256 lakos (a belterületen 176, a külterületen 80 fő) él, 114 lakóház (a belterületen 79, a külterületen 35 lakás) és 8 utca alkotja.⁷ Lakói gyakran érintkeznek egymással a mindennapos kommunikációs helyzetekben. A település története nem túl hosszú múltra tekint vissza. Hajdúböszörmény határában az 1950-es évek végére igen kiterjedt tanyahálózat alakult ki. A város vezetőségének döntése alapján utcákat mértek ki a határ több pontján azzal a céllal, hogy a tanyákon élő lakosságot ezekre a helyekre telepítsék. Így jött létre Pród is, ahová az 1960-as évek elejétől költöztek a lakosok. A városvezetés biztosította számukra, hogy földjeik és egykori tanyáik közelében folytathassák gazdálkodó, állattartó életmódjukat. Az 1960-as évek közepére a tévesztésnek köszönhetően a legtöbb tanyán azonban megszűnt a gazdálkodás, s ez a tanyák, valamint a külterületi állattartás csaknem teljes megszűnését eredményezte. Ennek ellenére a tanyákhoz vezető utak, dűlőutak, a gazdálkodáshoz, állattartáshoz kapcsolódó legelők, kutak, öntözőcsatornák nevei, ahogyan a tanyanevek is igen aktívan máig megmaradtak a névközösség tudatában.

Helynév-szociológiai vizsgálatom korpuszát Pród jelenkori helyneveinek névtára adta, amely kül- és belterületi neveket egyaránt tartalmaz, s 317 névadatból áll. Ezt az adattárat jómagam a fent említett kötet munkálatainak egyik részfeladatákként állítottam össze.⁸

A helynevekhez fűződő névismeretet a helynév-szociológiai interjúk során mértem fel: minden adatközlőnek rögzítettem néhány általános szociológiai adatát: neve, neme, kora,

⁶Ehhez lásd GYÖRFFY ERZSÉBET: A helynév-szociológia kutatási területei, feladatai. *Helynévtörténeti tanulmányok 9.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2013. 115–125.

⁷A ksh.hu 2013. évi adatai szerint.

⁸KATONA CSILLA–E. NAGY KATALIN: Hajdúböszörmény Helynevei. *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei.* Szerk. BÁBA BARBARA. Debrecen, 2015. 98–253.

foglalkozása, iskolai végzettsége, szülei iskolai végzettsége, mióta él Pródon?, előtte hol élt? Az interjúk során efféle kérdéseket tettem fel: Van-e földjük a határban? Hol volt tanyájuk gyerekkorukban? Járnak-e a határba pecázni? Mivel járnak iskolába? Mi mellett haladnak el ilyenkor a busszal? Az így kialakult beszélgetést követően minden adatközlőtől végigkérdeztem mind a 317 általam összegyűjtött, az adatközlő által nem említett helynevet. A névismeretnek az aktív névismeret–passzív névismeret–nem ismeri a nevet szintjeit különböztettem meg. Így például ha az egyik 11 éves adatközlőm a *Mi mellett haladnak el ilyenkor a busszal?* kérdésre azt felelte, hogy a *Gátórház* mellett, azt az adott névre vonatkozóan aktívnak minősítettem a névismeretét.

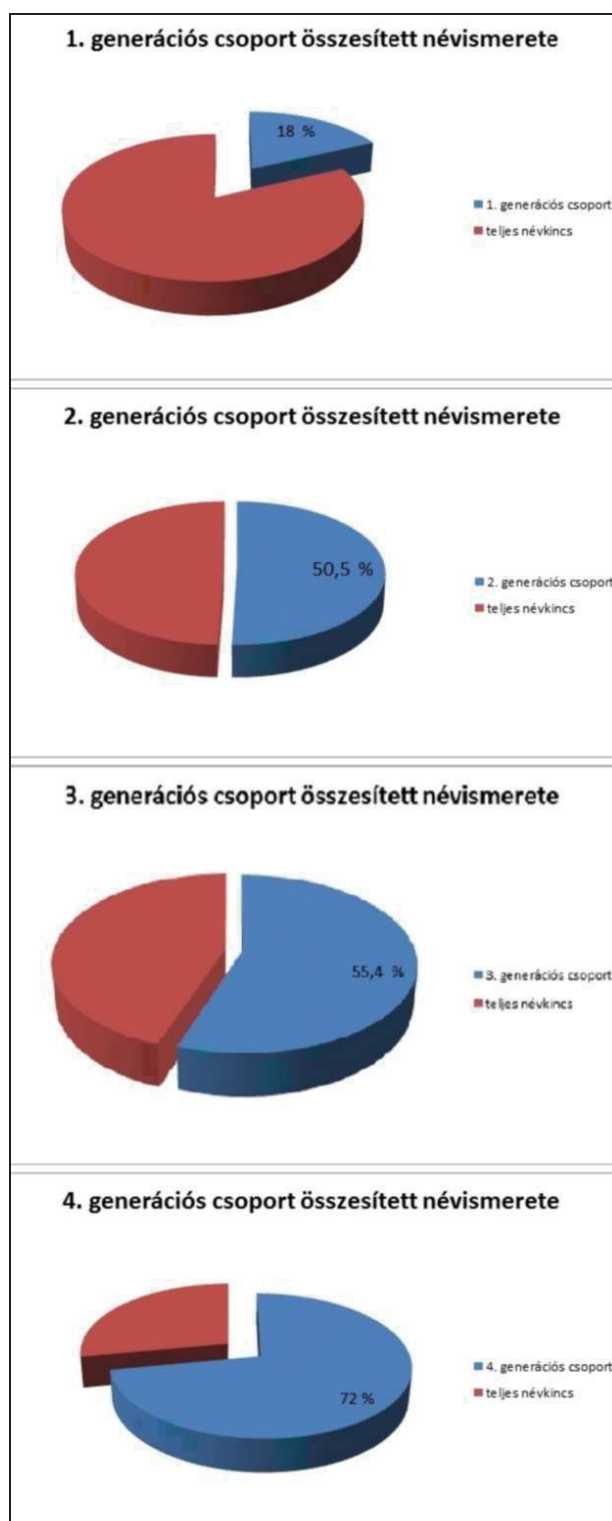
Az adatközlők generációs csoportjainak meghatározásakor a következő négy nemzedéki csoporttal dolgoztam: 1. 20 évesnél fiatalabbak, 2. 21 és 40 év közöttiek, 3. 41 és 60 év közöttiek, 4. 61 év felettiak. Ezek a korhatárok az adatközlők életviteléhez, tevékenységéhez igazodnak. A kutatásba bevont helybeli lakosok megválasztása során tekintettel voltam a nemek, az életkor és az iskolázottság szerinti megoszlásra.⁹ Ezzel annak a célkitűzésemnek igyekeztem megfelelni, hogy a megkérdezettek minél jobban tükrözzék a közösség szociológiai összetételét. Így adatközlőim zöme a nyugdíjasok, a mezőgazdasági dolgozók, a szakmunkások és a tanulók köréből került ki.

Az adatközlők névismeretének bemutatására egyéni névtérképeket állítottam össze. Az egyéni névtérkép a névközösség részét képező egyén mentális térképén meglévő helynevek reprezentálása digitális platformon. Az egyéni névtérképekre csak azok a helynevek kerültek fel, amelyekhez az adatközlők aktív névismeretet párosítottak (ismeri a helynevet és tudja lokalizálni).

4. E tanulmányban nem vállalkozhatok vizsgálati eredményeim részletes bemutatására, csupán a legfontosabbnak tűnő tanulságok jelzésszerű ismertetését kívánom megtenni.

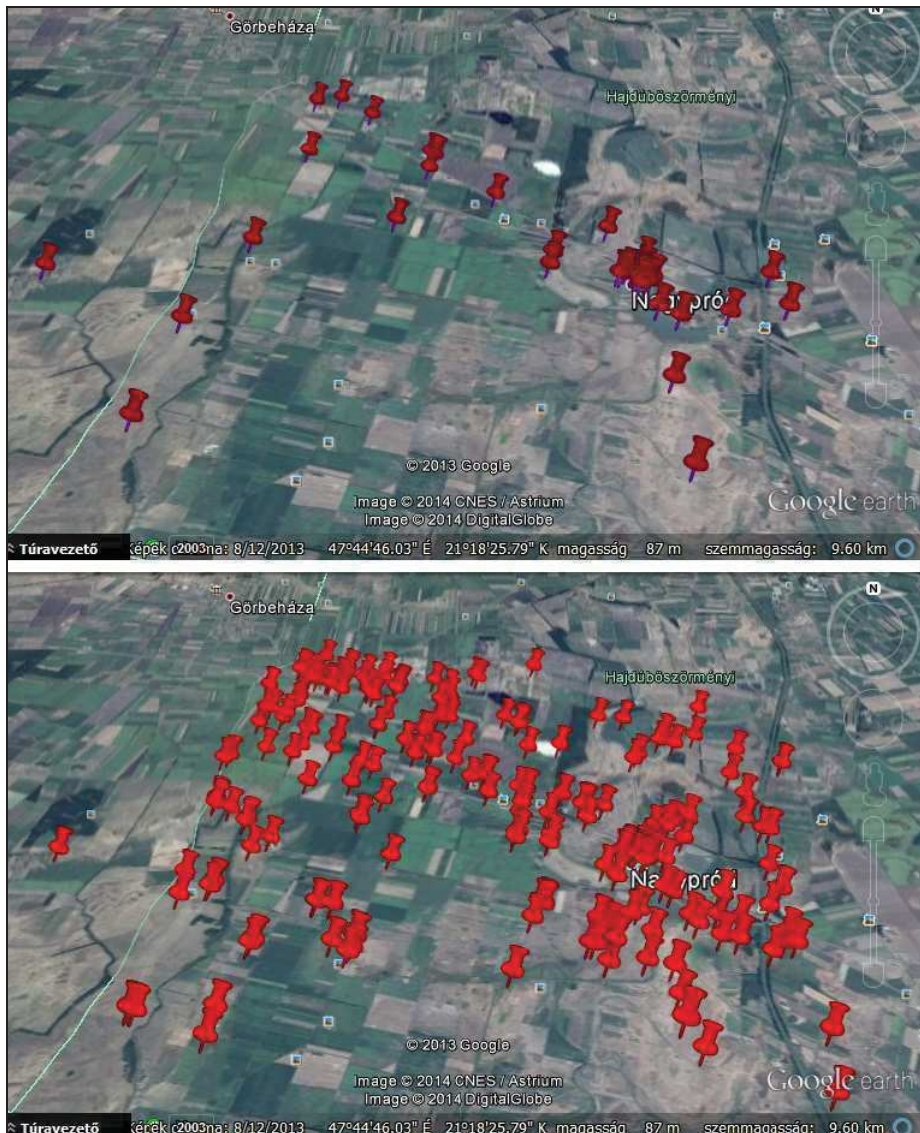
4.a. Az életkor és a névismeret között szoros kapcsolat figyelhető meg, vagyis az empirikus vizsgálatokkal is bizonyítható az az intuitív kutatói hipotézis, hogy az idősebb adatközlők több, míg a fiatalabbak kevesebb helynevet ismernek.

⁹Adatközlőim voltak: 1. generációs csoport: Nagy Anna (11), Juhász Erika (11), Varga Gitta Teréz (11), Hortó Dávid (12), Nagy Daniella Fanni (15), Nagy Ádám Dávid (20). 2. generációs csoport: Török Tamás (29), Molnár Tamás (34), Papp István (35), Faragó Tibor (37). 3. generációs csoport: Hortó Jánosné Oláh Margit (46), Hortó János (50), Földvári József (54), Varga László (56), Asztalos Antal (56). 4. generációs csoport: Varga Gáborné Rácz Eszter (69), Molnár Dánielné (71), Andírkó Imre (75), Kati Sándor (75), Rácz Antalné Fülöp Mária (75), Varga Gábor (77), Molnár Dániel (81).

1. ábra: A generációs csoportok összesített névismerte.

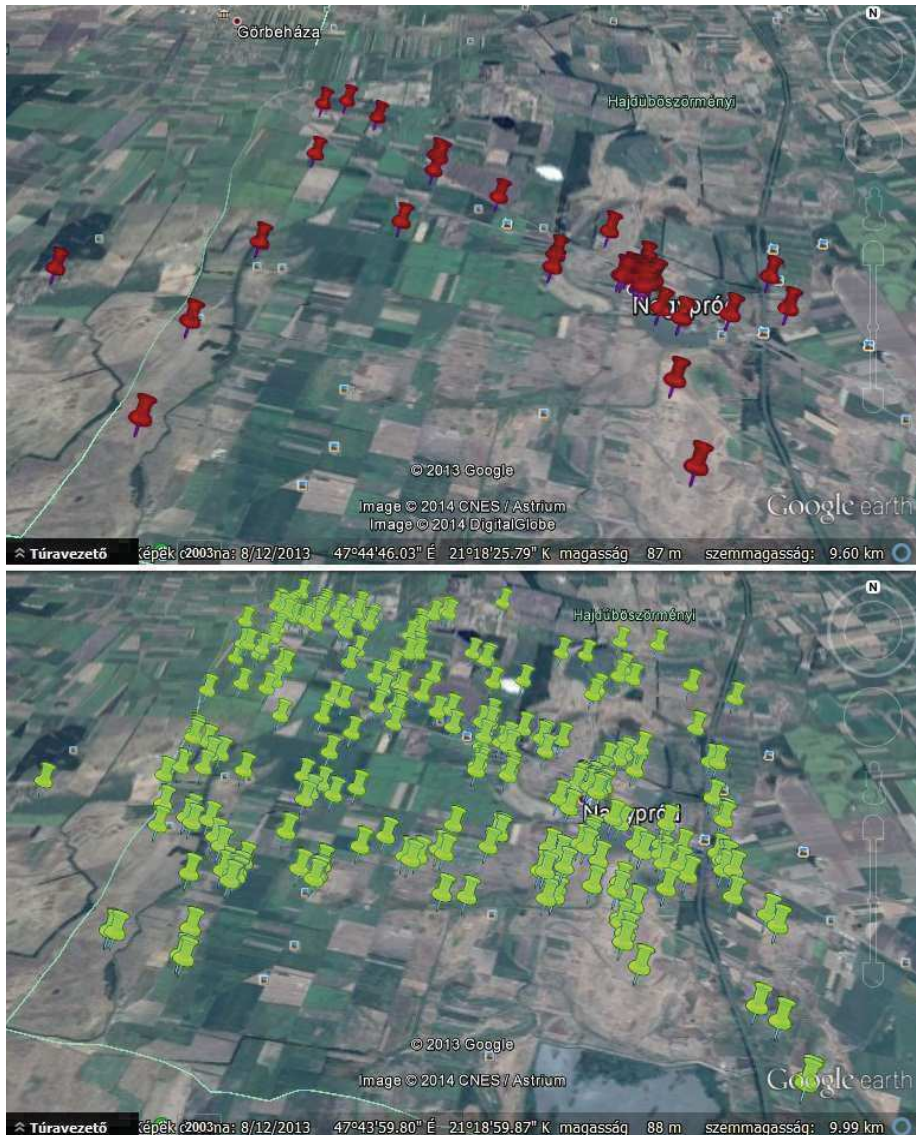
A legfiatalabb adatközlő Nagy Anna (11) és a legidősebb adatközlő, Kovács Istvánné Szakácsi Anna (87) névismerete kapcsán megfigyelhetjük, hogy míg a legidősebb adatközlő névismerete csaknem az egész területet lefedi, addig a legfiatalabbét néhány tucat név teszi ki csupán. Ez utóbbiak szórása a belterület felől a külterület irányába haladva ritkul. A fontosabb utak mentén fekvő helyek nevei ismertek a legfiatalabb adatközlő számára – ez a jelenség egyébként az első generációs csoport többi tagjánál is megfigyelhető.

2. ábra: A legfiatalabb adatközlő (fölül) és a legidősebb adatközlő (alul) egyéni névtérképe.

4.b. A legkevesebb nevet ismerő Nagy Anna (11) és a legtöbb nevet ismerő Molnár Dániel (81) névismeretének bemutatásakor a 2. ábrához hasonló képet kapunk.

Ehelyütt jegyzem meg, hogy a nyelvészeti szakirodalomban elterjedt nézetekkel ellentétben – miszerint egyetlen adatközlő sem ismeri a település teljes névanyagát – jómagam Molnár Dániel (81) személyében talákoztam olyan adatközlővel, akinek névismerete csaknem teljesen lefedi a névközösség névkincsét, amely ez esetben Pród település teljes névkincsével is azonos. Igaz, mint fentebb arról szó esett, Pród közigazgatási tekintetben nem önálló, és – ami ebben a vonatkozásban különösképpen fontos körülmény lehet – kis számú lakossága van csupán.

3. ábra: A legkevesebb- (fölül) és a legtöbb (alul) nevet ismerő adatközlő egyéni névtérképe.

4.c. Feltűnő, hogy meglehetősen kevés olyan nevet használnak a névközösség tagjai, amelyet mindenki ismer. Minden adatközlőm ismerte az alábbi neveket: *Áfész bolt*,

Bagota (falu), *Bagota* (legelő), *Bagota utca*, *Gátórház*, *Halastó*, *Hatöles út*, *Hortobágy*, *Iskola*, *Keleti-főcsatorna*, *Libatelep*, *Pród*, *Pródi-halastó*, *Pródi-halom*, *Rét*, *35-ös*, *35-ös út*. Ez mindössze 17 név, amely a teljes névkincsnek csupán a 4 %-át teszi ki. Ezek jórészt a fontosabb utak, külterületi lakott helyek, vizek nevei, tehát javarészt olyan nevek, amelyek nagyobb kiterjedésű helyet jelölnek és természetes névadással keletkeztek.

Feltűnő továbbá, hogy a belterületi neveket nem minden adatközlő ismeri. A 16 belterületi névből mindössze 4 olyan van, amit mindenki ismer: *Áfész bolt*, *Bagota utca* (a falu főutcája), *Hatöles út*, *Iskola*. Az első generációs csoport tagjai egyáltalán nem ismerik az átnevezett utcák korábbi neveit, míg a 4. generációs csoportba tartozók a hivatalos névadással keletkezett belterületi utcaneveket nem ismerik. Mindez azt jelzi, hogy a hivatalos névadással keletkezett nevek nem feltétlenül fontosak a nyelvhasználók számára. Ebből arra következtethetünk, hogy a helynévszociológiai szempont bevonása az alkalmazott helynévkutatásba, illetve a hivatalos névadásba ösztönző hatással lehet a névtervezésre is.

Az efféle vizsgálatok reményeim szerint egy új nyelvészeti kutatási terület, a helynév-szociológia terminológiájának és metodikájának megszilárdulásához vezethetnek. A helynév-szociológiai vizsgálatokat – az alkalmazott módszer finomításával is egybehangolva – érdemesnek tűnik további névközösségekre is kiterjeszteni.

HORVÁTH PÉTER

Néptánc dialektusok interdiszciplináris kutatásának szempontjai Hajdú és Bihar vármegyék térségében

Bevezetés

A néprajztudomány már a 19. század folyamán is törekedett arra, hogy a jellegzetes népcsoportokat – kultúrájuk felgyűjtése és tanulmányozása mellett – térségi, területi szempontok alapján is behatárolja. Ez a tendencia ekkor már a néptáncstudomány keretei között is részint megjelenhetett, ebben a korai időszakban azonban a szakemberek jellemzően még csak egyes falvak bizonyos táncait vizsgálták. Tehát maga a kutatás nem terjedhetett ki a települések komplex táncanyagának, illetve az azokhoz fűződő szokások és hagyományok kereteinek teljes körű tanulmányozására.

A 19. század végén és a 20. század első felében jellemzően az is megnehezítette a táncfolklorisztikai vizsgálatokat, hogy a technikai fejlődés rendszerint gyorsabban söpörte el bizonyos területeken a folklór még szervesen működő egységes kereteit, mintsem hogy a technika vívmányai – így a kevésbé korlátozott, illetve megfizethető hang- és képrögzítés – a szakemberek kezébe kerülhetek volna. A zenei gyűjtések tekintetében ezt az anomáliát jól kiküszöbölhették a kották, azonban a mozdulatok tér- és időbeli megjelenéseinek egyöntetű dokumentálását, tehát magát az egységes tánclejegyzést csak az 1920–30-as évek fordulóján vetette papírra a magyar származású Lábán Rudolf.

Az alkotó munkatársa A. Knust és tanítványai tovább is fejlesztették ezt a módszert, figyelembe véve bizonyos regionális és kulturális eltéréseket is, amelyek országonként és népcsoportonként jelentkezhetnek. Az egységes rögzítési módszer elterjedéséhez azonban időre volt szükség, így jellemzően a 20. század első felében – éppen akkor, amikor a felbomló folklórkeretek táncra vonatkozó szegmensei jobbra még felgyűjthetőek voltak – csak kevés gyűjtő ismerte ezt a pontos és egységes nemzetközi archiválási módszert.¹ Mindennek következtében ebben a korai időszakban a falvak tánckészletének összehasonlítására még nem volt elegendő a felgyűjtött anyag, így ekkor még a nagy-, közép- és kisrégiós besorolás alapvető meghatározása sem volt lehetséges. A néptánc dialektusok táji tagolódásának felvázolása így csak az intézményesült néptánc kutatás keretei között valósulhatott meg, jóval a második világháború után. A kiválasztott kutatópontokról azonban csak

¹<http://mek.oszk.hu/02100/02115/html/5-366.html> Magyar Néprajzi Lexikon: Táncírás, kinetográfia (a letöltés ideje: 2014. december 17.)

a hatvanas évekre gyűlt össze olyan mennyiségű, illetve minőségű film- és hangfelvétel – a gyűjtésekhez kapcsolódó interjúk és lejegyzések mellett –, amelyek a Kárpát-medence néptánc dialektusainak alapvető térségi lehatárolását lehetővé tették. Ebben a munkában pedig elvülhetetlen érdeme van Martin Györgynek, aki ezt az óriási feladatot magára vállalta.

A néptáncdialektusok alapvető meghatározásához többek között figyelembe vették az adott települések tágabb térségeinek tájféldrajzi jellegzetességeit, mindezek mellett azonban kiemelkedő jelentőséggel bírnak a tánchoz kapcsolódó megnevezések, maga a terminológia, az azokhoz fűződő tudáskészlet, a táncalkalmak és zenei anyagok, a motívumok, a táncok felépítése illetve szerkezete, a térbeli mozgások, az összefogódzási módok és az eszközök használati módjai is.²

Mindezek mellett azonban igencsak releváns az adott vidék történelmi és társadalmi determináltsága, illetve önmeghatározása is. Az ország folyamatosan változó, hol elszeparált, hol pedig egységesülő centrum és periféria térségei miatt ugyanis sajátos kulturális egyenlőtlenségek, s így egyszersmind fáziseltolódások alakultak ki az idők során, amelyek nyilvánvalóan részint tetten érhetők a Kárpát-medence néptánc- és népzenei kincsének eltérő, jellegzetes vonásaiban is, amelyekre erős befolyást gyakorolhatott mind a tánc, mind pedig a zenei divathullámok mellett az egyes térségekre olyannyira jellemző interetnikus együttélés is.³

A magyar táncudomány a Kárpát-medencei dialektusok tekintetében az eddig feldolgozott adatok alapján jellemzően erőteljes és kategorikus csoportosításokra törekszik, az egyes területek határait azonban igencsak nehéz precízen megrajzolni. Többek között ezzel a dilemmával szembesül a térkutatás az Alföld és Erdély átmeneti zónájában fekvő egykori Hajdú és Bihar vármegyék néptánc örökségének regionális jellegű kategorizálásakor is. A hagyományos osztályozási szemléletrendszerek mellett ugyanakkor segítséget nyújthat a táncgyűjtések települési színtereinek még alaposabb – részletes földrajzi, történelmi, társadalmi, változásainak – vizsgálata, továbbá a folyamatosan változó közigazgatási rendszerek, illetve a hajdanvolt kapcsolati hálózatok és a helyhez fűződő önazonosságtudat komplex interdiszciplináris tanulmányozása is, amely egyaránt elősegítheti a lokális, regionális, nemzeti és nemzetközi táncnyelv múltjának, jelenének és jövőalternatíváinak pontosabb megismerését is.

Átmeneti térségek Alföld és Erdély határán

Martin György a Kárpát-medencei néptánc dialektusok besorolásakor arra a következtetésre jutott, hogy azok jellemzően egybeeshetnek a már Bartók Béla által meghatározott négy nagyobb - Dunántúli, Felvidéki, Alföldi, és Erdélyi - népzenei

²MARTIN GYÖRGY: Magyar táncdialektusok. *A magyar nép és nemzetiségeinek táncagyományai*. Szerk.: FELFÖLDI LÁSZLÓ és PESOVÁR ERNŐ. Bp., 1997. 209–212.

³BARANYI BÉLA: Adalékok a határmentiség újraértelmezéséhez Magyarországon. *Deturope: Central European Journal of Tourism and Regional Development* 6. (2) pp, h. n. 2014. 26–45. és BARANYI BÉLA: *A határmentiség dimenziói Magyarországon*. Bp.–Pécs. 2007.

területtel. Később azonban a rendelkezésére álló információk alapján mégiscsak három nagyobb térséget különített el, s így a Nyugati, más néven Dunai, a Középső, avagy Tiszai, illetve, a Keleti, Erdélyi dialektusokat határolta el egymástól.⁴ Az általánosan elterjedt nagytáji hármastérségből számunkra jelenleg az utóbbi kettő az, amely kiemelkedő fontossággal bír, ha a néptánc kultúra szempontjából pontosabban meg szeretnénk határozni a régvolt Hajdú és Bihar vármegyék térségi behatárolását.

A szóban forgó területek kisebb táncdialektusokra is bonthatók. Varga Gyula – a Tiszántúl egyik kiemelkedő néprajzkutatója – Martin György munkásságát is alapul véve, a Hajdúságot (Hajdúhát) és a Hortobágyot a középső dialektus Felső-Tisza vidéki területéhez sorolta. Bihar vármegye egészét – így többek között a Berettyó-Körösök vidékétől a Bihari síkságon át, a Nagy- és Kis-Sárréten keresztül egészen az Érmellék és Körösök vidékéig – azonban már ugyanazon nagytérség Dél-Alföldi, vagy más néven Alsó-Tisza vidéki zónájához osztotta.⁵ Martin György munkájában Bihar vármegye egészét úgyszintén a Középső nagyrégió Alsó-Tisza vidéki térségéhez, más néven a Dél-Alföldhöz sorolta, ennek azonban már szembe tünően ellentmond az, hogy ugyanabban a tanulmányában a Felső-Tisza vidéknél is megemlítette Bihar egyes részeit a Hajdúság és Hortobágy mellett, mivel a Sárrét környékét már egyfajta kulturális átmeneti zónaként jelölte meg. Egy másik művében pedig, amely az erdélyi körtáncokkal foglalkozik Bihar is fel van tüntetve egy adattal.⁶

Az utóbbi szempontrendszerek valószínűleg már pontosabbnak tekinthetők, mindazonáltal az adott térségre vonatkozatható népzenei és táncadatok még napjainkban is meglehetősen hiányosak, mivel a hajdan összegyűjtött információk Magyarország és Románia különböző közgyűjteményeibe kerültek. Némelyik hangzóanyag még napjainkban sincs lejegyezve, illetve digitalizálva, egyes táncfilmek pedig sajnálatos módon elkallódtak az idők során, ezáltal is megnehezítve azok összehasonlítását, s így magát a pontosabb térségi behatárolást is.⁷ Béres András családjával 1973–74 között Nagybárodon mintegy

⁴VARGA GYULA: A néptáncok. *Néprajz egyetemi hallgatóknak* 8. (Oktatási segédanyag. Könyvtárútitási forgalomba nem került.) Szerk.: UJVÁRY ZOLTÁN. Debrecen, 1990. 50.

⁵VARGA: i. m., 56–57.

⁶(MARTIN: i. m., 233–251.); PÁVAI ISTVÁN: Erdély a magyar néprajz-, népzene- és a néptánc kutatás tájzsemléletében. *Zenatudományi Dolgozatok 2004-2005*. Bp., MTA Zenatudományi Intézet, 2006. 193–216; MARTIN GYÖRGY: *A magyar körtánc és európai rokonsága*. Bp., 1979.

⁷(PÁVAI: i. m., 193–216.); FARAGÓ JÓZSEF–JAGAMAS JÁNOS: *Moldvai csángó népdalok és népballadák*. Bukarest. 1954. 49–50; JAGAMAS JÁNOS: „Beiträge zur Dialektfrage der ungarischen Volksmusik in Rumänien”. In: *Studia memoriae Bélae Bartók sacra*. Bp., 1956. 469–501; JAGAMAS JÁNOS: „Beiträge zur Dialektfrage der ungarischen Volksmusik in Rumänien.” In: *Studia memoriae Bélae Bartók sacra*. Editio secunda. Bp., 1957. 459–491; JAGAMAS JÁNOS: „Adatok a romániai magyar népzenei dialektusok kérdéséhez”. *Zenatudományi Írások*. 1977. 25–51; JAGAMAS JÁNOS–FARAGÓ JÓZSEF: *Romániai magyar népdalok*. Bukarest, 1974, 356–358. ALMÁSI ISTVÁN: „Jagamas János zenatudományi és pedagógiai művei”. *A népzene*

300 méternyi 8 mm-es filmanyagot rögzített. A kutatás kiterjedt a helyi viseletmintákra is, melyekről jó pár rajz maradt ránk, a táncfolyamatok és viseletek alaposabb rögzítéséhez azonban színes diákat és fekete-fehér fotókat is felhasználtak. A helyi adatközlő Venter Mihály és felesége volt. A felvételeken sălăjan (szilágysági), luncan (hosszú, nyújtott lépés), mănintelul vagy más néven marintel (kezes, vagy marosmenti), ardelanu (erdélyi), polca (polka), pe picior (pepicsor, lábon vagy aprózó) illetve csárdás látható a fennmaradt források alapján. Ezen gyűjtés alapján valósulhatott meg a későbbiekben a koreográfus

mikrokozmoszában. Tanulmányok. Szerk.: JAGAMAS JÁNOS: Sajtó alá rendezte, az utószót írta és a függelékét összeállította ALMÁSI ISTVÁN. Bukarest, 1984. 235–236.

CONTANTIN COSTEA Biharban, a Sebes-Körös völgyben két faluban végzett táncgyűjtést, amelynek során filmfelvételeket is készített. Krajnikfalván (Josani) (A település 1902-ben még az Élesdi járáshoz tartozott) 1965 májusában valószínűleg két-két folyamat sălăjanul-t és luncanul-t illetve egy-egy manintelul-t, és ardeleana-t, (Film nr. 72 Arhiva I. E. F.) rögzített. A sălăjanul, luncanul és a mănintelul esetében egy vegyes csoportot jelölt meg adatközlőként a gyűjtő, míg az ardeleana folyamatát Petru Domocoș és Ileana Domocoș táncolta. Constantin Costea Nagybárodon (Borod) (A település 1902-ben még a Élesdi járáshoz tartozott) 1965 májusában sălăjanul-t (Film nr. 72 Arhiva I. E. F.), luncanul-t, mănintelul-t és ardeleanul-t (Film nr. 73 Arhiva I. E. F.), vett fel. A sălăjanul, mănintelul és ardeleanul adatközlője Mihai Venter és Victoria Venter volt, míg a luncanul-t egy vegyes csoport táncolta. A felvételek valószínűleg nem a településen, hanem Băródsomoson (Cornitel) készülhettek. A kutató Bihar vármegye Fekete-Körös völgyi térségében négy település táncanyagát vette filmre. Belényesörvényesen (Urvis) (A település 1902-ben még a Belényesi járáshoz tartozott), 1965 májusában ardeleana-t (Film nr. 74 a., d. Arhiva I. E. F.), polkát (Film nr. 74 b., e. Arhiva I. E. F.) és mănintelul-t (Film nr. 74 f. Arhiva I. E. F.) rögzített. Az ardeleana első felvételnél ismét egy vegyes csoport van megjelölve adatközlőként, míg a második esetben a folyamatokat Teodor Masuena és Samica Vesa táncolta. Az első polka informátoraiként ismét egy vegyes csoport lett feltüntetve, míg a második esetben Teodor Haidu és Florea Lobonț volt az adatközlő. A mănintelul-t Vasile Cadar és Maria Cadar járta. Petrószon (Pietroasa) (A település 1902-ben még a Belényesi járáshoz tartozott, de közel feküdt a Vaskóhi járás határához), 1965 májusában roata-t (Film nr. 77 b., g. Arhiva I. E. F.), susul-t (Film nr. 77 d. Arhiva I. E. F.) és polkát (Film nr. 77 f. Arhiva I. E. F.) rögzített a gyűjtő. Adatközlőként ebben az esetben is egy vegyes csoport lett megjelölve. 1966 áprilisában Szohodol-Lázári (Lazuri) (A település 1902-ben még a Belényesi járáshoz tartozott), susul-t (Film nr. 99 c. Arhiva I. E. F.) és polkát (Film nr. 99 b. Arhiva I. E. F.) rögzítették. Ezeket a táncokat is egy vegyes csoport járta, a felvétel azonban valószínűleg nem a faluban, hanem Nagyváradon készülhetett. Rényben (Rieni) (A település 1902-ben még a Vaskóhi járáshoz tartozott), 1966 májusában a helyi susul-ról (Film nr. 96 a. Arhiva I. E. F.), polkáról (Film nr. 96 b. Arhiva I. E. F.), manintelul-ról (Film nr. 96 d. Arhiva I. E. F.) készült felvétel. Az adatközlőként ebben az esetben is egy vegyes csoport van megjelölve. Lásd bővebben CONTANTIN COSTEA: *Folclor coregrafic Bihor I-II*. Casa creației populare a județului Bihor. Partea muziclă: IOSIF HERTEA. Coperta și schițele: TEODOR DAN. Cartografia: GHEORGE GAMAN. Redactor responsabil: LUCZAI CAROL. Tiparul executat sub comanda nr 46, la Intreprinderea Poligrafică "Crisana" Oradea, str. Moscovei nr. 5. 1968. I. (Krajnikfalva: 62; 121; 152; 223; 273; 295); (Nagybárod: 317; 375; 405; 427); 1968. II. (Belényesörvényes: 223; 249; 325; 363; 409); (Petrósz: 42; 71; 94; 112); (Szohodol-Lázur: 131; 154); (Rény: 170; 183; 195).

Nagybárodai táncok, és Kerecsi leánytáncok című alkotása is. Az archív filmanyag hollétéről jelenleg nem rendelkezünk kellő információval, a koreográfiákról azonban több felvétel is készült az idők során.⁸ Varga Gyula korai gyűjtéseiről árulkodik egy a Zenetudományi Intézetben őrzött kézirat, amelyben utalást találunk arra, hogy a kutató 1949-51 között más Borsod-Abaúj-Zempléni és Szabolcs Szatmár megyei táncfilmek mellett Hajdú és Bihar térségében is készített felvételeket, amely a következő településeket érintette: Debrecen, Hajdúhadház, Hosszúpályi, Nagyléta, Püspökladány, Tiszacsege és Vértes esetében 9 mm-es filmtekercseken cigánytáncokat rögzített a gyűjtő, amelyekhez táncleírás és fotódokumentáció is tartozott. 1949–1953 között pedig Hajdúnánáson és Nádudvaron készített tánclejegyzést illetve fotókat, a helyi csárdásról és verbunkról, míg Méhkeréken 1951–1952 között román táncokat, (măniștelul, ardeleana vagy ardelanu, duba, chimpinescu, bătuta, alunelu, căluser, turca, *pennficionel*?) rögzített. Szülőfalujában, Kismarján 1950-ben a helyi csárdásról és verbunkról gyűjtött anyagokat, míg 1953-ban kondás-, és cigánytáncokat dokumentált. Mindkét esetben 9 mm-es filmszalagot használt, illetve táncleírásokat és fotódokumentációkat is mellékelte a mozgóképekhez.⁹ Az 1960–70-es évek óta azonban újabb tudományos eredmények is napvilágot láttak, amelyek részint revidálhatják, illetve pontosíthatják a néptáncok területi tagolódását, a későbbiekben talán kiegészítve mindezeket a közgyűjteményekben őrzött adatok – filmek, fotográfiák, és lejegyzések – összegyűjtésével, illetve elemzésével.

Legutóbb éppen Borsos Balázs vállalta magára azt az óriási feladatot, hogy a Magyar Néprajzi Atlaszok igencsak sokrétű adatainak számítógépes feldolgozása alapján pontosabban megrajzolja a Kárpát-medence népi kultúrájának nagy-, közép- és kistérségi besorolását. Maguk a tényanyagok meglehetősen szerteágazók – még a bizonyos helyszínek hiányos információi mellett is – azonban a kirajzolódó kulturális régiók részint talán a néptáncra és a népzeneire is vonatkoztathatók.¹⁰ A Magyar Néprajzi Atlaszok vizsgálatai során többek között fény derült arra, hogy az Alföld térsége és Erdély között fekszik egy Átmeneti kulturális nagyrégió, amelynek választóvonalala észak-déli irányban éppen a hajdani Bihar vármegye térségén húzódik keresztül, de részint még érinti magát a Hajdúsági kulturális zónát is. Az alföld keleti határvidékének centrumában pedig az Alsó-Tisza-vidéktől északra

⁸Lásd bővebben BÉRES ANDRÁS: A Nagybárodai táncok forrásértéke. *Táncstudományi Tanulmányok*. Szerk.: MAÁCS LÁSZLÓ. Bp., 1992. 117–121.

⁹Ezeknek az anyagoknak a hollétéről azonban jelenleg nem rendelkezek információkkal. Feltételezhető, hogy maga a fennmaradt dokumentum sem teljes, mivel a települések sorszámozott felsorolásánál hiányzik a 9, 11-17, 19-es szám. A jegyzék esetleg a filmszalagokat is jelölheti, mivel ugyanazon szám alatt néha több község is szerepel. Lásd bővebben: *Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézet (a továbbiakban ZTI). Kéziratár Akt. 402.*

¹⁰BORSOS BALÁZS: *A magyar népi kultúra régiói I. Dunántúl, Kisalföld, Alföld*. Bp., 2011. 25., 28., 56.; MAGYAR ZOLTÁN: *A magyar népi kultúra régiói II. Felföld, Erdély, Moldva*. Bp., 2011.; illetve BORSOS BALÁZS: *A magyar népi kultúra regionális struktúrája I-II. A Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása alapján*. Bp., 2011.

kirajzolódott egy Közép-Tiszántúli kulturális középrégió, amelyhez részint hozzákapcsolható maga a Hajdúság, de Bihar vármegye síkvidéki térsége is.

Az Átmeneti nagyrégió érdekes módon már az északkeleti Alföld térségét is felöleli, alkotóelemei pedig a következők: a Nyírség és tágabb környezete (Nyugati középrégió), a Felső-Tisza-vidék (Északi középrégió), illetve maga az Alföld keleti peremvidéke a Partiummal egyetemben (Keleti középrégió), amelynek szerves részét képezi Bihar vármegye hegyvidéki térsége és maga a Szilágyság is. A Felső-Tisza-vidék és a Nyírség Átmeneti nagyrégióhoz sorolását a néprajzi vizsgálatokon túlmenően többek között a hagyományos népi tájszemlélet is alátámaszthatja, hiszen a Szamos és Tisza között élők önmagukat már nem tekintették alföldi embereknek, szerintük az ugyanis csak a Nyírsegen túl veszi kezdetét.¹¹

Interdiszciplináris megközelítésben annyi bizonyosan tetten érhető, hogy maga a régvolt Hajdú kerület és tágabb térsége déli irányában már jóval ritkább településszerkezettel rendelkezik, és a hortobágyi pusztaság nagyállattartó alföldi életmódja sem feleltethető meg teljes mértékben Nyírség és Szatmár kultúrájával. Ezek az életvitelt befolyásoló mechanizmusok pedig részint hatással voltak az egyes nagy-, közép- és kistrégiók lakosságára, identitásképekre talán éppen úgy, mint akár tánckultúrájukra. Valószínűleg többek között éppen ezért sem tekinthető véletlennek, hogy nemcsak a táj, és önazonosságtudat szempontjából különböztethető meg a Nyírség és Szatmár a Hortobágytól, Hajdúságtól, vagy éppenséggel Bihartól, hanem minden bizonnyal részint a néptáncok szempontjából is.¹²

Borsos Balázs munkája nyomán fény derült arra is, hogy az adott térségben számos kistrégió található, azok azonban éppen úgy, mint a közép- és nagyrégiós besorolás esetén kulturális értelemben részint fedik egymást, ennek következtében pedig számos átmeneti zónával számolhatunk, amelynek során egyes falvak esetében többpólusú identitásképe is kialakulhatott az idők során. Mindennek következtében tehát, amíg nem végezzük el a települések néptáncra és a népzeneire vonatkozatható archív anyagainak összegyűjtését és elemzését, kiegészítve mindezt a falvak hajdani házasságkötésekre vonatkozatható anyakönyvi adatainak feldolgozásával¹³ – amelyek egyszersem fényt deríthetnének a régvolt, azonban valószínűleg még részint napjainkban is kitapintható kapcsolati hálózatokra –, képtelenek leszünk pontosabban meghatározni, hogy a kutatott térségek mezsgyezőnájában fekvő települések mely kulturális kis- vagy középrégióba is sorolhatók valójában.

A kérdéskör mélyebb vizsgálatát a továbbiakban elősegíthetné egy kérdőíves felmérés is, amely talán pontosabb képet rajzolna ki a falvak lokális, regionális szemléletéről. Feltétlenül meg kell jegyeznünk azonban, hogy napjaink

¹¹BORSOS: *A magyar népi kultúra régiói I.* 198., 265–367.

¹²A néptánc-terminológia legalábbis markánsan megkülönbözteti egymástól a nyírsegi vagy a szatmári táncokat.

¹³Ugyanakkor tekintetbe kell venni, hogy az anyakönyvbe bejegyzett adatok alapján nem állapítható meg teljes biztonsággal, hogy a házasulandó fél házasságkötéskori lakhelye a születési helye is egyben.

önazonosságtudatra vonatkozó információi már nem feltétlenül esnek pontosan egybe a múlt századi, vagy az azt megelőző korszak identitásképeivel, így ennek következtében számos történelmi és közigazgatási kapcsolódási pontot is figyelembe kell vennünk, hogy a néptáncokra vonatkoztatva kiségiós szempontból pontosabb kijelentéseket tegyünk. Itt szükséges megjegyezni, hogy egy igencsak erős interetnikus, magyar-román kulturális egymásra hatással is számolnunk kell Bihar vármegye területén, így tehát a felmerült térségi dilemmákra – mindezt pedig a néptánc kultúrához kapcsolva – kizárólagosan a Magyar Néprajzi Atlaszokból nem kaphatunk átfogó választ, hiszen ezek az adatok jellemzően éppen a más nemzetekre vonatkoztatva nem szolgáltatathatnak elegendő információt.

A kutatott térségben mindezekon túlmenően azonban esetleg számos kérdésre választ kaphatunk és talán pontosíthatjuk is a néptáncra vonatkozatható regionális ismereteinket, ha megpróbáljuk összevetni a már meglévő tudásunkat a Borsos Balázs által elvégzett – számos egyéb információt is feldolgozó – Néprajzi Atlaszok számítógépes elemzésével. A későbbiekben mindezt kiegészítve más egyéb, interdiszciplináris kutatási lehetőségekkel is, talán újabb dilemmákat is felvethetünk az adott tárgykörhöz fűzhető reménybeli válaszok és nyitott kérdések mellett.

Történelmi és kulturális determináltság, az Alföld keleti térségének centrumában

Mivel a „hajdú tudat” jelenléte a kutatott régió északi térségében kulturális szempontból mind a mai napig igen meghatározó, éppen ezért történelmük rövid bemutatása megkerülhetetlen. Debrecen térségében már a 16–17. század környékén megjelentek azok az erősen heterogénnek tekinthető népelemek, amelyek a török hódoltság területéről érkeztek. Ezek az emberek a korai időkben jellemzően marhahajtással keresték kenyerüket, később azonban nemesi privilégiumokkal rendelkező katonai renddé formálódtak és ennek fejében mentesültek a földesúri terhektől. Körükben jellemzően a későbbiek során sem vált meghatározóvá az etnikai származás és hovatartozás kérdése, bár az is igaz, hogy eredetüket tekintve sohasem voltak egységesek, és a nemzeti érzések erősebb, meghatározó fellángolása is csak a 19. századra datálható. Letelepítésük főként Bocskai István nevéhez köthető, aki saját területein biztosított szállást számukra, ugyanakkor még Báthori Gábor fejedelemségének idején is nagy adományokban részesültek, többek között Bihar vármegye vidékein is.¹⁴

Felmerülhet bennünk a kérdés, a hajdúk miért éppen ebben a régióban találtak otthonra? Ennek számos oka lehetett. Egyfelől az 1600-as években a török betörések miatt, számos falu lakossága megcsappant, az itt élők többsége elmenekült, vagy meghalt. Sok település szinte teljes egészében megsemmisült, így nagy földterületek váltak parlagon heverő pusztasággá. Másfelől a katonai szolgálattal tartozó hajdúk ütöképes védőzónát képezhettek mind a török betörések, mind pedig a császári

¹⁴http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/Berettyoujfalu/pages/009_berettyoujfalu_hajduk.htm SZENDREY ISTVÁN: *A bihari – berettyóújfalusi Hajdúk*. (a letöltés ideje: 2014. december 17.)

seregek ellen az épségben maradt Debrecen, illetve a környező aprófalvas nyírségi, érmelléki és sárréti alföldi helységek között, egy ideig megvédve ezáltal Nagyváradot, Erdély kapuját is.¹⁵

Még a 18. században is jóval nagyobb környéket öleltek fel, mint a régvolt Hajdú kerület, vagy a későbbiekben részint abból kialakított, jobbára szabolcsi településekkel „bővített” vármegye. Elmondható azonban az is, hogy már a korai időkben sem lehetett kiterjedt, egységes övezetről beszélni, mivel többször előfordult, hogy a nagy számban újonnan letelepített, közös kiváltságokkal rendelkező, már amúgy is heterogén félkatonai szervezet csak részbirtokokra tett szert egyes falvakban. Az is megesett, hogy a tisztek saját vegyes lakosságú településükön a már meglévő magán javaikra szereztek kiváltságokat, illetve a kapitányok is sok esetben olyan falvakat kaptak adományul vitézségükért, ahol részint, vagy teljes egészében privilégiumokkal nem rendelkező jobbágyok éltek.¹⁶

A Habsburg uralkodóház ezeket a kiváltságokat azonban nem ismerte el, és csak hosszas pereskedések és birtokcserék által sikerült 6 településnek - Hajdúböszörménynek, Hajdúnánásnak, Hajdúdorognak, Hajdúhadháznak, Vámospércsnek és a Debrecenhez tartozó hortobágyi puszták miatt némiképp különálló Hajdúszoboszlónak – megőriznie privilegítását, amelyek együtt, 1790-től külön hajdú kerületet alkottak.¹⁷ Így a zömében kis hajdú településekkel tarkított bihari térségekben értelemszerűen nem, vagy csak nagyon nehezen alakulhatott ki tartós, egységes identitás, nem úgy, mint a későbbi nagy, vagy más néven öreg hajdúvárosok esetében. A szóban forgó csoport jelenléte azonban a Berettyótól északra fekvő „Bihar-alföldi” települések történetében sem elhanyagolható. Jól tükrözik mindezt a térségi vizsgálatok és a Néprajzi Atlaszok alapján felvázolt kistérségi besorolások is.

A Berettyó mentétől északra elterülő falvak esetében voltaképpen – amely térség Debrecen vonzáskörzetének is tekinthető – részint még tetten érhető a hajdúsági jelleg. Bár azt is meg kell említeni, hogy az 1870-es években – tehát éppen akkor, amikor a népi kultúra és azon belül a népzene és néptánc is az utolsó nagy virágkorát élte – Kaba, Hosszúpályi vagy a bizonyítottan egykori kis hajdú települések, úgymint Mikepércs, Derecske, Berettyóújfalu stb. jellemzően még – vagy már megint – bihari identitással bírtak, amely talán nem elhanyagolható a táncanyagok térségi behatárolásának esetében sem.¹⁸

¹⁵MENDÖL TIBOR: Bihar vármegye földrajza. *Bihar vármegye*. Szerk.: NADÁNYI ZOLTÁN. Bp., 1938. 40–41.

¹⁶SZENDREY ISTVÁN: *Hajdúszabadságlevelek*. Debrecen, 1971. 7.

¹⁷BORSOS: *A magyar népi kultúra régiói I.* 292–293.

¹⁸BÉRES CSABA–SÜLI-ZAKAR ISTVÁN: *Bihar. Térbeli hátrányok-társadalmi problémák*. Debrecen-Berettyóújfalu, 1990. 20. Biharról lásd bővebben BALCSÓK ISTVÁN: A Bihari térség általános bemutatása. *Magyarország kistérségei 8/1. Hajdú-Bihar megye. Bihari térség*. Főszerk.: BARANYI BÉLA. Bp., 2002. 11–25.

1. ábra. Bihar vármegye kulturális kistérségei a Magyar Néprajzi Atlaszok tükrében Borsos Balázs 2011-ben megjelent műve alapján.¹⁹

Az Alföld területén északról dél felé haladva terül el: 1. A Dél-Nyírség (sötétzöld vonallal jelölve), amely már az Átmeneti nagyrégió Nyugati középrégiójának a része. 2. Debrecen és vonzáskörzete (piros vonallal jelölve). 3. A Hajdúság (világoskék vonallal jelölve). 4. A Sárrét mente (sárga vonallal jelölve). 5. A Körösök alföldi szakasza (világoszöld vonallal jelölve). 6. A Kölesér vagy más néven Bihari Mezőség (sötétkék vonallal jelölve). Bihar vármegye keleti térségében (Átmeneti nagyrégió Keleti középrégiója, Partium) fekszik északról dél felé haladva: 7. Az Érmellék és Berettyó mente (sötétkék vonallal jelölve). 8. A Sebes-Körös völgyében a Bihari Hegyköz és Rézalja (világoszöld vonallal jelölve). 9. A Sebes-Körös völgyében a Báródság (piros vonallal jelölve). 10. A Fekete Körös völgye (világoskék vonallal jelölve).

¹⁹ Az alaptérkép elérhetősége: http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/kepek/big_varmpic_Biharterk.jpg (a letöltés ideje: 2014. november 26.) A feltüntetett hipotetikus határvonalak rajza saját szerkesztés BORSOS BALÁZS és MAGYAR ZOLTÁN: A magyar népi kultúra régiói I-II. térképei alapján. A könyvben szereplő térképmelléleteket NAGY BÉLA készítette.

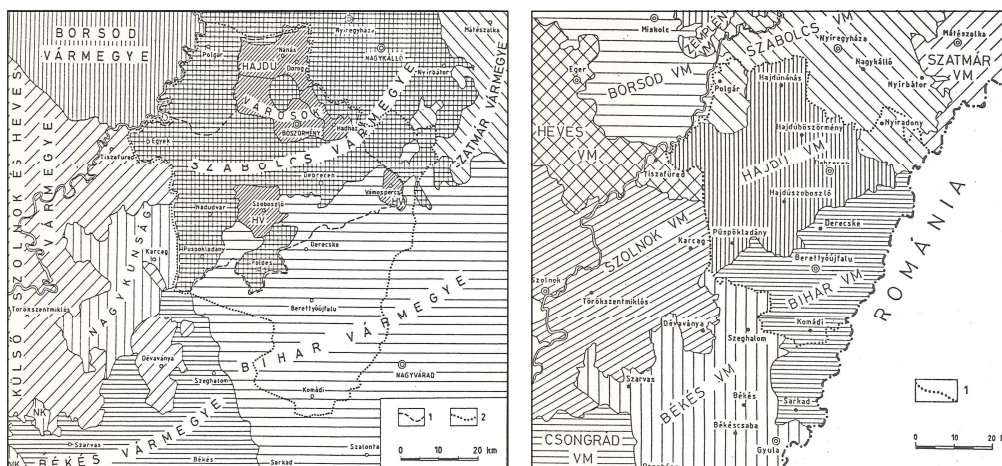
Igaz, hogy a táncfilmek összehasonlítása nélkül igencsak nehézkes megmondani, hogy milyen jelleget is hordozott magában a térség hajdani mozgáskultúrája, azonban már az is erősen kérdéses, hogy egyáltalán elegendőnek tekinthető-e az a törekvés, hogy csak és kizárólag a táncanyagokra, és nem interdiszciplináris kutatási módszerekre építve kijelentsük, hogy melyik település mely közép- vagy kistérségi térséghez sorolható.²⁰ Másképpen megközelítve a táncokra vonatkoztatható jelenlegi regionális ismereteinket Bihari, Hajdúsági, Felső-, vagy Alsó Tisza vidéki, esetleg Erdélyi, netán Középső dialektushoz sorolhatók, vagy bizonyos esetekben amolyan Átmeneti jellegűek-e.

Bihar vármegye északnyugati, vagy ha úgy tetszik Hajdú vármegye keleti mezsgyéjén tehát meglehetősen nehéz pontos kijelentéseket tenni. Mindazonáltal Mikepércs, Derecske, Kaba, Földes és Berettyóújfalu vonalában kitapintható egyfajta átmeneti zóna, ahol az 1870-es évek környékén jobbra a bihari önazonosságtudat élt. Alaposabb vizsgálódás után egyébként valószínűleg hasonló regionális problémákat vethetünk fel Hajdú vármegye déli térségében is. Ez részint talán annak is betudható, hogy maga a vármegye igencsak kései eredetű, hiszen csak 1876-ban alakították ki magából a Hajdú kerületből, összevonva azt egyéb bihari és szabolcsi településekkel.

A szóban forgó közigazgatási egység déli zónájában, így Balmazújváros, Nádudvar és Püspökladány vonalában az 1870-es évek környékén még meghatározó volt a hajdani dél-szabolcsi identitás, amely újfent egyfajta értelmezési dilemmát vet fel a népi kultúra, és azon belül a néptánc dialektusok kis-, illetve mikro régiós besorolásának szempontjából.²¹ Nádudvar, Balmazújváros és Püspökladány térsége tehát, bár részint el volt rekesztve a többi szabolcsi településtől, mégsem kapcsolódott szervesen a régvolt Hajdú kerülethez, illetve teljes mértékben – részint Balmazújváros kivételével – már Debrecen külső területéhez sem.

²⁰FÜGEDI JÁNOS–VARGA SÁNDOR: *Régi tánc kultúra egy baranyai faluban. Főszerk.: PESOVÁR ERNŐ. Sorozatszerk.: FELFÖLDI LÁSZLÓ és FÜGEDI JÁNOS.* Bp., 2014. 131–132.

²¹Az észak-bihari térségben számos régvolt kis-hajdú község sorakozik. Elég ha csak Hajdúbagosa, Mikepércsre, Berettyóújfalura vagy Derecskére gondolunk, amelyek közül utóbbi kettő egészen a jobbágyfelszabadításig, tehát 1848-ig küzdött az elvesztett hajdú kiváltságokért. Többek között ez is mutatja, hogy ebben az átmeneti zónában – legalábbis Derecske és Berettyóújfalu esetében szinte biztosan –, nem lehetett stabil, egypólusú az identitáskép.

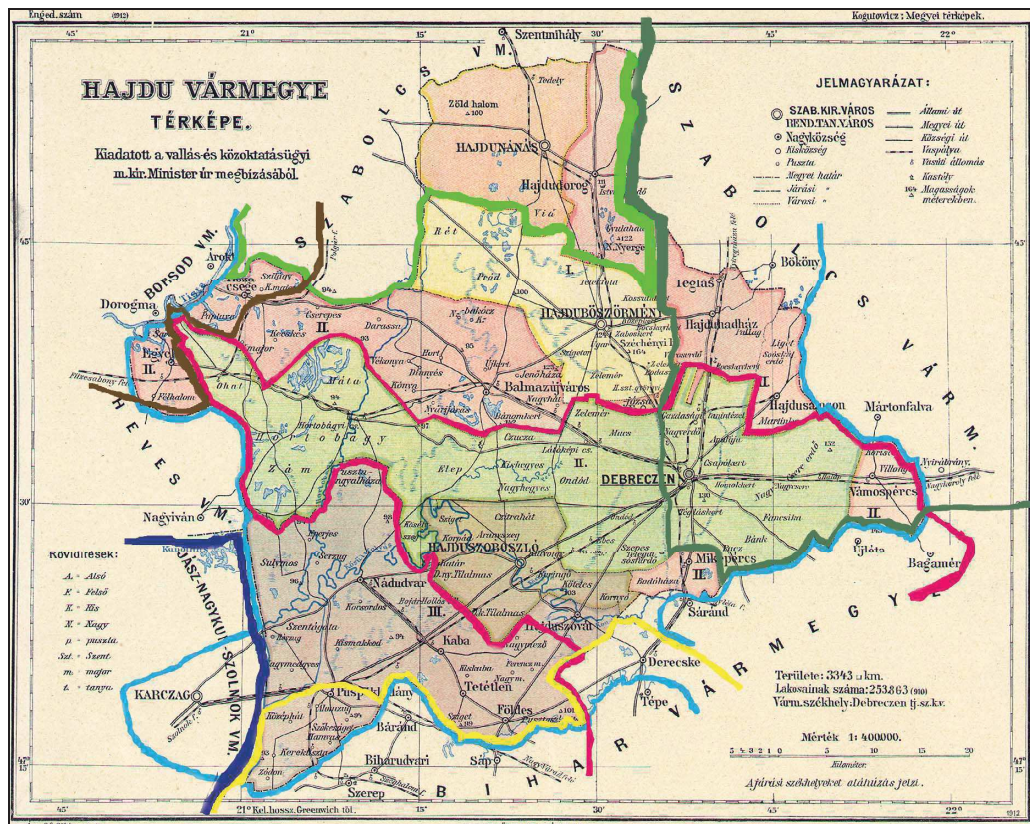
2. ábra: A Tiszántúl középső részének közigazgatási térképe Hajdú vármegye 1876-os kialakítása előtt és után.²²

A szóban forgó három község közül is csak Püspökladánynak lehetett valamelyest erősebb kapcsolata a Sárréttel.²³ Ezek a községek a 19. században – bár kulturális tekintetben számos ponton a Hajdú kerülethez és Debrecenhez is kötődhetnek – mégis kimutathatóan szabolcsi identitással bírtak. Ez a megyei önazonosságtudat azonban már az elmúlt nagyjából 140 év során erőteljesen megkopott, sőt nagyjából feledésbe is merült.²⁴ Ennek következtében pedig a zömében közigazgatási átalakítások által okozott – a kulturális kötődések hálózatát is befolyásoló – hovatartozási űr ebben a térségben egyfajta stabilabbnak tekinthető Hortobágyi – illetve Püspökladány esetében részint inkább a Sárrét felé – táji mentalitással tölthető fel, amely azért valószínűsíthetően már a hajdani rendszerekhez kapcsolható szabolcsi identitáskonstrukció mellett is létezhetett.

²²BÉRES-SÜLI-ZAKAR: i. m., 21; 23. A térképek GÖRÖG DEMETER: Magyar Atlasz azaz a magyar-, horvát- és tótországi megyék és szabad kerületek földképei. Pest., 1860. műve alapján készült.

²³BAKÓ ENDRE: Püspökladány, három tájegység találkozásánál. *Magyarország kistérségei 8/4. Hajdú-Bihar megye. Sárrét.* Főszerk.: CSISZÉR ZOLTÁN, GYALUS MÁRTA, KÁRAI LAJOS. Bp., 1999. 38–50.

²⁴BÉRES-SÜLI-ZAKAR: i. m., 20.

3. ábra. Hajdú vármegye kulturális kiszélekkéi a Magyar Néprajzi Atlaszok tükrében Borsos Balázs 2011-ben megjelent műve alapján.²⁵

Északról dél felé haladva terül el: 1. Borsod-hevesi Tisza mente (barna vonallal jelölve). 2. A Nyíri-Mezőség és Taktaköz (világoszöld vonallal jelölve) 2. Dél-Nyírség (sötétzöld vonallal jelölve). A 2-3 számmal jelzett terület már az Átmeneti nagyrégió Nyugati középrégiójának részét is képezi. 3. Debrecen és vonzáskörzete (piros vonallal jelölve). 4. A Sárrét mente (sárga vonallal jelölve). 5. A Hajdúság (világoskék vonallal jelölve). 6. Nagyunság (sötétkék vonallal jelölve).

Felmerülhet tehát bennünk a kérdés, hogy ezek után mit tekintünk Átmeneti, Hajdúsági, Bihari, Hortobágyi, vagy ha nagyon sarkítani akarnánk esetleg „Alsószabolcsi” táncoknak? Az a Hortobágyi, amely térség hajdanán nagyobb részt éppen Szabolcs vármegyéhez illetve Debrecen vonzáskörzetéhez tartozott, és részint régebbi stílusú táncrétegeket őrzött meg talán éppen a fegyveres hajdútáncokból is? De hát a Hortobágyon is ismerték az új stílusú táncokat, nem mind archaikus motívumelem, ami rögzítésre került és ránk maradt. Vagy azt tekintjük

²⁵Az alaptérkép elérhetősége: <http://64varmegye.szalaykonyvek.hu/terkepek/hajdu.jpg> (a letöltés ideje: 2014. december 17.) A feltüntetett hipotetikus határvonalak rajza saját szerkesztés. BORSOS BALÁZS: *A magyar népi kultúra régiói I.* térképei alapján. A könyvben szereplő térképmellékleteket NAGY BÉLA készítette.

Hortobágyinak, amely települések napjainkban - és részint némi nem elhanyagolható szabolcsi jelleggel is kiegészülve -, vagy talán már régebben is annak vallják, illetve vallották magukat, hiszen ez sem elhanyagolható szempont? Vagy kizárólag a stabilabb közigazgatási determináltságot vegyük figyelembe? Ennek következtében pedig csak azt tekintjük hajdúságinak, amely táncre vonatkozatható adatok a Hajdú kerületen belül maradhattak fent, hiszen hosszabb távon a stabilabb hajdúsági identitás – amelybe azonban előszeretettel kapaszkodunk, ha táncainkról beszélünk – dominánsan csak ebben a kerületben maradhatott fent...

Több szempontból erős átmeneti zónának tekinthető a meghatározó önazonosságtudattal rendelkező Hajdú kerület északi peremterülete is, mivel Hajdúhadház és Vámospércs részint már a sűrűbb településhálózattal rendelkező Dél-Nyírséggel is összefüggésbe hozható, éppen úgy, ahogyan Hajdúnánás és Hajdúdorog, a Nyíri-Mezőség déli részével, amelyek azonban a Magyar Néprajzi Atlaszok számítógépes elemzései alapján már mind a kulturálisan lehatárolt Északkelet-alföldi Átmeneti nagyrégió Nyugati középrégiójával, így tehát a Nyírséggel és annak tágabb környezetével is rokoníthatók.

Ezt a meglévő kapcsolatot talán mi sem bizonyítja jobban, mint az a tény, hogy a stabil önazonosságtudattal rendelkező Hajdúdorog már jellegzetes görög katolikus többséggel bíró község. Ebben a térségben található még a régi kis hajdú település Polgár is, amely három kistrégió metszéspontjában – a Hajdúság, a Nyíri-Mezőség és a Borsodi-hevesi Tisza mentének kapujában – terül el.²⁶

Tehát amíg nem végezzük el a néptáncre és népzeneire vonatkozó adataink összegyűjtését és interdiszciplináris összehasonlító elemzését, addig csak erősen megalapozott feltételezéseink lehetnek, amelyek az idő előrehaladtával válhatnak csak pontosabbá.

Felmerülő kérdések és dilemmák

Csak remélhetjük, tehát, hogy nem marad parttalan próbálkozás Hajdú-Bihar–Bihar néptáncokra vonatkoztatott térségi lehatárolása. A Magyar Néprajzi Atlaszok adatainak számítógépes elemzése talán új lendületet adhat a Kárpát-medence néptánc dialektusainak rendszerezésében. Napjainkban figyelembe véve a rendelkezésünkre álló néptáncre és népzeneire vonatkozatható tudásunkat – legyen az ebben a térségben bármennyire is részleges ismeret –, meglehet, hogy már nem is az a kérdés, létezik-e egy átmeneti zóna a középső és erdélyi dialektus, vagy éppenséggel a Felső-Tiszavidék és Dél-alföld között. Talán sokkal inkább az a dilemma, hogy alapos részletes tanulmányozás után – figyelembe véve mindent, amit csak lehet a néptánc, népzene, az önazonosságtudat, a történelmi, földrajzi, közigazgatási determináltság alapján – hol vonjuk meg a határokat, revideálva, és talán bővítve is ezáltal eddigi ismereteinket és szempontrendszerünket.

Martin György középső dialektusra vonatkozatható térségi besorolása alapján – ha pusztán csak és kizárólag a Tisza és mellékfolyóinak árterületét vennénk

²⁶BORSOS: *A magyar népi kultúra régiói I.* 286–297; 324–326.

figyelembe – logikusnak tűnne, hogy a Szilágyságot és Bihar egészét is egyszersmind ehhez a területhez kössük. Ellenben ez kevés, hiszen figyelembe kell vennünk a települések tágabb térségeinek tájféldrajzi jellegzetességeit, a tánchoz fűződő megnevezéseket, a terminológiát, az azokhoz kapcsolódó tudáskészletet, a táncalkalmakat és zenei anyagokat, a motívumkészletet, a táncok felépítését, illetve szerkezetét, a térbeli mozgásokat, az összefogódzási módokat, és az eszközök használati módjait is, az adott vidék történelmi és társadalmi determináltsága, illetve önmeghatározása mellett.

Ha ezeknek a szempontoknak már csak egyes szegmenseit is figyelembe vesszük, dilemmák sorát vethetjük fel. Talán nem véletlen, hogy éppen Szilágyság kapcsán – amely jelenleg a Tiszai dialektus részét képezi –, maga a besorolás folyamatos vitákra ad okot, hiszen ez a térség sem volt egységes az idők során. Mindezek mellett pedig egy igencsak erős és meghatározó átmenetet képez – mind tánc, mind pedig a zenei kíséret szempontjából – Szatmár-Nyírség és Kalotaszeg között. Talán nincs ez másképp a kevésbé feltárt bihari térség kelti részében sem. Legalábbis ezt az elméletet támasztja alá többek között az a tény, hogy ebben a zónában már egy igencsak erős interetnikus egymásra hatásról beszélhetünk.

Így bár lehet, hogy a völgyeségi területek magyarlakta vidékei részint kapcsolatba hozhatók az Alföld zenei- és tánc kultúrájával, azonban ugyanez már nem mondható el a keletről nyugat irányába áramló román lakosság zenei- és tánc kultúrájáról. Talán elég, ha csak a Báródságra gondolunk, ahol mind a viselet, mind pedig a tánc készlet részlegesen ugyan, de egyfajta interetnikus magyar-román együttélést tükröz.²⁷ Talán el kell gondolkodnunk egy átmeneti, vagy ha úgy tetszik partiumi nagyrégiós terület megalapozott fölvetéséről, vagy a Tiszai dialektus térségi besorolását kell revideálnunk és kibővítenünk egy erős keleti átmeneti zónával?!

A középső dialektus középrégiós besorolásának szempontjából már maga Martin György is megemlítette a bihari alföld Sárrét-menti térségét, mintegy amolyan átmeneti zónát észak és dél között, az már azonban kérdéses, hogy Bihar ezen térségén túlmenően mit is tekintünk Közép-tiszántúli dialektusnak, már ha egyáltalán elfogadjuk annak fölvetését. Annyi bizonyosnak tekinthető, hogy a Magyar Néprajzi Atlaszok számítógépes elemzése alapján kirajzolódik ez a kulturális zóna, amelyhez hozzá sorolják magát a Hajdúság tágabb térségét is. Ez pedig, ha interdiszciplináris szempontból tekintünk a térségre, részint megalapozottnak látszik, hiszen a népi tájszemlélet alapján valahol a Nyírség tájéka után veszi csak kezdetét az Alföld, amely kulturálisan már erős eltéréseket mutat a Nyírségtől, vagy éppenséggel Szatmártól.²⁸

²⁷BÉRES: i. m., 118–119; 121.

²⁸BORSOS: *A magyar népi kultúra régiói I.* 292–297; 323–358.

4. ábra. Az Alföld és Partium hipotetikus kulturális határvidéke.²⁹

Nagyjából a 19. század utolsó felében, éppen Hajdú vármegye közigazgatási kialakításának idején élte a népi kultúra utolsó nagy virágkorát. A modernizáció előrehaladtával azonban maguk a folklórkeretek is felbomlottak, ennek következtében pedig a 20. század közepére régvolt, élő mivoltukban nagyobb részt elhaltak, így tehát azok teljes egészükben már nem voltak tovább örökíthetők, vagy éppenséggel felgyűjthetők. Ebben az esetben is felmerülhet talán bennünk a kérdés: vajon elég volt-e ez a rövid idő ahhoz, hogy az új vármegye kialakításának idején zömében más identitást hordozó települések, így például Balmazújváros, Nádudvar, Püspökladány stb. – kulturális kapcsolataikat is figyelembe véve – teljes mértékben magukra ölték a hajdúsági jelleget? Vagy a régi Hajdú kerületnek volt-e már a korábbi századok során is annyi kulturális tartaléka, kereskedelmi és rokonsági

²⁹ Az alaptérkép elérhetősége http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/kepek/big_varmpic_Biharterk.jpg (a letöltés ideje: 2014. november 26.) A feltüntetett hipotetikus határvonalak rajza saját szerkesztés részen SIPOS ORBÁN: *Bihar vármegye. A népesedési, vallási, nemzetiségi és közoktatási statisztika szempontjából*. Nagyvárad, 1903. 33–52. táj- és népességföldrajzi adatai, részben pedig BORSOS BALÁZS és MAGYAR ZOLTÁN: *A magyar népi kultúra régiói I-II. térképei* alapján. A könyvben szereplő térképmelléleteket NAGY BÉLA készítette.

kapcsolatrendszer, hogy mentalitása és műveltsége akár Hajdú vármegye déli térségeiben, akár Bihar vármegye északnyugati részén is erőteljes és domináns hatást gyakoroljon, részint megalapozva ezzel a Közép-tiszántúli dialektushoz való tartozás felvetését is?

Azt kell valószínűsíteniünk, hogy maga a Hajdú kerület nyilvánvalóan hatással volt a környező településekre – így Mikepércsre, Derecskére, Berettyóújfalura stb. –, azonban az mégsem lehetett kizárólagos, hiszen ezek a falvak, mezővárosok a 18. századtól ugyanazzal a privilégiummal a történelem során már nem rendelkeztek, így fejlődésük alatt részint más utat jártak be. Mindezek mellett azonban azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a térségben zárkózottnak tartott, különálló cívis mentalitással rendelkező Debrecen is – kiváltképp nagy vásáraival – igen meghatározó, impulzív hatást gyakorolhatott a szóban forgó falvak táncművelésének keveredésére. Az előbbieken említett két nagyobb horderővel bíró térség kulturális tekintetben Hajdú vármegye esetében északról valamelyest elrekesztette társaitól a hajdani dél szabolcsi községeket, amelyek a századfordulóig részint még képesek voltak megőrizni egykori hova-tartozástudatukat. Mindazonáltal annyi kulturális eltérés már lehetett a többi szabolcsi településtől, hogy ebben a zónában erőteljes jelenléttel bírt az alföldi jelleg. Ezt mi sem bizonyítja talán jobban, mint az, hogy az 1800-as évek utolsó harmadában egy-két generáció elteltével változásba lendült az identitáskonstrukció, hiszen ebben a zónában, napjainkban már nem igazán meghatározó a szabolcsi öntudat, sokkal inkább felváltotta azt a Hortobágyhoz fűződő erősebb táji kötődés.

Bihar északnyugati térségében sem lehetett azonban kizárólagos a megyéhez köthető közigazgatási hovatartozás önazonosságtudatra ható tényezője, mivel hajdan itt is számos kis hajdú település helyezkedett el, amely nyilvánvalóan hatást gyakorolt a lokális kultúrára, s így azon belül talán a néptáncre is. Mindezek következtében pedig remélhetőleg nem rugaszkodunk el nagyon a tudomány talajától, ha elgondolkodunk a Közép-Tiszántúli középrégió, vagy az Átmeneti nagy/középrégió (Partium) mivoltáról és meglétéről.

ALÁCS MÁRTON

Ortodox keresztény védszentünnepek a Csepel-szigeten

Bevezetés

Munkám témáját a Csepel-sziget területén élő görögkeleti vallású lakosok védszentünnepei, valamint az azokkal kapcsolatos néphagyományok szolgáltatják. A Csepel-sziget ortodox vallású lakóinak nagy része szerb nemzetiségű, kisebb része pedig bolgár. A szocializmus időszakában a szigetre költözött oroszok és a görögök száma mára már alaposan megfogyatkozott. Önálló identitásuk megőrzésének érdekében rendkívül fontos ápolniuk vallási néphagyományaikat, mivel ezek különböztetik meg őket a környezetükben élő más, főként magyar nemzetiségű lakosoktól. A szerb nyelvben a védszentünnepeket *Slavaknak* nevezik. A család védőszentjének ünnepét, a pátrusnapot általában *Slavanak*, *Krsna Slavanak*, vagy *Krsno Imenek* hívják. A búcsú szerbül *Crkvena Slava*, míg az iskola védőszentjének ünnepét *Školska Slava*.

Kutatásomat Lórév és Szigetcsép görögkeleti vallású szerb nemzetiségű, Makád református magyar, Ráckeve ortodox szerb és katolikus magyar, illetve Lórév ortodox bolgár nemzetiségű lakói között folytattam. Kutatásom központja Lórév község volt, ahol a falu többsége még ma is a Szerb Ortodox Egyház híve. Munkámhoz a témában eddig megjelent hazai és külföldi, szerb, horvát, angol és magyar nyelvű publikációkat használtam fel, valamint a Lóréven, Szigetcsépen, Ráckeven, Budapesten és Makádon készült interjúimat, leírásaimat.

A Csepel-sziget görögkeleti vallású lakóinak történelme

A Csepel-sziget egész területe a mai Pest megyében található. A második világháború előtt a sziget vallásilag és etnikailag is igen soknemzetiségűnek számított. Szigetszentmiklós, Szigethalom és Makád többségében magyar, Szigetújfalu, Szigetszentmárton és Szigetbecse német, Tököl rác,¹ Lórév szerb, Szigetcsép és Ráckeve pedig vegyes nemzetiségű település volt. Ezen kívül számos

¹A tököli római katolikus vallású délszlávokat nevezik szerbnek, horvátnak, rácnak, vagy rác-horvátnak is. Kutatásaim során megfigyeltem, hogy a Csepel-sziget egyéb településeiről származó délszlávok főként szerbnek nevezik őket. A 2001-es népszámlálási adatok szerint Tökölön 341-en vallották magukat horvátnak és 66-an szerbnek. Forrás: HORVÁTH M. FERENC; *Ráckevei kistérség: (4307): Apaj, Áporka, Délegyháza, Dömsöd, Dunaharaszti, Dunavarsány, Halásztelek, Kiskunlacháza, Lórév, Majosháza, Makád, Ráckeve, Szigetbecse, Szigetcsép, Szigethalom, Szigetszentmárton, Szigetszentmiklós, Szigetújfalu, Taksony, Tököl*. Bp., 2004.

bolgár nemzetiségű főként kertészettel foglalkozó ember is élt itt. A magyarok többségében református, a szerbek és a bolgárok ortodox, a németek, illetve a rácok római katolikus vallásúak voltak.

Ma a Csepel-sziget nagy részén főként különböző vallású magyarok élnek, Lórévet kivéve, ahol többségben vannak a görögkeleti vallású szerbek.

A Kárpát-medence területére a szerb hadak 1389-es rigómezei vereségétől kezdve érkeztek szerb nemzetiségű betelepülők.

A török időkben a sziget folyamatosan lakott terület volt. Az 1440 körül Ráckeve-re és környékére települt jelentősebb számú szerb lakosság. Egyes források szerint I. Ulászló király telepített szerb anyanyelvű lakosokat 1444-ben. Ez volt a Csepel-szigetre érkező szerbek első hulláma, akik az Al-Duna menti Kevéről² érkeztek.³ A betelepülés oka feltehetően a török seregek balkáni előrenyomulása volt.

A 15. században Ráckeve-re települt szerbek a Magyar Királyság Boszniával és Szerbiával határos területeire honvédelmi célokból beköltöztetett délszláv lakossággal ellentétben nem láttak el határvédelmi feladatot. A Csepel-szigetre érkező telepesek elsősorban kereskedelemmel foglalkoztak. A ráckevei szerbek szabadon, vámfizetés terhe alól felmentve járhatták az országot, így a város hamar felvirágzott. I. Mátyás király felesége, Beatrix királyné hívására itáliai kőművesek érkeztek a városba, hogy kiépítsék a késő gótikus stílusú belvárost.⁴ Ebben az időszakban épült meg Ráckeven az 1487-ben felszentelt, gótikus stílusú Nagyboldogasszony, vagy Isten Anyja Elhunytá szerb ortodox templom.

1690. április 6-án Lipót császár az 1688-as balkáni hadjárat sikerein febuздulva felhívást intézett „*Szerbia, Albánia, Moesia, Bulgária, Illíria, Raska és Macedónia*” népeihez, hogy amennyiben csatlakoznak a császáriak törökellenes hadjáratához, a Habsburg Birodalom megvédi őket a törökök bosszújától. A szerbek a vesztes hadjárat után erre hivatkozva kezdték meg a Habsburg Birodalom területére történő bevándorlásukat. 1690. augusztus 21-én Lipót császár kiváltságlevelet adományozott a szerbeknek, melyben vallásszabadságot, valamint a Julianus-naptár használatára való jogot adott nekik. A törökök bosszújától rettegő szerb nemzetiségű lakosok tömegesen hagyták el otthonaikat, hogy tőlük északra, a Habsburg Birodalom területén találjanak új hazára. Ekkortól indul meg a szerbek nagyszámú letelepedése a Bácskában, valamint a Magyar Királyság egyéb területein.⁵

A szerbek Csarnojevity Arzén ipeki pátriárka vezetésével indultak útnak és főként a Habsburg Birodalom magyarlakta, vagy korábban magyarlakta, de a törökdúlás hatására elnéptelenedett területeire menekültek. A legtöbbben Koszovó, valamint a Szandzsák területéről érkeztek. Ezt a szerbek *Nagy költözésnek*, szerb nyelven *Velika seoban*ak nevezik.⁶ A *Nagy költözés* egészen Szentendrőig vezetett.

²Egyéb neve 1899-ig Temeskubin, mai neve Kevevára, szerbül Kovin.

³http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/szerbek/a_szerbek_ma_gyarorszagon/index.htm (a letöltés ideje: 2014. január 05.)

⁴BATIZI LÁSZLÓ ISTVÁN: *Csepel-sziget a Duna ölén*. Szigetszentmiklós, 2009. 6.

⁵Főként a Duna mentén, valamint a mai Tolna és Baranya megyék területén telepedtek le.

⁶KISS MÁRIA: *Délszláv szokások a Duna mentén*. Bp., 1988. 15.

A bevándorlók egyes csoportjai továbbutaztak Esztergom, Komárom és Győr felé. Sok betelepülő indult el még út közben a Dunától távol eső magyar városokba: Szegedre, Szabadkára, Kecskemétre, vagy Miskolcra.

A *Nagy költözéskor* sok szerb települt Lórévre, Csépre, Ráckevére, Becsére és Makádra. A Csepel-szigetre érkező, hegyvidéki életmódhoz szokott délszlávokat meglehetősen mostoha körülmények fogadták. Szokatlan volt számukra a hideg tél, valamint a sík terep egy teljesen más állattartási formát követelt meg tőlük, mint a hegyvidék. A *Nagy költözés* időpontját illetően a kutatók a mai napig nincsenek egységes állásponton. Egyes kutatók szerint 1691-ben volt,⁷ mások szerint 1690-ben.⁸

A 18. század elején a Csepel-szigetre érkezett szerbek Ráckevén, Csépen, Tökölön és Lóréven éltek jelentős számban, létszámuk Szigetbecsén, Szigetszentmártonban és Makádon elenyészővé vált. A lórévi szerbek közül sokan először Szigetbecsén telepedtek le, csak 1705 körül Szigetbecse német telepeseikkel való benépesítésekor költöztek tovább Lórévre,⁹ ahol az 1990-es évek végéig több Becseics vezetéknevű szerb család is élt.¹⁰ A tököli szerbek kiváltságok reményében a katolikus vallásra tértek.¹¹ Lórév és Szigetcsép új telepesei hitük megvallása érdekében saját erőből templomot építettek.

Szigetcsépet korai források Szent-Mihály néven említik. A falu a török időkben elnéptelenedett, 1690-ben népesült be újból a szigetre érkező szerb nemzetiségű betelepülőknek köszönhetően. A falu lakói közül sokan a 18. század elején más vidékekre költöztek, helyükre német anyanyelvű, római katolikus vallású lakosok érkeztek.¹² Egy 1731-es pravoszláv összeírás szerint Rácalmásan nyegyvennégy, Lóréven huszonegy, Adonyban tizenkilenc, Szigetcsépen pedig tizennégy szerb család élt.¹³ Szigetcsép régen közvetlenül a Ráckevéi-Duna partján terült el. 1838-ban az árvíz szinte teljesen elpusztította a falut. A községet ezután a Csepel-sziget belső területén építették újra.¹⁴ Az 1894. augusztus 30-án, Lóréven bekövetkezett hatalmas tűzvész a falu csaknem összes épületét elpusztította. A tűzvész előtt a falu halmazos szerkezetű településnek volt mondható. Ezután alakult ki Lóréven a szabályozott utcarend, ami három párhuzamos utcából áll. Ez a jelleg egészen mostanáig megmaradt. Szintén a tűzvész után nyerte el mai formáját a lórévi ortodox templom is. Szigetcsépen 1870-ben pusztított tűzvész, melyben a falu építményeinek nagy része elpusztult. 1876-ban a települést ismét elöntötte az árvíz, ezek után építették fel a házakat védő gátat, amit főként szegedi és bezdáni kubikusok építettek.¹⁵ A 19. század végétől Lórévre, valamint Szigetszentmiklós környékére – az Amerikába kivándorolt különböző etnikumú népesség helyére – szép számmal költöztek bolgár nemzetiségű kertészettel foglalkozó lakosok is.

⁷KISS M.: i. m., 15.

⁸SZALAY LÁSZLÓ: *A Magyarországi szerb telepek jogviszonya az államhoz*. Pest, 1861. 5.

⁹PÁPAI KÁROLY: *A Csepel-sziget és lakói*. Bp., 1890. 17.

¹⁰Saját gyűjtés, Lórév, 2014.

¹¹Őket ma hivatalosan rácnak, vagy horvátnak nevezik.

¹²PÁPAI: i. m., 16–17.

¹³LAKOS ÁGNES: *Lórév*, Bp., 2007. 25–33.

¹⁴HORVÁTH M. F.: i. m., 123.

¹⁵Uo.

Az 1880-as lakossági összeírás szerint Lórévnek 585 lakosából 24 magyar, 2 német és 544 horvát-szerb nemzetiségű lakosa volt. Mivel az összeírás szerint a falunak 552 görögkeleti vallású lakója volt, következtethetünk a bolgárok jelenlétére is.¹⁶

Szintén az 1880-as összeírásban szerint Ráckeve 5463 lakosából 5060 magyar, 127 német és 59 horvát-szerb nemzetiségű személy szerepel. A görögkeleti vallásúak száma 107 volt, akik részben bolgárok, részben magukat magyarnak valló szerb származású ráckeveiek lehettek. Szigetcsép 977 lakosából 40 magyar, 685 német és 207 horvát-szerb nemzetiségű volt, ugyanekkor 210 fő görögkeleti vallású személyt vettek számba.¹⁷

Jelentős számú délszláv lakosság élt még Tökölön is. Az 1880-as összeírás adatai szerint a település 1664 lakosából 999 magyar, 107 német és 470 horvát-szerb nemzetiségű volt. A falu közel teljes lakossága, 1579 fő római katolikus vallású volt, görögkeleti vallású személy ekkor már nem élt a faluban.¹⁸

A Csepel-sziget teljes lakosságának száma 1880-ban 16858 fő volt, ebből 10212 fő volt magyar, 4337 fő német, 1490 fő pedig horvát, vagy szerb nemzetiségű. A Csepel-sziget görögkeleti vallású lakóinak száma az összeírás idejében 880 fő volt.¹⁹

1905-ben Mata Kosovac szerb nemzetiségi képviselő a következőket jegyezte le Lórévről: „Lóréven 5 külföldi él, 651 ortodox szerbet számoltam még és 22 bolgár férfit, akik saját kertészettel rendelkeznek Pest környékén, de ide nősültek, itt állandó lakosok, jól beszélnek szerbiül és ugyanúgy ünneplik védszentünnepeiket mint mi.”²⁰

Az első világháborút követő határrendezések alaposan megbolygatták a Csepel-szigeten élő délszláv nemzetiségű lakosok életét. Az újonnan keletkezett délszláv állam a Magyarországról a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság területére betelepülő délszláv anyanyelvű lakosoknak földterületeket és jobb megélhetést ígért. Ennek következtében az 1920-as években megindult a szerbek és horvátok tömeges kivándorlása, ami 1924-ben érte el a csúcspontját. Ekkor Georgije Zubković budai szerb ortodox püspök közbenjárására az akkori Magyarországon élő szerbek hetven százaléka a Szerb-Horvát-Szlovén Királyságba költözött.

1924-ben a lórévi szerb családok egyharmada, mintegy kétszáz ember vándorolt ki a délszláv állam területére.²¹ Ráckevéről ugyanebben az évben tizenhárom szerb család, köztük az ortodox pap és családja költözött a mai Vajdaságba. Ráckevén ezután öt szerb család maradt, a papi teendőket pedig a lórévi plébános látta el.²²

¹⁶PÁPAI: i. m., 18–19.

¹⁷Uo.

¹⁸PÁPAI: i. m., 19.

¹⁹PÁPAI: i. m., 19.

²⁰DAVIDOV, DINKO: *Sveštencički opisiiu Selima Lovri i Pomazu 19,5. godine*. In: Sentandrejski zbornik, 2, SANU, Beograd, (1992). 237–241. Saját fordítás. Az eredeti szöveg: „*Stranaca u Lovri imade 5, ostali 651 su pravoslavni Srbi, ova sam ubrojao i 22 Bugarina, koji imaju svoje bašte u okolini Pešte ali odave su oženjeni, ovdje stalno prebivaju, govore dobro srpski i slave krsno ime kao mi.*”

²¹LAKOS: i. m., 58.

²²Saját gyűjtés, Ráckeve, 2014.

A Lóréven élő ortodox vallású keresztények a Szerb Ortodox Egyház tagjai. Habár a magyarok száma az utóbbi időben erősen megemelkedett a faluban, még mindig az ortodox keresztények teszik ki a település közel kétharmadát. Főként szerbek lakják a falut, de néhány bolgár család is él Lóréven. A magyar nemzetiségű lakosok református, illetve római katolikus vallásúak. Régen rendkívül ritka volt az eltérő vallásúak közötti vegyes házasság, ma azonban a faluban szinte minden család vegyes vallású és etnikumú.²³

Ma Lóréven működik szerb tanítási nyelvű iskola, szerb kisebbségi önkormányzat, illetve 2011-ig itt volt megtalálható a Magyarországi Szerb Színház. A lóréviak nagy része ma is anyanyelvüként beszéli a szerbet, de második nyelvüként beszélik a magyart is. Ma Lórév Magyarország egyetlen szerb többségű települése.

Ráckeve a 20. századra alaposan megfogyatkozott a szerbek száma. Sok ráckevei magyar családnak van szerb eredetű vezetékneve, a református temető mögött található öreg temetőben pedig több olyan 19. századbéli magyar nyelvű sírfeliratot látni, amin az elhunytaknak szerb eredetű vezetékneve van. Ma már Ráckeve a kevés szerb él, ők is szinte kivétel nélkül vegyes családokban.

A Ráckevei járás területén, – amely magába foglalja Ráckevét, Lórévet, Szigetcsépet, Dömsödöt, Kiskunlacházát, Apajt, Áporkát, Makádöt, Szigetbecsét, Szigetszentmártont, valamint Szigetújfalut – a 2011-es népszámlálás adatai szerint 30 997 magyar, 319 szerb, valamint 66 bolgár nemzetiségű lakos él.²⁴

Szintén a 2011-es népszámlálási adatok szerint Szigetcsép 2317 lakosából 117 nem római katolikus, görög katolikus, református, evangélikus, vagy izraelita vallású, hanem „más felekezethez” tartozik. Ráckeve 8674 lakosából 77 személy tartozik „más felekezethez,”²⁵ míg Lóréven 307 lakosból 181 a „más felekezethez” tartozók száma.²⁶

A család védőszentjének ünnepe

A család védőszentjének ünnepe, szerbül *Krsna Slava*, *Krsno Ime*, vagy egyszerűen csak *Slava*, ami keresztelési ünnepet²⁷ jelent. *Krsno Ime*nek nevezik a védőszentet, akinek napján ünnepli az adott család a pátrusnapját. Ez a Szerb Ortodox Egyház híveinek egyik legfontosabb ünnepe, sokak szerint pedig a legfontosabb, legszebb, legszentebb ünnep.²⁸ A Csepel-szigeten szerb nyelven általában *Krsna Slavanak* nevezik. A magyar nyelvű szakirodalomban meglehetősen ritkán találkozhatunk ezzel az ünneppel.

²³Saját gyűjtés, Lórév, 2011, Makád, 2011.

²⁴http://www.terezvaros.hu/testuleti/nepsz2011-3/pdf/nepsz2011_03_13.pdf (a letöltés ideje: 2014. február 08.)

²⁵Feltehetően a 77 „egyéb vallású” ráckevei lakos nagy része nem a Szerb Ortodox Egyházhoz tartozik, hanem különféle kisebbséghez.

²⁶Forrás: A 2011-es népszámlálási adatok. URL: www.parokia.hu/upload/nepszamlalas.xls (a letöltés ideje: 2014. március 18.)

²⁷A slava szó a szerb nyelvben pontosan fordítva dicsőséget jelent.

²⁸Saját gyűjtés, Csepel-sziget, 2011–2014.

A pátrusnapokra használt magyar nyelvű megnevezés sem egységes. Kiss Mária 1984-es *Családi védőszentünnepek* című munkájában, valamint az 1988-ban megjelent *Délszláv szokások a Duna mentén* című művében a védőszentünnep szót használja.²⁹ Lakos Ágnes patriumos napoknak nevezi a Lórévi görögkeleti vallású családok védőszentjeinek ünnepnapjait.³⁰

Munkámban elsősorban a pátrusnap elnevezést fogom használni, mivel a Csepel-szigeten végzett kutatásaim tapasztalatai szerint az ott élő görögkeleti vallású lakosok magyar nyelven leginkább ezt a szót használják erre az ünnepre.³¹ A Csepel-szigeti ortodoxok a *Krsna Slava* magyar megfelelőjeként gyakran használják még a patrónusnap, háziszent, családi ünnep, védőszentnap és a pátriusnap szavakat is.³²

A Csepel-szigeti szerbek a védőszent szóra a magyar nyelvben a patrónus szót használják, ami feltehetően a szerb *patron svetac*ból³³ ered. Valószínűleg innen származhat a pátrusnap megnevezés is. Ez nem az év egy meghatározott napjához kapcsolódik, hanem mindig az adott család védőszentjének napjához kötődnek. A Csepel-szigeten minden a Szerb Ortodox Egyház kötelékébe tartozó családnak van ilyen típusú ünnepnapja.

A pátrusnapok kialakulásáról több teória is született. Az egyik elmélet szerint a szokás eredetét a halottkultuszban kell keresnünk, amelyre a kereszténység is rányomta a bélyegét; egy másik feltételezés szerint a római ősök tiszteletével kapcsolatos halottkultuszban gyökerezik az ünnep eredete. A pátrusnapok kialakulásával kapcsolatos leggyakoribb feltételezés azonban az, hogy az ünnep szerb ortodox eredetű, és az egyes családoknak, nemzetségeknek kereszténnyé válásával kapcsolatos időpontokhoz kötődik.³⁴

A lórévi szerbek szájhagyománya szerint az ünnep kialakulása a szerbek a kereszténységgel való megismerkedéséhez vezethető vissza. A keresztség felvételét megelőzően a szerbek pogányok voltak. Amelyik szent ünnepnapján vette fel az illető család őse a keresztény hitet, az a szent lett az adott család védőszentje, pátrusnapjukat pedig ennek a szentnek az emléknapján ünneplik meg.³⁵ A szokásról szóló első történeti forrás a mai Macedónia területéről való, a 10. századból.³⁶ A pátrusnap feltehetően a 14–15. századtól számít a Szerb Ortodox Egyház egyik legfőbb – hivatalos – ünnepének.³⁷ Nem véletlenül tartja egy szerb mondás, hogy „*Gdje je Slava, tu je srbin*”,³⁸ ami annyit jelent, „ahol pátrusnap, ott szerb is van.” Érdekesség, hogy az ünnepet ismerik és meg is tartják a Magyarország területén élő

²⁹KISS M.: i. m., 111–115.

³⁰LAKOS: i. m., 97.

³¹Saját gyűjtés, Csepel-sziget, 2011–2014.

³²Saját gyűjtés, Csepel-sziget, 2011–2014.

³³A védőszent szerb nyelvű elnevezése.

³⁴KISS M.: i. m., 111.

³⁵Saját gyűjtés, Lórév, 2014.

³⁶DROBNJAKOVIĆ, BORIVOJE M.: *Etnologija naroda Jugoslavije*. Beograd, 1960. 236.

³⁷KISS M.: i. m., 111.

³⁸MYLONAS, CHRISTOS: *Serbian Orthodox Fundamentals*. Bp., 2003. 56.

római katolikus vallású bunyevácok is.³⁹ A Csepel-szigeten a lórévi bolgárok szintén átvették ezt az ünnepet a szerbektől, ennek valószínű oka az, hogy az ott élő bolgár nemzetiségű lakosok nem a Bolgár, hanem a Szerb Ortodox Egyház hívei.⁴⁰ A Szerb Ortodox Egyház kötelékébe tartozó családoknál házasság esetén a feleség átveszi a férj családjának pátrusnapját. Abban az esetben, ha a férfi nem görögkeleti vallású, és családjának nincs pátrusnapja, a feleség családja védőszentjének ünnepe lesz a család védőszent-ünnepének napja.

A Szerb Ortodox Egyház hívei a család védőszentjének napja mellett tartanak más védőszent-ünnepet is. Ezen ünnepek közül a legfontosabb a templom védőszentjének napja, melyet szerbül *Crkvena Slavanak* neveznek. A Csepel-szigeti szerbek a magyar nyelvben általában a magyarból átvett „búcsú” szóval jelzik ezt az ünnepet.

Fontos még megemlíteni az iskolák védőszentjének ünnepét, amelyet szerb nyelven *Školska Slavanak* neveznek. *Školska Slava* minden szerb nyelven oktató iskolában január 27-re, Szent Száva napjára esik, mivel a Szerb Ortodox Egyházban Szent Száva az iskolák védelmezője.

Csepel-szigeti pátrusnapok

Egy lórévi szerb mondás úgy tartja: „*Ko krsni slavu slavi tome i pomaže.*” Magyar nyelvre ezt úgy fordíthatnánk, hogy „aki a pátrusnapját megtartja, azt a védőszentje is megsegíti.”⁴¹ Az ünnepek Lóréven és Szigetcsépen a védőszent napját megelőző délutánon kezdődnek, amikor a családok előkészülnek másnapra: takarítanak, pakolnak, felkészülnek a vendégek fogadására. Ekkor a pap ellátogat azon családok házaiba, akiknek az azt követő napon lesz a pátrusnapjuk. A délután folyamán ezekben a házakban szenteltvízzel és füstölővel megszenteli a ház – család védőszentjét ábrázoló – ikonját és megáldja a lakóit is. A pátrusnap reggelén a védőszentjüket ünneplő családokhoz vendégségbe érkező barátok, rokonok pálinkával és egyéb szeszes italokkal köszöntik az ünnepeket. Régebben ilyenkor kizárólag pálinkát ittak, de ma már előfordul, hogy más, az üzletekben megvásárolható italokkal köszöntik a háziakat. Szintén az utóbbi időben vált divattá, hogy a pátrusnapokon felszolgált pálinkát, Szerbiában beszerezhető különleges pálinkásüvegekben tárolják. Ezekben az üvegekben fából faragott kereszt található.

A pátrusnapok reggelén minden alkalommal van nagymise. A Szerb Ortodox Egyház szabályai szerint a szentek ünnepnapjai parancsolt ünnepeknek⁴² számítanak. Ezeket az ünnepeket a katolikus egyházzal ellentétben mindig a napjukon ünneplik meg szentmisével és munkaszünettel. Az ünnepi misén a falu

³⁹KISS M.: i. m., 112.

⁴⁰Saját gyűjtés, Lórév, 2011.

⁴¹Saját gyűjtés, Lórév, 2011.

⁴²A parancsolt ünnepek olyan napok, melyeket szentmisével és munkaszünettel kell megszentelni. Az ünnep saját hibából történő elmulasztása az egyház szabályai szerint súlyos bűnnek számít.

hívó lakosságának nagy része részt vesz. Ilyenkor a pátrusnapjukat ünneplő hívek a templomban gyertyát gyújtanak, majd a pap a mise folyamán köszönti az ünnepeelt családokat. A mise után az ünnepség a házaknál folytatódik. Az ünnepeelt családot rokonaik, barátai látogatják meg: kizárólag a közeli rokonok és a család legjobb barátai. Lóréven az ünnepeelt családoknak illik meghívniuk pátrusnapi ünnepségükre a falu papját, mivel Lórév kis falu, és a templomba járó hívek mind ismerik a falu plébánosát.⁴³ A pátrusnapokra a szerb, valamint bolgár házigazdák és családjaik rendszerint ünnepi ebédrel készülnek, amelynek első fogása a húsleves, amit különféle sültök követnek, amikhez paradicsomszószt kínálnak. Emellett még gyakran főznek pörköltöt és a töltött káposztát. Az ebéd végén különféle sütemények kerülnek az asztalra.

A böjt idején tartott pátrusnapokat böjtös ünnepeknek nevezik. Régen ezeken a napokon húst nem fogyaszthattak, ezért főként halból készítettek ételeket, süteményeket sem sütöttek, de a fiatalabb generációk már nem tartják ezt a hagyományt. A böjtös ünnepek közül a legjelentősebb Szent Miklós napja (december 19.). Sok lórévi családban a böjtös pátrusnapkor két féle ebédet készítenek: az egyik a már fent említett fogásokból áll a másik pedig főleg halászléből és sült halból.⁴⁴

Manapság a Csepel-szigeten élő ortodox keresztény családoknak sokszor nem sikerül ezekre az alkalmakra összegyűlniük. Míg régen a pátrusnapokra az egész nagycsalád összegyűlt, ma főként az idősebb generációk tudják ezt az ünnepet a szokásoknak megfelelően megtartani. Mivel a Csepel-sziget ortodox keresztények által leginkább lakott részein meglehetősen kevés munkalehetőség akad, ezért a helyiek főleg Budapestre és környékére járnak dolgozni. A munkahelyeken pedig sokszor nem adnak szabadnapot a lórévi és szigetcsépi lakosoknak, hogy a védőszent-ünnepeiket családtagjaikkal tölthessék.⁴⁵

A védőszentnap másnapján tovább folytatódik az ünnepség. A pátrusnap másnapját szerbül *Pojtajenek* nevezik.

Ráckeveén ma már nem élnek őslakos pravoszláv szerbek. A ráckevei ortodox keresztények általában szülőfalujukban Lóréven, vagy Szigetcsépen, ünneplik pátrusnapjaikat.

A Lórévi templom búcsúja

A búcsú, a templom védőszentjének ünnepe az ortodox keresztények számára is nagy jelentőséggel bír. Jelentős eseménynek számít a helyi identitás és a közösségi összetartozás szempontjából.⁴⁶

⁴³Szigetcsép nem rendelkezik saját ortodox plébánossal, a papi teendőket a lórévi szerb plébános látja el.

⁴⁴Saját gyűjtés, Lórév, 2014.

⁴⁵Saját gyűjtés, Lórév, 2014.

⁴⁶BARTHA ELEK: *Vallási terek szellemi öröksége*. Debrecen, 2006. 118.

A templombúcsú szerb nyelven *crkvena slava*, ami magyarul templomi ünnepet jelent. A lórévi szerb dialektusban azonban a búcsút a magyarból átvett „*bučura*“ kifejezéssel illetik.⁴⁷ A Lórévi templom védőszentjének ünnepe, azaz a lórévi templom búcsúja eredetileg minden évben Nyári Szent Miklós ünnepére, május 22-re esett, melyet szerb nyelven *Letnji Sveti Nikolanak* neveznek.

Az 1924-es kivándorlások után azonban a lórévi egyházközség átvette a ráckevei szerb templom búcsúját, így az 1920-as évektől a lórévi nagybúcsút Nagyboldogasszony, szerbül *Velika Gospojina* ünnepén, Augusztus 28-án tartották. Ennek oka, az első világháború utáni időszakban Lóréven dúló szegénység volt. Lórév lakosságának többsége mezőgazdasággal foglalkozott, az embereknek csak augusztusra, az aratások utánra lett pénze az ünneplésre.

Ma Lórév e szempontból sajátos helyzetben van: minkét templombúcsút megünneplik. Május 22-én tartják a Nyári Szent Miklós napi, augusztus 28-án pedig Nagyboldogasszony napi templombúcsút. A májusi búcsú rövid és visszafogott, míg a Nagyboldogasszony napi hosszú és helyt ad különböző zenés-táncos mulatságoknak is.

A Nyári Szent Miklós napi búcsú (Bučura na blagdanu Letnjeg Svetog Nikole) – május 22.

Nyári Szent Miklós napján a Szerb Ortodox Egyház Szent Miklós földi maradványainak 1087-es Bariba szállítására emlékezik.⁴⁸

Nyári Szent Miklós napján a pap ünnepi misét mond a templomban. A mise közben a hívek a pap vezetésével, a *litijan*nak nevezett egyházi zászlókat tartva, a főtéren található kereszthez mennek, ahol a pap kalácsot és *koljivot* szentel. Az ünnepi kalácsot és a cukorral, néha fahéjjal és mazsolával is ízesített főtt búzát, azaz a *koljivot* előzőleg az az évi koma, vagy szerbül *kum* készíti el. A komát minden évben búcsúkor választják a következő évre.

A mise után a falu lakói a templom kertjében pálinkával köszöntik egymást, majd hazamennek és elfogyasztják az ünnepi ebédet. A május 22-i búcsú ünnepség Lóréven általában a búcsú ebéddel zárul.⁴⁹

A Nagyboldogasszony napi lórévi búcsú (Bučura na blagdanu Velike Gospojine) – augusztus 22.

Korábban a búcsú ünnepség a reggeli istentisztelettel, *jutrenje*vel kezdődött. Ma a templomban szentmisével veszi kezdetét az ünnep. Mise előtt egy erre a célra megbízott ember, a koma fonott kalácsot és *koljivot* készít. Az ünnepi mise végén a pap, a Szent Miklós napi szertartáshoz hasonlóan a főtérnél lévő keresztnél megáldja a kalácsot és a *koljivot*. Ezután kezdetét veszi a búcsú körmenet, melynek során pap egy temetési éneket

⁴⁷PRELIĆ, MLADENA: *Srbi u selu Lovri u mađarskoj tokom dvadesetog veka*. Bp., 1995. 271.

⁴⁸Saját gyűjtés, Lórév, 2011.

⁴⁹Saját gyűjtés, Lórév, 2014.

is elénekel a község halottainak emlékére. A körmenet alatt a hívek végig a magasba emelik a *litijanak* nevezett egyházi zászlókat.

A körmenet végén a pap megáldja az első és a második világháborúban elesettek emléktábláját, mely a templom oldalában található. Előfordul, hogy az az ünnepi misét egyszerre három vagy négy pap is celebrálja. Az ünnepi szentmisén és körmeneten sokan részt vesznek Lórév és a környező falvak református és katolikus vallású lakói közül is, valamint az ország minden pontjáról érkeznek pravoszláv vallású, főként szerb nemzetiségű vendégek.

Estefelé vecsernye van a templomban. A vecsernye után megkezdődik a búcsúi bál. Ilyenkor zenekar érkezik, és hajnalig tartó zenés-táncos multság veszi kezdetét.

Búcsú másnapján szintén ünnepi misét mond a pap, de ezen ma már csak az idősebb lórévi görögkeleti vallású hívek vesznek részt. Régen a nagybúcsúi ünneppsorozat három napig tartott, és minden nap volt ünnepi mise is. Egyes adatközlőim emlékeznek arra, hogy valamikor a búcsú egy hétig is eltartott.⁵⁰

Az 1924 előtti időkben a lórévi hívek közül sokan minden évben eljártak megünnepelni a ráckevei szerb templom búcsúját.

A szigetcsépi búcsú

Szigetcsép templomának védőszentje Decsáni Szent István, vagy szerb nevén Sveti Stefan Dečanski, aki III. István Uros néven, szerb királyként uralkodott 1321-1331-ig. Sikeres csatái mellett legjelentősebb tette az 1327-ben, Koszovó-Metohijában, Ipek (Peć) városának szomszédságában található Decsáni kolostor megalapítása volt. A szerbek Decsáni Szent István napját *Mratindannak* hívják, Decsáni Szent Istvánt pedig sokszor *Sveti Mratanak* nevezik. A szigetcsépi templombúcsút minden évben *Mratindankor*, november 24-én tartják.

A Mratindani búcsú (Crkvena Slava na Mratindanu) – november 24.

Minden évben, november 24-én tartja a Szerb Ortodox Egyház Decsáni Szent István ünnepét, vagy szerb nyelven a *Mratindant*. A szigetcsépi Decsáni Szent István templomnak ezen a napon van a búcsúja.

A búcsú megünnepelésének módja Szigetcsépen több változáson ment keresztül a 20. század folyamán. Mára a búcsúi mise ünnepélyes jellege megmaradt, a mise utáni multságok azonban háttérbe szorultak, visszafogottabbá váltak.

Régen a búcsúi ünneppsorozat *jutrenjevel* kezdődött, de mióta a falu görögkeleti szerb temploma nem rendelkezik saját plébánossal, Szigetcsépen egyáltalán nem tartanak *jutrenjet* semmilyen alkalommal.

Délelőtt tíz órakor kezdődik az ünnepi, búcsúi szentmise. A mise általában másfél óráig tart és több pap celebrálja. Radovan Savić szigetcsépi-lórévi

⁵⁰Saját gyűjtés, Lórév, 2011.

plébánoson kívül rendszeresen érkezik misézni Dalibor Milencovici százhalombattai ortodox plébános, a budapesti szerb templom papja, a szentendrei püspök, valamint két-három pap Szentendréről. Sokszor tér vissza búcsúi alkalmakra misézni Gálty Vojisláv korábbi szigetcsépi szerb plébános.⁵¹

A mise után a családok hazatérnek, hogy elfogyassák az ünnepi ebédet, a Szigetcsépi Szerb Egyházközség ilyen alkalmakkor szintén ünnepi ebéddel látja vendégül a szentmisén szolgálatot teljesítő papokat. Az ebéd után a Szentendréről érkező papok és szerzetesek általában elindulnak haza, a hívek pedig újra a templomba vonulnak, hogy folytassák a Decsáni Szent István napi, búcsúi ünnepegsorozatot.

Decsáni Szent István napjának délutánján, 3 órakor a templomban búcsúi vecsernyét mondanak. A papok Szigetcsépen, a vecsernyén áldják meg a búcsúi koma (*kum*) által már előzőleg elkészített ünnepi kalácsot, valamint a *koljivot*. A vecsernyén körmenet nincs, érdekesség, hogy Lórévvel és Ráckevével ellentétben Szigetcsépen a búcsúi szentelményeket a templomban áldják meg.⁵²

Búcsúi komát, szerb ortodox hagyományoknak megfelelően itt is minden évben újat választanak. A búcsúi koma régebben csak görögkeleti vallású, szerb nemzetiségű szigetcsépi lakos lehetett. Ma a komának nem feltétlenül kell szigetcsépi lakosnak lennie, de valamilyen családi kötelék kell, hogy kösse a faluhoz.⁵³

A vecsernyét követő búcsúi bált egészen a kétezres évek közepéig szokás volt Szigetcsépen tartani. A délutáni vecsernyének, valamint a bálnak a templom közelében lévő egykori szerb iskola, a mai Vuk Karadžić Szerb Klub épülete adott helyet. Ilyen alkalmakkor éjszakába nyúló zenés-táncos mulatságot rendeztek a szigetcsépiek. A bálba népzenekart volt szokás hívni. Amennyiben az egyházközség anyagi helyzete ezt megengedte a búcsúi zenekart Szerbiából hívták. Több alkalommal hívták meg zenélni a Halász László által vezetett, tamburás délszláv népzenei játszó tököli Kolo együttest is. A legutóbbi időkig sokszor hívtak a szigetcsépi búcsú utáni bálba lórévi délszláv népzeneészeket.⁵⁴

A kétezres években a Szigetcsépi Szerb Ortodox Egyházközség kísérletet tett a búcsúi bál szombatra való áthelyezésére, de megítélésük szerint így sem volt elég nagy érdeklődés a rendezvény iránt, így a szigetcsépi búcsúi bálók néhány évvel ezelőtt megszűntek.

Ma a búcsúi vecsernye után a hívek és a vendégek a templom udvarán található egykori paplakba vonulnak, ahol egyfajta állófogadást tartanak. Süteményeket, italokat szolgálnak fel. A felszolgálást általában a Szigetcsépi Szerb Ortodox Egyházközség szervezi, a pálinkát és a bort pedig a búcsúi koma hozza. A vecsernye utáni búcsúi állófogadás általában két-három óra hosszúig tart.⁵⁵

⁵¹Saját gyűjtés, Budapest, 2014.

⁵²Saját gyűjtés, Budapest, 2014.

⁵³Előfordult például olyan is, hogy egy szigetcsépi lány Horvátországba ment férjhez, majd az egyik évben a férje vállalta el a komaságot.

⁵⁴Saját gyűjtés, Budapest, 2014.

⁵⁵Saját gyűjtés, Budapest, 2014.

A búcsúi istentiszteleteken, valamint a vecsernyét követő fogadáson részt vesznek református, valamint római katolikus vallású, magyar és német nemzetiségű, valamint a Szigetcsép Duna parti részén élő, görögkeleti vallású, orosz származású szigetcsépi lakosok is. A falu polgármestere, képviselőtestülete, az iskola igazgatója, valamint a Szigetcsépi Német Kisebbségi Önkormányzat tagjai minden évben hivatalosak a búcsúi fogadásra.⁵⁶

A fogadás után ma Szigetcsépen véget ér a Decsáni Szent István napi búcsúi ünnepség.

A ráckevei búcsú

A ráckevei Isten Anyja elhunyt szerb ortodox templom búcsúját Nagyboldogasszony napján, a Gergely-naptár szerinti augusztus 28-án tartják. Ezen a napon a Szerb Ortodox Egyház Szűz Mária mennybemeneteléről emlékezik meg.

A Nagyboldogasszony napi ráckevei búcsú (Crkvena Slava na blagdanu Velike Gospojine, vagy Hramska Slava na blagdanu Velike Gospojine) – augusztus 28.

Minden évben a Gergely-naptár szerinti augusztus 28-án, Ráckevén, reggel általában fél kilenc körül gyülekeznek a Magyarország különböző részeiről érkező szerb nemzetiségű, görögkeleti vallású hívek, valamint a szerbiai zarándokok. Általában 150-200 ember gyűlik össze, hogy megünnepelje a ráckevei szerb ortodox templom védőszentjének ünnepnapját.

Reggel kilenc órakor nagymise kezdődik, melyet több, általában hat-hét pap celebrál. A szentmisét bemutató papok a hívekkel együtt érkeznek, általában ők a zarándoklat vezetői. A ráckevei templom búcsújának ünnepi szentmiséjét bemutató papokhoz sokszor a budai szerb ortodox püspök is csatlakozik. Az ünnepi mise hosszú, általában két-három óráig is eltart. A szocializmus időszakában az ünnepi misét csak egy pap tartotta, Bajront Sándor lórévi szerb plébános.⁵⁷

A mise végén ünnepi körmenet van, a hívek a templomkertben található kereszthez vonulnak, kezükben a *litijakat*, valamint az eget jelképező sátrat tartva. Régen a hívek ilyenkor háromszor körbejárták a templomot.

A keresztnél a búcsúi komának vendégül kell látnia a híveket. A vendégvárás abból áll, hogy a koma elosztja a hívek között az általa készített *koljivot*, valamint az ünnepi kalácsot. Ráckevén a búcsúi koma általában nem a város lakói közül kerül ki. Minden évben, Nagyboldogasszony napján megválasztanak egy jelenlévőt, akinek a feladata lesz a következő évben a vendégvárás.

⁵⁶Saját gyűjtés, Budapest, 2014.

⁵⁷Saját gyűjtés, Ráckeve, 2014.

A ráckevei búcsúba a Csepel-sziget minden görögkeleti vallásúak által lakott településéből érkeznek hívek. Általában olyan lórévi, vagy szigetcsépi szerbek, akiknek rokonuk él Ráckevén.

A mise után az emberek hazamennek, ahol elfogyasztják az ünnepi ebédet. Régen a lórévihez hasonlóan a ráckevei búcsú is két-három napig tartott, azonban a ráckevei szerbek nagy részének 1924-es kivándorlásával a búcsú időtartama megrövidült zenés-táncos jellegük megszűnt.

Az iskola védőszentjének napja a Csepel-szigeten

Az iskola védőszentjének napját szerb nyelven *Školska Slavanak* nevezik. A Szerb Ortodox Egyház hagyományai szerint minden iskolának, ahol szerbek, szerb nyelven tanulnak Szent Száva - szerb nyelven *Sveti Sava* - a védőszentje. Szerbiában 1827-ben hivatalosan is bevezették az iskolai pátrusnapokat.⁵⁸

Szent Száva, vagy szerzetessé válása előtti nevén Rastko Nemanjić, Stefan Nemanja szerb nagyzsupán harmadik, legkisebb fia volt. Apjával közösen alapította az Athosi kolostort, amely mai napig is a szerbek egyik legnagyobb zarándokhelye. 1219-ben a niceai pátriárkától megkapta a Szerb Ortodox Egyház önálló státuszát. A pátriárka szerb érsekké is kinevezte.

Írói munkássága jelentős, egyházi, liturgikus könyveket, vallásos himnuszokat írt. Sokan a szerb kultúra atyjának Szent Szávát tartják.

Szent Száva napját a Szerb Ortodox Egyház január 27-én tartja. Ezen a napon ünnepli pátrusnapját a Lórévi Szerb Tanítási Nyelvű Általános Iskola és Óvoda is.

Szent Száva napja Lóréven (Školska slava u Lovri)

A feljegyzések szerint Lórévnek már a 18. század második felében saját iskolamestere volt. A szerb egyházi iskolát egyes források szerint 1862-ben, mások szerint 1866-ban építették. Az 1948-1949-es tanévben az addig egyházi iskolát államosították, majd 1990-ben az önkormányzat tulajdonába került.⁵⁹ A lórévi általános iskolában a mai napig is szerb nyelven folyik az oktatás.

Szent Száva napjának reggelén a lórévi templomban ünnepi misén vesznek részt a hívek. A mise után a nép a *litijakat*, az egyházi zászlókat tartva a templomtól nem messze, a Dózsa György és a Csarnojevity Arzén utcák találkozásánál megtalálható általános iskolába vonul.

Az iskolában található Szent Száva nagyméretű ikonja. A pap itt megáldja a *koljivot* és az ünnepi kalácsot, melyet előzőleg az első osztályos gyermekek szülei készítettek el. Ez a hagyomány adatközlőim szerint már a 19. század végén is jelen volt a faluban.⁶⁰

⁵⁸TODOROVICH, JOVAN: *Serbian Patron Saint (Krsna Slava)*. Merrillville, 1978. 9.

⁵⁹LAKOS: i. m., 68-70.

⁶⁰Saját gyűjtés, Lórév, 2014.

A szentelés után az iskolás gyermekek különféle Szent Száváról, vagy Szent Szávához szóló verseket mondanak.

Iskolai pátrusnapok a Csepel-sziget más településein

Ráckeve

Ráckeven a templomkertben volt megtalálható a szerb egyházi iskola. 1924-ben, mikor a ráckevei szerb családok nagy része elhagyta az országot a tanító és családja is a kivándorlókkal tartott. Az egykori iskolaépületben lakik ma a ráckevei szerb templom szerzetesapja, Andrija Pandurović. Ráckeven így 1924 óta nem tartanak iskolai pátrusnapokat.⁶¹

Szigetcsép

Szigetcsépen a Szerb Ortodox Egyház tulajdonában lévő, szerb tanítási nyelvű iskolát szintén az 1948-1949-es tanévben államosították. A rendszerváltás után az iskolaépület visszakerült a Szerb Ortodox Egyház tulajdonába. Ma az iskolaépületben nem folyik tanítás, az objektum napjainkban a Vuk Karadžić Szerb Klubnak ad otthont.

Szigetcsépen korábban, Gálity Vojiszláv plébánossága idején a Szent Száva napi ünnepi misén is, valamint a volt iskolaépületben is volt Szent Száva napi kultúrprogram. Gálity Vojiszláv személyesen készítette fel a gyermekeket az előadásokra.

Később Mártity Miroszláv és Káplán Pál idejében már csak a szerb klubban mondtak a mise után verseket a gyermekek Szent Száváról.⁶²

Az utóbbi években Szent Száva napján, Szigetcsépen már ünnepi szentmise sincsen. Azok, akik Budapesten dolgoznak és idejük is megengedi, a budapesti szerb templomban vesznek részt a Szent Száva napi ünnepi misén. Vannak, akik ilyekor megtekintik a budapesti Nikola Tesla Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Kollégium Szent Száva napi ünnepi műsorát.⁶³

Összegzés

Munkám témáját a Csepel-szigeten ünnepelt pátrusnapok, védőszent ünnepek szolgáltatták. Dolgozatom főként a szerb nemzetiségről szól, de említést tettem a Csepel-szigeti bolgárokról, valamint a szerb-magyar (ortodox-katolikus) vegyes házasságban élő magyarokról is.

⁶¹Saját gyűjtés, Ráckeve, 2014.

⁶²Saját gyűjtés, Szigetcsép, 2014.

⁶³Saját gyűjtés, Budapest, 2014.

Munkám célja volt bemutatni a Csepel-szigeti ortodoxok családi, templomi és iskolai védőszentünnepeit, az azokkal kapcsolatos szokásokat, valamint azoknak változásait a történelmi események hatására.

Megállapíthatjuk, hogy a Lóréven élő pravoszlávok régmúltbeli védőszentnapi hagyományaik közül sokat megőriztek a mai napig. Ennek elsőszámú oka, hogy ellentétben a legtöbb magyarországi szerbvel vagy bolgárral, a lórévi görögkeleti vallású hívek saját falujuk templomában, saját egyházközösségükben élhetik meg vallásosságukat.

A szigetcsépi szerbek a templom és a család védőszentjének napját ünneplik meg a mai napig. Szent Száva napi ünnepség néhány éve már nincs a faluban. Mivel Szigetcsépen még mindig több mint száz görögkeleti vallású, szerb nemzetiségű lakos él, a védőszentnapi szokások még egy ideig biztosan fennmaradnak a faluban.

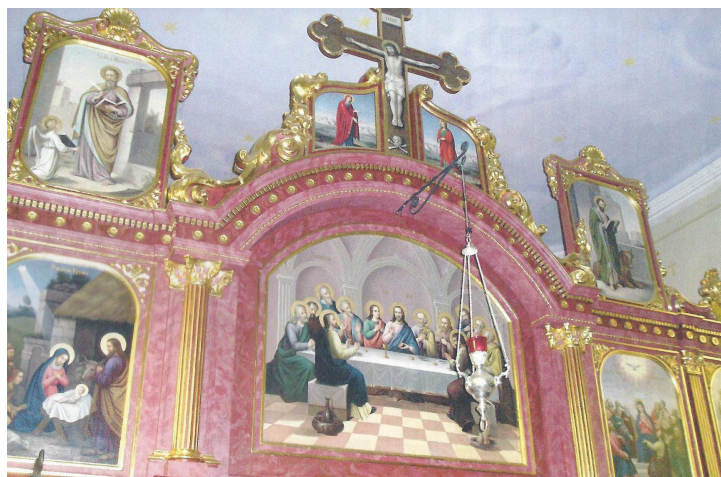
Ráckeven ma már elenyésző mennyiségű szerb él. A még ott élő görögkeleti vallású lakosok is nagyrészt más falvakból származnak, ünnepeiket általában szülőfalujukban tartják meg. Sok ráckevei szerb származású lakos ma már nem beszéli a délszláv nyelvet, vallása római katolikus, vagy református.

Sajnos, mint a magyarországi vidéket általában, Lórév és Szigetcsép szerb nemzetiségű lakosait is fenyegeti az elöregedés veszélye. A fiatalok inkább elhagyják falujukat, a nagyvárosba költöznek, vagy olyan helyekre, ahol több a munkalehetőség. Azonban egy-egy nagyobb ünnepen, búcsúkor, karácsonykor, húsvétkor, vagy pátrusnapkor visszatérnek a faluból már korábban elköltözött hívek, így a lórévi pravoszláv szerb és bolgár, valamint a szigetcsépi ortodox szerb vallási néphagyományok tovább tudnak élni a községekben. A ráckevei búcsú pedig a szerbiai és magyarországi ortodox szerb zarándokoknak köszönhetően továbbra is meghatározó eseménye lehet a Csepel-sziget délszláv kultúrájának.

Képmelléletek

1. kép. A lórévi Szent Miklós szerb templom.

2. kép. A lórévi templom ikonosztázanak részlete.

3. kép. A szigetcsépi Decsányi Szent István szerb templom.

4. kép. Decsányi Szent Istvánt ábrázoló festmény a szigetcsépi szerb templomban.

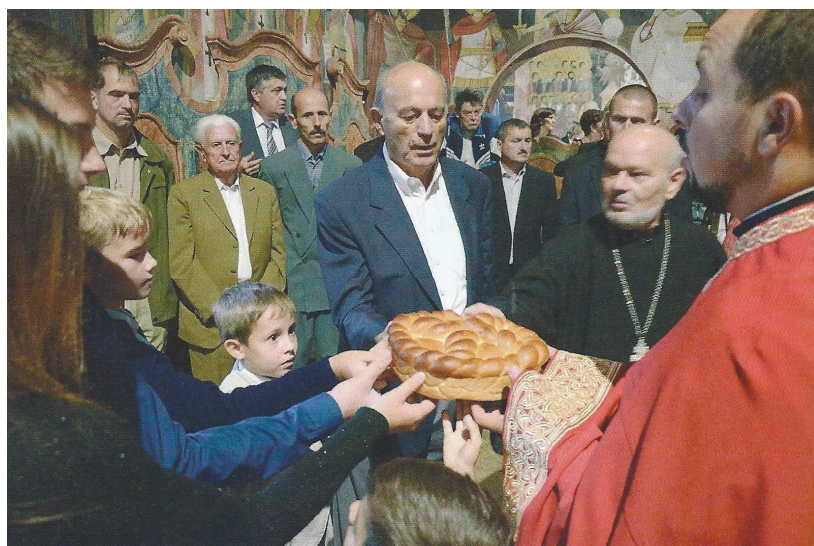
5. kép. A ráckevei Nagyboldogasszony szerb templom.

6. kép. A ráckevei szerb templom freskójának egy részlete.

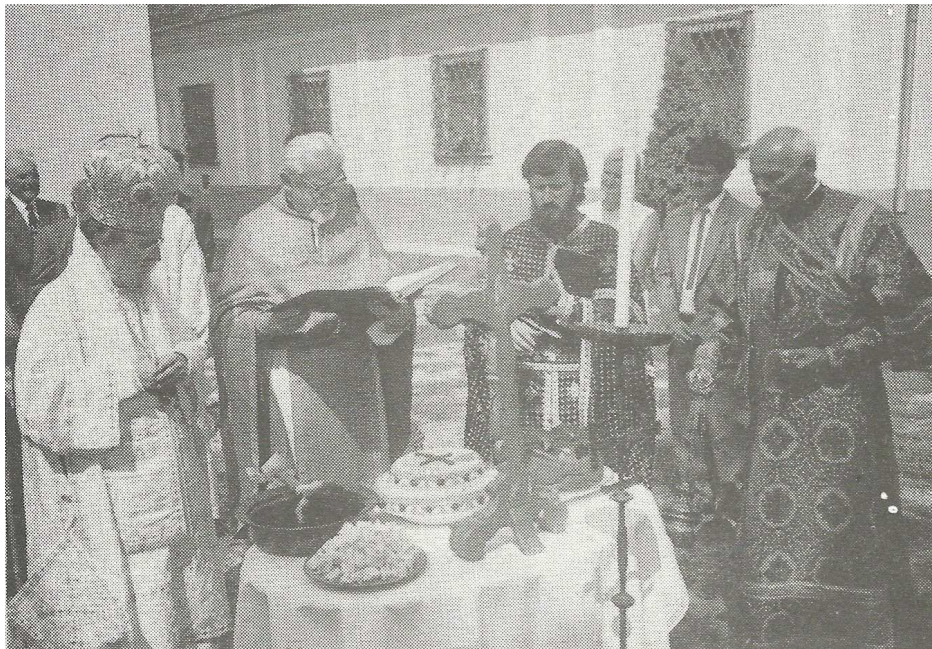
7. kép. A világháborúban elesettek emlékműve Lóréven, amelyet a pap búcsúkor megáld.

8. kép. A ráckevei búcsú egyik jelenete (2013).

9. kép. A ráckevei búcsú egyik jelenete (1990).

10. kép. Az ünnepi kalács és a koljivo megszentelése Ráckevén (1990).

11. kép. Vonulás az ünnepi miséről az iskolába Szent Száva napján (Lórév, 1991).

12. kép. Školska slava Lóréven, Mártity Miroszláv plébános beszéde (1991).

Képek forrása

1., 3. kép: Dujmov Milán, Szalai-Nagy Márta: *Magyarországi ortodox templomok*. Bp., 2010. 110., 121.

2., 4., 6., 8. kép: Bekič, Boris (Szerk.): *Srpski kalendar za prostu 2013. godinu*. Bp., 2012. 27., 25., 19., 194.

5., 7. kép: Saját felvétel, Ráckeve, Lórév, 2012.

9-12. kép: PRELIC, Mladena: *Srbi u selu Lovri u mađarskoj tokom dvadesetog veka*. Bp., 1995. 258., 258., 252., 252.

DANCS KRISZTINA

Kulturális kölcsönhatások nyomai a beregszászi református temetőben

Kárpátalja több évszázados fejlődése során többnemzetiségű, kulturálisan vegyesnek mondható lakosságra tett szert a történelmi sorsfordulók következtében. Ennek értelmében elkerülhetetlennek tekinthetjük a kulturális kölcsönhatásokat a lakosság nyelvhasználatában és népi hagyományaiban, szokásaiban. Nem volt ez másképp a megye legnagyobb számú élő magyar ajkú lakosságával rendelkező városában, Beregszászban sem. A legutóbbi, 2001-es népszámlálás eredményei alapján a 26554 főt számláló település ukrán, magyar, román, orosz, cigány, szlovák, német és belorusz nemzetiségű lakossággal rendelkezett. Ezáltal nemcsak a nyelvi sokszínűség jellemző a városban, hanem vallási megosztottság is. Beregszász 3 temetővel rendelkezik: zsidó, római katolikus és református, amelyek közül utóbbi a legnagyobb kiterjedésű. Hipotéziseimben a fent említett kulturális kölcsönhatások jelen vannak a beregszászi református temetőben, melynek elnevezése mára már szimbolikus. A sírkert tartalmának nemzetiségi összetétele, a sírfeliratok nyelvezete és sajátos szimbólumvilága hűen tükrözi a településen zajló demográfiai és politikai változásokat, amelyek nagy hatással voltak a lakosság mindennapi életére, gondolkodására.

A temető szoros kapcsolatban van a településsel, amelyhez tartozik, múltjának része, s e múlt megismerésének egyik forrása.

A temető – a halott falu – az élő falu társadalmi képét tükrözi. Középkori hagyomány nyomán a legtöbb temető a templom körül helyezkedett el és a bokros temetkezés jellemezte. A 18. század óta a sírokat nem rendezték égtájak felé, hanem soros temetkezés alakult ki, a halottakat halálozási sorrendjükben temették, nem családi, rokoni kapcsolat szerint.¹

Mivel az első világháborút lezáró békeszerződések aláírásáig a mai Kárpátalja területe a Magyar Királyság Ung, Bereg, Ugocsa és részben Máramaros megyéjét alkotta, a temetők kialakulása ezen a területen is hasonló fejlődési utat járt be, mint az ország többi részében, így a fent leírt jellemzők a kárpátaljai több évszázados múlttal rendelkező települések temetőire is érvényesek. Eltérés csak a 20. századi temetőfejlődésben mutatkozik, mivel a több hatalomváltást megélt Kárpátalja magyar települései és egyben temetői is átalakultak: nemzetiségi és vallási téren egyaránt vegyesek, színesek lettek. Sok helyen megmaradt a temetők felekezeti jellege és a temetők leképezik a falu nemzetiségi viszonyait.

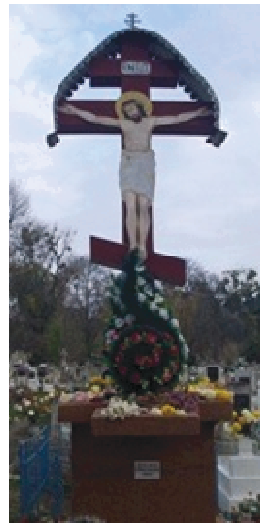
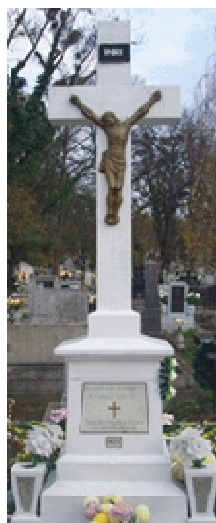
¹KUNT ERNŐ: *Temetők népművészete*. Bp., 1983. 32.

A temetők megnevezései arra utalnak, hogy a kialakulásuknál döntő szempont volt a vallási hovatartozás. Ez a kizárólagosság ma már csak a zsidó temetőkre vonatkozik, amelyek vallási hovatartozás szempontjából a mai napig homogének. A beregszászi református temetőbe a katolikusok a 20. század második felétől kezdtek el temetkezni. Ennek okát talán – ugyanúgy mint a Felvidéken – abban is lehet keresni, hogy akkorra szinte teljesen megszűntek azok a „hagyományos kötöttségek”, amelyek korlátozták a vallásilag vegyes házasságokat.²

A beregszászi református temető általános jellemzése

A beregszászi református temető páratlan történelmi emlék, amely sokat segíthet Beregszász történelmének és fejlődésének, polgári életének tanulmányozásában, megismerésében.

A városban három: az ún. református (mely csak részben az), a katolikus és a zsidó temető található. Ezek közül a legnagyobb területtel a református rendelkezik. Mint már korábban jeleztem, a beregszászi református temető mára már tartalmilag vallási tekintetben felhígult, így nem csak protestáns jelképeket, hanem római katolikus, görög katolikus és pravoszláv keresztelkekkel is találkozunk területén.

A temető egykori arculata, szerkezete napjainkra teljesen megváltozott. A régi temető, vagyis a régebbi rész jóval keletebbre helyezkedett el, mint a jelenlegi. Valószínű, hogy a régebbi sírok a jelenleg működő Mustang sportcentrum, valamint a temető közvetlen szomszédságában lévő tüdőgondozó kórház területén lehettek.³

²PUNTI GÁN JÓZSEF–PUNTI GÁN TÜNDE: *A losonci református temető*. Komárom–Dunaszerdahely, 2003. 24.

³MAHURSZKI ANETT: *Adalékok a beregszászi református temető történetéhez és jellemzéséhez*. Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve X, 2011. 1. k. 146.

A legkorábbi – az 1840–1860-as években állított – sírok többsége nagyon rossz állapotban van. Ennek oka a homokos talaj, ami miatt lecsúszott a föld a hegyről, és betemette a sírköveket. Szintén kevés síremlék maradt épségben 20. századunk 10'–40' -es éveiből, ám itt nagy szerepet játszott elhanyagolt állapotuk is.⁴

A 19. századtól a 20. század 40-es éveig terjedő időszak a sírjainak megtalálását nehezítette a pontos temetkezési rendszer hiánya ezen időszakban, a sírok és a temető bővülése koncentrikusan, mindig a szélek felől zajlott. Egyes sírokból alig maradt fenn valami, sok esetben hiányzik a hagyományos kelet-nyugati irányú testhelyzet.

A beregszászi református temető tartalmának nemzetiségi összetétele névanyagának vizsgálata alapján

Kárpátalján a történelmi sorsfordulók következtében rendkívül gyakran történtek demográfiai változások. Az adatokat rögzítő táblázatokból jellemző képet nyerhetünk többek között a népszaporodásról, a migrációról, az elhalálozásokról, a születésekről, stb. Különös, hogy nem arányos a járások lakosságának szám szerinti megoszlása. A járások lakosságához viszonyítva a városok népessége jelentősen elmaradt. A legtöbb város népessége a 10000 főt sem érte el, kiemelkedő ebben a tekintetben Beregszász, amely 1910-ben 12900 lakossal büszkélkedhetett. Ám a beregszászi járás lakossága (ahol a legtöbb magyar él a mai napig) 1944-től 1991-ig 56300-ról 85500-ra gyarapodott. Dr. Árpai István szerint „minden nagy történelmi és politikai esemény: korszakváltás, egyben kultúraváltás. A demográfiai adatok arra is rámutatnak, hogy a városok lakosságának összetétele nagyon sokrétű. (Talán valamivel kevésbé jellemző ez a falvakon). A városok (hivatalok, minisztériumok, közigazgatási szervek) által irányított közművelődés kihatott a járásokra, a vidékekre. Volt tehát mindig egy közigazgatási nyelvhasználat (legtöbbször az ún. „államnyelv”), népnyelv és a nemzetiségek anyanyelve.”⁵

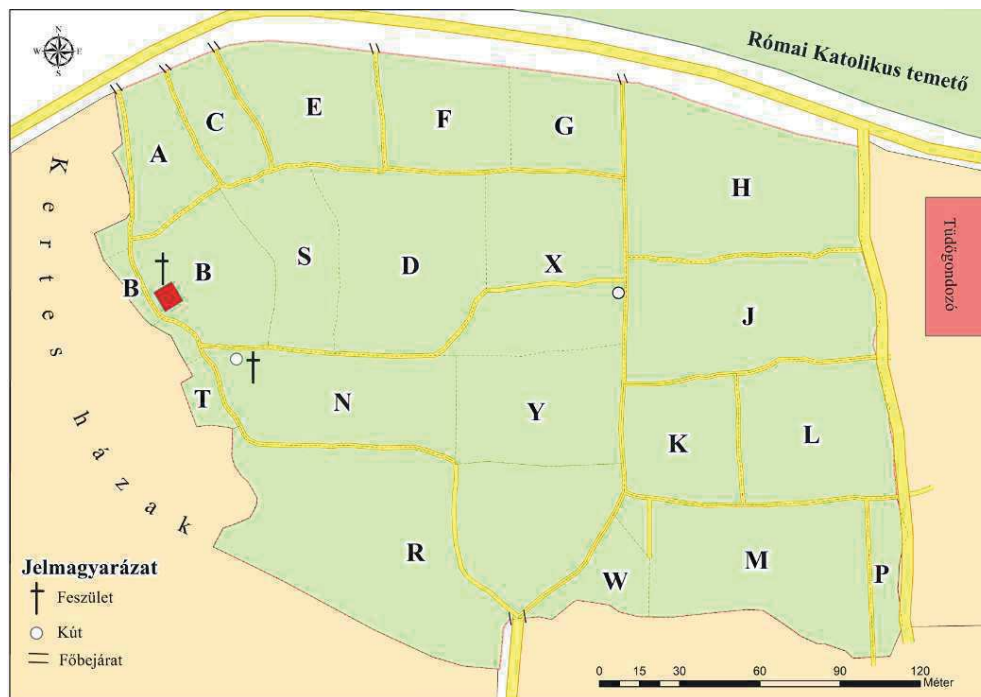
Hasonló korszakváltások figyelhetők meg a beregszászi református temetőben, mely korábban szinte csak magyar sírfeliratokat tartalmazott, a 20. század '20-as éveitől mára találhatunk benne a magyar mellett orosz, ukrán és cseh sírfeliratokat is.

A beregszászi református temető hozzávetőlegesen 7006 db sírt tartalmaz, melynek síremlékein olvasható feliratok több mint a fele magyar nyelvezetű.

A kutatás kezdetekor legelőször a temető körbejárására, majd annak térképének megrajzolására került sor. A sírkert területét 20 parcellára osztottuk, amelyeket az ábécé betűivel különböztettünk meg. Az alábbi térkép a temető elhelyezkedését és felosztását mutatja be:

⁴RAZGULOV, VALERIJ: *A beregszászi református temető történetéről*. Beregszász hetilap, 2000. június 22.

⁵ÁRPAI ISTVÁN: *A tiszaháti nemzetiségek életéből. Pillanatképek múltunkból*. Ungvár–Bp., 1993. 23–26.

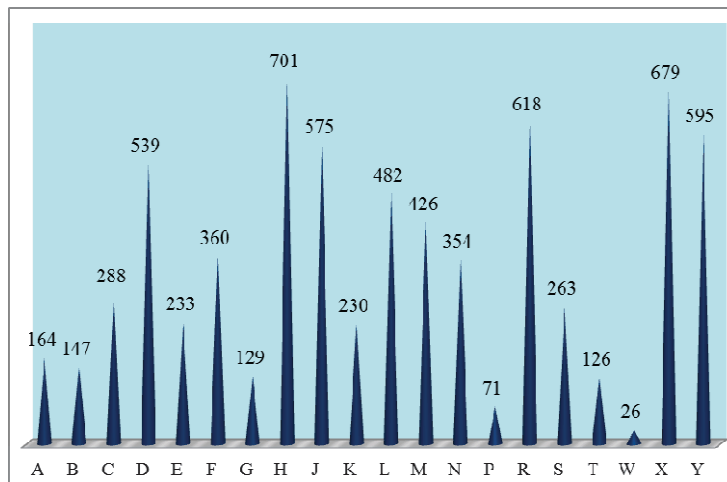

1. térkép: A beregszászi református temető parcellákra felosztott térképvázlata.⁶

Ezután megszámlálásra kerültek külön-külön parcellánként a sorok, valamint azokon belül a magyar és egyéb nyelvezetű sírok. Ezáltal egy teljes kép kapható arról, hogy a temető már sem nemzetiségileg, sem vallásilag nem „tisztá”, hanem az idők során nemcsak görög és római katolikusok, hanem pravoszláv vallásúak is temetkeztek oda.

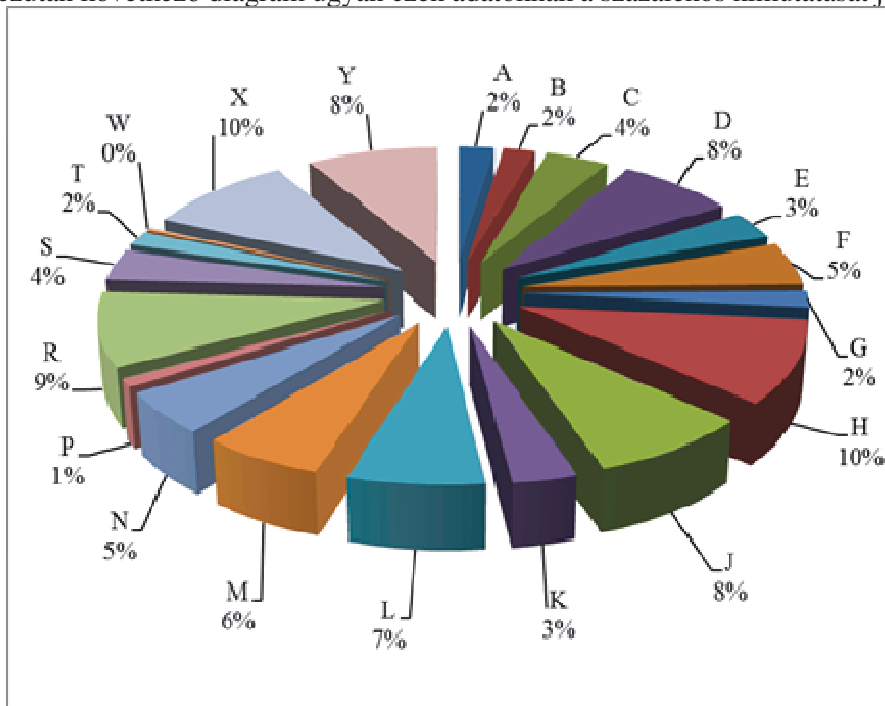
A parcellákban számolt magyar és más nyelvű sírok fekvése utal arra, hogy hol lehettek a legkorábbi magyar sírok és hová temetkeznek az 1944-es szovjet-ukrán hatalomváltás óta a szláv nemzetiségűek. A parcellák nem egyenlően vannak elosztva, leginkább a sétaösvények szolgálták elválasztó vonalként. A következő diagram a sírok számát mutatja be egy-egy parcellán belül:

⁶Saját szerkesztés.

1. diagram: A beregszászi református temető parcelláiban található sírok száma.⁷

Az ezután következő diagram ugyan ezen adatoknak a százalékos kimutatását jelöli:

2. diagram: A beregszászi református temető sírjainak parcellákra való százalékos eloszlása.⁸

A temető legrégebbi sírjai többségben az északi, északkeleti, valamint a keleti részen találhatóak, többnyire honvédek nyughelyei és az 1840-es évekből maradtak

⁷Saját szerkesztés.

⁸Saját szerkesztés.

ránk, a sírfelirataik rossz állapota miatt a pontos adatok jórészt olvashatatlanok. A legújabbak értelemszerűen a déli és a déli és délnyugati részen vannak, mivel itt bővítették utoljára a temetőt.

Elmondhatjuk, hogy a legtöbb magyar sír a C, D, X, F, G, H, K, L, parcellákban van, ez azt is magyarázza, hogy a legfrissebben odatemetkezetteket az A, T, N, S, P jelű osztásokban vannak, vagyis a temető a peremén. Míg a D, E, F, G, H parcellák, amelyek a sírkert közepén és az út mentén találhatóak és kb. 80% fölötti arányban a magyar nyelvezetű sírfeliratokat tartalmazzák.

A legtöbb szovjet sírral a beregszászi református temető A, B és C parcellájában találkozunk, valamint a sírkerten belül a főbejáratától egyenes úton a temetőbe vezető sétaút mellett található X parcellában. Az akkori temető széleire temették őket, hogy könnyen megtudják közelíteni a sírt és ne kelljen a temető közepében keresniük. Az A és C parcella sírjai tele vannak kommunista szimbólumokkal és orosz nyelvűekkel, ezáltal megfigyelhetünk egyfajta réteges temetkezést, mivel a friss sírokat általában a parcella széleire temették. Tehát ma a parcella határainál leginkább ukrán és magyar sírokkal találkozunk. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy a temető magjában és keleti, északkeleti részén található sírok többségben magyarok, az idő során a szláv nemzetiségűek a peremére temetkeztek, így egyre inkább bővült a temető területe nyugati és déli irányban.

A történelmi sorsfordulók mentén nem húzhatunk éles határt a temetőben, ám megfigyelhetjük, hogy az 1840-60-as évektől, az Osztrák Magyar Monarchia idejében temetkeztek leginkább a temető G, H, J, K, L, D, X és Y vagyis középső parcelláiba. A későbbiek ezek köré szerveződtek. Azok a személyek, akik a szovjet érában éltek és a Kommunista Párt szolgálatának szentelték magukat, leginkább az A, B, C, S és X parcellában vannak. A legújabb sírok, vagyis a 20. század második felétől számítva napjainkig a parcellák határaiban, de ha konkrét parcellát kell megneveznünk, akkor leginkább az L déli részén, az M, P, W és R parcellákban találjuk.

Elkerülhetetlen a munkánkban a német és a cseh feliratú síremlékek megemlézése is, amiből rendkívül keveset találtunk a temetőben. Két cseh gyermek sírt kell bemutatnunk, amelyet a B és E parcellákban találtunk. Itt párhuzamot vonhatunk a fent említett korszakokra és területekre bontható temetkezéseket, hiszen a szovjet sírok között leltünk rájuk. A B parcellában egy cseh gyermek sírra bukkantunk:

MILADA FRANCOVA
1933. 2. 1. - 1936. 12. 22.

DI STADU A ODPOCIVLI V POKOLIVA NA KANIKOV
NEZAPOMEN

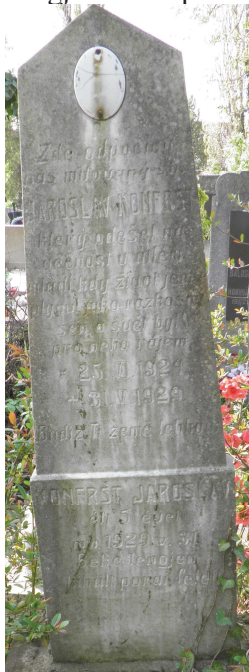
Valamint egy másik gyermeksírra, mely cseh-magyar nyelvezetű volt az E parcellában. Magyar felirata a következő:

KONFRST JÁROSLAV

élt 5 évet

mh. 1929. V. 31.

Béke lengjen kihűlt porai felett.

A cseh sírok csekély száma azzal magyarázható, hogy a legtöbb ideirányított cseh és szlovák tisztségviselő az itt töltött alig 20 éves szolgálat során nem ide

temetkezett, hanem a magyar visszacsatolást követően elhagyták a területet és csak a közben itt született és meghalt gyerekek egy része lelt itt nyugalóhelyre.

A német sírokat illetően meg kell említenem a német hadisírokat, amelyeket a temető L parcellájában találhatunk, sírfelirataik olvashatatlanok.

A beregszászi temető tartalmi összetételének megállapításánál súlyos hiányosságba ütköztünk, hiszen az egykor ruszin nemzetiségű elhunytakat sem nyelviileg sem anyakönyvi kivonatokban nem különböztetik meg. Dr. Árpai István munkájában olvashatjuk, hogy a „*megszűnt ruszinoknak nevezett állampolgárok (az állami szervek nem csekély közreműködésével) ukrán nemzetiségűeknek nevezettek. Ez az áldatlan állapot mindmáig tart.*” Ez azt a következményt vonja magával, hogy a városba bekerült, beköltözött ruszinok nemzeti identitása súlyosan sérült. A városban nincs lehetőségük olyan nagy intenzitással gyakorolni hagyományaikat, valamint az állami nyilvántartásban és a személyigazolványokban is ukrán nemzetiségűeknek vannak bejegyezve. Előbbi levezetésemet azért tartottam fontosnak, hiszen a temetőben található sírfeliratokból sajnos nem derül ki az elhunyt pontos nemzetisége, hiszen nyelvhasználatára vagy csak az ukrán vagy pedig az orosz a jellemző.⁹

Mivel a 2001-es népszámlálási adatok szerint Beregszász lakosságának 48% - a magyar nemzetiségű, ez a temetőben regisztrált szám arra utal, hogy a magyarok fogyása az utóbbi 1-2 emberöltő időszakában zajlott le és a múltban ettől a részaránytól jóval számottevőbb volt. A következő táblázat azt mutatja be, hogy szinte egy évszázad alatt Beregszász lakosságának magyar nemzetiségű lakossága hány százalékban volt a város összlakosságához képest.

A temető sírfeliratainak nyelvezete és névanyaga alapján elmondható, hogy ugyanez az arány mutatkozik, hisz itt is valamivel több, mint 50%-os a temető magyar jellege.

Év	Lakos	Magyar	%
1910	12 933	12 432	96,1
1930	19 007	9 190	48,4
1989	29 763	15 125	50,8
2001	26 554	12 785	48,1

1. táblázat:

Saját szerkesztés Molnár József–Molnár D. István, 2005. alapján.¹⁰

Tehát levonhatjuk a következtetést, hogy a beregszászi református temető nemzetiségileg és vallásilag vegyes. Ezt azzal is magyarázhatjuk, hogy a 20. század elején az ortodox vallásúaknak nem volt sem saját temetőjük és papjuk, aki eltemette volna őket (majd később jelennek meg nagyobb számban a városban). A

⁹ÁRPA ISTVÁN: i. m., 27.

¹⁰MOLNÁR JÓZSEF–MOLNÁR D. ISTVÁN: *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász, 2005. 30.

Beregszászi Református Egyház 1942-1962 évek közötti halotti anyakönyvében¹¹ olvashattuk nem egyszer azt az esetet, hogy vallási és nemzetiségi (ami akkor hasonló szerepet töltött be) vegyes házasságokból elhunytakat csak a református egyház temetett el és értelem szerűen a református temetőbe. Ezzel is magyarázható az, hogy Beregszász temetői közül itt van a legtöbb cirill betűs sírfelirat, ami ezzel együtt az ortodox vallásúakat is jelenti. Tehát a beregszászi református temető névanyagának és leginkább nyelvezetének a vizsgálatát gazdagította az, hogy vallási szempontból Beregszász történelme folytán minden megjelent vallást megtalálunk. Területi elhelyezkedésük pedig hagyományosan rétegzett, vagyis a temető területének közepén található erős magot képező magyar sírok meg fognak maradni addig, ameddig magyarok is fogják lakni Beregszász városát, s több tíz év múlva már élesebb határt lehet majd húzni a nemzetiségi összetétele alapján a temetőnek, hiszen észak-keleti irányba haladva leginkább magyar sírok maradnak, dél-nyugati irányban pedig szláv nemzetiségűek.

Magyar és cirill betűs feliratok összehasonlító elemzése

Emberek milliói élnek olyan környezetben, ahol nem csak egy, hanem több nyelv használatos. Így például a mai Kárpátalja területén számos nemzetiség képviselői élnek egymás mellett (sok településen együtt is), és ezek a közösségek különböző nyelveket használnak.¹² Nincs ez másként Beregszász városában sem, melynek lakossága nemzetiségi szempontból vegyes. Békésen megférnek egymás mellett az orosz-, ukrán-, ruszin-, magyar-, korábban cseh- és német anyanyelvűek egyaránt. Nyelvhasználatuk folyamatos kölcsönhatásban van, gyakoriak a városban a nemzetiségi vegyes házasságok. Ennek következménye az identitás választás és megtartás fontos kérdése. Balassa Iván szerint: „A temető – az élő falu”, s ezt a kijelentést tökéletesen rávetíthetjük a beregszászi református temetőre is. A sírkert tartalmának nemzetiségi összetétele, mint élő lakosságának tükrözése – vegyes. A lakosság írásbeli nyelvhasználatát a temető sírfeliratai hűen tükrözik.

A mindennapi életben a beregszászi lakosság, kötelező az állam nyelvét használni a hivatalos intézményekben. Ez nagy befolyással van az emberek nyelvhasználatára, következménye, hogy akkor is használják, amikor már nem szükséges. A temető emellett sokkal zártabb annál, hogy a politikai hatalom meghatározza azt, hogy mi álljon sírunkon. Ám a sírfeliratok leginkább két pólusú függéssel vannak: az elhunyt, de még inkább a hozzátartozó, aki készíteti a síremléket. A beregszászi református temetőben számos példa van kétnyelvű sírokra, a szláv és magyar kölcsönhatásokra. Az alábbiakban képekkel szeretnénk ezeket a kijelentéseket alátámasztani.

A beregszászi református temető Y parcellájában találjuk a képen látható dupla síremléket. Nyelvi tulajdonságait tekintve kétnyelvű: a baloldali orosz, míg a jobboldali magyar nyelvű. A sír arra ad következtetést, hogy Лесков Николай Федорович Leszkov Konsztantyin édesapja volt, édesanyja viszont magyar

¹¹Beregszászi Református Egyház Halotti anyakönyve 1942–1962.

¹²CSERNICSKÓ ISTVÁN: *Nyelvek, emberek, helyzetek*. Ungvár, 2010. 7.

anyanyelvű. A család kétnyelvű volt, az apa orosz és ezen a nyelven is kommunikált vele a család, hiszen felirata orosz, s az aláírás a sírvers alatt magyarra fordítva: *Szerető feleséged és fiad* áll. Viszont az anya magyar volt, mivel fiúk sírjának felirata már magyar nyelvű és feliratán ez az aláírás áll: *Szerető édesanyád*. A gyermek névválasztásakor a férj akarata érvényesült, ám anyanyelve mégis magyar lett. A síremlék jól példázza a nemzetiségi vegyes házasságokat.

Előfordul az az eset, amikor egyazon síron két nyelven vannak feltüntetve tulajdonosának az adatai. Ezt valószínűleg az magyarázza, hogy a felirat olvasója akár magyar, akár orosz anyanyelvű, megértse, hogy kit rejt a sír. Meg kell említenünk emellett, hogy a példára felhozott síremlék a Szovjetunió idejéből származik.

A síremlék feliratai:

РАЙЗМОН М. И.

СВОЮ ЖИЗНЬ ПОСВЯТИЛ ДЕЛУ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ И ТРУДОВОГО НАРОДА.

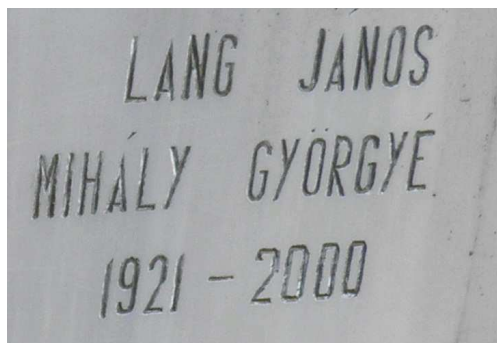
REIZMAN MENYHÉRT SZ. 1907-1971

ÉLETÉT A KOMMUNISTA PÁRT ÉS DOLGOZÓ NÉP ÜGYÉÉRT SZENTELTE

Reizman Menyhért nevéből következtetve magyar nemzetiségű volt, a társadalomban és a pártban betöltött szerepe viszont elengedhetetlennek bizonyult az orosz nyelv mindennapi használata. Ez a példa hűen tükrözi azt, hogy Beregszász lakosságának már a 20. század közepén is mindennapos volt a többnyelvűség. A következő példákban a szláv apanév használatát szeretnénk vizsgálni, hogy hogyan jelenik meg a temető magyar nyelvű sírfeliratain, valamint a fordított verzióját, annak elhagyását.

MÁJERCSIK IGNÁC JÓZSEF ÉS
MÁJERCSIK GIZELLA BÁLINT

LÁNG JÁNOS
MIHÁLY GYÖRGY

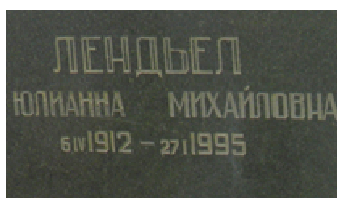

КУШТЯН ШАНДОР
1940-1994
КУШТЯН ЙОНИКО
1991-1991
ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ

ТУТ СПОЧИВАЄ
ВАСИЛИНЕЦЬ МАГДАЛИНА
1943-1999
ВАСИЛИНЕЦЬ МИХАЙЛО
1937-2002
ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ

Kuštyan Jóniko és édesapja Kuštyan Šandor nevének elemzésekor feltételezhetjük, hogy a sírkészítető hozzátartozó már nem beszélt magyarul, ám a keresztneveket megfigyelve tipikusan magyar nevekről beszélünk: Sándor és Janika. Hasonló példa erre a következő síremlék: ЛЕНДЬБЕЛ ЮЛІАННА МИХАЙЛОВНА

Fordított esetet is találunk a beregszászi református temetőben, amikor egy orosz név van magyarul felírva, szintén vegyes házasságról beszélünk: NAGY DÁRJÁ IVÁNAVNA

Beregszász lakossága már korábban is többnyelvű volt. Nemcsak az utcán járva találkozunk kétnyelvű feliratokkal, hanem a temető sírfelirataiban is él a másik

nemzet nyelvének, hagyományainak tiszteletben tartása (lásd az apanév használat) és alkalmazása.

A fejfák díszítése és szimbólumvilága

A fejfa a halott képmásából (bálványból) személyi adatokat tartalmazó „*emléktábla*” lett. Antropomorf elnevezések is a fejfa-formák emberalak-eredetére utalnak: láb, derék, mejj, váll, nyak, konty, törzs, homlok, szemöldök, kaláris (gyöngysor). A fejfán régen nem volt írás, a jelrendszeréből lehetett következtetni a halott nemére, katonai rangjára, vitézi, hősi tetteire, családi állapotára, korára, társadalmi és vagyoni helyzetére, elhalálozás idejére.¹³

A fejfákról már távolról megállapítható volt, ki nyugszik alatta, anélkül, hogy a feliratot elolvastuk volna. Ezen jelképek, díszítmények megóvása nem csak egy hagyomány továbbélésének lehetőségét adja meg az utókor számára, de tiszteletet is nyújt az ősök, az elődök emlékezetének.¹⁴ Valamint ezeket a motívumokat a mai napig használják, ismerik azok jelentését. Sokszor ezek a szimbólumok a vallási hovatartozást akarják jelezni. Katolikus síremlékeken jellemző Szűz Mária vagy Jézus, angyalok ábrázolása. De gyakran többről van szó, mint közvetlen szimbólumok halmozásáról. Ilyen például, amikor különböző növényi motívumokkal, állati ábrázolással látják el a fejfákat.

A szimbólumok saját kultúránk és valamennyi emberi civilizáció megismeréséhez elvezetnek, hiszen gondolkodásunk alapvető sajátossága a (jel)képek használata. A környezet természeti jelenségei, élőlényei és maguk az ember teremtette tárgyak is a képalkotás alapszókincsébe tartoznak. Minden a világról alkotott tudás kifejezőjévé és érzéki szemléltetőjévé válhat. Például a *fény*, az *ég* mindenütt a menny, az istenség, a földön túli erő szimbóluma, és a *sötétség*hez egyetemes érvennyel kapcsolódik a pusztulás, a halál képzete.¹⁵ A szimbólumok világát gyakran tekintik titkosnak, misztikusnak. Ebben az értelmezésben – a hieroglifákhoz hasonlóan – meg kell fejteni és újra meg kell tanulni jelentésüket. Kétségtelen, hogy bizonyos jelek – elsősorban a nem képszerű (non-ikonikus) szimbólumok, például a geometrikus jelek – kizárólag az azokat megalkotó kultúra ismeretében értelmezhetők, vagy – forrásértékű adatok híján – örökre némák maradnak. De a jelképek döntő hányada, a képszerű (ikonikus) jelek olyan természetességgel hordozzák jelentéseiket, hogy értelmezésük kézenfekvő. Nem igényel magyarázatot az, hogy az *oroszlán* elsődleges szimbolikus jelentésében miért a hatalom és az erő, a *bárány* pedig miért a gyengeség és a szelídség megtestesítője.¹⁶

Kunt Ernő szerint a síremlékek szimbólumai csupán csak díszítő motívumként szerepelnek, ám nem zárja ki az üzenet- és személyes információ tartalmát sem.

¹³KÓS KÁROLY: *Népélet és néphagyomány*. Bukarest, 1972. 227–237.

¹⁴BALASSA IVÁN: A magyar gyász-színek kérdéséhez. *Ethnographia*, LVI (1945) 69–70.

¹⁵PÁL JÓZSEF–ÚJVÁRI EDIT: *Szimbólumtár*. Bp., 2001. /http://balassikiado.hu/BB/netre/Net_szimbolum/szimbolumszotar.htm (letöltés dátuma:2014. 02. 10.)

¹⁶PÁL JÓZSEF – ÚJVÁRI EDIT:, 2001.

Munkájában leírja, hogy a leggyakoribb szimbólumok, azok a szív, csillag, virág, bimbó, fa (szomorúfűz), esetleg stilizált madár ábrázolások. A kód legkisebb elemének a síkbeli díszítmények egy motívumát, alapelemét tekintjük. (Egy fejfán általában egy motívum szokott szerepelni.)¹⁷

A szimbólumok azért voltak nagyon fontosak a keresztény egyházak számára, mert a segítségükkel az írástudatlan embereket is tanítani tudták.¹⁸

A beregszászi református temetőben számos szimbólummal találkozunk a síremlékeken. Mind különleges üzenetet hordoz. Hol az elhunytól mesélnek, mint például a vallási hovatartozását jelölő, szakmájára utaló, korai halálát jelző jelképek; hol pedig a politikai hatalom és eszme befolyása mutatkozik meg a síremlék szimbólumán. A sírkertben talált szimbólumokat a következő kategóriákba csoportosítottuk:

Vallási hovatartozást jelölő szimbólumok – az elhunyt hozzátartozója fontosnak tartja feltüntetni, hogy melyik felekezethez tartozott szerette, valamint ezáltal megkülönböztetésre kerül a tőle eltérő vallásúaktól. A beregszászi református temető átfésülése alkalmával rengeteg ilyen szimbólummal találkozunk, amelyek többnyire minden temetőben előfordulnak, így tipikus keresztény jelképekről beszélünk. Az itt fellelt szimbólumok közül a leggyakoribbak az alábbiak, melyek jelentését Pál József – Újvári Edit szimbólumtára valamint Hoppál Mihály jelképtára alapján definiáltuk:

A katolikus vallásúak leggyakoribb jelölése a **kereszt** – amely az egyetemes jelképek közé tartozik. Rajta halad keresztül a világ tengelye. Minden körülötte forog. Itt található a világegyetem középpontja, ő maga a világfa, Jákob lajtorjája, az eget és a Földet összekötő kapocs. Egyszerre jelképezi a szenvedést és a megbocsátást.¹⁹

A kereszt legrégebbi és legelterjedtebb szimbólumok közé tartozik; számos mitologikus és vallási rendszerben megtalálható. Jézus Krisztus második eljövetelekor az „Emberfia” jele (Mt 24,30). Nagy Konstantin császár számára Krisztus keresztje a győzelem jele: „In hoc signo vinces” (E jelben győzni fogsz). A teológiai erények közül a Hit allegorikus alakjának attribútuma. Az ókeresztények a kereszt helyett gyakran titkos ismertetőjelet alkalmaztak (hal, horgony). A középkorban azt tartották, hogy Krisztus keresztjét a tudás fájából készítették. Egy másik hagyomány szerint az élet fájából készítették, és ezért képes feltámasztani a halottakat (Jel 2,7; 22,2). Hasonló kontextusban jelenik meg egy középkori német szövegben is a kereszt: olyan fa, amelynek gyökerei a Pokolba nyúlnak, csúcsa Isten trónusánál van, és ágai között tartja a világot. Szimbolizálhatja a halált vagy a szenvedést, és az áldozat elfogadását.²⁰

A felekezeti életben is változások mentek végbe Kárpátalján. Találunk olyan települést, amelyek felekezetiileg „tisztának” mondhatóak, tehát katolikusok, máshol reformátusok vannak többségben. 1946-tól az eddig csak görög katolikusoknak

¹⁷KUNT ERNŐ: *Magyar népi temetői szemiotikai elemzése*. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XIII-XIV. 475–507.

¹⁸BERYL DHANJAL: *Jelek és jelképek. Múlt és jelen*. 2011. 98.

¹⁹BERYL DHANJAL: i. m., 102.

²⁰PÁL-ÚJVÁRI: i. m., 2001.

regisztráltak helyébe egy módosítást eszközöltek, ami megkülönbözteti már az ortodox és pravoszláv felekezethez tartozókat is.²¹ A felekezeti megkülönböztetést könnyítették a kereszt szimbólumok, amelyeket egyértelműen jelölik, hogy a síremlék tulajdonosa ortodox, görög- vagy római katolikus felekezethez tartozott.

A beregszászi református temetőben talált legtöbb kereszt a **latin kereszt**teel egyezett meg, amelynek egymással merőleges szárai nem egyenlő hosszúak: a függőleges szár jóval hosszabb, mint az azt metsző vízszintes. A kereszt világa és megkülönböztetése roppant izgalmas területe volt kutatásunknak, mivel nemcsak latin kereszttekel találkoztunk a sírkert körbejárásakor, hanem **hármaskeresztekel** is. Két változatát ismerjük: az egyikben az alsó kereszt szál azonos hosszúságú a felsővel, amelyet ma a görög-katolikus egyház használ; a másik változatban már az alsó kereszt szál ferdén van ábrázolva – ezt az ortodox, más néven pravoszláv vallásúak használják. A ferde szál azzal magyarázzák, hogy az szolgált Jézus felszögeezett lábának támasztékául.

A katolikus jelképekhez tartoznak még a következő szimbólumok, amelyek megtalálhatóak a beregszászi református temetőben: Szűzanya, feszület. A Szűzanya, vagy más megnevezésben **Szűz Mária** szerepe a síremlékeken több jelentésű. A katolikus egyházban a hívők számára a szentek közbenjáró feladatkörrel bírnak Istennél, a református egyháztól eltérően, ahol csak Jézus Krisztus tölti be ezt a szerepet. Így Szűz Mária képét csakis katolikus vallású sírokon találjuk meg. A temetői szimbólumvilágban jelenléte többértelmű: védelmezi a lelkeket és biztosítja helyüket a Paradicsomban.

²¹ÁRPA: i. m., 23–26.

Számos síremléken találkozunk **feszülettel**, amely a keresztre feszített Jézus Krisztus jelképe.²² Ilyeneket az V. századtól kezdve ismerünk, mert korábban a keresztre feszítés megalázó voltának eleven emléke miatt (csak a legelvetemültebb bűnözőket és a rabszolgákat sújtották ezzel a kivégzési móddal) egyszerű kereszttel vagy rajta látható hallal ill. báránnyal szimbolizálták Krisztus kereszthalálát.²³

A református szimbólumokhoz tartozik a kehely és a szomorúfűz. A csüngő ágú fűz a panaszok fája volt, innen kapta nevét: szomorúfűz.²⁴ Molnár Mihály úgy véli, hogy a szomorúfűz általános szimbólum, amely mind a keresztény, mind a zsidó sírjeleken megtalálható.²⁵ Balassa Iván szerint viszont a szomorúfűz kimondottan a reformátusság halálábrázoló szimbóluma, amely legelőször Debrecen környékén tűnt fel, és innen terjedt a magyar nyelvterület szélei felé.²⁶ A fejfa részének fő, egyben központi motívuma a fűzfa vagy egyszerűbb formájában az inda motívum.

„Szomorú fűz hervadt lombja,
Ráhajlik a sírhalomra.”

Az inda motívum kiinduló pontja lehet az egy vésetű föld jelzésből vagy az edény különböző formátumaiból. A fűzfa ábrázolása a stilizált egy vésetű törzsszel rendelkezőtől kezdve, a gazdagabb kialakítású 3-7-9 elágazású fűzfáig terjed. A fűzfa törzse egyvésetű, kettős hullámvonalú vagy törzskábrázolású is lehet.²⁷

A **kehely** – tipikus protestáns jelkép. Ezzel a szimbólummal jelzik, többnyire a református vallási hovatartozású elhunyt sírján azt, hogy milyen vallást gyakorolt.

²²PÁL-ÚJVÁRI: i. m., 2001.

²³HOPPÁL M. – JANKOVICS - N. A. - SZEMADÁM: i. m., 68.

²⁴*Szimbólumok lexikona*. Szerk: MICHEL GUILLEMOT-BETHSABÉE BLUMEL. Paris, 2009. 179.

²⁵MOLNÁR MIHÁLY: *Sírfeliratok a magyarországi Gömörben*. Gömör néprajza LIV. Debrecen, 2000. 6.

²⁶BALASSA: i. m., 76.

²⁷DOMANOVSKY GYÖRGY: Beregmegyei fejfák. *A Néprajzi Múzeum Értesítője. A Magyar Történelmi Múzeum Néprajzi Osztályának folyóirata*, XXVIII. (1937) 1–4. sz. 97.

Díszes, talpas ivóedény. A serleg, a pohár, a csésze és a kehely hasonló funkciójú és szimbolikájú edények. A zsidó és keresztény hagyományban szintén gazdag jelentésrendszer kapcsolódott hozzá. Az Ószövetségben Ábrahám és Melkizedek találkozásakor, a Melkizedek által használt boroskehely a tipológiai szimbolizmus szerint az eucharisztia kelyhének előképe (Ter 14,18). Jelentheti Isten büntetését, haragját, a pusztítást (Iz 51,17–22; Zsolt 75,9). Ezzel szemben a teli, túlcsonduló pohár Isten adománya, jótéteménye, a szabadulás (Zsolt 23,5). A keresztény liturgiában a kehely a mise során az átváltozó bor befogadására szolgáló talpas ivóedény. Ez a „kehely csodája”, a *mysterium calicis*, amely az Utolsó vacsorára és Krisztus feláldozására utal (Mt 26,27–28). Ezért a kehely a keresztény hűség jelképe, a teológiai erények közül a Hit attribútuma. Pál apostol az 1Kor 10,16 versében utal a Krisztussal való közösségre, amely a kehely által valósul meg. A keserű pohár a mártírium és egyben az üdv kelyhe is (Mt 26,39–42).²⁸

Keresztény szimbólumként tartjuk számon az **urnát** is, amely ritka a beregszászi református temetőben, ám akad példa előfordulására. A temetési urnák, melyek a halott hamvait tartalmazzák, bizonyos értelemben az anyaméhet, az anyaföldbe való visszatérést jelképezik, de a ház szimbolikájához is kapcsolódhat, hiszen az urnák a halott földi maradványainak végső lakhelyéül szolgálnak. A keresztény szimbolikában a temetkezési urnák Krisztus sziklasírját idézik.²⁹ A bölcső-ágy-koporsó hármasság által jelzett életfolyamat utolsó stádiumának, a halálnak a megjelenítője. Az urnából kitörő tűz a feltámadás, a halál utáni élet jelképe. Egyiptomi ábrázolásokon a mérlegre állított urna a halott lelke (mérleg). A római ember és ház alakú halotti urnák a „lélek” és a „test” jelentést is hordozták.³⁰

Az alábbi kategória a *politikai hatalomváltást jelképező szimbólumokat* tartalmazza. Ezek a hatalomváltások nagy befolyással voltak az emberek életére, mindennapjaira. Leginkább a kommunista diktatúrát kell kiemelni, amikor is a kor eszméje befolyásolta a lakosság gondolkodását és a dolgokhoz való hozzáállását. Arról az időről beszélünk, amikor Beregszász internacionalista lakossággal rendelkezett, nemzetiségtől függetlenül dicsőség volt szolgálni a Szovjet Szocialista Pártot, és hatalmas hőstett meghalni annak zászlaja alatt. Ezért az akkor élt, majd meghalt emberek fontosnak tartották azt, hogy sírjuk megkülönböztetve legyen azáltal, hogy jelzik szolgálatukat. Ennek következtében számos kommunista szimbólummal találkozunk a sírfeliratok mellett a síremlékeken. A **kommunista csillag** mellett megtaláljuk a **sarló-kalapácsot** is, valamint a **Szovjetunió kiolthatatlan lángját éltető szovjet csillag**, a **búzakoszorú**, valamint egy földgömb, amelyet a sarló-kalapács szimbólumon keresztül látunk.

²⁸PÁL-ÚJVÁRI: i. m.

²⁹Uo.

³⁰Uo.

A sírkertben található egyik legérdekesebb szimbólumkombináció épp kommunista ideológiai hatású. Egyedisége sokoldalúságából eredeztethető, hiszen több oldalról megvilágítható, s az értelmezések különböző variációi tárulnak elénk. A síremléken található kommunista csillag, közepében a sarló-kalapáccsal egészen átlagosnak tekinthető. Ám alatta helyezkedik el egy szimbólum, amely semelyik értelmezésben nem illik a szovjet ideológiához. Az első értelmezésben egy szocialista-realista stílusú szomorú fűzfát látunk, amely bár nem hagyományos módon van ábrázolva, mégis első ránézésre a fára asszociálunk. De ha jobban megvizsgáljuk, akkor egy hétágú fordított gyertyatartót (menórát) is észrevehetünk. Míg a szomorúfűz egy egyetemes protestáns jelkép, addig a menóra a zsidó vallás pusztulásának és újjászületésének jelképe. A menóra jelképisége a Közel-Kelet legrégebb civilizációiban gyökerezik, az asszírok és a babiloniak hétágú szent fájáig vezethető vissza, amely az örök élet fáját jelentette. A Kr. u. III. századtól kezdve a menóra feltűnik a zsinagógák és a sírok díszítésében, mint az üdvözülés reményének

szimbóluma.³¹ Tehát, hogy ha ezt a két értelmezést összevetjük, akkor mégis egy fa-ábrázolásra enged következtetni a szimbólum. De hogyan függ össze a kommunista csillaggal? És az örök élet fája az elhunyra vagy a szovjet hatalom örökkévalóságára utal? Szubjektív véleményem nem mérvadó, ám a kérdéseket kötelességem feltenni.

Fentebb már elemeztük a keresztet és azok jelenlétét a beregszászi református temetőben, azonban vannak olyan keresztet a sírkertben, melyeknek semmilyen köze nincs a kereszténységhez, hiszen ezek vaskeresztet (betonból készültek). **Vaskereszt:** a görög kereszt geometriailag másfajta ábrázolása, aminek szárai bentől kifelé haladva szélesednek. Előfordul olyan változata is, ami négy darab egy pontba mutató háromszögből áll. Eredetileg a teuton lovagok keresztje volt, később katonai kitüntetés és azonosító jelzés lett belőle. A beregszászi református temetőben három ilyen keresztet találunk az L parcellában, amelyek német katonai sírok lehetnek.

³¹*Szimbólumok lexikona: i. m., 194–195.*

Gyakran botlunk bele jelképes számokba, ilyen például a két szál (rózsa, liliom, szegfű, stb) virág, melynek páros száma határozottan a gyászra utal.

A temető szimbólumvilágának elemzését egyfajta kapcsolatteremtésnek is tekinthetjük az elhunyttal. Hiszen ők a múlt tanúi és síremlékeik vizsgálata alatt egy bizonyos kommunikáció történik, amely alatt elmesélik életük történetét. A kutató dolga csak egy, helyesen értelmezni a kapott információkat. Kunt Ernő munkájában egyfajta kommunikációs modellt határozott meg, amely azt bizonyítja, hogy „*azért nevezhetjük a temetőt kódrendszernek, mert megtalálható benne a tárgyi kód (sírjelek, építmények, utak, kerítés stb.), a proxemikus kód (sírok elrendezése, sírjelek egymáshoz való viszonya, közel-távol, bal-jobb stb.), cselekvési kódok (sírásatás, temetési szertartás, a sír gondozása stb.), és az írás kódja (feliratok a sírjeleken).*”

Nemcsak egy szimbólum lehet árulkodó jel a síremlék tulajdonosáról, hanem maga a sírfelirat is mesél nekünk rengeteg mindent: az elhunyt nemét, akár származását, foglalkozását. Gyakran ezeknek a sírfeliratoknak rengeteg hasonlóságuk van, a névanyag mellett olvashatunk búcsúszövegeket, bibliai idézeteket, versikéket. A sírfeliratokban kicsi a változatosság és jobbra hasonló formulákat találunk, mégis szükségesnek tartom néhányat bemutatni, mint a népköltészet érdekes hajtását, megjegyezve, hogy itt maga a nép írja azokat és nem a papok vagy a tanítók.³²

A fejfa- és sírfeliratok az utóbbi másfél évszázad során terjedtek el. Ez idő alatt sajátos műfajt alakítottak ki a népköltészetben – a sírjel költészetét. A Magyar Néprajzi Lexikon szerint „*a sírfeliratok síremlékre kerülő vers, amelyben a sírfeliratíró hagyományos motívumok felhasználásával emléket állít az elhunytnak. A sírfeliratok egyéni alkotások, bár a vers váza hagyományos, a sírfelirat-író mindig aktuálisra alakítja. A sírfelirat komoly, tragikus színezetű, kifejezi a család gyászát, verselése gyakran nehézkes, stílusa mesterkéltné,*”³³ ám a feliratos népköltészetéről is olvashatunk egy másik kötetben: „*rövid, pár soros, általában ritmikus, rímelő, versformában írott szöveg. A feliratok tartalmi szerkesztésmódja azonos szabályokat követ: feltünteteti az elhunyt nevét, illetve annak kezdőbetűit, s halálának évszámát. Ezekhez az alapadatokhoz aztán a halott személyére, illetve a rokonság fájdalmának kifejezésére vonatkozó – a sírjelek felirataiban általánosan használt – kiegészítő sablonokat fűznek. A szöveget minden esetben egy adott sablon nyitja: „Itt nyugszik...”, illetve zárja: „Béke poraira. Nyugodjék békében”. Gyakoriak a rövidítések, melyeknek nagybetűs sora egyúttal díszítőelem is, esetlegesen kicifrázott formában.*”³⁴

ABFTIRA = a Boldog Feltámadás Idejének Reménye Alatt

ABFTRA = a Boldog Feltámadás Reménye Alatt

ABFRA = a Boldog Feltámadás Reménye Alatt

SZ = született

³²PÁL-ÚJVÁRI: i. m., 2001.

³³Magyar Néprajzi Lexikon 4. Szerk.: Ortutay Gyula. Bp., 1981. 452–459.

³⁴DOMANOVSKY GYÖRGY: *Beregmegyei fejfák*. In: A Néprajzi Múzeum Értesítője. a Magyar Történelmi Múzeum Néprajzi Osztályának folyóirata, XXVIII. évfolyam. 1-4. szám. 1937. Budapest, 98.

MH = meghalt
 BLPF = béke Lengjen Porai Felett
 BP = béke Poraira
 BH = béke Hamvaira³⁵

A kezdőformula (pl: ABFRA), után (ha van) következnek minden esetben az elhunyt adatai: név, életkor, születési-, halálozási dátum, esetleg a foglalkozása. A személyes adatokat követhették az ún. sírversek, melyek mindenkor a család igényeit elégítették ki. A záróformula, mintegy lezárásképpen a belenyugvást, megnyugvást volt hivatott kifejezni.

A sírversek mindenkor a család kívánalmaihoz kötődtek, de mindig az elhunyt adatai és a záró formula előtt kellett, hogy álljanak.³⁶ A beregszászi református temető ebből a szempontból eltérő, hiszen a sírfeliratok közül nem találkoztunk ABFRA és hasonló formulákkal. A leggyakoribbak a nyitó formulák közül: „Itt nyugszik” és záró formulák között megtaláljuk a „Nyugodjon békében”, „Béke poraira”, „Áldás legyen hamvain” és a „Béke hamvaira” záróformulákat. Mivel a többnyelvűség jellemző a temető tartalmára, így ugyan ezen formulák ukrán (Тут спочиває / Вічна пам'ять) és orosz („Здесь покоится/ Вечная память) verziója is megtalálható.

A beregszászi református temető sírfeliratait tekintve összességében többnyelvűségről beszélünk. Ami a sírverseket illeti, a szláv síroknál nem jellemző a sírvers használatának a szokása. Leggyakrabban a búcsúzó megnevezése és a síremlék állíttatói vannak feljegyezve a fejfákra, ám a 21. századi sírokon már megjelennek a rímbe szedett sírversek is.

Végezetül meg kell említenem, hogy sírversekkel kapcsolatosan több kiváló munka született, amelyek hatalmas segítségemre voltak a kutatás elvégzésében, mint például Pénovázt Antal³⁷ kárpátaljai vonatkozásban pedig Penckóferné Punykó Mária és Borsos Balázs,³⁸ valamint Sass Szilvia³⁹ művei.

A kutatás célja tehát egy magyarságismereti vizsgálat volt Beregszász városában a temetők gazdag adattárházát felhasználva. Azokat a kulturális kölcsönhatásokat vizsgálta, amelyeket a politikai hatalomváltások hoztak magukkal az emberek életébe: mind vallási téren, mind a mindennapi életükbe, gondolkodásmódjukba. A különböző kulturális hagyományok egymás mellett való gyakorlása gazdagította és formálta a beregszászi polgárok világra való rálátását.

A temető szimbólumvilágának elemzését egyfajta kapcsolatteremtésnek is tekinthetjük az elhunyttal. Hiszen ők a múlt tanúi és síremlékeik vizsgálata alatt egy bizonyos kommunikáció történik, amely alatt elmesélik életük történetét. A kutató dolga csak egy, helyesen értelmezni a kapott információkat.

³⁵NAGY DEZSŐ: *A magyar fejfák és díszítményeik*. FA. 2, 1974.

³⁶DANKÓ IMRE: *A hajdúböszörményi temetők költészete*. In : A Hajdúsági Múzeum Évkönyve II., 1975. 287.

³⁷PÉNOVÁZT ANTAL: *„Megrakom a szekereket kivis gabonával...”*. Zenta, 2010. 154–176.

³⁸PENCKÓFERNÉ PUNYKÓ MÁRIA – BORSOS BALÁZS: *Sírversek a Szernye- mocsár környéki magyar falvak temetőiben*. In: Néprajzi Látóhatár. I. évfolyam. 1-2. szám. 1992. 154-166.

³⁹SASS SZILVIA: *Borzsovai sírjelek és sírfeliratok*. In: EGYÜTT. IRODALOM- MŰVÉSZET- KULTÚRA. 2 szám. 2007. 84-87.

GYURKÓ BRIGITTA

A gyulai dologház felállítása és működése 1837–1846

“Ha egyszer van börtön és őrlékháza, akkor valakinek ülnie is kell benne.”

Anton Pavlovics Csehov

A dologház egy büntetés-végrehajtási eszköz, amelyben keveredik a jótékony célú erkölcsnevelés a bűncselekmény megtorlásával. A dologházba utalt, vagy kényszerített ember ellátásban részesült, amelyért egész nap dolgoznia kellett börtönszerű körülmények között. A legjellemzőbb tulajdonsága a kemény munka, a fegyelmezés, a tanítás. A dologház intézménye alappilléreként szolgált a modern büntetés-végrehajtásnak. A 19. században a dologházak a börtönök mellett működtek, csökkentve ezzel a költségeiket és hozzájárulva a börtönök kiadásaihoz.

Büntetéselméletek

A büntetési elméletek az idő múlásával tartalmilag és formailag is folyamatosan változtak, a rendeltetésük az, amely változatlan maradt: az adott kor társadalmi feltételei között a társadalomra és az emberre vonatkozó ismeretek alapján fogalmazza meg a bűnözés elleni küzdelem céljait és eszközeit.¹ Az abszolút elméletek szerint, a büntetés fő célja a megtorlás.² Etikai megvilágításban vizsgálja a bűncselekményeket, a büntetés csak a talio elvén alapuló megtorlás lehet. A büntetéselméletek másik csoportjába a relatív elméleteket soroljuk. Beccaria a „*Dei delitti e delle pene*” című művében a bűncselekmények megelőzését tekintette a legfőbb feladatnak. Ennek az ún. általános megelőzési elméletnek voltak szintén hirdetői, az angol Bentham és Lock, Németországban Fichte és Feuerbach, Franciaországban Tarde. A 19. század végére, és a 20. század elejére azonban e két elméletet egyesítik, így a büntetés lényege az igazságos megtorlásban, még a célja az újabb bűncselekmények megelőzésében van. A dologházak tökéletes példája az egyesítő vagy vegyes elméleteknek, ahol mind a kettő szerepet játszik.

¹GÖRGÉNYI ILONA–GULA JÓZSEF–HORVÁTH TIBOR–JACSÓ JUDIT–LÉVAY MIKLÓS–SÁNTHA FERENC–VÁRADI ERIKA: *Magyar büntetőjog általános rész.* Bp., 2012, 305.

²HACKER ERVIN: *Bevezetés a büntetőjog bölcseletébe.* Pécs, 1924. 9–12.

Nemzetközi kitekintés

1913. évi XXI. törvénycikk szerint a bíróság azt a munkaképes egyént, aki csavarog vagy más munkakerülő életmódot folytat, dologházra ítéelheti.³

Magyarországon a dologházak törvényben való szabályozására az említett törvényben kerül először sor. Az ilyen jellegű intézménynek nem a 20. század első éveiben jelentek meg, hanem korábban, először 1772-ben Mária Terézia engedélyével Szempcen.⁴ Maga a dologház nem magyar találmány, nemzetközi gyökerekkel rendelkezik.

A rabok szervezett ipari munkáját először az Egyesült Államokban veszik igénybe.⁵ William Penn, Pennsylvania alapítója 1682-ben törvényt alkot gyarmata számára (the great law), amely szerint a halálos büntetést – a gyilkosságon kívül – minden más bűntettre eltörölte és munkával egybekötött fogságra cserélte. Meg kell jegyeznünk, hogy Penn halála után mindezt, 1718-ban Anna angol királyné azonnal el is törölte.⁶ Mielőtt Pennsylvániában a törvény felhatalmazást adott volna az intézetek felállítására, New Yorkban az auborn-i fogház égisze alatt nagy újítások következtek be. 1821-ben az auborn-i fogház éjszakai szárnyának elkészítése után, külön cellákban 80 rabot különítettek el. A javítás érdekében került sor a magányos elzárásra, azonban az alanyokra negatív hatással volt ez a típusú fogvatartás. Az örök magány, ha semmi nem szakítja félbe, felülmúlja az emberi erőt és a bűnt javítás helyett megöli. Azok a személyek, akik a kísérlet áldozatává váltak egy év alatt súlyos egészségkárosodást szenvedtek el. Az első évben 5 rab halt meg, egy megőrült, egy kihasználva a tömlőctartó figyelmetlenségét, leugrott a cella ablakából és szörnyet halt. Ezen eredményeknek köszönhetően végképp megszüntették ezt a módszert, és New York kormányzója alkotmányos jogánál fogva 26 magányosan elzárt rabnak megkegyelmezett.⁷ 1823-tól kezdve az ilyen típusú magányt Auburnban többé nem alkalmazták senkire, hiszen rá kellett jönniük, hogy a célként kitűzött javítás ilyen keretek között nem lehetséges, mivel a kormányzó által megkegyelmezettek rövid időn belül, újabb vétségek miatt, újra a fogház „lakóivá váltak”. A tapasztalatokkal gazdagodva új elképzelések születtek. A munkátlan egyedüllét helyett, nappal teljes csendben, felügyelet mellett, a rabok kötelező közös munkán vettek részt és csak éjjel került sor a magányos elzárásra.⁸ Szintén Amerikából indult a baltimore-i rendszer is, amelynek köszönhetően a rabok, a fogházban töltött idő alatt munkájukkal megkeresett pénz egy részét kiszabadulásuk napján megkapták. Gyulán e rendszer sajátosságait sajátították el. Több világutazónk örökítette meg későbbi munkáiban a külföldön látott büntetési

³1913. évi XXI. törvénycikk a közveszélyes munkakerülőkről. Forrás: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=7217>

⁴MEZEY BARNA: *A középkori tömlőctől a modern büntetés-végrehajtási intézetekig*. Jogtörténeti értekezések 22. Bp., 1998. 15–18.

⁵PULSZKY ÁGOST és TAUFFER EMIL: *A börtönügy múltja, elmélete, jelen állása, különös tekintettel Magyarországra*. Pest, 1867. 73–129.

⁶EÖTVÖS JÓZSEF és MÓRICZ LUKÁCS: *Die Verbesserung der Gäfengnisse*. Pest, 1842. 125.

⁷Uo. 130.

⁸EÖTVÖS JÓZSEF: *Vélemény a fogházjavítás ügyében*. Pest, 1838. 20–26.

rendszereket. Így tett Szemere Bertalan is, aki könyvében úgy vélekedik, hogy tökéletesen megvalósított poenitentiaris-rendszerű fegyházak csak Glasgowban látott, Londonban, Franciaországban és Svájcban mindenhol az auborn-i szisztéma uralkodott.⁹

A dolgházak létrehozása Magyarországon

Az 1800-as évek első évtizedei Európában a polgárosodás és a kapitalizmus erősödésének jegyében teltek el. Hazánk ezekből nem sokat valósíthatott meg, hiszen ekkor a nagybirtok töretlen erejű hatalma jellemezte. Az ipar másodlagos szerepet töltött be a gazdaság életében, fő bevételi forrás még mindig a mezőgazdaság volt. Magyarország a napóleoni háborúkat szerencsésen ki tudta használni, hiszen a gabona- és gyapjúkonjunktúránk exportja jelentősen emelkedett. Ezért is volt akkora törés az uradalmaknak a háború vége, mert a külföldi kereslet csökkenése magával hozta a válságot, amely nem csak a rendi nagybirtokrendszert, hanem az egész nemesi társadalmat magával rántotta. Az uradalmak tőkebefektetés híján, a jobbágyföldek egy nagyobb részének majorsági kezelésbe vonásával, a robotterhek további növelésével akartak versenyképesebb termelést folytatni. A telküktől megfosztott jobbágyok teljes létbizonytalanságba jutottak. A földjeiket és ezzel munkájukat is elvesztett, megélhetés nélküli elemek a túlélés, és az éhhalál elkerülése érdekében kénytelenek voltak megsérteni a magántulajdon szentségét. Már a korábbi években is gyakoriak voltak a lopások és a rablások, de most soha nem látott méreteket öltöttek. Ennek csökkentése érdekében a nemesség újabb szabályokat hozott, amiben a statáriális bíráskodás kapott fő szerepet. A jobbágyság 1831-ben nemzetiségi ellentéteket is felvillantó jobbágyfelkeléssel reagált a helyzetére. A hazai uralkodó osztály a parasztmegmozdulásoktól való félelmében fordult a reformok irányába. A gazdasági és társadalmi élet minden területén változás következett be, vagy legalábbis halvány kezdeményezés történt a változás irányába. Sor került a hazai büntetőeljárás, bíráskodás, és a velük kapcsolatos börtönügy megjavítására.¹⁰ Széchenyi 1833-ban megjelenő Stádium című művében 12 pontban foglalta össze gondolatait, Kossuth Lajos általános büntetőjogi reformot követelt, kitérve a politikai bűncselekményekre vonatkozó jogszabályok újraformálására. Deák Ferenc elnökletével egy bizottságot hoztak létre, amelyben Pulszky Ferenc, Szalay László, Klauzál Gábor, Szemere Bertalan – és még sokan mások – a büntettekről és a büntetésekről szóló anyagi jogi törvényjavaslatot készítettek el. A halálbüntetést és a testi büntetéseket valamennyi bűncselekményre megszüntették, a szabadságvesztés-büntetés kapott központi szerepet. Mittermaier

⁹SZEMERE BERTALAN: *Utazás külföldön. I-II. k.* Pest, 1845. I. k. 257–262., II. k. 149–150.

¹⁰*Börtönügyi viszonyaink reformjához.* Felolvasatott a Magyar Jogászegyletnek 1887. évi november hó 26-án tartott teljesülésében. 3–12.

heidelbergi professzor a kor legeredetibb és legbátrabb törvényhozási kísérletének tartotta.¹¹

Az uradalmi, vármegyei tömlöcökben évekig raboskodtak az odakerültek, amíg az ügyük tárgyalásra került. A börtönök nyomorúságos körülményei (nyirkos-dohos cellák), valamint a tömeges összezárás miatt gyakran törtek ki járványok, amelyek súlyos pusztítást végeztek nem csak a börtönökben, hanem akár az egész városban is.¹² Végleges megoldást az 1840. évi országgyűlés hozott. Országos választmány került kiküldésre a büntető és javító rendszer kidolgozása érdekében.¹³ A haladó középneemesség lelkes híve és szószólója volt a büntetőeljárás és börtönök reformjának. Az ő munkáikban fedezhetjük fel először a dologházak létesítésének komoly gondolatát. A dologházakat a modern polgári elvek szerint működő fegyintézetnek,¹⁴ a börtönök elengedhetetlen tartozékának tekintették, ahol a rabok ipari jellegű munkára kényszerítésének megszervezett formája valósul meg.¹⁵ Fényes Elek – a magyar statisztika nagy alakja – is a dologházak létrehozását sürgette. Néhány kísérlet történt már az 1820-as években több vármegyében is, azonban az újítások nem a börtönviszonyok borzalmainak javításában nyertek teret, hanem műhelyek felállításában, s ott dolgoztatták meg embertelen módon a foglyokat. A fő érv nem más volt, mint az, hogy ez a kegyetlen munka a rabok erkölcsének megjavításáért történik. Ez történt Arad megyében 1821-től és ennek példájára hozták létre 1837-ben Gyula városában is.

Fentebb már láthattuk, hogy az 1840-es országgyűlésen került sor bizottság megalakítására a büntetőrendszer javítása céljából. A bizottság az összegyűjtött vélemények és statisztikai adatok alapján, részletes törvényjavaslatot készített. E javaslat részletesen kitért a dologházak és börtönök kérdésére. Szükségesnek tekintették, hogy a rabok valamilyen mesterséget sajátítsanak el, valamint azt, hogy a kiszabadulók keresetük 1/5 részét a börtönt elhagyva megkaphassák. A rabok munkaerejét és élelmezését tökécs bérlőknek szándékoztak kiadni. Megszabták ezen kívül a börtönök és dologházak szervezeti felépítését és igazgatásának rendjét is.¹⁶ A dologházak a hazai gazdaságtörténetben nem játszottak különösebb szerepet, magyarországi funkciójuk főleg az volt, hogy az ingyenes munkaerőt kihasználva, a nemkívánatos, nincstelen elemeket szemmel tartásuk.¹⁷

¹¹GÖRGÉNYI ILONA–GULA JÓZSEF–HORVÁTH TIBOR–JACSÓ JUDIT–LÉVAY MIKLÓS–SÁNTHA FERENC–VÁRADI ÉRIKA: i. m., 2012. 305.

¹²„Egy ilyen szerencsétlenség történt 1557-ben Oxfordban a fekete assisokkal, amikor a rablótól elterjedt ragály következtében mindenki, aki az ülésen jelen volt, a bírák, a tanúk, és a hallgatók ugyan azon betegségben haltak meg.” BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF és MÓRICZ LUKÁCS: i. m., 103.

¹³1840. évi V. törvénycikk. A büntető- s javító-rendszer kidolgozására országos választmány küldetik ki.

¹⁴Pest város fogházai. Jogtudományi Közlöny 1868/18. sz. 127–128.

¹⁵SZABÓ FERENC: *Dologház Gyulán 1837–1846. Békés megye helységeinek utcanevei a múlt század közepén*. Gyula, 1961. 5.

¹⁶FAYER LÁSZLÓ: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. II. k. Bp.*, 1898. 349.

¹⁷MÉREI GYULA–SPIRA GYÖRGY: *Magyarország története a feudalizmusról a kapitalizmusra való átmenet korszakában*. Bp., 1957. 230.

A hazai viszonyok elmaradottságát mutatja, hogy kereskedők és ipari vállalkozók hiányában, a megyék kénytelenek voltak részvénytársaságszerűen vagy házipénztárból felállítani a dologházakat.¹⁸ Nem elkerülendő szempont a szakmaszerzés a dologházban való tartózkodás ideje alatt, amelyeknek – még ha kis mértékben is – részük volt a kor szakmunkáshiányának pótlásában. Szervezetük nagy általánosságban elérte a manufaktúrák szintjét, így a munkaerő-kiképzés a kisműhelyeknél magasabb színvonalon valósult meg. A dologházak technikája elmaradott volt ugyan, de az, hogy nagyobb mennyiségben, azonos minőségben, valamint egyszerre tudtak szállítani, igen versenyképes tulajdonságnak számított. A bomlásban lévő céhrendszer további meggyengüléséhez ilyen tekintetben a dologházak is hozzájárultak, hiszen a céhtagok közötti versenybe hivatalos támogatással szóltak bele.¹⁹ A dologházak legtöbbször olyan iparágat üzettek – mint a szövés, fonás, posztókészítés – amelyek könnyen elsajátíthatóak voltak, és ami még inkább lényeges elem, hogy a részmunkák külön elvégzésére is lehetőség volt.²⁰ Általában ezek a munkák kevés technikai felszerelést kívántak és minimális anyagi befektetésre volt szükség.

A gyulai dologház felállításának társadalmi háttere

Az egész országban jellemző földesúri kizsákmányolás, a kisajátítások Békés vármegyében is súlyos problémákat eredményeztek. A rendiség válságának nyomai itt is jelentősen megmutatkoztak. Legkiválóbb példa, hogy 1835-ben Szarvason, 1837-ben Orosházán jobbágyfelkelések törtek ki.²¹ Az elszegényedéseket, – amelyeknek egyenes következményei a tettekben megnyilvánuló elégedetlenségek – számszerű adatokkal támasztom alá²²:

1772	1828	1848 (a két réteg együttesen)
házas: 26666	házas: 9175	15268
háztalan: 1051	háztalan: 1915	

1846-ban a lakosság 46%-a már a zsellérek rétegébe tartozott.²³ A rohamos elszegényedés miatt a bűnesetek száma az egekbe szökött, megtelt a megyeháza és a gyulai uradalom börtöne is.

¹⁸VAJNA KÁROLY: *Régi hazai büntetések. I. k.* Bp., 1906. 330–331.

¹⁹SZABÓ FERENC: i. m., 9.

²⁰DANKÓ JÁNOS: *Fogházi dolgozó Intézet, Aradvármegyében.* Tudományos Gyűjtemény. 1831. XV. évf. III. k. 77.

²¹SCHERER FERENC: *Békés vármegye társadalma 1695–1848.* Gyula, 1941. 40–42.

²²KOVACSICS JÓZSEF: *A történeti statisztika forrásai,* Bp., 1957. 7/a–d 8/a táblák.

²³FÉNYES ELEK: *Magyarország leírása I. rész.* Pest, 1847. 48–49.

A mellékelt táblázat a börtönök túlszűfoltóságáról, valamint a magántulajdon megsértését érintő bűncselekményekről ad eligazítást:²⁴

Év	Rabok száma	Elítéltek száma	Magántulajdon megsértése miatt elítelt	1/2 év	1/2-1 év	1-3	3–
1831	144	77	48	68	3	4	2
1832	124	67	49	42	11	12	2
1833	174	88	65	73	5	8	2
1834	180	95	79	77	9	9	-
1835	128	71	50	56	3	10	2
1836	186	111	86	71	11	29	-
1837	121	79	63	60	9	9	1
1838	107	62	49	48	10	4	-
1839	129	79	44	54	13	12	-
1840	137	91	71	76	7	8	-

Megfigyelhetjük, hogy milyen nagy a vádemelések száma főleg 1837-ben (ekkor kezdi működését a fogház). Az elítéltek magas száma nagyban összefügg a fentebb említett parasztmegmozdulásokkal. Láthatjuk, hogy 1837-ben 79 elítelt közül 63 a magántulajdon megsértése miatt került a vádlottak padjára. Őket főleg ló-marha-juh-sértés lopáson kapták rajta. Itt fontosnak tartom megjegyezni, hogy bár a kor emberei szerint, a bűncselekmények elkövetése az erkölcsi romlottság ékes bizonyítékai, az indokok nem az erkölcsre, hanem a nincstelenségre vezethetőek vissza.

A fogságban lévők ellátása, a ruházatuk biztosítása a vármegye feladata volt. A kiszabadultakon próbálták behajtani a benttartózkodás költségeit, azonban nagyon ritkán jártak sikerrel, hiszen a bezárást kiváltó ok is a pénztelenség volt.²⁵ A rabtartási összeg rabonként elérte a 40-80 Forintot.²⁶

1836-ban addig soha nem látott méreteket öltött a rabok száma a megyei börtönben, elérte 186 főt. Minden költséget (az élelmezés, ruházkodás, ellátás) a

²⁴FAYER LÁSZLÓ: i. m., 100–219., SZABÓ FERENC: i. m., 11.

²⁵SZABÓ FERENC: i. m., 12.

²⁶Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (továbbiakban MNL BeML). IV. A. 1/a. Közyűlési jegyzőkönyvek. 79. k. 687/1842.

megye állt. Ilyen létszámnál – és a korszak amúgy is gyenge gazdasági helyzete miatt –, változtatásokra volt szükség. Így 1836. október 27-én a megyei közgyűlés a dologház felállításával döntött.

A gyulai dologház felállítása

A megye olyan kivételes helyzetben volt, hogy csak minimális plusz költségre volt szükséges a terv megvalósításához, hiszen a meglévő börtön két termét alakították át munkateremmé. A közgyűlési határozat szerint 1837 elején indult meg a dolgoztatás a gyulai fogház keretei között, mégpedig úgy, hogy két ideiglenesen kialakított helyiségben zsákvásznat kezdtek szőni a rabok. A kor elképzelései szerint, a javulás első lépcsőfoka, hogy az elítéltek megszabaduljanak minden betyárságot jelképező viselettől. A zsíros haj, a perge bajusz lenyírásra kerültek, valamint a foglyok lábait időnként megmosták.²⁷

A gyulai rabdolgoztató intézet működési elvét, a rabmunkát, a munkaszervezést és ezen kívül szinte minden egyebet az aradi dologház mintájára oldott meg. Küldöttséget indítottak Aradra, ami azt a feladatot kapta, hogy tanuljon, feljegyzéseket készítsen, kérjen tanácsot, hiszen az 1821-től működő aradi dologházat a régió legjobban működő, legtöbb bevételi forrást termelő intézményeként tartották számon. Aradon szintén a börtön egy részét alakították át munkateremmé, technikai felszereltsége és munkaszervezése szempontjából manufaktúrájának tekinthető. A hazatérő bizottsági tagok vérszemet kapva az Aradon látott bevételi összegetől, szabad kezet adott a gyulai dologháznak, a hasonló anyagiak reményében.

1837. május 23-ig a rabok már 228 zsákot készítettek el, amit a megye árverés útján el is adott.²⁸ A foglyok egy része továbbra is tisztogatási, útjavítási munkát végzett. A megcélzott hasznot csak az embertelen túlhajszolás hozta meg, amelynek egyenes következményei a súlyos egészségromlások voltak.

1837-ben konkrét javaslattal fordult a megyei közgyűléshez: a foglyok napi másfél fontos kenyéradagját – ez nagyjából 0,68 kg – emeljék fel fél fonttal, a heti kétszeri hús mellé zöldséget és tésztát is főzzenek számukra, valamint saját pénzüikön hetente legalább egy alkalommal savanyúkáposztát is vehessenek a skorbut (vitaminum antiscorbuti) ellen.²⁹ A rabok rendszeresen éltek ezzel a lehetőséggel, ami azt mutatja, hogy egészségügyi állapotuk borzalmai felülkerekedtek az anyagi helyzetükön. A közgyűlés elfogadta a javaslatot, valamint támogatását adta arra, hogy a szövőszéknél dolgozók az élelemjavításon túl, juttatást is kapjanak.³⁰

²⁷Uo. 74. k. 487/1837.

²⁸Uo. 74. k. 1204/1837.

²⁹MNL BeML IV. A. 2/b. Békés vármegye közgyűlési ügydarabok, 296/1845.

³⁰MNL BeML IV. A.1/a. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 74. k. 2532/1837.

1840-ben a dologházban átalakítások történtek. Háromra emelkedett a szövőszékek száma, így körülöttük már öt rabtakács dolgozhatott.³¹ A bővítéssel, még több megrendelés született, ami a rabok további dolgoztatásával állt egyenes arányban. A levéltárban több orvosi vélemény található, amely felvázolja a rabok siralmas életkörülményeit.³² A dolgozó rabok munkakörülményei borzalmasak, gőzzel és pozdorjaporral teli szobában munkálkodnak egész nap, aminek következményeként egyre több a tüdőbajos, mirigydaganatos, rendkívül súlyosan beteg ember. A börtönviszonyokat tanulmányozó küldöttség jelentése szerint, kiáradt a vízvezető – a csatornatisztítási munkákat megelőzően – és a rabok fekvőhelyeit, ruháit és egyéb holmijait is elárasztotta.³³ Kénytelen volt a megyei közgyűlés elrendelni a csatorna rendbetételét, valamint az elhallgattatások érdekében deszkapriccset hoztattak a rabok számára, hiszen eddig a nedves földön voltak kénytelenek feküdni. A fürdőkád gondolatát már csírájában elfojtották, hiszen nagyobb költséggel járt volna, ha a rabok fürdési lehetőséget is kapnak. Haladásnak számít, hogy 1845-ben naponta 1-1 óra sétára jogosították a bent lévő bűnözőket.³⁴

A gyulai fogház fő tevékenysége a zsákvászonszövés volt. A 1842-re már 20-25 rab dolgozott a szövőszékek körül. A betanításuk érdekében a közgyűlés takácsmestereket alkalmazott, azonban ezt egy pár év után megszüntették, mivel a több éve ott raboskodó és dolgozó rab már sikeresen elsajátította a mesterség „csínját-bínját”, így felesleges kiadásnak számított a takácsmesterek további alkalmazása.

A munka megszervezése és az együttdolgoztatás azt mutatja, hogy a dologház egy egyszerűbb fokot képviselő manufaktúrának tekinthető. Munkaidő tekintetében – az aradival ellentétben, ahol napi 11 óra kötött munkaidő volt –, Gyulán semmiféle kötöttség nem volt, hajnaltól késő estig folyt a munka. A dologház tiszta jövedelme átlagban havi 35-45 Forint körülire tehető, a rabok ételmezésére fordított összeg levonása után.³⁵ Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy bármennyire is áldozatvállalásról beszélt a vármegye, alapjában véve igen jelentős bevételhez jutott a házipénztár a dologház révén.

Látnunk kell, hogy a dologháznak a céhipar bomlasztásában különösebb szerepe nem volt. Ez azzal igazolható, hogy csupán a zsákvászony termelésére vállalkoztak, és semmiféle nyoma nincs annak, hogy a hasonló mesterséget űző céhmesterek tiltakoztak volna az olcsó nagy mennyiségben előállító rabok munkái ellen.³⁶ A kiszabadultak szakmával a kezükben hagyták el a fogház falait, mégis a polgárosító hatása a dologház intézményének igen minimális. Végeredményében láthatjuk, hogy a nemesi vármegye kisméretű, de önálló ipari vállalkozása volt a házipénztár gondjainak enyhítésére.³⁷ A kitűzött célt, miszerint a börtönbe került elégedetlenek

³¹Uo. 77. k. 2102/1841.

³²MNL BeML IV. A. 2/b. Békés vármegye közgyűlési ügydarabok, 301/1845.

³³MNL BeML IV. A.1/a. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 78. k. 325/1842.

³⁴Uo. 81. k. 1704/1845.

³⁵Uo. 78. k. 598/1842.

³⁶SCHERER FERENC: i. m., 25.

³⁷SZABÓ FERENC: i. m., 22.

ellenállását megtöri a kényszermunka útján, a dologház tökéletesen és jövedelmezően megoldotta.

Ha összehasonlítást végzünk – például Csanád és Csongrád megyék dologházaival – láthatjuk, hogy az ország más hasonló intézményeivel szemben, a vihasarki intézet azért is kap kiemelkedő szerepet, mert míg máshol általános kísérletezgetésekbe fogtak, addig itt 10 éven át rendszeres és jól szervezett munka folyt. A szegvári dologház volt a kevesek egyike, amelynek a történeti irodalomban nagyobb szerep jutott,³⁸ de a gyulai intézmény sokkal jelentősebb volt nála.

A dologház megszűnése

Az alispán 1846-ban felhívta a figyelmet arra, hogy soha nem látott mértékben növekszik a rabok száma a börtönökben. A jelentés idején 155 lakó tudhatta „otthonának” a tömlöcöt. A magántulajdon védelmének érdekében külön bizottság jött létre, amely a börtön befogadóképességének növelésére nyújtott be javaslatot.³⁹ Ennek érdekében a fonóház területét a felére csökkentették, mert így harminccal több rabot tudtak elhelyezni. Ez az intézkedés vetett véget tulajdonképpen a dologháznak. A dologház felszerelése árverés útján eladásra kerültek.⁴⁰ 1846-ban végleg bezárta kapuit a gyulai dologház. Sem akkor, sem később nem alakult és lépett újra működésbe.

Összegző gondolatok

A dologházak a társadalmi átmenet, a formálódó korai kapitalizmus intézményei. Olyan országokban jöttek létre, amelyekben új gazdasági rend volt átalakulóban, ahol új integrációs erők léptek működésbe.⁴¹ Ilyen volt Magyarország is. Mária Terézia 1772-ben Szempcen állított fel dologházat először, majd a 20. századig az intézmények száma folyamatosan növekedett.

A dologház Amerikából indult, majd sikerének köszönhetően teret hódított Európában is. Különböző megvalósulásokat láthatunk, de a legelterjedtebb az auborn-i nevezetű rendszer. Ezt a megoldást választotta Nyugat-Európa és ezt követte Magyarország is. A dologházak a vegyes büntetési elméleteknek megfelelően, – elméletben – generális és speciális prevenciós jelleggel bírnak. A körülmények, az ellátás és a munka brutalitása remek elrettentő példává vált az elkövetők előtt. Az ott tartózkodás sanyarúsága olyan tapasztalatokkal „gazdagította” a rabokat, hogy nem szívesen tértek vissza. Történt mindez elméletben, hiszen a kor körülményeit figyelembe véve, nem az erkölcsi nézetek

³⁸ZSILINSZKY MIHÁLY: *Csongrád vármegye története III. k.* Bp., 1900. 103–104.

³⁹MNL BeML IV. A.1/a. Közgyűlési jegyzőkönyvek. 82. k. 5/1846.

⁴⁰PALUGYAI IMRE: *Békés- Csanád, Csongrád és Honth megyék leírása.* Pest, 1855. 105.

⁴¹ULICSKA LÁSZLÓ: *A munka mint büntetés.* Esély. Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat. 1997/3. 86–91.

okozták a problémát, hanem az anyagi helyzet. Így a dologház egy tökéletes problémamegoldás volt, amely a gyakorlatban ilyen formában nem működött, viszont olyan alapként szolgált, ami a modern büntetés-végrehajtás alapköveinek felel meg.

A dologházak fejlesztették – mégha csekély mértékben is – az ipart, hozzájárultak a korszak szakmunkáshiányának pótlásában. A cél az ingyenmunka kihasználása mellett – a kor nézete szerint – az erkölcsjavítás volt. A tartási, valamint a dolgoztatási körülmények következményeként kialakult egészségromlás azonban árnyékot vet az alapvetően jó elven működő intézményekre. Gyula városát, még ha rövid ideig is, de a dologház segítette anyagilag, fejlesztette iparát és kereskedelmét. A dologház fennállása alatt olyan ismereteket szerzett a megye, amely miatt egy jól működő börtönt sikerült létrehozniuk, ami a mai napig áll, és fogadja „vendégeit.”

SZABÓ ZSANETT

**A háború hatása az enyhítő és súlyosító körülmények megítélésére
a vagyon elleni bűncselekmények kapcsán – különös tekintettel a
Debreceni Ítéltábla gyakorlatára**

Jelen tanulmányban elsősorban azt a kérdéskört próbálom körüljárni, hogy az enyhítő és súlyosító körülmények megítélésére a háború miként hatott, azaz, hogy a háborúból és a korszak sajátosságaiból adódóan melyek azok a körülmények, amelyek a bírákra hatva a büntetékiszabásban megjelentek, mint enyhítő és súlyosító körülmények, és ez által milyen eltérések mutatkoztak a büntetékiszabás törvényi szabályozása és a gyakorlat között.

A kutatás háttérét az 1878. évi V. törvény,¹ a magyar büntető törvénykönyv büntettekről és vétségekről vagyon elleni bűncselekményekre vonatkozó része adta, e rendelkezésekkel összhangban vizsgáltam az általános részben szabályozott enyhítő és súlyosító körülmények érvényesülését. A kutatás időbeli korlátja 1920 és 1925 közé tehető, mely időszak büntető-igazságszolgáltatás szempontjából sok érdekességet tartalmaz. Az kétségtelen tény, hogy a háborúnak hatása van a kriminalitásra, ez azonban nem csak a háború alatt, hanem a véget érő első világháború után is jelentősen érezte hatását, nyilvánvaló tehát, hogy a bűnelkövetők megítélésénél is jelentős hatással bírt. Kiinduló időpontnak ezért is választottam 1920-at, valamint azért is, mert a világháború után két évvel állt helyre az alkotmányosság, így az igazságszolgáltatási rendszer már valamelyest stabilizálódni tudott. 1925-ig pedig azért korlátoztam le a kutatás időszakát, mert az erre az időszakra jellemző megnövekedett kriminalitásból adódóan a vagyon elleni bűncselekmények jelentős száma miatt, alapos vizsgálódásra csak az említett öt év vonatkozásában nyílt lehetőségem.

A tanulmányomat a témához kapcsolódó szakirodalom alapos feldolgozására és a megjelölt időszakban a törvényszékek által hozott vagyon elleni bűncselekményekre vonatkozó ítéletekre, és másodfokon, a Debreceni Ítéltábla ítéleteire alapoztam, ezért elsősorban a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltárának VII. 2/b. fondjába tartozó 65 doboznyi levéltári forrással dolgoztam. Összesen 404 vonatkozó esetet találtam, ezekből vontam le következtetéseket a feltett kérdéshez kapcsolódóan.

Úgy vélem, a büntetékiszabás a büntetőjogon belül különös jelentőséggel bír az elkövetőre és a társadalomra nézve, ugyanis e ponton tud kapcsolódni a jog elvont

¹<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5799> (A letöltés ideje: 2014. december 1.).

szabálya az élet konkrét valóságával, valamint egy laikus embert nem az fogja foglalkoztatni, hogy a bíró melyik szakasz, és milyen elvek alapján szabta ki a büntetést, hanem az, hogy a bíró az adott ügyben mennyit is szabott ki.² A büntetés az elkövetett bűncselekmény jogi megtorlása, a bűnelkövető felelősségre vonása; általános célja pedig a jövőben várható hasonló tettektől a társadalom, illetve a büntetéssel sújtottak visszatartása.³

A megjelölt időszakban a Csemegi-kódexben a relatíve határozott büntetési tételek voltak jellemzők,⁴ mely keretében a törvényhozó megállapította az alsó és felső határát, de ezen belül a bíró feladata volt az eset összes körülményeire tekintettel megállapítani a büntetés mértékét. A büntetés kimérésének általános szabálya, hogy törvényben előírt határok között figyelembe kell venni minden olyan körülményt, mely a büntetést súlyosbítja, vagy enyhíti.⁵

A büntetést tehát összhangba kellett hozni a bűncselekmény alapvető ismérveit alkotó jelenségeknek az adott esetben megállapított fokával.⁶ Ha sem enyhítő, sem súlyosbító körülmény nem forgott fenn, vagy a kettő kiegyenlítette egymást, akkor a bírónak a büntetési tétel középértékét kellett kiszabnia, amit úgy állapított meg, hogy a büntetési tétel minimumához hozzá kellett adni a minimum és maximum közötti különbség felét.⁷ Ha azonban az enyhítő körülmények voltak túlsúlyban, akkor a minimumhoz, ha pedig a súlyosbító körülmények, akkor a maximumhoz közelítő büntetést kellett kiszabnia. A bírónak tehát itt önálló mérlegelési jogköre van, amelynek nagy szerepe van abban, hogy az egyéniesítés törvényes keretek között juthat érvényre. A helyes büntetés kimérése érdekében az eset összes körülményét ismernünk kell, a cél az, hogy a büntetés álljon arányban a bűncselekmény súlyával, amit pedig a felmerülő körülmények lényegesen befolyásolnak.⁸

E körülményeknek, a fentebb kifejtettek fényében nagy szerepük van a bűnösség fokának megállapításában.⁹ Fontos ugyanis, hogy mindig az egyéni bűnösség nagyságához képest szabjuk ki. Ezt pedig csak az enyhítő és súlyosító körülmények megfelelő mérlegelésével tudjuk elérni. E körülményeket csoportosíthatjuk a szerint, hogy tárgyi, vagy alanyi körülményről van-e szó. Így a súlyosító körülmények közül például a büntetett előélet, a bosszú, a nyereségvágy, a műveltség nagyobb volta, kegyetlenség stb. alanyilag; míg az elkövetés erőszakossága, a nagyobb kár tárgyilag súlyosítja a büntetést. De ugyanígy az enyhítő körülmények közül az indítóok

²DR. MAGYAR ISTVÁN: *A büntetés kimérése*. Bp., 1910. 1.; A büntetés céljáról lásd bővebben: SIPOS FERENC: *A büntetés céljának változásai a magyar büntető anyagi jogban a Csemegi-kódextől az 1978.évi IV. törvényig*. P. Szabó Béla, Szemesi Sándor (szerk.): *Profectus in Litteris* 3, Debrecen, 249–256; SIPOS FERENC: *Determinizmus-indeterminizmus-predestinatio. Jogelméleti Szemle*, 2011. 2. sz. 1.

³FINKEY FERENC: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Bp., 1905. 39.

⁴FINKEY FERENC: i. m., 462.

⁵VÁMBÉRY RUSZTEM: *A büntetőjog*. Bp., 1913. 148.

⁶SCHULTHEISZ EMIL: *A büntetés kiszabása*. Bp., 1953. 5.

⁷49. számú Kúriai döntvény (1885. november 26.)

⁸HEIL FAUSZTIN: *A büntetés kimérése. Jogtudományi Közlöny*, 1906. 41. évf. 12. sz. 97.

⁹VÁMBÉRY RUSZTEM: i. m., 148.

menthető volta, büntetlen előélet, megbánás alanyilag, míg a kár csekélysége, az elkövetés szelídebb természete tárgyilag enyhíti a büntetést. A Csemegi-kódex egyébként nem tartalmaz felsorolást e körülményekről, még fogalom meghatározást sem ad, csak utasítást a fennforgó körülmények figyelembevételére.¹⁰ Az 1843-as büntetőjavaslat azonban tételesen felsorolta az enyhítő és súlyosbító körülményeket.¹¹ Ugyancsak az 1870. évi osztrák büntetőjavaslat, a német és a svájci javaslat-tervezetek is.¹² A későbbi büntetőtörvénykönyvekben már nem találunk rá példát, ugyanis a gyakorlatban a sokrétű élethelyzetekből adódóan mindig felmerülhetnek eltérő körülmények, így lehetetlen kimerítő jelleggel számba venni őket.¹³

„Enyhítő körülménynek minősülnek az olyan körülmények, melyek a beszámítási képességet teljes mértékben nem zárják ki, de az öntudat vagy az akarat korlátozásánál, vagy a cselekmény minőségénél fogva a bűnösséget kisebbítik.”¹⁴

Főszabály szerint a bírónak a büntetési tétel minimuma és maximuma között kell kiszabnia a büntetést. Azonban a jogrend lehetővé tette a büntetési tétel leszállítását, melyről már az általános részben is intézkedik; és négy általános leszállító okot határoz meg: rendkívüli enyhítő körülményeket, a serdülő kort, a kísérletet és a bűnsegélyt. Ezen kívül nem teljesen leszállításnak, inkább átváltásnak minősül az, mikor a 93.§-ban lehetővé teszi aggkor és testi gyöngeség esetén a fegyház helyett a börtönbüntetés kiszabását. A rendkívüli enyhítő körülmények révén a törvény lehetővé teszi a nagyszámú és nyomatékos enyhítő körülmény fennforgása esetén a minimumtól való kétszeres leszállást, egyrészt a büntetés nem speciális minimumáig, másrészt pedig korrekcionalizációt,¹⁵ azaz a büntetési nemből való lépést. E rendelkezéssel is tovább erősíti az individualizáció megvalósítását, valamint a közvetítő iskola térnyerését a hazai igazságszolgáltatásban.¹⁶ Ilyen kétszeres leszállást alkalmazott az Ítéletábrta több

¹⁰1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv büntettekről és vétségekről 89. §, Magyar Törvénytár 1877–1878. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1896. 116.

¹¹VARGA NORBERT: *Az 1843-as büntető anyagi javaslat létrehozása és büntetési rendszere.* Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium. Miskolc, 2004. 373–390., BALOGH JENŐ: Nyomor és büntettek. Bp., 1908. 7.

¹²FAYER LÁSZLÓ: *Magyar büntetőjog kézikönyve I.* Bp., 1900. 292.; DR. DOLESCHALL ALFRÉD: *A svájci, az osztrák és német büntetőjavaslatok.* Magyar Jogászegyleti Értekezések, 1910. 8. füzet 410.; DR. MAGYAR ISTVÁN: i. m., 9.; LUEBER, CARL: *Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich.* Erlangen, 1876. 16–23.; OPENHOFF, FRIEDRICH: *Das Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich.* Berlin, 1901. 138–244.

¹³SCHULTHEISZ EMIL: i. m., 3.

¹⁴PAULER TIVADAR: *Büntetőjogtan.* Bp., 1869–1870. 246.

¹⁵A francia jogban a korrekcionalizáció intézménye más jelentéstartalommal bír, itt ugyanis ennek keretében az eljárás gyorsítása végett, azért, hogy ne legyen az esküdtszéki tárgyalás szükséges; az ügyész eltekinthet bizonyos súlyosító körülményektől, vagy a tényállás egyes elemeitől, amelyek figyelembe vételével a vétség büntette minősülne. VÁMBÉRY RUSZTEM: i. m., 150–153., SZÉKELY FERENC: *A magyar büntetőtörvénykönyv büntetési és börtönrendszerének jelenlegi végrehajtása és ennek eddigi eredményei.* Magyar Jogászegyleti Értekezések. V. kötet, 3. füzet, 10.

¹⁶IRK ALBERT: *A büntetőjog átalakulása.* Bp., 1915. 121.

ügyében is.¹⁷

A büntetési tétel minimumának átlépésével ellentétben azonban, bármennyi súlyosító körülmény is forog fenn, főszabály szerint a speciális maximumot nem haladja meg a bíró a büntetéskiszabás során. Ez alól kivételt jelent a halmazati összbüntetés esete, de még így sem haladhatja meg a törvény által előírt generális maximumot, azaz a 15 évet.

Súlyosító körülmény minden olyan körülmény: „*mely a felmerült esetben vagy alanyilag, vagy tárgyilag nagyobbnak tünteti fel a tettes bűnösségét, súlyosabbnak a jogsérelmet, közvetlenebbnek, s nagyobbak a veszélyt, mely a cselekményből egyesekre, a társadalomra vagy az államra hárulhatott.*”¹⁸

A súlyosító körülmények az adott időszakban sokkal kisebb számmal, és jelentőséggel fordultak elő, mint az enyhítő körülmények, a megvizsgált időszakban abban a néhány esetben ahol nem került sor a büntető törvénykönyv 92. §-nak alkalmazására, ott sem került sor középértéken felüli büntetésre.

Persze ez nem jelentette azt, hogy a bíróságok teljesen figyelmen kívül hagyták volna, a leggyakrabban előforduló súlyosító körülmények voltak: a büntetett előéletet, a kár nagy mértéke, az, hogy a cselekmény a közérdekes súlyosan sértette,¹⁹ a nagy kitartás, az üzletszerűség, a magas műveltségi fok, a halmazat. Ezek közül a büntetett előélet okozott eltérést a bíróságok megítélésében. Mégpedig abból az alapelvől kifolyóan, hogy amit egyszer már minősítő körülményként értékel a jogalkotó, azt már nem lehet súlyosító körülményként is figyelembe venni. Az enyhítő és súlyosító körülmények megítélésére a gyakorlat különböző elveket alakított ki:

- Súlyosító körülmény hiánya még önmagában nem enyhítő körülmény, és úgyszintén fordítva sem²⁰
- Kétszeres értékelés tilalma (ne bis in idem), vagyis ha a jogalkotó bizonyos körülményt már minősítő, vagy privilegizáló esetként értékelt, akkor ugyanazt a körülményt már nem lehet enyhítőnek, vagy súlyosítóként figyelembe venni. Ez alól kivétel, a fokozható tényállásalelem, ami a konkrét esetben jelentősen meghaladja a minősítéshez szükséges mértéket.²¹

Ilyen pl. az a körülmény, amikor egy eltulajdonított dolog értéke a minősítéshez szükséges mértéket jelentősen meghaladja. Így járt el a bíróság Z. Sándor ügyében:²²

¹⁷Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltár (továbbiakban: MNL HBML) VII. 2/b. 52. d. BII. 1729/8/1923., 42. d. B. 1494/28/1921., 39. d. BV. 1307/7/1920., 40. d. B. 678/13/1921., 44. doboz BII. 426/49/1922., 45. d. BII. 525/16/1922., 46. d. BI. 1119/53/1922., 50. d. BII. 937/7/1923., 53. d. BI. 1908/7/1923., 59. d. BI. 3059/15/1924.

¹⁸FINKEY FERENC: i. m., 469.

¹⁹MNL HBML VII. 2/b. 42. d. B. 1817/18/1921., és még 40. d. B. 334/7/1921., 44. d. BII. 415/18/1922., 49. d. BI. 2741/1922., 60. d. BI. 434/5/1925, 59. d. BII. 4948/18/1924., 56. d. BI. 551/49/1924.

²⁰BALOGH JENŐ: i. m., 149.

²¹VÁMBÉRY RUSZTEM: i. m., 149., FAYER LÁSZLÓ: i. m., 348.

²²MNL HBML VII. 2/b. 38. d. BV. 675/11/1920.

Z. Sándort Hajdúsámsonban R. Jánosné örököseinek tulajdonát tevő, az ő őrizetére bízott, és így birtokában levő idegen ingó dolgokból 1 métermázsa búzát, 2 métermázsa rozstot, és 6 szekér szénát, így összesen 300 Koronát meghaladó értékben elidegenítve, jogtalanul tulajdonított el.

A törvényszék ebben az ügyben a fennálló nyomatékos és nagyszámú enyhítő körülmények miatt a Btk. 92.§ és a Btk. 20.§ képest sikkasztás vétségévé minősítette, de súlyosító körülményként mérlegelte: hogy az eltulajdonított ingók értéke többszörösen meghaladja a minősítés alapjául szolgáló összeget.

- Egy bűncselekmény két vagy több rendelkezés szerinti minősülése súlyosító körülmény.²³
- Fontos, hogy a bíróság ne a körülmények számát, hanem a súlyát vegye figyelembe, tehát mérlegelje, hogy a büntetési cél elérése érdekében milyen mértékben szükséges a büntetés súlyosbítása, vagy enyhítése.

A kutatásom során arra a megállapításra jutottam, hogy a bírói gyakorlat a büntetés kiszabás tekintetében jelentős eltéréseket mutat a törvényi szabályozáshoz képest az enyhítő és súlyosító körülmények mérlegelésénél, és a büntetőtörvénykönyv 92.§-ának alkalmazásában. Amikor a bíró kiszabja a büntetést, ahhoz, hogy az a célnak megfelelő legyen, figyelemmel kell lennie arra is, hogy a törvényhozó azt a bizonyos jogintézményt milyen céllal is illesztette bele a büntetőkódex rendszerébe. Ha az ilyen történeti értelmezésből indulunk ki, akkor arra juthatunk, hogy nagy valószínűséggel a jogalkotó a 92. §-t, a rendkívüli enyhítés jogát, kivételként illesztette bele a főszabály mellé, hogy a büntetést a különös részben a szakaszonként meghatározott büntetési tétel keretén belül szabja ki. Ha azonban megnézzük ebben az időszakban, a gyakorlatban való előfordulásának számát, joggal mondhatjuk, hogy ebben az esetben a jogvalóság ellentmond a jogrendnek, ugyanis az, ami eredetileg kivételként indult, szinte főszabállyá avanszálódott.²⁴

Az általam vizsgált ügyekben ugyanis a bíróság az 1921 és 1925 között előforduló vagyon elleni bűncselekmények több mint 2/3-nál a Büntetőtörvénykönyv 92. §-át alkalmazhatónak találta.²⁵ Az ügyek többségében enyhítő körülményként mérlegelte a büntetlen előéletet,²⁶ a vádlott beismerését,²⁷ a kár csekélyebb voltát,²⁸ a nagycsaládot²⁹ és az ügghöz köthető egyéb körülményeket.

²³SCHULTHEISZ EMIL: i. m., 51–55.

²⁴DR. MAGYAR ISTVÁN: i. m., 8.

²⁵Vö. MNL HBML VII. 2/b. 59. d. BI. 3061/9/1924., 60. d. BII. 249/16/1925., 61. d. BI. 733/75/1925., 63. d. BIII. 2531/5/1925., 42.d. B. 1564/17/1921., 39. d. BV. 1307/7/1920., 38. d. BV. 576/6/1920.

²⁶MNL HBML VII. 2/b. 42. d. B. 1564/17/1921., 38. d. BV. 805/9/1920., 44. d. BII. 151/12/1922., 49. d. BI. 2602/8/1922.

²⁷MNL HBML VII. 2/b. 50. d. BI. 764/7/1923., 53. d. BI. 1925/4/1923., 60. d. BII. 266/15/1925, 64. d. BI. 3000/6/1925.

²⁸MNL HBML VII. 2/b. 65. d. BII. 3417/4/1925., 38. d. BIV. 590/9/1920., 44. d. BI. 132/7/1922., 50. d. B. 935/25/1923.

E körülmények nagyszámú és nyomatékos fennforgása mellett a vádlottra a cselekménye által kimerített törvényi tényállásban megjelölt büntetés legkisebb tartama is túlságosan szigorú volna, és nem állna arányban az általa elkövetett bűncselekménnyel.

Ezért például a Büntető törvénykönyv 92. §-t alkalmazta N. József ügyében:³⁰

N. József (28 éves, férfi, festő) sikkasztást követett el, mégpedig úgy, hogy Miskolcon, mint a Magyarországi vegyészeti munkások miskolci fiókjának pénztárnoka a miskolci fiók részére segélyképpen felvett magas sorszámú, 1000 Korona értékű, és a 3975/1919 M.E. számú rendelet értelmében a rendelet felhívásától számított 48 óra alatt beszolgáltatandó fehér pénzzel jogtalan eltulajdonítási szándékkal, mint sajátjával rendelkezett.

Ezen cselekményért a Btk. 358. § -a (2) bekezdése alapján a 92. § alkalmazásával három hónapi fogházra, mint főbüntetésre, és 1 évi hivatalvesztésre, és politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére ítélték. Súlyosító körülmény hiányában enyhítő körülményként értékelték a vádlott büntetlen előéletét, beismerését, a cselekmény idejében a társadalomra, s különösen a gyengébb erkölcsi ellenállással bíró vádlottra káros mérvben ható téveszmék befolyását. Az Ítéltábla az első fok által felsorolt enyhítő körülményeket elfogadta, és a kiszabott büntetést az elkövetett bűncselekménnyel helyes arányban állónak találta.

Így azt is észrevehetjük, hogy az eredetileg kiindulópontként meghatározott középértékre a gyakorlatban szinte nem találunk példát. Persze ez adódhat abból is, hogy csak elméletileg létezhetnek olyan esetek, ahol se enyhítő, se súlyosító körülmény, vagy a kettő egymást kiegyenlítő arányban fordulna elő. De észrevehetünk egy olyan tendenciát, hogy ez a mérték már nem a középértékkel esik egybe, mert a súlyosító körülmények túlnyomó fennforgás esetén is, nem a középértéktől felfelé súlyosítják a büntetést, hanem szinte magának a középértékhez közeli büntetési tétel kiszabásához is súlyosító körülménynek kell fennforognia.³¹

Ilyen visszasságot figyelhetünk meg például S. Kálmán ügyében, ahol bár a súlyosító körülmények voltak túlsúlyban, mégis jóval a középértéken alul szabták ki a büntetést:

S. Kálmánt a Debreceni Királyi Törvényszék bűnösnek találta 1 rendbeli sikkasztás büntetében, és 2 rendbeli sikkasztás vétségében, amelyet úgy követett el, hogy D. Miklóstól átvett csináltatás végett 9000 Koronát meghaladó értékű aranyórát, majd K. Jánostól hasonló célból 2000 Koronán aluli ezüstorát, és F. Károlytól is átvett egy 2000 Koronán alul maradó értékű női órát, melyeket, mint a

²⁹MNL HBML VII. 2/b. 42. d. B. 1494/28/ 1921., 42. d. 1531/6/1921., 39. d. BV. 1307/7/1920., 41. d. B. 1365/37/1921., 45. d. BI. 469/19/1922.

³⁰MNL HBML VII. 2/b. 45. d. BI. 590/14/1922.

³¹KÁRMÁN ELEMÉR: Az 1902. évi bűnügyi statisztika szabályai a büntetés kiszabása szempontjából. *Jogtudományi Közlöny*, 1904. 39. évf. 34. sz. 273.

*birtokába jutott idegen ingó dolgokat jogtalanul eltulajdonított. Ezért a bíróság a Btk. 98. § -ban meghatározott összbüntetésre figyelemmel 1 évi börtönre, mint főbüntetésre, és 3 évi hivatalvesztésre, valamint politikai jogai ugyanilyen tartamú felfüggesztésre ítélte, mely kiszabásánál súlyosító körülményül vette figyelembe, hogy a vádlott már büntetve volt, illetve a kettőnél több halmazatot.*³²

A Büntető törvénykönyvben foglaltak szerint, a sikkasztás vétségére 1 évig terjedő fogházzal, míg a büntette 5 évig terjedő börtönbüntetéssel büntethető. Speciális minimumot itt a törvényhozó nem határoz meg, hanem arra az Általános részben foglalt generális minimum az irányadó. Így a bíróságnak a sikkasztás büntette esetén fél év és 5 év között kell megállapítani a középmértéket, ami jelen esetben 2 év 9 hónap lenne. Már csak ettől az értéktől is szembetűnően alul marad a bíróság által kiszabott büntetés, nem beszélve arról, hogy összbüntetés esetén mindez két évvel felemelhető is lenne.³³

Annak, hogy a törvényi szabályozás és a gyakorlat között ilyen nagy eltérés mutatkozott, a háború hatásai egyértelműen jelentős szereppel bírtak, így a következőkben arra térnek ki, hogy ezen hatások miképp is jelentkeztek.

Kétségtelen, hogy a háborút követő válságos években a területvesztés, jóvátételi kötelezettség, a megrokkant és eltorzult gazdaság, az elszegényedés súlyosan megrendítette az állampolgárokat testileg-lelkileg. Ezek a hatások befolyással bírtak mind az elkövetőkre, mind a bírókra. Ezekből fakadóan a folytonosan növekvő munkanélküliség miatt egyre több ember került kilátástalan helyzetbe, aminek az lett a következménye: - amit a statisztikai adatokból megállapíthatunk – hogy a kriminalitás nagymértékben megnövekedett,³⁴ és kialakult egy sajátos kategória: az úgynevezett megélhetési bűnözés. Nyilvánvaló, hogy a háború e hatása nagyrészt a vagyoni elleni bűncselekmények kapcsán vezetett jelentős növekedéshez, amelyet jól illusztrálnak a korszakból származó statisztikai adatok. Míg egy háború előtti bűnügyi statisztika 30781 vagyon elleni bűncselekményt jelez,³⁵ azaz az összes bűnelkövetés körülbelül 31%-át, addig egy 1921 és 1925 közötti mutató már jelentősen növekvő tendenciát mutat. A nevezett időszakban csak lopás 68 317 történt.³⁶ Mindezek közül a legkiugróbb számot az 1923-as év kriminalitása mutatja, melyet jól alátámaszt az, hogy a Debreceni Ítéletábrán is ebben az évben az ezt megelőzőkhöz képest (1920-ban 29, 1921-ben 40, 1922-ben 75) jóval többet, azaz az 1923-as évben a bíróság 103 vagyon elleni bűncselekményt bírált el. Ez az emelkedő tendencia, azzal hozható összefüggésbe, hogy a háborúban megrokkant gazdaságunk következtében talán ekkor tetőzött a munkanélküliség, általában pedig

³²MNL HBML VII. 2/b. 50. d. BI. 764/7/1923.

³³1878. évi V. törvénycikk a magyar büntetőtörvénykönyv büntettekről és vétségekről 98.§, 358.§, Magyar Törvénytár 1877–1878. évi törvénycikkek. Szerk.: Márkus Dezső. Bp., 1896. 117., 155.

³⁴AURER GYÖRGY: Háború és kriminalisztika. *Jogtudományi Közlöny*, 1917. 52. évf. 7. sz. 66.

³⁵Bűnügyi statisztika (1904). *Jogtudományi Közlöny*, 1906. 41. évf. 7. sz. 54.

³⁶HACKER ERVIN: *Kriminalitásunk az 1921–1927. években*. Miskolc, 1929. 6.

a válságoknak – akárcsak egy rossz termést hozó évről is legyen szó – jelentős kriminalitást emelő hatása van,³⁷ hiszen a gyengébb jellemeket a bűnözés, mint létfenntartási mód felé terelheti. E szerint állandó párhuzam fedezhető föl a kriminalitás és a gazdasági feltételek alakulása között; minél állandóbbak a gazdasági feltételek, annál alacsonyabbra tehető a kriminalitás száma.³⁸

Mindezekből következik, hogy a kriminalitásra hatást gyakorló tényezők nagyszámúak, vannak, amelyek közvetlenül és vannak, amelyek csak közvetve gyakorolnak hatást. Így a világháborúnak is volt még egy nagy befolyással bíró közvetett hatása a büntetéskiszabásra, ez pedig a pénz elértéktelenedése. Ez ezért fontos a büntetéskiszabás szempontjából, mert a vagyon elleni bűncselekményeknél az érték a meghatározó abból a szempontból, hogy a büntetendő cselekmény büntettnek, vagy vétségnek minősül, illetve a kisebb vagy nagyobb érték enyhítő vagy súlyosító körülmény lehet; ha jelentősen alulmarad, vagy meghaladja a minősítés alapjául szolgáló értékhatárt. Eredetileg a Csemegi-kódex által meghatározott lopás vétségének értékhatára 100 Korona volt, majd az első Büntetőnovella megemelte 200 Koronára, azonban ezt már a bíróság akkor is túl szigorúnak tartotta és például a lopások 1/3 részében alkalmazta a 92. §-t. Illetve 4000 Koronában határozta meg a büntett értékhatárát, mert jellemzően, aki ilyen értékben lopott, az olyan vakmerőséget feltételezett, amely az enyhítő körülmények teljes hiányára vallanak.³⁹ Később a háború hatására bekövetkező elértéktelenedés következtében ezek az értékhatárok tarthatatlanok voltak, így az 1921: XXVIII. törvény, a II. Büntetőnovella 2000 illetve 40 000 Koronára emelte. A gyakorlat azonban a további árdrágulások miatt ezt a 2000 Koronát is alkalmatlannak találta. Az egész értékemelkedés azzal járt, hogy a járásbíróságok hatásköre és tevékenysége a minimumra csökkent, míg a törvényszékek a csekély vagyoni jelentőségű bűnügyek tömkelegével küzdött. A törvényszékek által elbírált ilyen ügyek folytán a széles körben igénybe vehető perorvoslati jogoknak köszönhetően a felsőfokú bíróságokhoz is rengeteg ügy került. Ezt tetőzte, hogy a tényleges helyzeteknek meg nem felelő értékhatár kirívó aránytalanságot okozott az elkövetett cselekmény és a rá kiszabható büntetés között.⁴⁰ Például aki egy libát lopott, az nem kihágást követett el, hanem vétséget, mert 6 Koronáról 8000K-ra emelkedett az ára. A bírói gyakorlatnak ezért elsődleges feladata lett, hogy a törvény változatlan büntetési tételeit a változó társadalmi szükségleteinek megfelelően kell alkalmaznia.⁴¹ Mert a jog nem akkor tölti be a feladatát, ha mereven ragaszkodik a meglévő szabályozási rendszerhez, hanem akkor, ha rugalmasan követni tudja a változó életviszonyokat legyen szó akár ilyen kirívó esetekről, melyeket háború idéz elő, vagy éppen csak a fejlődő világgal kelljen lépést tartania.⁴² Olchváry Zoltán

³⁷BUD JÁNOS: Bűnügyi statisztika. *Jogtudományi Közlöny*, 1906. 41. évf. 9. sz. 73.

³⁸VÁMBÉRY RUSZTEM: i. m., 12.

³⁹ALFÖLDI DÁVID: Értékhatár és büntetés. *Jogtudományi Közlöny*, 1923. 58. évf. 8. sz. 61.

⁴⁰AURER GYÖRGY: Büntetőjogi reformkérdések. *Jogtudományi Közlöny*, 1923. 58. évf. 8. sz. 58.

⁴¹HEIL FAUSZTIN: A büntetés kimérése. *Jogtudományi Közlöny*, 1906. 41. évf. 12. sz. 97.

⁴²ANGYAL PÁL: *A háború hatása büntetőjogunkra*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. Bp., 1916. 20.

kúriai bírót idézve: „Annak, hogy az igazságügyi törvények a gyakorlatban nem vállnak be, két fő oka lehet. Az egyik az, hogy a bíróságok helytelenül alkalmazzák a törvényeket, és annak intencióit félreértve helytelen gyakorlatot követnek, a másik ok, hogy a törvények nincsenek összhangban az életviszonyokkal, mert a törvények előkészítése és meghozatala az életviszonyok alapos ismerete nélkül történnek.”⁴³

Jelen esetben a bíróságok ezt úgy tudták kiküszöbölni, hogy szinte minden ilyen aránytalan esetenél a 92. § alkalmazásához nyúltak. Egyébként maga az egykori igazságügyi miniszter Vázsonyi Vilmos rendeletben hívta fel az alkalmazására a bírók figyelmét minden olyan esetben, amikor a normális értékelés mellett az értékhatáron alapuló súlyosabb minősítés nem lett volna alkalmazható. Ugyanis célszerűtlen lenne az elkövetőt tettének oly körülményei miatt is büntetni, melyet előre nem látott, mert a büntetés, mint lélektani ellenmotívum teljesen hatástalan, ha az eredmény, melyen alapszik a tettes akarati megnyilvánulásától függetlenül jött létre.⁴⁴ Mindez tükröződik az általam vizsgált esetekben is, hiszen a legtöbbször a bíróság alkalmazta a 92. §-t, külön enyhítő körülményként emelte ki, hogy csak a háborús értékemelkedés következtében minősül a bűncselekmény vétséggá, vagy büntetné. Így járt el például Sz. Kálmán ügyében:⁴⁵

Sz. Kálmán Újfehértó község kárára, a községi hullaház területéről, nyílt helyről 200 Korona értéket meghaladó ingóságot; két karosszéket és egy asztalt a sértett birtokából beleegyezése nélkül oly célból vett el, hogy azt jogtalanul eltulajdonítsa.

Ebben az ügyben az elsőfokú bíróság a Nyíregyházi Törvényszék súlyosító körülményként mérlegelte a halmazatot, míg ezzel szemben enyhítő körülményként a vádlott beismerését, büntetlen előéletét, sokévi harctéri szolgálatát, illetve azt hogy a kár megtérült. Ezekre figyelemmel lopás büntette miatt ítélték a Btk. 92. §-nak alkalmazásával a törvényben meghatározott fegyház helyett 7 hónapi börtönbüntetésre és 3 évi hivatalvesztésre, valamint politikai jogai felfüggesztésére. A büntetés súlyossága miatt bejelentett fellebbezés okán a Debreceni Ítéltábla ugyan helybenhagyta a 92. § alapján kiszabott büntetést, de módosította a figyelembe veendő enyhítő körülményeken, mellőzte a halmazatot, mint súlyosító körülményt, illetve a beismerését és a kár megtérítését, mint enyhítő körülményként való mérlegelését. Habár a törvényszék által felsorolt enyhítő körülményeken kívül annak találta még azt, hogy a vádlott ittas volt, illetve hogy az eltulajdonított ingók értéke a háborús viszonyok következtében emelkedtek meg aránytalanul nagyobb összegre, de súlyosítóként értékelte, hogy a lopást éjjel követte el.

A háború hatásai jól tükröződnek a gyakorlatban, ugyanis a büntetés kiszabásánál a háborúval kapcsolatos befolyásoló körülményeket is értékelték. Például azt, hogy a

⁴³GÁL JENŐ: *Büntetőjogunk fejlődése és a háború*. Magyar Jogászegyleti Értekezések. Bp., 1916. 5.

⁴⁴VÁMBÉRY RUSZTEM: A büntetőjogi értékhatár felemelése. *Jogtudományi Közlöny*, 1917. 52. évf. 42. sz. 368.

⁴⁵MNL HBML VII. 2/b. 38. d. BV. 657/02/1920., de erre találhatunk példát többek között: MNL HBML VII. 2/b. 40. d. B. 334/7/1921., 41. d. B. 895/12/1921., 44. d. BI. 388/10/1922.

vádlott hosszú időn át teljesített katonai szolgálatot, vagy, hogy ez alatt az idő alatt maradandó sérüléseket szerzett, enyhítő körülménynek számították be. Így jártak el például P. Pál ügyében:⁴⁶

P. Pált a Miskolci Királyi Törvényszék bűnösnek találta, a Btk. 92. §-ra figyelemmel, a Btk. 20. §-nak alkalmazásával sikkasztás vétségében, amelyet úgy követett el, hogy D. J. által a neki kézbesítés végett átadott 5000 Korona készpénzt, mint birtokában lévő rá nézve idegen ingó dolgot jogtalanul eltulajdonította, az által, hogy azt a sértett előtt leszállítottak állította.

A törvényszék ezért 8 napi fogházbüntetésre ítélte, a büntetéskiszabásnál pedig figyelembe vette, mint enyhítő körülményt a vádlott büntetlen előéletét, harctéren szerzett érdemeit, több ízbeli sebesülését, kitüntetéseit, illetve, hogy a sértett kártérítést nem követelt.

Persze azt is meg kell említenünk, hogy a jogtudomány erre sem reagált egyöntetűen, ugyanis voltak, akik szerint ezeket a háborús szolgálattal kapcsolatos enyhítő körülményeket nem kellene a vádlott javára értékelni, ugyanis azok nincsenek befolyással közvetlenül a vádlott bűnösségére.⁴⁷ Szemben azzal, hogy például a nagyszámú család azért jöhet szóba, mert mint a családja megélhetése iránti félelem motívumként merülhet föl. A Debreceni Ítéletábla is az általam vizsgált ügyek közül, egyetlen egyben azt mondta ki, hogy mellőzi a királyi törvényszék által elfogadott harctéri szolgálatot, mint enyhítő körülményt, arra hivatkozva, hogy az polgári kötelezettség.⁴⁸

A háború másik közvetett hatásaként tudható be, a társadalmi kapillaritás, ami szintén jelentős hatással volt az enyhítő és súlyosító körülmények megítélésére. „A társadalmi kapillaritás más társadalmi rétegekbe való behatolás, beszivárgás.”⁴⁹ Önmagában ez a folyamat nem mindig jelent rosszat, hiszen az alacsonyabb társadalmi rétegekből a magasabban állók rétegébe való behatolás alapvetően egy ösztönző fejlődési folyamat, ha feltételezzük, hogy olyanok kerülnek feljebb, akiknek meg is vannak hozzá a kellő képességei.⁵⁰ De a háború következtében nem csak hazánkban, hanem más országokban is jellegzetesen a társadalmi kapillaritás negatív hatása érvényesült. Ugyanis a hadba vonuló férfiak – a családfenntartó szerepét betöltő apák – helyét mind a családfenntartásban, mind a munka terén az itthon maradó nők és sokszor a fiatalokú fiúk vették át. Természetesen ez az esetek többségében azt eredményezte, hogy a megkívánt képességekkel nem rendelkező társadalmi elemek olyan közegbe kerültek be, amelyben szokatlanul nagy

⁴⁶MNL HBML VII. 2/b. 49. d. BII. 2/6/1923., 49. d. BII. 5/20/1923., 52. d. BII. 1729/8/1923.

⁴⁷DEGRÉ MIKLÓS: Az 1928. év büntető igazságszolgáltatása. *Jogállam. Jog és Államtudományi Szemle* XXVIII. évf. 101.

⁴⁸MNL HBML VII. 2/b. 63. d. BII. 2406/8/1925.

⁴⁹HACKER ERVIN: *Társadalmi kapillaritás és kriminalitás*. Büntetőjogi dolgozatok Finkey Ferenc irodalmi munkássága négy évtizedes évfordulójának emlékére. Pécs, 1936. 98.

⁵⁰ANGYAL PÁL: A fiatalokúak bírósága a háború alatt és háború után. *Jogtudományi Közöny*, 1917. 52. évf. 17. sz. 154.

munkabérhez jutnak, amely fölött ők maguk rendelkezhetek. Ez pedig gyakran ahhoz vezetett, hogy a kísértéseknek ellent nem állva káros szenvedélyeik, vágyaik kielégítése végett a bűn útjára léptek. Tarde mondta: „nem a szegénység, vagy a nyomor a fő ok, hanem a gazdasági helyzettel való elégedetlenség, az igények fokozódása, a fényűzés, a vagyonosodás vágya, a munkanélküli kényelmes megélésre való törekvés.”⁵¹ Egyértelmű, hogy míg a legtöbb nő otthon a háztartást vezette, nem volt lehetősége olyan bűncselekmények elkövetésére, melyhez annak révén jutottak, hogy például a férfiak helyét átvéve vállalatoknál, hivataloknál megnyílt a lehetőségük a csalás, sikkasztás elkövetésére.⁵² Így míg a világháború előtti években a női kriminalitás száma az összeshez viszonyítva körülbelül 15%-ra volt tehető, addig e körülményekből fakadóan a háború alatt és utáni években átlagosan 25-30 %-ra tehető ez az arány, de volt olyan év (1917), amikor elérte a 47 %-ot is. A statisztikai adatok alapján hasonló emelkedő tendenciát figyelhetünk meg a fiatalok körében is.⁵³

Mindezen számba vett körülmények és tényezők arra vezettek, hogy jelentősen megnőtt az úgynevezett alkalmi bűnözők száma. Vámbéry Rusztem szavaival élve az alkalmi bűnözőket „az ellenálló képesség és az előrelátásnak csekélyebb foka jellemez, úgy, hogy a külső körülmények hatása könnyen készíti büntetett elkövetésére.”⁵⁴ Ez pedig a gyakorlatban ott érhető tetten, hogy a vizsgált esetekben a büntetlen előélet, mint enyhítő körülmény jelentősen nagy számban forgott fenn.⁵⁵

A vizsgált esetekből továbbá jól kitűnik, hogy a bírák előszeretettel értékelték a vádlottak javára a saját szubjektív helyzetükkel kapcsolatos enyhítő körülményeket. Olyanokat, mint például a népes család sok eltartottal, a nyomorgó életkörülményeket, a nyomasztó anyagi helyzetet, vagy előfordult olyan is, amikor azt értékelték enyhítő körülménynek, hogy a vádlott élelmiszercikket lopott, amely bűncselekmény nélkül egyébként a családjának nem tudott volna élelmiszert biztosítani.⁵⁶ De a XVI. 11. számú Kúriai döntvény is kimondta, hogy a vádlott családjának számos tagból álló voltát és azt, hogy a „fővárosban uralkodó drágaság mellett bizonyos fizetési összeg az életszükségletek fedezésére elégséges nem lévén” enyhítő körülményként beszámítható.⁵⁷ Tehát az, hogy valaki vagyontalan, és kevés befolyó havi jövedelemmel rendelkezik, az önmagában enyhítő körülményt jelent. Ez pedig alátámasztja azt, hogy a bírák ebben az időszakban, a fennálló társadalmi körülményekre tekintettel, igenis szinte külön bűncselekményi kategóriaként értékelték a megélhetési bűnözést, így e szociológiai okok jelentős befolyással bírtak a büntetés kiszabására.

⁵¹FINKEY FERENC: i. m., 137.

⁵²A csalásról lásd bővebben MADAI SÁNDOR: A csalás tényállása a Csemegi-kódex és az I. Büntető novella tükrében. *Jogtörténeti Szemle*, 2008. 4. szám. 21–28.

⁵³HACKER ERVIN: i. m., 99–101., FINKEY FERENC: *A magyar anyagi büntetőjog jelen állapota*, Bp., 1923. 20.

⁵⁴VÁMBÉRY RUSZTEM: i. m., 36.

⁵⁵Vö. MNL HBML VII. 2/b. 48. d. BI. 2253/10/1922., 49. d. BI. 2741/1922., 58. d. BI. 2586/6/1924., 64. d. BI. 2942/5/1925., 61. d. BII. 923/5/1925.

⁵⁶MNL HBML VII. 2/b. 45. d. BI. 824/6/1922., 59. d. BI. 3039/10/1924., 59. d. BI. 35/34/1925., 50. d. BI. 936/4/1923.

⁵⁷FAYER LÁSZLÓ: i. m., 350.

Összességében megállapítható tehát, hogy a büntetékiszabás törvényi szabályozása és annak a gyakorlatban való érvényesülése között jelentős eltérések mutatkoztak, melyek nagyrészt a háború hatásainak tudhatóak be. Ez legfőképpen abban jelent meg, hogy a 92. § a bírónak szinte korlátlan hatalmat adott a büntetés mértékének megállapításában.⁵⁸ Így az elbírált esetek többségében a bíróságok a 92.§ alkalmazásával a főszabályként megállapított középértéktől eltérve, azt meg sem közelítő rendkívül alacsony büntetést szabtak ki. Az ilyen eseteknél azt hiszem, a bíróság akaratlanul is túlzott szociális érzékenységet mutatott. Ugyanis az értékelődások miatt eléjük került rengeteg csekélyebb jelentőségű ügyben annak betudhatóan, hogy a háborút követő borzalmak után senkit nem akartak kegyetlen, túl súlyos büntetésekkel sújtani, az esetek többségében próbáltak akarva-akaratlanul minél több enyhítő körülményt felsorakoztatni, ezért olyanok is figyelembe jöhettek, mint a háborús katonai szolgálat, illetve az ez által okozott testi-lelki megrendülés, aminek valójában az egyéni bűnösséghez nem sok köze volt.⁵⁹ Az ilyen esetekben a bíróság csak az egyéni szubjektív bűnösségre volt figyelemmel, de a társadalmi objektív érdekeket pedig teljesen figyelmen kívül hagyta. Ez pedig a másik oldalról ahhoz vezethetett, hogy akár az elkövető, akár a társadalom más tagjai, akik egy kicsit is gyengébb jelleműek voltak, a nélkülözés megszüntetése végett gyakrabban fordultak a bűnelkövetés útjára, ugyanis tudva levő volt, hogy nem számíthatnak túl nagy büntetésre.

A másik oldalról azonban, a bírák számos esetben az enyhítő körülmények felhasználásával próbáltak alkalmazkodni a kor sajátos fennálló viszonyaihoz, mely által olyan körülmények is jelentőséggel bírhattak a büntetékiszabás során, amelyet a klasszikus iskola tanaira épülő Csemegi-kódex nem tartalmazott. Majd a közvetítő iskola tanai és a humanizmus térnyerése következtében a társadalom által egyre elfogadottabb, és kívánatosnak tartott követelmények fogalmazódtak meg a fennálló rendszerrel szemben, mint az egyénesítés, igazságosság, arányosság, melyek mindenképpen magukkal vonták a büntetőtörvénykönyvük reformjának igényét, amely azonban még jó pár évig váratott magára. De le kell szögeznünk, hogy a fennálló társadalmi viszonyokhoz és követelményekhez a hazai bírói gyakorlat – még ha a kívánatos törvényi szabályozás hiányában sokszor következtelenül, és nem egyöntetűen is – nagyszerűen tudott alkalmazkodni és az ítéletekben megjelentek a modern kor büntetőjogának elemei. A kor nagy szellemiségei, mint Angyal Pál, Finkey Ferenc, Fayer László vagy Vámbéry Rusztem műveiken keresztül ugyan keresték a választ megoldásra váró feladatokra, de törvényi szinten való kodifikálásukra csak később kerülhetett sor.

⁵⁸EÖRDÖGH ANDRÁS: A büntetlen előélet, mint enyhítő körülmény. *Jogtudományi Közlöny*, 1895. 30. évf. 15. sz. 118.

⁵⁹DEGRÉ MIKLÓS: Az 1928. év büntető igazságszolgáltatása. *Jogállam. Jog és Államtudományi Szemle*, 1929. 28. évf. 3. sz. 101.

PAPP LÁSZLÓ

Büntetőjogi dogmatika a Debreceni Ítéltáblán a 20. század első felében

1. A kiegyezést követően helyreállított magyar alkotmányosság lehetővé tette az áprilisi törvények szellemében a polgári államberendezkedés kiépítését, és jogrendszerünk polgári értelemben vett átalakítását.¹ Jogrendszerünk 19. századi modernizációs törekvését két tényező hatotta át. *Egyrészt* a neoabszolutizmus időszakában bevezetett – mértékekkel haladóbb – osztrák jogot az Ideiglenes Törvénykezési Szabályok nagyrészt elvetették, azonban az osztrák jog a magyar bírói gyakorlatban számos helyen tovább élt, így annak hatása a kiegyezést követően is megfigyelhető. *Másrészt* az egyes jogterületek kodifikációja eltérő ütemben haladt, így a büntető és anyagi magánjogot átfogó kódexek sem egy időben készültek el.

A modern büntetőjog tekintetében mindez az 1878:V. tc-ben – továbbiakban Csemegi-kódex – és az 1896:XXXIII. tc-ben nyilvánult meg. A Csemegi-kódex, mint az első magyar kodifikált büntető törvénykönyv a 19. század tendenciáinak megfelelően, egy modern jogalkotási termék, amely az idők próbáját is kiállta, hiszen az általános része 1950-ig, míg a különös része 1961-ig volt hatályban.

Csemegi Károlynak, mint kodifikátornak a 19. század meghatározó büntetőjogi irányzatainak a sodrában kellett döntenie és érvelnie a kódex fő irányvonalát illetően. A jogalkotó végül a klasszikus büntetőjogi irányzat mellett döntve, a korabeli jogalkotás német orientációjához igazodva, határozta meg a törvény főbb alapelveit. A büntetőjogi irányzatok determinálják a törvény alapelveit, s azok által a tételes rendelkezések fényében a gyakorlatban is kifejezésre jutnak.² A klasszikus büntetőjogi irányzat tettebüntetőjogi szemléleten alapul, amely értelmében a büntetőjogi felelősség középpontjában az elkövetett cselekmény állt. Ez a szemlélet tehát az elkövetett cselekményre, – amely tevés vagy mulasztás is lehet – mint a külvilágban bekövetkezett változásra, és elsősorban nem az elkövető alanyi oldalára

¹Az áprilisi törvények angol és magyar nyelvű szövegátültözátát kommentárral ellátva, lásd bővebben: VARGA NORBERT: *Reformtörvények Magyarországon 1848-ban = The Acts of 1848 in Hungary*. Szeged, 2012.

²Vö.: P. SZABÓ BÉLA: Bernolák Nándor, az I. büntető novella egyik kodifikátora és kommentátora. *Jogtörténeti Szemle* (2008) 4. sz. 12–20.; MEZEY BARNA: Ami az I. büntető novellából kimaradt. *Jogtörténeti Szemle* (2008) 4. sz. 34–40; MADAI SÁNDOR: A család tényállása a Csemegi-kódex és az I. Büntető novella tükrében. *Jogtörténeti Szemle* (2008) 4. sz. 21–28.

helyezte a hangsúlyt.³ Mindez a kódex egész rendszerén következetesen érvényesült, hiszen már az általános rész is rögzíti, hogy „*büntettet vagy vétséget csak azon cselekmény képez, amelyet a törvény annak nyilvánít.*”⁴

Ebből adódóan a klasszikus iskola tanaira épülő kódex merev dogmatikai irányvonalat képviselt, amelyet keletkezésekor nem készítettek fel azokra a 20. századi kihívásokra, amelyekkel Európa valamennyi államának szembe kellett néznie.

A tanulmány a továbbiakban a Debreceni Ítéltábla két világháború közötti peranyaga alapján tárja fel azokat a körülményeket, amelyek hozzájárultak a kódex merev rendszerének a lazításához. A 20. század második évtizedeihez érve a büntető ítélkezési gyakorlatban a korábbi évtizedekhez képest változás következett be. A két világháború közötti ítélkezési gyakorlatot megvizsgálva megállapítható, hogy az „*következtelenül következetes*” volt. Következtelen, mert a Csemegi-kódexben meghatározott büntetési nemektől és tételektől – még a középértékes büntetékiszabást alapul véve is – a ténylegesen kiszabott büntetés jelentős mértékben eltérnek. Azonban következetes is, mert az eltérést minden esetben ugyanolyan logika alapján tanúsítja a bíróság. Az említett ítélkezési gyakorlat okát *egyrészt* a korszak sajátos történelmi okaiban (szociológiai körülmények), *másrészt* a jogtudományban bekövetkezett változásban látom.

2. A korszak sajátosságából eredő körülmények azon történelmi események összejártsága, amelyek alapjaiban határozzák meg a '20-as évek társadalmi, gazdasági helyzetét Magyarországon. Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása és a trianoni békeszerződés súlyos gazdasági, társadalmi krízist okozott. Ezt fokozta az I. Népköztársaság és Tanácsköztársaság alatti vörös-, illetve fehérterror, továbbá a világháború kriminalitásra gyakorolt hatása. A háború kezdetben mindig kedvezően hat a bűnözésre, majd az idő előrehaladtával eléri a békeidőbeli szintet. Hosszan elhúzódó háború pedig kifejezetten kedvezőtlen, amelynek negatív hatása a háború utáni években is érzékelhető.⁵ Ennek oka a háború gazdasági szférára gyakorolt hatása, amely miatt a gazdaság eltorzul, az élelmiszerellátás akadozik, ami önmagában csökkenti a társadalom kriminális csábításokkal szembeni ellenálló képességét. Ezt támasztják alá a korszakból származó statisztikai adatok is, melyek szerint az élet elleni bűncselekmények száma 1921-ben 170, 1922-ben 188, 1923-ban 213, 1924-ben 227, 1925-ben 209, 1926-ban 184 db volt.⁶ Ezek alapján megfigyelhető, hogy az 1923 és 1924-es években volt legmagasabb a kriminalitás, a háború kriminális hatása ekkor vetült ki igazán a társadalomra. Mindezeket túl a bűnözési hajlandóságot a kulturális, vallási tényezők és a műveltség is befolyásolta. Általánosságban elfogadható, hogy a magasabb iskolai végzettség könnyebb megélhetést biztosít, így e körben alacsonyabb a kriminalitás. Ezzel szemben

³Ezzel ellentétben a korábbi – 1843. évi törvényjavaslat – nem a cselekményre, hanem a cselekvésre helyezte a hangsúlyt.

⁴1878:V. tc. 1. §.

⁵HACKER ERVIN: *Háború hatása a kriminalitásra*. Miskolc, 1940. 1.

⁶Magyar Statisztikai Évkönyv. Új Folyam 27–30. k. (1919–1922), Bp., 1925. 240–259.; uo. 31–33. kötet (1923–1925) Bp., 1927. 305–331; uo. 34. k. (1926), Bp., 1928. 283–296.

Magyarországon azt tapasztaljuk, hogy a tárgyalt korszakban az írni-olvasni tudók körében magasabb a bűnözési hajlam, mint az analfabéták körében. Mindez azzal magyarázható, hogy a kisebb kriminalitású nők között kisebb az írni-olvasni tudók aránya is.

A korszak sajátosságai mellett a jogtudományban bekövetkezett szemléletbeli változás is hatással volt a jogalkalmazásra. A 20. század elején hazánkban is egyre nagyobb teret hódított a pozitivista illetve közvetítő irányzat, mely a kódex tettebűntetőjogi szemléletével több ponton ellentétes is volt. A szemléletbeli változás részben nyomon követhető a kódex novelláris módosításaiban is, azonban azok azt nem felülírták, pusztán csak kiegészítették, és a törvény hiányosságait pótolták. Ez a kettősség eredményezte a „következetlenül következetes” ítélkezési gyakorlatot, amely a *bűnösség* és a *büntetés kiszabás elvein* keresztül érvényesült a legszemléletesebben.

3. A bűnösség a bűncselekmény egyik fogalmi eleme, amely az elkövető szubjektuma és a külvilágban bekövetkező változás közötti okozati összefüggés kifejezésére irányul. Attól függően, hogy ez az okozati összefüggés mennyire szoros, megkülönböztetjük a bűnösség két alakzatát: a szándékosságot és a gondatlanságot. Mindez a korabeli felfogás értelmében azt jelentette, hogy szándékosan követi el a bűncselekményt az, akinek tudata átfogja a véghezviteli magatartás kifejtésekor a tényállás jogellenességi elemeihez tartozó körülményeket. Míg gondatlanul követi el a bűncselekményt az, aki nem fejtette ki a tőle elvárható gondosságot, amivel a bűncselekmény megelőzhető lett volna. Ebből adódóan a szándékosság súlyosabban, míg a gondatlanság enyhébben ítélandó meg. Mindezt a jogalkotó is érvényre jutatta, ami a kódex felépítésében két értelemben figyelhető meg. *Egyrészt* a büntett csak szándékos lehet, – ebből adódóan büntettet gondatlanul elkövetni nem lehet – *másrészt* a gondatlanul elkövetett vétség is csak akkor büntethető, ha a gondatlan elkövetést a törvény kifejezetten büntetni rendeli. Azt azonban, hogy mit értünk szándékosság vagy gondatlanság alatt, a Btk nem határozta meg, annak kimunkálása a jogtudományra és a bírói gyakorlatra hárult.

Tekintettel a dogmatikai változásokra, mindez a bűnösség alakulása kapcsán két síkon is jelentkezett. *Egyrészt* a törvény rendelkezésein túl a gondatlan elkövetést a bíróságok is enyhébben ítélték meg. Az élet elleni bűncselekmények körében mindez a cselekménnyel okozott kár vagy veszély „háttérbe szorításával” járhatott.⁷ Ugyanis a gondatlanságból elkövetett vétségeknél, különösen ha az halállal járt, a cselekménnyel vagy mulasztással okozott kár ugyanaz volt mint a szándékos emberölésnél. Ezt azonban rendre jelentősen háttérbe szorította az elkövető alanyi bűnösségének csekély súlya.⁸ Ezen túl a gondatlan alakzatot maga a kódex egy kivételtől eltekintve tovább nem bontotta ki, azonban az ítélkezési gyakorlat

⁷Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú Bihar Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL HBML) VII. 2/b. 35. d. 2077/1921.

⁸FINKEY FERENC: *Szemelvények kisebb szakdolgozataimból 1890–1940*. Bp., 1940. 14.

különbséget tett a gondatlanság egyes alakzatai között.⁹ Másrészt a bűnösség mindkét alakzatának további kibontása az elkövetői szubjektum egyes mozzanataira vezethető vissza.

A bűnösség leglazább alakzata értelmében az elkövető magatartása jogellenességét azért nem ismerte fel, mert nem járt el kellő körültekintéssel (hanyag gondatlanság).¹⁰ Ettől szorosabb kapcsolatot feltételez a tudatos gondatlanság, amely értelmében az elkövető tisztában van magatartása jogellenességével, azonban könnyelműen bízik a káros eredmény elmaradásában. (tudatos gondatlanság).¹¹ Ebből következik, hogy szándékosságról csak akkor beszélhetünk, ha az elkövető akarata kifejezetten kiterjedt a káros eredmény bekövetkezésére. Amennyiben ezt kívánta is, akkor egyenes szándékról, amennyiben nem kívánta csak belenyugodott, akkor eshetőleges szándékról beszélünk. A Csemegi-kódex nem értékelt a szándékosság két alakzata közötti különbséget, így az összes bűncselekmény – kivéve azok, amelyek csak gondatlanul követhetőek el – akár eshetőleges szándékkal is megvalósítható volt. Ez alól kivételt az emberölés tényállásai jelentettek, ahol a jogalkotó külön tényállásban szabályozta a szándékos (eshetőleges) emberölést, és a gyilkosságot. Ez utóbbi az előre megfontolt szándékból (egyenes) elkövetett emberölést jelentette. Így a két tényállás között az elkövető, a sértett, az elkövetési magatartás, de még az eredmény is azonos volt. Különbséget – a büntetési tételen túl – csak az előre megfontoltságban látunk.

Ennek súlyosabb értékelése az emberölés kapcsán nem újkeletű, hiszen a rendi büntetőjogunk is ismerte a gonoszszággal, előre megfontoltan elkövetett un. praemediált emberölést (homicidium ex praeconcepta malitia).¹² aminek sajátossága, hogy az elkövető tettét előre elhatározza és meg is fontolja.

*H. Mihály két testvérével, édesanyjával és nagymamájával lakott együtt. A vádlott azt szerette volna, hogy a közös lakásuknak a sértettekre eső tulajdoni hányadát megvásárolja, és így külön családot tud alapítani. Földjüket pedig közösen művelik. A sértettek ebbe nem egyeztek bele, ami hónapokon át tartó veszekedéshez vezetett. A viták következtében a kapcsolat a vádlott és a sértettek között megromlott, majd odáig fajult, hogy a vádlott nagymamáját és két testvérét, a ház, illetve a föld megszerzése végett megölte.*¹³

A perbeli tényállás szerint az elkövető a tettét előre elhatározta, hiszen az elkövetésre irányuló szándék és a tényleges kivitelezés között elegendő idő telt el. A korabeli irodalomban is komoly vitára adott okot annak az eldöntése, hogy pontosan mennyi idő elteltére van szükség az előre megfontoltság megállapításához. Finkey

⁹A gondatlanság speciális alakzatai közzé tartozott az az eset, ha a halál az azt okozónak hivatalában, tudományában, iparágában vagy foglalkozásában való járatlanságából vagy hanyagságából eredt.

¹⁰A szakirodalomban mindez távoli vétkességként (culpa remota) jelentkezett. Vö.: SCHNEIDER ALADÁR: *A büntetőjog általános tanai*, Bp., 1888. 149.

¹¹A szakirodalomban mindez közeli vétkességként (culpa proxima) jelentkezett. Uo. 147.

¹²Vö.: 1486:LI. tc. A 19. századi törvényhozásokra általánosan jellemző a praemediált és nem praemediált emberölések közötti különbségtétel. Vö.: 1872. évi német birodalmi büntetőtörvénykönyv 211. §.

¹³MNL HBML VII. 2/b. 38. d. BII. 2937/1924.

szerint az elhatározáshoz szükséges idő személyenként változik, de semmiképpen sem szükséges több nap.¹⁴ A Kúria még tovább ment, mikor kimondta, hogy a „[...] az elkövetésre használt fegyver beszerzése és a tett elkövetése között lefolyt jelentékenyebb időtartam[.]” elegendő az átgondoltság megvalósításához.¹⁵ Fontos kiemelni, hogy az időmúlásnak az akarat és a tényleges kivitelezés között, csak akkor van jelentősége, ha az akarat megegyezik a tényleges kivitelezéssel. Így „a vádlott férj szándéka akkor, amikor a pisztolyt magához vette és H. P. lakásán tartózkodó nejéhez elment, nem határozottan és egyenesen neje megölésére, hanem első sorban kibékítésére volt irányozva, és azon esetre, ha a kiengesztelés nem sikerül, tehát <in eventum> lebegett előtte a gondolat, hogy nejét megöli.”¹⁶ A perbeli tényállás értelmében ez az akarat egyező volt és a hónapokon át tartó veszekedés mindenképpen kellő időnek minősíthető. Ahhoz azonban, hogy az emberölés gyilkosságnak minősüljön, nem elég az, hogy az elkövető tettét előre elhatározza, hanem a megfontolás is szükséges.¹⁷ A megfontoltságot a fent említett ügyben két tényező is igazolta. Egyrészt a vádlott az elkövetés előtti éjjel azt mondta barátjának, hogy S. J-nél lesz az elkövetés éjszakáján, azaz alibit szerzett magának. Másrészt tettét álcázni próbálta azzal, hogy az elkövetés eszközeit elrejtette, és a lakásban lévő ruhákat szétdobálta, illetve az ajtót felfeszítette, hogy a cselekmény rablásnak tűnjön.

Mindezek alapján általánosságban megállapítható, hogy a két világháború közötti ítélkezési gyakorlat alapján az előre megfontoltságot a tervszerűség,¹⁸ higgadt, hidegvérű végrehajtás¹⁹ jellemzi, ahol az akarat megszületése és a kivitelezés között egy minimális időtartamnak kellett eltelnie.

Sajátosan alakul a bűnösség kérdése több személy által akarategységben elkövetett bűncselekmény során. Ilyen esetben mérvadó, hogy a felek akarata mire terjed ki, de jelentősége lehet annak is, hogy akaratuk következtében milyen magatartást fejtettek ki. Mindez valójában a tettesség-részesség elhatárolását jelenti a bűnösség alapján. Nem vet fel különösebb értelmezési problémát az az eset, amikor az elkövetők akarategységben ugyanazt az elkövetési magatartást fejtik ki. Ilyenkor minden elkövető ugyanazon bűncselekményért vonható felelősségre.²⁰

¹⁴FINKEY FERENC : *A magyar büntetőjog tankönyve*. Bp., 1914. 197.

¹⁵C. 1891/1500. EDVI ILLÉS KÁROLY (szerk): Grill-féle döntvénytár. Bp., 1905, 438.

¹⁶C. 1881/7204. Uo. 455.

¹⁷ANGYAL-ISAÁK: *Büntető törvénykönyv I.* Bp., 1941. 281.

¹⁸„A vádlott többek társaságában feküdt le, s megvárta míg ezek elaludnak s ezáltal biztosította magát az iránt, hogy áldozatát védtelen állapotban találja [...] Továbbá előre bizonyítékot akart biztosítani magának a végzetes éjjel való holléte igazolása iránt” C. 1882/144. Grill-féle döntvénytár. Bp., 1905, 438.

¹⁹„[...] igaz, hogy I. r. vádlott a kocsmából hazőjve némileg ittas állapotban volt, akkor amikor a mérget férje ételébe keverte, az is igaz, hogy a férje korholó szavai hatására követte el a cselekményt. Tekintettel azonban arra a kitartásra, mellyel I. r. vádlott hetekig tartó rábeszéléssel II. r. vádlottat a mérge beszerzésére rávette [...] az előre megfontolt szándék kétségtelen.” C. 1896/4710. Grill-féle döntvénytár. Bp., 1905, 438.

²⁰Ez nem jelenti azt, hogy a büntetésük is azonos esz, hiszen a büntetés mértékét az enyhítő és súlyosbító körülmények is befolyásolják.

*Leflér és társai, illetve a sértett között közös italozás és mulatozás közepette nézeteltérés támadt, ami tettelegességig fajult. A támadók négyen voltak, és dulakodás közben a sértettet többször megütötték, aki így a földre került. Majd miután felállt egy baltával mellbe vágták, és egy lovat hoztak. Ezt követően a sértett hóna alá egy kötelet tettek, az a hámphoz rögzítették és kb. 270 lépésnyire lévő házához elvontatták. Több orvosszakértő egybehangzó véleménye alapján a sértett halálát ezen cselekmények okozták, különösen a mellkason elszenvedettek.*²¹

A perbeli tényállás alapján az elkövetők szándékegységben ugyanazt a magatartást fejtették ki, így társtetteségben ugyanazon bűncselekményért voltak felelősségre vonhatóak.

Más a helyzet akkor, amikor a felek akarategysége megvan, de az egyik fél tevékenysége nem konkrétan az elkövetési magatartás kifejtésére irányul.

*H. Józsefnek F. Verától született Sándor nevű gyermekük. Kapcsolatuk megromlott, így a felek külön éltek, de a férfi tartásdíjat fizetett. Időközben a férfi megismerkedett Gy. Erzsébettel (15-16 éves), akivel szerelmi viszonyt alakított ki. A vádlottak közösen tervezték el a gyermek megölését azért, hogy a tartásdíj fizetése alól mentesüljenek.*²²

A gyermeket 30-40 db kockacukor nagyságú lúgkővel ették meg, azonban magát az elkövetési magatartást ténylegesen a nő fejtette ki. A bizonyítási eljárás során a bíróság megállapította, hogy az elkövetési magatartás ötlete, legalábbis a megvalósítás tekintetében a férfitől eredt.²³ Azonban az elkövetés tényleges kivitelezését a nő végezte, így a férfi felbujtónak (részes) minősült, hiszen az ő magatartásának következtében – kijelentései, a terv kidolgozása – alakult ki a nőben az elkövetésre irányuló szándék. A bíróság a férfit gyilkosság büntetettére való felbujtásban találta bűnösnek. Mindez némileg ellentmond a Kúria 1914. július 14-ei elvi állásfoglalásának, mely értelmében gyilkoságnál az előre megfontolt szándék a részesre ki nem terjedő körülmény. Nem ellentmondó az ítélet, ha elfogadjuk, hogy a szándék oszthatatlan és személyes körülmény, így a tettes előre megfontolt szándéka a részesre nem terjed ki, azonban nem is zárható ki az sem, hogy a részesnél az előre megfontoltság önállóan is jelentkezzen. Ebből adódóan a kúriai állásfoglalástól való eltérést az ítéltábla a férfi személyéből fakadó okból vezette le.

Szintén sajátosan alakul a bűnösség megítélése az erős felindulásban elkövetett emberölés esetén.²⁴ Amikor a vádlottak az eljárás során erős felindulásra

²¹MNL HBML VII. 2/b. 43. d. 497/70/1924.

²²MNL HBML VII. 2/b. 43. d. 921/47/1924.

²³Érdekeség, hogy a bizonyítás során a bíróság kulcsfontosságú szerepet tulajdonított annak a tanuvallomásnak, mely szerint egy alkalommal a férfi azt mondta a gyermekéről, hogy „bár meghalna, de nem viszi el azt az Isten se.”

²⁴1878:V. tc. 281. § „Ha a szándéka tettesnek erős felindulásában keletkezett és rögtön végre is hajtattott: az emberölés tíz évig terjedhető fegyházzal büntetendő. Ha pedig az erős felindulást az okozta, hogy a megölt személy a tettest vagy hozzátartozóit jogtalanul súlyosan bántalmazta, vagy megsértette, az emberölés ezen felindulásban rögtön végre is hajtattott: a büntetés öt évig terjedhető börtön leend”

hivatkoztak, akkor valójában a bűnösségük fokán próbáltak enyhíteni.²⁵ Az erős felindulás az ingerültségnek és lelki izgalomnak egy olyan magas foka, amely elhomályosítja (beszűkíti) a tudatot és ezáltal az elkövető nem tud szabadon mérlegelni. Ebből adódóan az erős felindulásban elkövetett emberölést a jogalkotó is enyhébben ítélte meg.²⁶ Jogszabályból eredő további enyhítő körülmény, ha az erős felindulást az okozta, hogy a sértett az elkövetőt vagy annak hozzátartozóját bántalmazta, kivéve, ha a „*bántalmazás semmi féle testi nyomot nem hagy.*”²⁷ A 281. § szó szerinti értelmezésénél fogva nem zárható ki, hogy az erős felindulást kiváltó ok abban keresendő, hogy a sértett az elkövető vagyona ellen intéz támadást. Az irodalom ebben a kérdésben nem volt egységes, azonban a gyakorlatban találunk rá példát. A Nyíregyházi Törvényszék egy csutkagomolya ellen intézett jogtalan támadást alapos oknak találta az erős felindulás megállapításához, pedig az nem is a vádlott tulajdonában volt, ő csak őrizte. Az ítéletábla a minősítést fenntartotta, azonban a büntetéskiszabás során nem ítélte olyan nyomatékos enyhítő körülménnyé. Az erős felindulásra való hivatkozás további érdekessége, hogy az oknak a sértett személyében kell gyökereznie.

*Sz. Lászlóné egy zsinorral folytotta meg édesanyját és hogy titkolja tettét önakasztásnak álcázta.*²⁸

A törvényszék nem találta megalapozottnak az erős felindulást, mivel a vádlott először lefeküdt, és csak utána követte el a bűncselekményt, azaz volt ideje átgondolni. Az ítéletábla is hasonló eredményre jutott, azonban más érvelés által. Az ítéletábla az erős felindulás megállapítása során mindig az elkövetés valamennyi körülményeit vizsgálta. Jelen esetben a zsinór, mint elkövetési tárgy volt az, amely kizárta az erős felindulás lehetőségét. Ez az állapot elhomályosítja a tudatot, ezért az elkövető nem gondolkozik, és nem is gondolkozhat azon, hogy mivel követi el a bűncselekményt. A bíróság érvelése szerint, ha a vádlott tényleg erős felindulásban lett volna, akkor valószínűleg pusztá kézzel folytja meg édesanyját.²⁹

4. A következtetlenül következetes ítélkezési gyakorlat a bűnösség sajátos megítélése mellett a büntetéskiszabás elveiben is nyomon követhető. A büntetés kiszabása során kulcsfontosságú, hogy miért büntet a bíró és mi alapján mérlegel. Ezekre a kérdésekre adnak választ a büntetési elméletek, melyek két fő áramlat mentén jellemezhetőek: *megtorlási elmélet* és a *célbüntetési elmélet*.

A klasszikus iskola tanai szerint – amelyre a kódex is épül – a büntetés célja a proporciónális megtorlás.³⁰ Ez az elmélet azonban tisztán csak ott alkalmazható,

²⁵MNL HBML VII. 2/b. 34. d. 2218/1921.; 2826/1921.; 36. d. 1150/1922.; 964/1922.; 42. d. 2324/1923.

²⁶BALÁS ELEMÉR: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Bp., 1901. 95.

²⁷KAUTZ GUSZTÁV: *A magyar büntetőjog gyakorlati kézikönyve*. Bp., 1927. 514.

²⁸MNL HBML VII. 2/b. 42. d. 2368/1923.

²⁹Hasonló érvelés: MNL HBML VII. 2/b. 34. d. 2826/1921., 2218/1921.

³⁰A büntetés céljáról lásd bővebben: SIPOS FERENC: *A büntetés céljának változásai a magyar büntető anyagi jogban a Csemegi-kódextól az 1978.évi IV. törvényig*, P. Szabó Béla, Szemesi

ahol a büntetés egyenlő bűncselekménnyel okozott hátránnyal (*malum*). Jelen esetben a kérdés azt jelentené, hogy ha valaki megöl/súlyosan bántalmaz valakit, akkor az ő halála igazságos megtorlás-e? A középkori büntetőjogra jellemző puritanizmus a 20. század modern felfogásában így nyilván nem értelmezhető, ezért a megtorlási elv a modern büntetőjogban valójában azt jelenti, hogy a büntetésnek azt az értékét kell megkeresni, amely a bűncselekménnyel okozott kárnak leginkább megfelel.³¹ Az emberölés esetén a tisztán megtorló elv alkalmazásának további akadálya, hogy maga a szemlélet nép eredetű. A középkori, de még a 19-20. századi társadalmi felfogás szerint az emberölés „méltó” büntetése a halálbüntetés. A megtorló elv értelmében a bűncselekmény eredményét kell megbosszulnia a büntetésnek és nem magát a bűncselekményt, amely önmagában nem tenné lehetővé a bűnösség érvényre juttatását a büntetéskiszabás során. Ezt a bírói gyakorlat kezdetben úgy hidalta át, hogy szubjektív elemeket, különösen a motívumot is hangsúlyosabban kezdte értékelni. A célbüntetési elmélet értelmében a büntetés akkor elfogadható, ha valamilyen haszonnal jár, ami a megelőzésben ölt testet. E prevenció lehet generális és speciális is, mely utóbbi alatt az elkövetőre személyére szabott, és általában határozatlan tartalmú büntetéseket értjük. Csemegi Károly a kódex megalkotásakor úgy nyilatkozott, hogy „*sem az abszolút, sem a relatív teória, sem az erkölcsi igazság elve magában, s így nem is egyedül a bűnhődés, de nem is magában a hasznosság [...], sem egyike ama külön-külön céloknak melyek a relatív elméletek kizárólagos célja*”³² nem szolgálhat a büntetés céljául.³³ Ebből adódóan a büntetés kiszabása során kizárólag egyik elméletre támaszkodni nem lehet, amelyet Finkey Ferenc úgy értelmezett, hogy a cél az igazságos represszió és a céltudatos prevenció.³⁴

A relatív büntetési rendszer értelmében a törvény által biztosított keretek között a bíró az enyhítő és súlyosbító körülmények figyelembevételével szabja ki a büntetést. E körülményeket azonban a kódex nem sorolta fel, így azok kimunkálása az ítélkezési gyakorlat feladata volt.³⁵ A büntetéskiszabásához segítségül egyedül a Kúria 1885/49. számú döntvénye nyújthatott segítséget, amely meghatározta az ún. középértékű büntetéskiszabást. Ennek értelmében, ha sem súlyosbító sem pedig enyhítő körülmény nem áll fenn, akkor a normális büntetés a középértékű pontján lévő büntetés. Ezt a büntetési nem általános minimumából és a konkrét tényállásban előírt büntetési tétel maximumából számítják ki úgy, hogy a speciális minimum és maximum középpontjához hozzáadják a speciális és általános minimum közötti

Sándor (szerk): *Profectus in Litteris* 3, Debrecen, 249–256; SIPOS FERENC: Determinizmus-
indeterminizmus-predestinatio. *Jogelméleti Szemle*, (2011) 2. sz. 1.

³¹HELLER ERIK: *Adalékok a büntetéskiszabás alapvető kérdéseire*. Bp., 1914, 174.

³²Az 1875. évi augusztus hó 28-ra hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Irományai. V. k. Bp., 1876. 141. 200. sz.

³³Az abszolút büntetési elméletről lásd bővebben: SIPOS FERENC: A abszolút büntetési elméletek. *Profectus in Litteris* 4. Szerk.: P. Szabó Béla, Szemesi Sándor. Debrecen, 2012, 197–204.

³⁴FINKEY FERENC: *Büntetési rendszerünk egyszerűsítése*. Bp., 1904. 14.

³⁵FINKEY FERENC: Motívumok értékelése a legújabb büntető törvényjavaslatokban. *Jogászegyleti Értekezések*, (1910) 10. f. 475.

különbséget.³⁶ Ez a középérték az, amelyhez képest az enyhítő és súlyosbító körülmények alapján a bíró a speciális minimum vagy maximum felé elmozdulhat.³⁷

A hirtelen harag (erős felindulás) gyakran szerepelt az enyhítő körülmények között. Így a vádlott esetében enyhítő körülményként értékelte a bíróság azt, hogy a hirtelen haragot az váltotta ki, hogy a sértett többször lopott, de utolsó alkalommal rajtakapták.³⁸ A hirtelen haraghoz tartalmilag hasonló enyhítő körülmény volt a szóváltás következtében történő erős felindulás.³⁹

A két leggyakrabban előforduló enyhítő körülmény a büntetlen előélet⁴⁰ és a vádlott beismerő vallomása⁴¹ volt. Ezek kívül a bíróság több esetben is enyhítő körülménynek minősített, olyan körülményeket, amelyek a klasszikus iskola tanaitól való elszakadásra utalnak.

*A vádlottak egy lakodalom alkalmával a mulatozók között felismerték régi haragosaikat, akikre szóváltás után rátámadtak. H. Márton egy késsel többször is megsúrta az egyik sértettet, H. Imre pedig először a szétválasztás, később pedig testvére megsegítése céljából avatkozott be.*⁴²

A bíróság enyhítő körülményként értékelte, hogy a vádlott maga is megsérült, továbbá azt, hogy lakodalom volt, s így mindenki sokat ivott.⁴³ Az alkoholfogyasztás megítélésében a 20. század első évtizedeiben ment végbe jelentős változás, s a bírói gyakorlat egyöntetű abban, hogy az alkoholfogyasztás következtében beállott tudatzavar, nem azonos a tudat teljes hiányával, így azt büntethetőséget kizáró okként értelmezni nem lehet. Ez azonban az említett példák alapján nem jelentette azt, hogy a '20-as években a bíróság enyhítő körülményként ne vegye figyelembe. A beszámítási képesség kérdéséhez kapcsolódó enyhítő körülmény a vádlott gyenge ítélőképessége vagy fogyatékosága;⁴⁴ társadalmi állása alapján pedig a nagycsalád⁴⁵ és az alacsony iskolázottság⁴⁶ is figyelembe vehető volt.

Általánosságban elmondható, hogy a bíróság az enyhítő körülmények jelentős részénél a vádlott alanyi oldalát értékelte, s ezáltal következetesen, de mégis a kódex tételes rendelkezésein lazítva járt el a büntetéskiszabás során.

Bár közel sem annyira nyomatékosan, de a súlyosbító körülmények értékelése során is felfedezhetjük a klasszikus iskola elképzeléseitől való távolodást, ugyanis

³⁶Lásd bővebben: MEZEY BARNA: Bűnözés és Büntetésvégrehajtási jog a századfordulón. *Jogalkotás és jogalkalmazás egyes kérdései Magyarországon a 19–20. században.* Szerk.: Kovács Kálmán. Bp., 1986. 117.

³⁷VÁMBÉRY RUSZTEM: *A büntetőjog.* Bp., 1913. 148.

³⁸MNL HBML VII. 2/b. 35. d. 359/1922.

³⁹Uo. VII. 2/b. 34. d. 1307/1920.; 36. d. 1150/1922.; 42. d. 2324/1923.

⁴⁰Uo. VII. 2/b. 34. d. 2218/1921.; 42. d. 2324/1923.; 44. d. 657/1925.

⁴¹Uo. VII. 2/b. 32 d. 3490/1922.; 36. d. 366/1922.; 38. d. 2937/1924.; 43. d. 497/1924.

⁴²Uo. VII 2/b. 34. d. 2218/1921.

⁴³Hasonló ítélet: MNL HBML VII. 2/b. 34. d. 2826/1921.

⁴⁴MNL HBML VII. 2/b. 42. d. 2368/1923.

⁴⁵Uo. VII. 2/b. 35. d. 359/1922.

⁴⁶Uo. VII. 2/b. 36. d. 366/1922.

azokat a bíróság a legtöbb esetben az elkövetési magatartásból vagy a vádlott és a sértett viszonyából vezette le. Az elkövetési magatartáshoz kapcsolódó súlyosbító körülmény lehetett tipikusan, ha a vádlott a bűncselekményt késsel vagy szúró vágó eszközzel,⁴⁷ pisztollyal,⁴⁸ vasvillával, baltával,⁴⁹ vagy mérgező anyag⁵⁰ felhasználásával követte el. Az elkövető és a sértett viszonyát egyrészt a jogalkotó is értékeli, másrészt a bíróság is. Az utóbbi esetben egyrészt a gyermek-szülő közötti kötelék szétzúzásához szükséges erkölcsi romlottságot, illetve aljas célképzetet értékelte a bíróság a vádlott terhére. Másrészt pedig az elkövető züllött, erkölcstelen életmódját is értékelte a bíróság.⁵¹

Összességében megállapítható, hogy a klasszikus iskola merev tanaira épülő Csemegi-kódex, a 20. században irányadó új büntetőjogi irányzatok fényében érvényesült. Mindez az ítélkezésben egy olyan „következetlenül következetes” ítélkezési gyakorlatot eredményezett, amelyben a bíróság a korábnál nagyobb hangsúlyt fektetett az elkövető alanyi oldalának értékelésére.

⁴⁷Uo. VII. 2/b. 34. d. 2218/1921.

⁴⁸MNL HBML VII. 2/b. 34. d. 643/1923.; 36. d. 964/1922., 366/1922.

⁴⁹Uo. VII. 2/b. 43. d. 497/1924.

⁵⁰Uo. VII. 2/b. 43. d. 921/1924.; 295/1924.

⁵¹Uo. VII. 2/b. 36. d. 964/1922.; 43. d. 921/1924.

MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN

A debreceni Királyi Járásbíróság épülete 1929–1944

Bevezető gondolatok

Az 1867-es osztrák-magyar kiegyezést követően a magyar bírósági szervezet jelentős reformon esett át, amelynek eredményeként egy olyan modern igazságszolgáltatási szervezet jött létre, amely számos fórumának Debrecen városa is helyet adott. Ez a bírósági szervezetrendszer megőrizte alapjait egészen a II. világháborút követő évekig.

Az 1869. évi IV. törvénycikk elválasztotta egymástól a közigazgatási és bíraskodási tevékenységet, amelyet követően létre lehetett hozni az önálló bírósági rendszert. Az 1871-es bírósági törvények állították fel a kor két legfontosabb bíróságát, a Magyar Királyi Járásbíróságot, illetve a Magyar Királyi Törvényszéket, de ezeknek az intézményeknek az állam önálló, új törvénykezési épületet még nem tudott biztosítani. Legalábbis országszerte biztosan nem. A dualizmus első néhány évtizedében az elhelyezés tekintetében a debreceni helyzet változatlan maradt. Mind a Járásbíróság, mind a Törvényszék továbbra is a Bek-Dégenfeld palotában, a Városháza mellett működött és fogadta a jogkereső közönséget.

Különösebben nem kell megmagyarázni azt az igényt, amely a debreceni bírósági szervek körében jelentkezett egy önálló, az igazságszolgáltatás valamennyi funkcióját ellátó épület iránt. Természetesen ez a 19. század második felében sem ment egyik napról a másikra. Hosszú előkészítés után 1895-re felépült az ún. Törvényszéki Palota, amely mindkét, tehát a járásbírósági és a törvényszéki fórumnak is helyet adott. Az épület az akkori Deák Ferenc és Gyár (később Werbőczy) utcák sarkán helyezkedett el (1. kép).¹

Ez a Törvényszéki Palota mai szóhasználattal élve egy multifunkcionális épület volt, de azt is mondhatnánk, hogy egy igazságügyi komplexum, hiszen – ahogy már szóba került – a Magyar Királyi Járásbíróság és a Magyar Királyi Törvényszék is itt működött, sőt helyet kapott az épületben a telekkönyvi hatóság és a törvényszéki fogház egyaránt.²

¹Forrás: Debrecen Megyei Jogú Város Mikrofilmes Adattára.

²Bővebben az épületről: MEGYERI-PÁLFFI ZOLTÁN: A debreceni Magyar Királyi Törvényszék egykori épülete. *Interdiszciplinaritás a régiókutatásban. Fiatl kutatók nemzetközi konferenciája IV. Elektronikus tanulmánykötet.* Szerk.: BARTHA ÁKOS – SZÁLKAI TAMÁS. Debrecen, 2014. 31–46.

1. kép. Részlet Debrecen 1943-as térképéből, ahol már Werbőczy és Deák Ferenc utcanevek olvashatók, és e két utca sarkán a Törvényszéki Palota, illetve a Deák Ferenc utca 17. sz. alatt az 1929-ben felépült Királyi Járásbíróság épülete is fel van tüntetve.

A Királyi Járásbíróság

Az I. világháborút követő évtizedben egyre inkább világossá vált, hogy az 1895-re felépült Törvényszéki Palota már nem tudja maradéktalanul kielégíteni azokat a funkciókat, amelyeknek otthont adott. Az épületet kinőtték. Ez az állapot igaz volt mind a bírói, mind a telekkönyvi, és a büntetés-végrehajtási tevékenység esetében egyaránt. A körülmények, amelyek folytán az épület szűkössé vált nemcsak a perek sokaságában volt kereshető, hanem – ahogy Keserű Lajos, a debreceni Királyi Törvényszék akkori elnöke, a Debrecen szabad királyi város „tekintetes törvényhatóságának” írt levelében megemlíti – Csonka-Bihar vármegyének a debreceni királyi törvényszékhez való csatolása is az épület kinövéséhez járult hozzá.³

Éppen ezért az épületet bővíteni kellett, illetve megnyugtató megoldásként kínálkozott egy új törvénykezési épület felállítása, amellyel kapcsolatban a törvényszéki elnök az említett levelében jelezte, hogy „E célra az 1927/28 évi állami

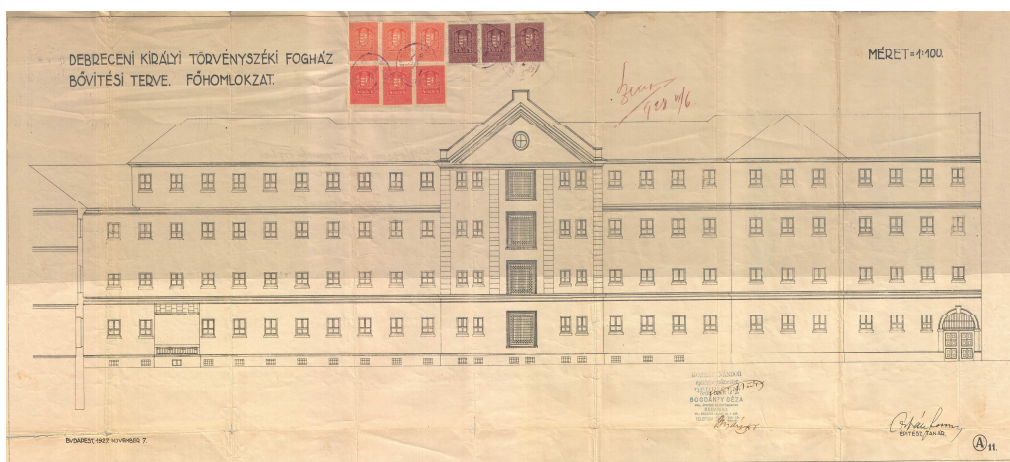
³Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (továbbiakban: MNL HBML) IV. B. 1406/b. 73. d.

költségvetésben megfelelő összeget előirányzott. Ez eljárásnál a kormányt az igazságszolgáltatás érdekének előmozdításán kívül az a cél is vezérelte, hogy az építkezéssel Debreczen város iparossága és munkássága keresethez jusson.”⁴

Tehát két lehetőség kínálkozott, a bővítés és az építés. Végül mindkét mód alkalmazására sor került. A bővítés a fogházi szárny vonatkozásában következett be. 1927-ben készültek el a bővítés tervei, amelynek egyik legfontosabb eleme az volt, hogy a Wágner-féle kétemeletes fogházi szárnyat egy harmadik emelettel bővítették. (2. kép⁵) A terveket az az Orbán Ferenc (1874–1961) készítette el, aki ezekben az esztendőben az igazságügyi tárcától több megbízást is kapott bírósági épületek megalkotására.⁶

Orbán Ferenc építész és tanár neve egy évvel később ismét feltűnt Debreczen tervezett bíróság tervrajzain. 1928-ban ugyanis mind a város, mind a helyi székhelyű bíróságok hathatós közbenjárására az igazságügyi tárca egy új, debreceni bírósági épület felépítése mellett döntött. A helyszín a Törvényszéki Palotának is otthont adó Deák Ferenc utca túloldalán kínálkozott. Ezek a törvényszékekkel szembeni telkek a város tulajdonában voltak, amelyek közül az egyikre, a Deák Ferenc utca 17. számra a városi ügyvédi kamara vetett szemet még 1927-ben székházának felépítéséhez.⁷ Talán ez indíthatta el azt a telekrendezési eljárást, amely eredményeképpen a város a 17-es számú telket eladta az államkincstárnak.

A folyamat nagyjából egy esztendőt vett igénybe. A törvényszék Debrecen városához intézett megkeresését 1927. július 8-án tárgyalta Debrecen Szabad Királyi Város Jog- és Pénzügyi bizottsága, amely ülésén javasolta, hogy a közgyűlés a Deák

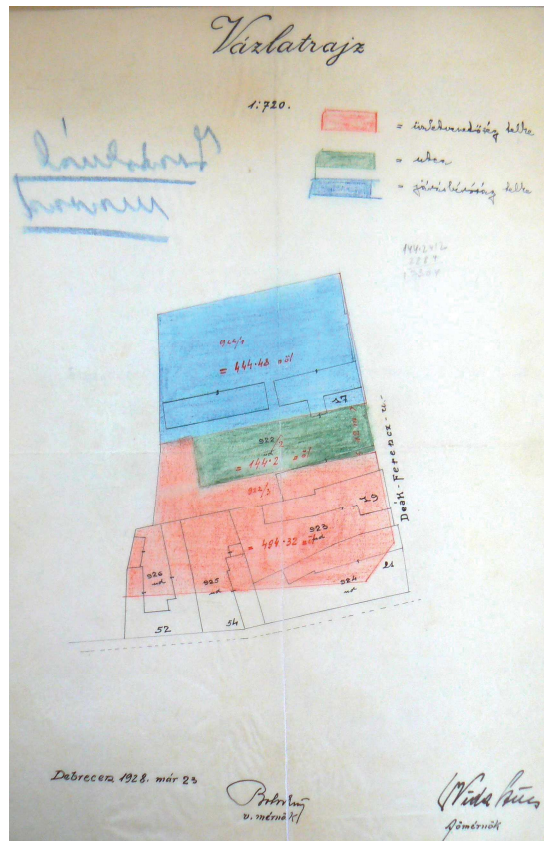
2. kép. A Törvényszéki Palota fogházi szárnyának bővítése terve. Orbán Ferenc, 1927.

⁴MNL HBML IV. B. 1406/b. 73. d.

⁵Az eredeti tervek rendelkezésemre bocsátásáért a Hajdú-Bihar Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet vezetőjét, Nyíma Tamás bv. alezredes urat illeti a köszönet.

⁶Többek között nevéhez fűződik a békéscsabai, a hajdúszoboszlói, a hajdúböszörményi és a hatvani bírósági épületek megtervezése. Vö. *Magyar Életrajzi Lexikon* <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC11371/11452.htm> (letöltés ideje: 2014. 10. 12.)

⁷Az ügyvédi kamara 1927 júniusában fordult a városi tanácshoz, azzal a kéréssel, hogy a város a Deák Ferenc utca 17. szám alatti telek 15. szám felőli részéből mintegy 300 négyszögölnyi területet adományozzon a kamarának székházának felépítéséhez. MNL HBML IV. B. 1406/b. 73. d.

3. kép. Vázlatrajz a leendő Királyi Járásbíróság telkének kialakításáról. A kék szín a bírósági épület helyét, a zöld az új utcát (a passzázst), a piros pedig az üzletvezetőség helyét jelöli.

Ferenc utca 17. sz. alatti telek 15. sz. felőli 450 négyszögöl részét a kért célra négyszögölenként 30 Pengő áron adja el az Igazságügyi Kincstárnak, amely „tartozik az emelendő épületben a Debreceni Ügyvádi Kamara hivatalos helyiségeinek díjtalanul helyet adni.”⁸ A következő hónapokban ez a kitétel jelentette az ütközőpontot a város és a tárca között, ugyanis az igazságügyi miniszter a kamara ingyenes elhelyezését nem kívánta vállalni.⁹ Erre válaszként a város módosított a vételáron, s immár nem négyszögölenkénti 30, hanem 45 pengős vételáron kínálta fel a Deák Ferenc utcai telket.¹⁰ A miniszter elfogadta ezt a vételárat, így ez után megkezdődhetett a telek konkrét rendezése előbb egy vázlatrajz megküldésével (3. kép)¹¹, majd a jogi háttér rendezésével, végül a telek fizikai kiürítésével. A teleknek a Járásbíróság részére való átadásáról végül 1929. január 7-i dátummal adta ki határozatát a város.¹²

A telken az akkori városrendezési elképzeléseknek megfelelően egy „passage”-t nyitottak, amelynek következtében az ott elhelyezett új bírósági épület egy

⁸MNL HBML IV. B. 1406/b. 73. d.

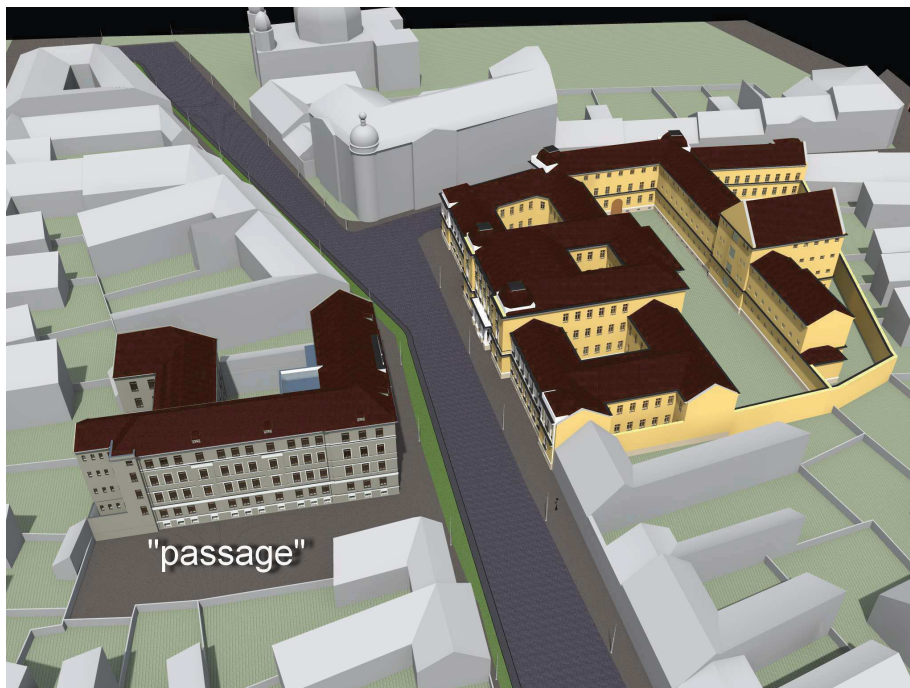
⁹MNL HBML IV. B. 1406/b. 73. d.

¹⁰MNL HBML IV. B. 1406/b. 73. d.

¹¹A kép forrása: MNL HBML IV. B. 1406/b. 73. d.

¹²MNL HBML IV. B. 1406/b. 73. d.

saroképületté vált. (4. kép)¹³ A korabeli szándék szerint a passzázs másik oldalán egy ún. üzletvezetői palota épült volna fel.¹⁴

4. kép. A királyi Járásbíróság új épületének elhelyezkedése a Deák Ferenc utcán a Törvényszéki Palotával szemben.

A Királyi Járásbíróság új épülete öt szintet foglalt magába, amivel a földszint mellett három emelettel szolgálta a bírósági feladatok ellátását. Az épület utcai traktusai voltak csak háromemeletesek, az udvart két részre osztó belső szárnya pedig kétemeletes.

A funkciók¹⁵

A járásbírósági épület, hasonlóan a Törvényszéki Palotához, több funkciónak is otthon adott, de immár csak olyanoknak, amelyek szorosan ehhez a bíraskodási szinthez kapcsolódtak. Ilyen volt továbbra is a telekkönyvek vezetése, amelynek kiszolgáló helyiségei az egész földszintet elfoglalták. (1. sz. melléklet) Ez az elhelyezési mód továbbra is azt a gyakorlati megfontoltságon alapuló elvet követte, hogy a nagy ügyfélforgalmú funkciókat a lehető legközelebb telepítsék a közönséghez. Ennek viszont ellentmondani látszik az első emeleti helyiségkiosztás (2. sz. melléklet), ugyanis ott az utcafronti traktus nagy részét az elnöki lakás

¹³Számítógépes rekonstrukció a két bírósági épület elhelyezkedéséről. A képet a szerző készítette. A Törvényszéki Palota számítógépes rekonstrukcióját Zbiskó Éva építész-mérnök hallgató, a Királyi Járásbíróságét a szerző készítette.

¹⁴MNL HBML IV. B. 1406/b. 73. d.

¹⁵Az épület eredeti tervei között csupán a vasbeton szerkezetek illetve a födémgerendák kiosztásának tervei lelhetők fel, így ezek alapján tudunk képet alkotni a helyiségkiosztásról. (Forrás: MNL HBML IV. B. 1405/f. 52. d)

foglalta el, amelyhez egy fogadóhelyiségen keresztül kapcsolódtak az elnöki irodák. Ez utóbbiak már a passzázs felé eső szárnyban helyezkedtek el további két bírói szobával együtt. Az udvari szárny első emeleti szintjén irattári és kapcsolódó helyiségek kaptak helyet.

Az épület második emelete főként a bírói szobáknak adott helyet, ez a járásbíróság esetében azt is jelentette, hogy az egyesbíróként eljáró bírók ezekben a helyiségekben tárgyaltak. Nagy tárgyalási terme nem volt az épületnek. Ugyanakkor ezen a szinten volt megtalálható egy büntetőiroda bűnjelkamrával együtt, az ügyvédek számára fenntartott helyiség, egy periroda, az ügyészi megbízott irodája, egy önálló jegyző és irattár (3. sz. melléklet).

Harmadik emelet csupán az utcai traktusokon épült, az udvari szárny kétemeletes volt. A legfelső szint funkcióbeosztását tekintve hasonló volt az alatta lévővel, így a bírói szobák mellett itt is helyet találtak más funkciók. Ilyen volt a másodikon is megtalálható büntető, önálló jegyzői és periroda mellett a hagyatéki és a végrehajtási iroda (4. sz. melléklet).

Az épület egészét tekintve fontos megemlíteni, hogy a bíróságoktól elvárt nagy kiszolgáló terek itt is megjelentek. Ez elsősorban azt jelentette, hogy széles folyosók fogadták a jogkereső közönséget, s egyes helyeken ezek a folyosók kibővültek nagyobb várakozóhelyiségekkel. A vertikális közlekedést két lépcsőház biztosította. A főbejárat tengelyében a háromkaros főlépcső vezetett fel a felsőbb szintekre, míg a beforduló utcai traktus udvari szárnyhoz eső részén egy melléklépcső épült, amely egyúttal a padlás megközelíthetőségét is biztosította. Többek között a vertikális közlekedési lehetőségekkel kapcsolatban az ügyvédi kamara a tervek megtekintése után viszont aggályainak adott hangot: „A kifogásolt tervezet szerint a kevésbé látogatott polgári és büntető irattár az első emeleten, míg a legforgalmasabb periroda, végrehajtási iroda, bírósági végrehajtók hivatali helyisége s ezeken felül öt bírói szoba a harmadik emeleten helyeztetnek el, anélkül, hogy a nagyközönségnek személyfelvonó állana majd rendelkezésére. Ez a tervbe vett hivatali elhelyezés, nem is beszélve a nagyközönségre és az igazságügyi functionáriusokra s így különösen az ügyvédi karra háruló fáradságról és kényelmetlenségről figyelemmel a nagyközönség élemedett korú részére és különösen a mai generációnak a világháborúban szerzett legkülönbözőbb testi defektusaira egyenesen a közegészségügy követelményeibe ütközik.”¹⁶ A kamara éppen ezért kérte, hogy tervezzenek be egy személyfelvonót az épületbe.

A megjelenés

A Járásbíróság épülete követte a húszas évek végén még mindig megszokott és elvárt, de már mondhatni kifáradt historizáló formaalakítást. Falpilléres, kissé kiugró középrizalit hangsúlyozta a Deák Ferenc utcai homlokzat középső részét. A bejárat keretezése – talán mondhatni Orbán Ferenc kézjegyeként – némi hangsúlyt adott a földszinti, utcai főkapunak.¹⁷ A homlokzati díszítés síkszerű volt, nem jellemezték

¹⁶MNL HBML IV. B. 1406/b. 73. d.

¹⁷A ma is álló békéscsabai bíróság főbejárata nagyon hasonló.

erős kiemelkedések, inkább a korszakra jellemző visszafogott, jelzésszerű, finom keretezések. Csupán az öv- és könyöklőpárkányok jelentek meg markánsabban a homlokzati síkon (5. kép).¹⁸

A Királyi Járásbíróság épülete mindössze 15 évig szolgálhatta az igazságszolgáltatási tevékenységet, az 1944. évi légitámadásokig.

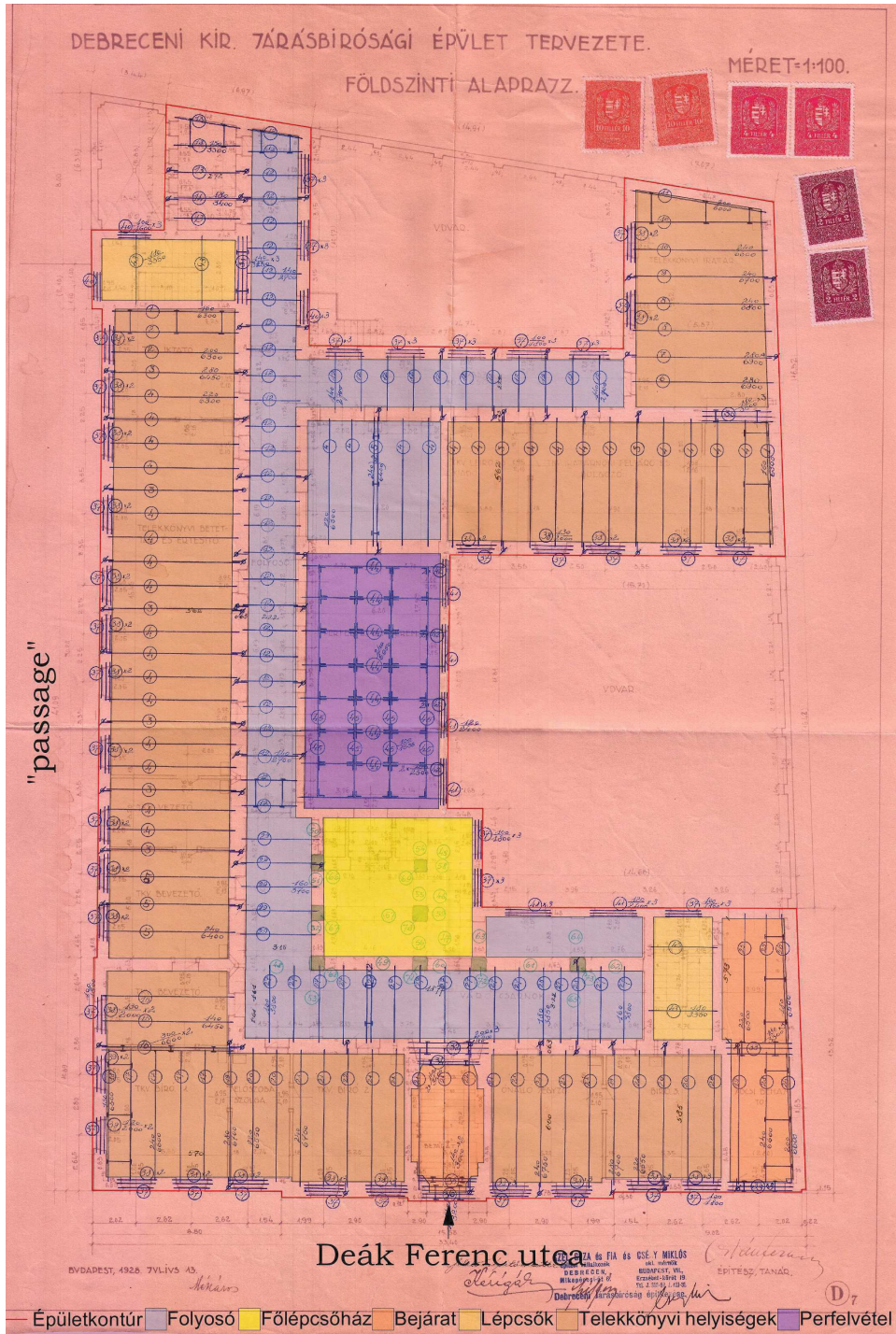

5. kép. A Királyi Járásbíróság épületének számítógépes rekonstrukciója.

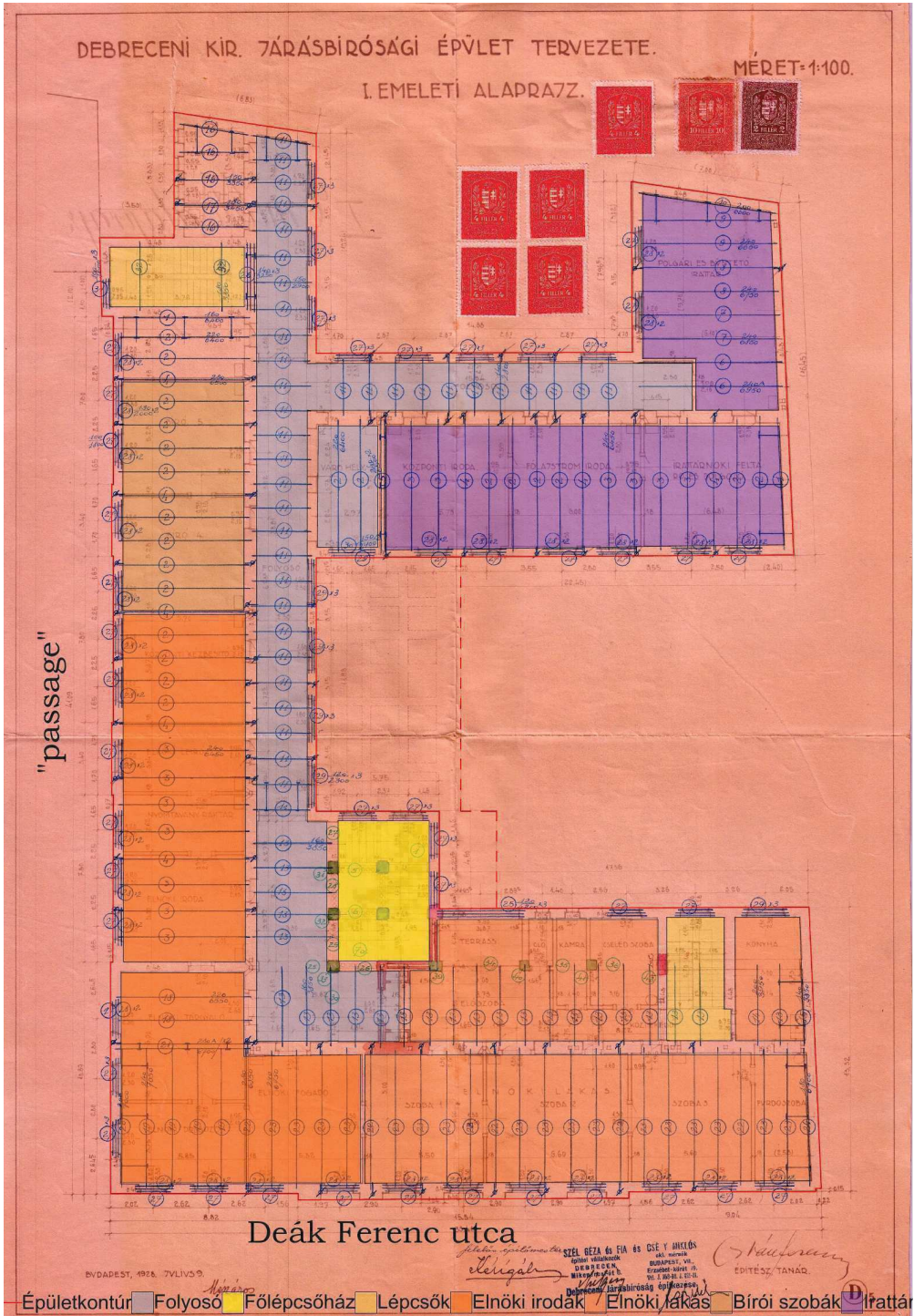
¹⁸A képet a szerző készítette. A Törvényszéki Palota számítógépes rekonstrukcióját Zbiskó Éva építésmérnök hallgató, a Királyi Járásbíróságét a szerző készítette.

Melléletek

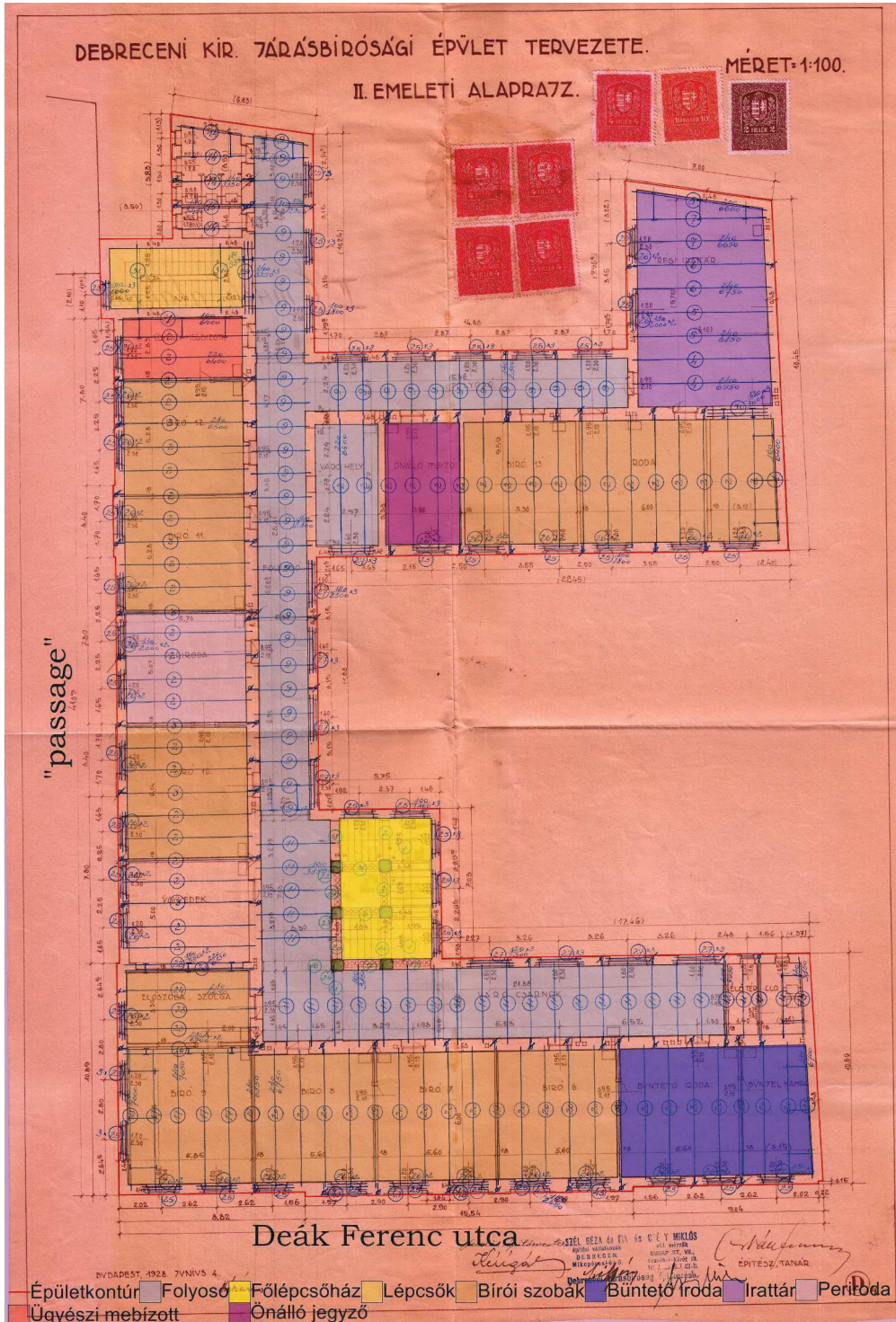
1. sz. melléklet. A Királyi Járásbíróság földszinti alaprajza az egyes funkciók kiemelésével.

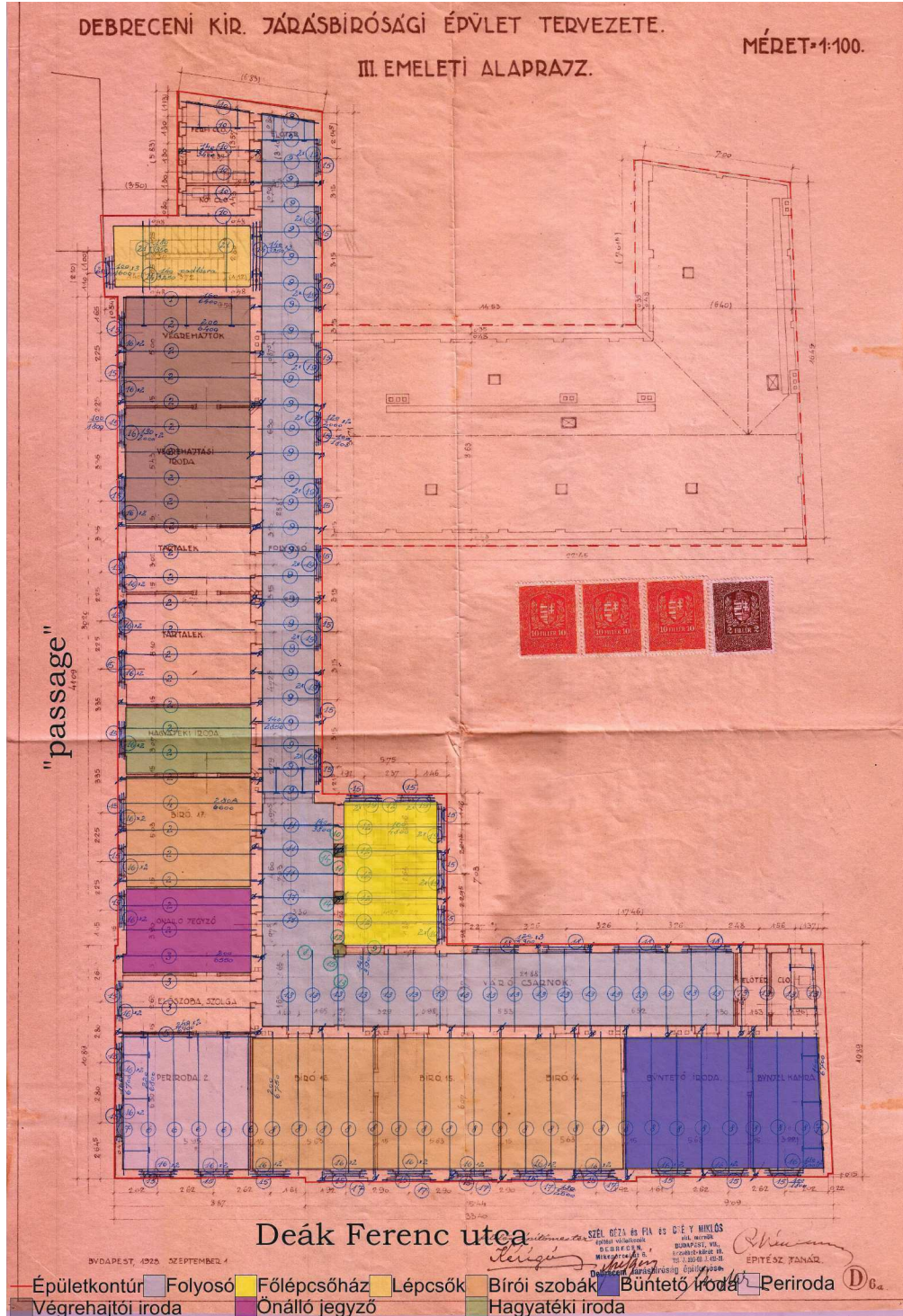
2. sz. melléklet. A Királyi Járásbíróság első emeleti alaprajza az egyes funkciók kiemelésével.

3. sz. melléklet. A Királyi Járásbíróság második emeleti alaprajza az egyes funkciók kiemelésével.

4. sz. melléklet. A Királyi Járásbíróság harmadik emeleti alaprajza az egyes funkciók kiemelésével.

SZABADOS GYÖRGY NORBERT

Civilek az esélyek peremén – vidékiségen régen és ma

Bevezetés

Bánlaky Pál és Varga Csaba „Azon túl ott a tág világ”¹ című, 1970-es évek végén írt. munkája szerint a vidékiségen egy meghatározott minőségű élet- és gondolkodásmód, sajátos magatartás- és személyiségmodell. A modell érvényességének voltak korlátai, elsősorban a kisvárosokra és az értelmiségen vonatkozóan. Ennek a modellnek a központjában 3 tényező együttese áll, a viszonyítási alap beszűkülése, a helyi hierarchia abszolutizálása és a helyi értékrendhez igazodó életforma.

Majd 35 évvel a modell felállítása után érdekes kérdés az aktualitásokon, naprakész példákon keresztül az alapvető jellemzők megléte, érvényessége, azaz hogy, bizonyos dolgok vajon igazolhatóak-e vajon a mai, átalakult, „posztmodern” helyi társadalomban. A konzekvenciák „elkerülése” végett egy átlátható, nyilvános rendszeren keresztül igyekszem megvilágítani a vidékiségen régi modelljének átalakulását és mai sajátosságait.

Videkiségen-megközelítések

A vidék, a vidékiségen régóta foglalkoztatja a társadalomtudósokat. A tudományos érdeklődés intenzivitása ellenére nem egyértelmű dolog meghatározni mi is tekinthető vidéknek, sem a naiv hétköznapi diskurzusokban, sem pedig tudományos nézőpontból.

Naiv megközelítésben a vidék peremterületet jelent, alárendelt viszonyban van a centrális területekhez képest, és mivel egy országon belül több regionális központ is van (pl. itthon a megyei jogú városok), így a vidék mindig az azon kívüli, általában nagy kiterjedésű területeket jelenti. A vidék ugyanakkor relatív is, Budapesthez képest az egész ország vidék, Debrecenből nézve vidék például rajta kívül az egész Hajdú-Bihar megye. Hozzá kell tenni, hogy a naiv megközelítésnek sem csak elsősorban területi megkülönböztető funkciója van, a vidék egyszerre jelent másságot több szempontból is, amihez hozzátartozik a konzervativizmus, az életmódbeli különbség, illetve egyfajta alárendeltség/recesszivitás is érzékelhető, mely a legtöbb esetben az elmaradottsággal kapcsolható össze.

¹BÁNLAKY PÁL – VARGA CSABA: *Azon túl ott a tág világ*. Bp., 1979.

Tudományos megközelítésben az egyik legutóbbi munka² részletesen foglalkozik a vidéki definíciós problémájával. A vidék megfogalmazásának nehézségei mögött ott találjuk a többszöri társadalmi átrendeződést, a gazdasági szerkezetváltást, a hatalmi súlyok áthelyeződését és az európai integrációs törekvések felerősödését is. A szerző szerint a vidék-megközelítések hangsúlyai is ezeknek megfelelően változtak, így a vidékromantika, a paraszti imázs társadalom fokozatosan megy át társadalmi-gazdasági elmaradottság színterévé, majd válik a '90-es évektől hatalmi és forráselosztási szereplők érdeklődésének tárgyává az azzal összefüggésben lévő garanciális-fejlesztési források megszerzése kapcsán. A 20. század közepén lejátszódó földtől való menekülési folyamatot követően a '80-90-es években megfigyelhető szuburbanizációs és vidékre menekülési stratégiák mára sokszor kusza, nehezen átlátható társadalmi horizontális és vertikális mobilizációs szándékokat is takarnak.

A szociológia bővülő kutatási érdeklődéseinek köszönhetően a '60-'70-'80-as évektől egyre több, a vidékkel foglalkozó írás is megjelent.³ Így például Mocsár szerint vidékiesség az, ami nyilvánvalóan a vidéki szellemi élet velejárója. Hozzáteszi, hogy annyiban rokon a provincializmussal, amennyiben az is „*elmaradottság és szűklátókörűség, és magatartás, sajátos viszony és a vidékiség szellemi jelenség.*”⁴ A vidék társadalmi viszonyai felé történő érdeklődés egyik ma is érdekes munkája Bánlaky-Varga Azon túl ott a tág világ című könyve. A szerzők szerint a vidékiség egy meghatározott minőségű élet- és gondolkodásmód, sajátos magatartás- és személyiségmodell. Ennek a modellnek a központjában 3 tényező együttese áll, a viszonyítási alap beszűkülése, a helyi hierarchia abszolutizálása és a helyi értékrendhez igazodó életforma. A modell érvényességét elsősorban kisvárosokra vonatkoztatják és társadalmi rétegződés tekintetében elsősorban az értelmiségre érvényesek a gondolatok. A modell lokális hatása a bezártság és lezártság, a kisszerűség, a konzervativizmus, feltétlen tekintélytisztelet, valamint a társadalmi viszonyok feltétlen elfogadása.⁵ Lehetséges, hogy ennyi idő után az átalakult társadalmi rendszer elmosta az akkori viszonyok nyomait, vagy épp 35 évvel a modell felállítása után aktualitásokon, naprakész példákon keresztül vizsgálva az alapvető jellemzők megléte, érvényessége ma is fennáll. Így merül fel a kérdés, hogy bizonyos dolgok vajon igazolhatóak-e a mai, átalakult, „posztmodern” helyi társadalomban? Írásomban erre keresem a választ egy átlátható, nyilvános rendszeren keresztül, mely lehetőséget ad a modell 3 alaptényezőjének feltárására és ellenőrzésére.

²KOVÁCH IMRE: *A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. MTA Doktori értekezés. Bp., 2010. 14.

³PL. MOCSÁR GÁBOR: *Nálunk vidéken*. Bp., 1967.; *A vidéki értelmiség helyzete*. Szerk.: KISS GYÖRGY. Bp., 1971.; vagy épp BÁNLAKY PÁL: *A vidékiség tünetei*. Tanulmányok a kisvárosról és a kisvárosi értelmiségről. Bp., 1989.

⁴MOCSÁR: i. m., 233.

⁵BÁNLAKY – VARGA: i. m., 18.

A vizsgálat anyaga és módszere

A vidéki települések megítélése sokszor nem egyértelmű. A település lakosságának megőrzéséért, a támogatási források eléréséért országosan és sokszor kistérségi szinten is versengő települési önkormányzatok, a helyi politikai elit gyakran mutat érdekeinek megfelelően egyoldalú képet önmagáról. A kutatás bővebb tárgya a helyi közép- és felsőosztály által idealizált „dinamikusan fejlődő kisváros” kép, aminek mozgatói a multinacionális cégek, helyileg meghatározó erejű, hazai tulajdonban lévő cégek, a helyi politika, a történelmi kultúra és a részben erre épülő turizmus. Mellette él a kíméletlen valóság, az etnicizálódott szegénység, a hétköznapivá vált deviancia, a magyar és nem magyar népesség közötti feszültség, melynek eredményes kezelésére alig találni példát. A kutatás konkrét, szűkebb tárgya a helyi politikai-kulturális elit által működtetett speciális támogatási rendszer, melynek kedvezményezettjei civil szervezetek lehetnek.

A kutatás módszere alapvetően esettanulmány, mely kvalitatív kutatási megoldást Babbie⁶ a „*résztevő megfigyelésének, közvetlen megfigyelésnek, de általánosságban terepkutatásnak*” nevezi. „*Amikor résztvevői vagy megfigyelői vagyunk valamilyen társas viselkedésnek, az bizonyos értelemben mind terepkutatás...A terepkutatás nem pusztán adatgyűjtési tevékenység, hanem egyben elméletalkotási tevékenység is.*” A szerző szerint a terepkutató szervezetet is tanulmányozhat, és a módszer alkalmas nemcsak társadalmi kapcsolatok, de csoportok, klikkek vizsgálatára is. A terepkutatás tekintetében nemcsak az adott támogatási rendszert, de ehhez fűződően a vizsgált település civil szervezeti viszonyait, és egyes tervezési dokumentumait is át kellett tekinteni, sőt a támogatási rendszert néhány pályázaton keresztül meg is lehetett ismerni.

Vidéki város-vidéki elit

A város és környezetének fejlődése egyszerre tükrözi a „spontán” folyamatok és a hatalmi – tervezési beavatkozások következményeit. A lakóhely és a társadalmi státus egymással összefüggést mutat.⁷ Andorka szerint az egyenlőtlenség fontos, lényeges tényezője az egyén és a család lakóhelye is.⁸ A kedvezőbb feltételekkel rendelkező lakóhelyen nagyobb lehet a munkahely kínálat, a jövedelem, jobb a lakáshelyzet, a lakóhely több szolgáltatást tud az egyén számára nyújtani (pl. orvosi ellátás). A szerző szerint az urbanizáció szintjét nem szabad egyszerűen a városi rangú településeken élő népesség arányával mérni. A község és a kisváros határa megvonható 5000 fő lakosnál, 20 ezer főnél a kis- és középváros határa, de ez nem lehet egyetlen szempontja egy település városias vagy falusias besorolásának.

⁶BABBIE, EARL: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Bp., 2000. 304.

⁷CSANÁDI GÁBOR – CSIZMADY ADRIENNE: Szuburbanizáció és társadalom. *Tér és társadalom*, XVI. évf. 2002/3. 27–55.

⁸ANDORKA RUDOLF: *Bevezetés a szociológiába*. Bp., 2006. 201.

A települések helyzetének megítélésénél nem, vagy legalábbis nem kizárólag az a döntő, hogy egy település mekkora, hanem az, hogy hol helyezkedik el. A település ugyanis – típusától függően – további társadalmi és gazdasági előnyök és hátrányok hordozója is lehet.⁹ Szelényi¹⁰ az 1970-es években osztályokba sorolta a magyarországi településeket a többletermék-elvonás és a nemzetijövedelem-újraelosztás rendszerében elfoglalt pozíció vagy státus alapján. Az öt faluosztály mellett 2 várososztályt is megkülönböztetett. Ezek közül az I. osztályba azokat a városokat sorolta, amelyek szerény mértékben élvezik a redisztribúció előnyeit: nem megyeszékhelyek, gazdasági bázisuk nem kiemelkedően erős, helyi vezetésük nem túlságosan dinamikus, és nem új városok.¹¹ Az osztályozás értelmében a megyeszékhelyek és az új városok tartoztak a II. kategóriába, így a vidéki városok többsége, köztük a vizsgált település is – noha városi rangját épp visszakapva – az I. osztályba tartozhatott. A rendszerváltozást követően a területi egyenlőtlenségek, azaz az előnyös és hátrányos pozíciók tekintetében a térbeli elhelyezkedés vált az életkörülmények tekintetében az egyik legfontosabb meghatározó tényezővé. Beluszky-Győri¹² újabb klasszifikációja szerint a pozícióját őrző, stagnáló városok csoportjába került a település, és arról ír, hogy a megkésett urbanizáció utolsó hullámaként a település „örzi pozícióját.” Az 1999. évi felmérés szerint megállapított besoroláshoz képest a 2004. évi KSH minősítés romlást hozott, a stagnáló városok kategóriájából a lemaradó települések kategóriájába sorolódott⁷. Egy szinte naprakész, helyi kiadású forrás szerint a település mára „dinamikusan fejlődő kisváros.”¹³

Minden település helyzetét alapvetően jellemzi a helyi elit, mely tevékenysége áthatja a település egészének életét. A település 2009-es városfejlesztési stratégiája szerint 2001-ben a 25 év felettiak 12,1%-a diplomás,¹⁴ míg a 2011-es népszámlálás adatai szerint már 17% a diplomások aránya. Elképzelhető tehát, hogy nő az értelmiség aránya a városban és emelkedik az általános iskolai végzettséggel és érettségivel rendelkezők száma is. A 2000-es évek eleji adat szerint az alacsony iskolai végzettségűek aránya igen nagy, így akkor a lakosság közel fele (46,9%) maximum 8 általános végzettséggel rendelkezett, és 2011-re a 18 éven felüliek csupán 45%-a érettségizett, valószínűleg jelentős csökkenés az alacsony végzettségűek számában nem történt. Az elitből, mely alapvetően gazdasági, kulturális és politikai jellegű, számunkra elsősorban az értelmiségiek fontosak (kb. minden 6. helyi értelmiségi). Ugyanakkor erős kétségek merülnek fel a számadat valódiságával kapcsolatban, mivel majd kétszeresére nőtt a felsőfokú végzettségűek

⁹Dinamikus településrendszer-a településrendszer sajátosságai és fejlesztésének irányai. Koncepcionális javaslatok. VÁTI KHT.Stratégiai Tervezési Igazgatóság, 2005. Forrás: www.eukn.org/dsresource?objectid=149027 (a letöltés ideje: 2012. 10. 29.)

¹⁰Városshociológia. Szerk.: SZELÉNYI IVÁN. Bp., 1973.

¹¹GERMUSKA PÁL: Ipari város, új város, szocialista város. *Korall*, 2003. 11–12. 240.

¹²BELUSZKY PÁL – GYŐRI RÓBERT: A magyarországi városhálózat és az EU csatlakozás. *Tér és Társadalom*, XIII. évf. 1999/1–2. 11–21.

¹³A hivatkozást szándékosan nem jelöltem meg, mivel a település így egyértelműen beazonosítható lenne.

¹⁴Innen a helyzet már nem feltétlenül egyértelmű, mivel a 2001-es adatokra több városi dokumentum is utal, és hol 8% a felsőfokú végzettségűek aránya, hol 12%.

száma akkor, amikor „a migráció elsősorban a fiatal, képzettebb munkavállalói körben jellemző.”¹⁵ Kovách szerint a lokális gazdasági elitek és általában a lokális (és regionális) elitek szerepe a területfejlesztésben és a vidékfejlesztésben azért is hatalmi kérdés, mert a területfejlesztésben hatalmas összegek elosztása történik meg.¹⁶ A hatalmi viszonyok ugyanakkor ritkán maradnak meg egy szűk forrás koordinálásáig, a helyi elit hatalmi viszonyait igen sok esetben a legtöbb, ha nem az összes fejlesztési, támogatási forrás befolyásolására kiterjeszti. A szerző a kötet végén arról is ír, hogy „a civil szervezetek részvétele a területfejlesztési rendszerben, illetve programokban a fentiekén túlmenően politikai szempontból is fontos, mivel szervezetek jelentős része nem elkötelezettje a politikai pártoknak, mivel működésük jellege és a helyi társadalomba való beágyazottságuk ezt nem teszi lehetővé.” A vizsgált településen, azaz helyi szinten azonban ennek érvényessége erősen megkérdőjelezhető.

Civilek helyben

„A helyi társadalom fejlettségét tükrözi a civil szféra fejlettségének szintje, illetve a helyi társadalomban való jelenlétének mértéke, hozzátevé, hogy a magyarországi civil szféra elmúlt tizenöt évét jelentős fejlődés jellemezte, amelynek során megerősödött, s képessé vált közfeladatok átvállalására, döntéshozatali folyamatokban való aktív részvételre, s mint ilyen, a gazdasági, társadalmi, politikai élet lényeges aktoraként szükséges számon tartani szereplőit.” – írja Kovách.¹⁷ Valójában pont a helyi önkormányzatok azok, melyek igen nagy számban felületesen kezelik a településüknek székhelyt adó civil szervezetek körét. A vizsgált település hiteles adatai szerint a városban 2013. év végén mintegy 92 civil szervezet van bejegyezve és működik, ebből 24 alapítvány és 68 társadalmi szervezet. Párhuzamos nyilvántartást a város Polgármesteri Hivatala is fenntart, az ő adataik szerint 37 civil szervezet működik csupán, ebből 17 alapítvány és 20 egyesület. A hivatalos törvényszéki adatokat átfutva kiderül, hogy néhány ezek közül már meg is szűnt. Ez, a szociológiai objektivitást fenntartva is azt jelenti, hogy a szervezetek majd 60%-a nem kap hivatalosan lehetőséget ahhoz, hogy tevékenységét, elérhetőségeit bemutassa, így ezzel jelentős kárt szenved esélyegyenlőségük, szerepük és támogatottságuk (így például közösségi és akár 1% támogatottságuk is jelentős csorbát szenved).¹⁸ A város hivatalos dokumentumai, így a helyi esélyegyenlőségi

¹⁵Erre az Esélyegyenlőségi Terv utal.

¹⁶KOVÁCH: i. m., 137.

¹⁷A civil szervezetek és a területfejlesztési politika. Szerk.: KOVÁCH IMRE. Bp., 2005. 9–13.

¹⁸A 2009-es Integrált Városfejlesztési Stratégia elkészítésébe pl. civil szervezeteket is „bevontak”, így a helyi kisebbségi önkormányzat és roma civil szervezet(ek) képviselőit, közülük egyik pl. évek óta helyi önkormányzati képviselő is. A további 91, „független” szervezet véleménye azonban feltehetően nem lett beillesztve.

terv,¹⁹ azonban már a valóshoz közelít a civilek számát tekintve, épp ezért nem érthető, miért van ilyen eltérés az egyes nyilvántartások között.

A viszonyítási alap beszűkülése

Bánlaky szerint a viszonyítási alap beszűkülése alapvetően azt jelenti, hogy elfogadja szűk lokális környezetét, a várost, mint egyetlen mozgásteret. Azaz megszűnik az átfogóbb társadalmi környezetbe való beágyazottság, és csupán a város maga az, mi mértékadó, a város értékrendje az, ami feltétlen. Vizsgáljuk meg ezt a támogatási forma és az azzal összefüggő elit-értelmiségi szempontjából.²⁰

A település önkormányzata-funkcióit ellátva több szakbizottságot is működtet, melyek közül az egyik azzal is foglalkozik, hogy civil szervezetek számára nyújtson anyagi támogatást. A legutolsó adatok a város honlapján közzétéve 2010-ig vannak,²¹ amiből az egyik ilyen támogatási rendszer eredményei megismerhetők. Eszerint legutoljára 2010-ben nyújtottak sport jellegű támogatást, a közzététele az azt megelőző 2 évet is tartalmazza. Ezen kívül gyakorlatilag semmi sem utal arra, hogy az önkormányzat bármiféle anyagi segítséget nyújtana 2010 óta sport profilú civil szervezeteknek.²² A bizottság vezetője értelmiségi, felsőoktatásban dolgozó szakember, ugyanakkor nem a téma szakértője, mivel publikációs listájában egyetlen ilyen jellegű közlemény sem szerepel és hivatalos adatlapja szerint képesítése sem ilyen jellegű. A bizottság többi tagja főiskolai képesítéssel rendelkezik, tanárok, pedagógusok. Politikai elkötelezettségükben nem egységesek, gyakorlatilag mindhárom, helyben meghatározó szervezet képviselteti magát a bizottságban. A település honlapja szerint 2010 óta működik a bizottság, ám annak tevékenységéről igen keveset lehet tudni, különösen igaz ez a támogatásokra, melyeknek sem felhívásai, sem eredményei, sem egyéb, törvényekben meghatározott tartalmi elemei nincsenek közzétéve. A bizottság – az egyik érintett szerint – jól végzi a munkáját, s szabályszerűen működik.

A viszonyítási alap akkor szűkül be, amikor helyi szinten elfelejtkeznek országos, általános, törvényben előírt kötelezettségekről. Ilyen például az, hogy az új civil törvény alapján – 2011. évi CLXXXI. törvény²³ – a beszámolót az OBH részére kell megküldeni az üzleti év mérlegfordulónapját követő ötödik hónap utolsó napjáig. A nyilvántartás adatai közhitelesek és nyilvánosak olyan módon, hogy a bíróság honlapjáról a beszámolókat letölthetők. Így derül aztán fény arra, hogy mégis van támogatás, mivel az egyik szervezet ilyen jellegű támogatást a 2011-es

¹⁹Az esélyegyenlőségi terv, mely eléggé friss 89 szervezetről ír, a 2000-es évek végén készült integrált városfejlesztési stratégia szinte teljesen megfelelt a stratégia elkészítése során a civil szervezetekről, sőt általános megjegyzéseken kívül, pl. hogy együtt kell velük működni, szó sem esik róluk.

²⁰BÁNLAKY: i. m., 22.

²¹Ez a konferencia időpontjában érvényes, azóta a település közzétette egészen 2014-ig az adatokat (igaz felhívásra).

²²Ezt egy helyi döntéshozó egy informális megbeszélésen meg is erősítette.

²³Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100181.TV (a letöltés ideje: 2012. 10. 29.)

beszámolójában szerepelteti. Ezt követően egyre több szervezet beszámolója tartalmaz kisebb-nagyobb összegeket még 2012-re vonatkozóan is. Giddens²⁴ szerint a háromszögelés (triangulation) lényege, hogy „*többféle kutatási módszer együttes alkalmazása, amelynek célja, hogy megbízhatóbb empirikus adatokhoz jussunk, mint ha csak egyetlen kutatási módszerre támaszkodnánk.*” A háromszögelés tehát ebben az esetben megbízhatóbb eredményre vezetett. A beszámolókat tekintve az is kitűnik, hogy alapvetően kétféle, nemcsak sport-, hanem kulturális jellegű támogatásokról lehet szó. A kutató figyelme szempontjából tehát itt az az érdekes, hogy miért nincs nyilvánossága a helyi támogatásoknak, és nem feltétlenül annak jogi következményeivel szeretnék foglalkozni. A 2011. évi CXII. törvény az információs önrendelkezési jogról és az információszabadságról szerint ugyanis:

„A közfeladatot ellátó szerv által nyújtott, az államháztartásról szóló törvény szerinti költségvetési támogatások kedvezményezettjeinek nevére, a támogatás céljára, összegére, továbbá a támogatási program megvalósítási helyére vonatkozó adatokat közre kell tenni, kivéve, ha a közzététel előtt a költségvetési támogatást visszavonják vagy arról a kedvezményezett lemond. Az adatokat frissíteni kell: döntés meghozatalát követő hatvanadik napig, a közzétételt követő 5 évig az adatokat meg kell őrizni.”²⁵

A probléma ott válik bonyolulttá, hogy egyes (kulturális) pályázatokat nem maga az önkormányzat, hanem annak alintézménye írja ki. 2014 tavaszán is történt ilyen kiírás az alintézmény honlapján, ugyanakkor az a meglepő dolog is előfordult, hogy a kiírás már röviddel a beadás után eltűnt a szervezet honlapjáról, jelenleg pedig maga a honlap címe is megszűnt, illetve átalakult olyan módon, hogy korábbi, számunkra érdekes adat ezen nem található. Vagy az önkormányzat, vagy az alintézmény honlapján tehát nyoma kellene legyen valamiféle pályázatnak, de méginkább eredményeknek, azonban ennek semmi nyoma, ami már viszont törvényességi problémákat vet fel. A problémát illetően érkezett kritika a rendszerrel kapcsolatosan, ám az egyik érintett szerint „*10 éve ezt csinálom, nem kell, hogy kioktassanak.*” Vajon mit is lehet egy ilyesféle helyzettel kezdeni?

A helyi hierarchia abszolutizálása

Bánlaky és Varga szerint a helyi hierarchia abszolutizálása az a jelenség, hogy a kisvárosokban élő kegyeszerűen nem veszik tudomásul a hierarchia többszintűségét, és az emberek kiszolgáltatottak a város vezetőinek, valamint a vezetők néha úgy érzik, hogy teljhatalmú urak a maguk portáján.²⁶ Vessünk egy pillantást a városi, korlátozottan elérhető eredményekre. A városban 23 sportcélú civil szervezet van, ebből 2 szervezet későbbi bejegyzésű, így akkor még nem pályázhatott, így bátran lehet számolni 21 szervezettel. A helyi hierarchia abszolutizálása az is, amikor évről

²⁴GIDDENS, ANTHONY: *Szociológia*. Bp., 2008. 781.

²⁵Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100112.TV (a letöltés ideje: 2012. 10. 29.)

²⁶BÁNLAJKY – VARGA: i. m., 48.

évre ugyanazok, szinte kísértetiesen hasonló arányokban, nagyságrendben kapnak támogatásokat a sportcélú alapból a már említett bizottság döntése alapján. 2008-ban a közel 10,5 millió Ft támogatás felét 1 szervezet nyerte, és a 3 legnagyobb nyertes a támogatások 89%-át „nyerte el.” 2009-ben a közel 15 millió Ft támogatásból szintén ugyanaz a három szervezet immár 11,4 millió Ft-ban részesült, és a három közül kettő ezen felül még 5 millió Ft csarnok és sporttelep támogatást is kap. A legutolsó rendelkezésre álló év (2010) szerint már „csak” közel 12,5 millió Ft osztható szét, ebből a dedikált 3 szervezet 10,3 millió Ft-ot visz el. Előfinanszírozással. Az előfinanszírozás ugyanis sajátos jelensége ennek a támogatási formának. Az ezt követő évekről napjainkig ismét csak a törvényszéki beszámolókból lehet sejteni valamit, sajnos korlátozottan. A helyi támogatások addigi legnagyobb nyertesének egyik beszámolója sem lelhető fel annak ellenére, hogy törvény kötelezi arra. Sőt, a beszámolók közzétételi kötelezettségéről szóló 2011. évi CLXXV. törvény alapján 2012. január 1. napját követően csak olyan civil szervezet kaphat költségvetési támogatást, amely a 30. § szerint letétbe helyezte beszámolóját.²⁷ A szervezet támogatása tehát vélhetően jogellenes, pro primo, ami vélhetően egyéb támogatási formákból is kizárja, így 1% társasági adóból felajánlott rész stb. Pro secundo, az adott szervezet vezetője (hiteles nyilvántartás alapján) a helyi támogatási forma (bizottság) döntéshozója, így összeférhetetlen. Úgy tűnik, hogy még mindig nehezen jut el a helyi köztudatba egy 2007-ben hozott törvény. A 2007. évi CLXXXI. törvény a közpénzekből nyújtott támogatások átláthatóságáról 6. paragrafusa alapján nem indulhat pályázóként, és nem részesülhet támogatásban az, aki a pályázati eljárásban döntés-előkészítőként közreműködő, vagy döntéshozó az érintett civil szervezet tisztségviselője, ez több paragrafust is érint, és nem is vehet részt döntésben ilyen esetben. Erre vonatkozóan egyes (általános elfogadott és törvényes) pályázatok beadásánál már nyilatkozni kell arról, hogy a pályázó vezető, ezt „közzétételi kérelemnek” hívják. Miután a törvényszéki nyilvántartás szerint a szervezet elnöke, és a döntéshozó bizottság tagja is, így érintett, és vélhetően nem kaphat támogatást a szervezete. Sőt a törvény további konzekvenciákat is megfogalmaz:

„15. § (1) Ha a döntést hozó szerv vagy személy az összeférhetetlenség fennállása ellenére a pályázatot nem zárja ki és a pályázatot támogatásban részesíti, az e döntés alapján kötött szerződés semmis. A folyósított támogatást a kedvezményezett egy összegben, a folyósítás és a visszafizetés időpontja közötti időszakra eső, az adózás rendjéről szóló törvényben meghatározott késedelmi pótlékkal azonos mértékű kamattal növelten köteles visszatéríteni.”²⁸ Ez feltehetően nem csupán egy év döntését érinti, több civil szervezet is érintett lehet benne visszamenőleg. Az már csak sajnálatos, és egyszerre a viszonyítása alap beszűkülése és abszolutizálás, hogy a döntés előtt erre vonatkozóan felhívták a döntéshozók figyelmét, mire „tudom, hogy nem adhatnánk” volt a válasz.

²⁷Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1100175.TV (a letöltés ideje: 2012. 10. 29.)

²⁸Forrás: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A0700181.TV (a letöltés ideje: 2012. 10. 29.)

A helyi értékrendhez igazodó életforma

Az életforma, életmód Valuch²⁹ szerint olyan folyamat, ahogyan az emberek életüket élik. Esetünkben sajátos, rétegzett civil szervezeti életmódról beszélhetünk az alapján, hogy a 22 sportszervezetből 3 szervezet jelentős, 10 pedig kisebb mértékű támogatásban részesül (2010-ig adatokkal bizonyíthatóan néhány 100 ezer Ft). 2010 után feltehetően a helyzet nem – mivel a politikai berendezkedés sem – változott, így vélhetően ugyanennyien részesülnek feltehetően hasonló mértékű sporttámogatásban. Az említettek szerint létezik emellett – a törvényszéki beszámolókból is szereplő – másik alap, mely a kultúrát támogatja és az alintézmény „bonyolítja le.” Egy, a nevében jellegzetesen a településhez köthető alapítvány csak 2011-ben több, mint 8 millió Ft támogatásban részesült a település önkormányzatától. Ez arra utal, hogy legalább ennyit ki kellett pályázaton írniuk, ám semmiféle rendszerben semmi nyoma, ami vélhetően ismét jogszabály(ok)nak való megfelelési kérdéseket vet fel. A településen bejegyzett szervezetek elérhető beszámolóit átnézve³⁰ kiderült, hogy 18-19 civil szervezet kap kisebb-nagyobb összeget, egyesek rendszeresen, mások eseti jelleggel. A többi, azaz közel a helyi civilek $\frac{3}{4}$ -e pedig úgy tűnik „*evez az esélyek peremén.*” A legutóbbi, (2014. tavaszán) említett kulturális pályázat kiírása nem zárta ki a helyben működő, ám nem helyben bejegyzett szervezetek támogatását,³¹ ám a döntéshozók egyöntetűen utasították el a „*nem oda illő*” pályázókat, először formai hibára (miért nem helyi bejegyzett), majd pedig forráshiányra hivatkozva: „*mondjátok azt nekik, hogy nincs pénz.*” Ebben az értékrendben tehát a valamiféle, szűken meghatározott peremen kívül lévő/került civil szervezetek helyileg esélytelenek, és források nélkül marad a helyi bejegyzésű civil szervezetek közel $\frac{3}{4}$ -e: nem tud a pályázatokról, nem tud az eredményekről, de ha szeretne tudni sincs esélye, mert (némileg jogellenesen) távol tartják őket. Mégis, a szervezetek közül egyik sem méltatlankodik, és ez ami a kutatót kíváncsivá teszi. Ennek okai között a helyi kötődések, az igazodó életforma konfliktus kerülése, sőt akár az elit messzire elérő kapcsolatai is befolyásolhatják. A helyi civilek vezetői, értelmiségiek ugyanis „*csapatjátékosok*”, nem baj, ha nem kapunk, bár nem is tudunk róla, de nem akarunk helyben konfliktust senkivel, főleg nem a helyi vezetőkkel, mert ennek itt tétje van. Ez tehát a helyi szervezeti csapda, ahol források nélkül nem lehet labdába rúgni. És ha mégis tenne valamit? Nem véletlenül kerülnek elő ismét Mocsár gondolatai, amikor arról panaszkodik, hogyha „*bezzeg én írnám meg itt ugyanezt*”, tisztában léve a konzekvenciákkal, „*nem kockáztat*” és ezért senki nem tesz semmit.³²

²⁹VALUCH TIBOR: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Bp., 2005. 281.

³⁰Az adatok eléréséhez keresztmetszeti jelleggel valamennyi szervezet több évi beszámolója áttekintésre került, ez akkor 93 szervezet volt.

³¹Ugyan miért is tenné, ami teljesen rendjén van, hiszen nemcsak helyi bejegyzésű szervezet folytathat helyben tevékenységet, ilyen lehet pl. az ismert Minden gyerek lakjon jól alapítvány, vagy épp a Vöröskereszt.

³²MOCSÁR: i. m., 241.

Összegzés

Felmerül tehát a kérdés, mi is történik civil szervezetek tekintetében ma vidéken? A helyi politikai döntéshozás elértelmiségiesedett, a vezetők tanárok, oktatók, jogászok, stb., valami azonban még sincs a helyén. Mocsár jogosan írja, és gondolatainak ma is van érvényessége, mikor arról számol be, hogy „*errefelé minden más, mint másfelé. Magyarország ez a táj is, de valamiképpen másféle Magyarország.*”³³

Ami a rendszerben különösen érdekes, az a helyiek, a peremen evezők vagy azon kívüliek tétlensége, közönye. Hiszen a mai világban létezik társadalmi nyilvánosság, melynek szószólói épp a civil szervezetek lennének, amik be tudnának avatkozni az ilyen helyzetek tisztázása végett. Helyben azonban nem történik semmi, sőt gyakori az elismerés, hogy jól végezzük a dolgunk, és ha mégsem így volna, akkor is vajon ki is teheti ezt szóvá? Valószínűleg senki sem fogja, hiszen a feltevések kiábrándítóan ennyi év után is igaznak tűnnek. A vidékiesség, 1965 és 1979 után, tekintetbe véve a kutatás korlátait, még mindig érvényesnek tűnik egyes helyeken, így vidéken ma is él(het) a viszonyítási alap beszűkülése, a helyi hierarchia abszolutizálása és a helyi értékrendhez igazodó életforma. Bánlaky és Varga utalva a már korábban észleltekre ezt uralmi szakszerűséggel magyarázza az igazgatási szakszerűség helyett, utalva arra is, hogy az úriság viszonyainak ilyen alapszöveve legfeljebb módosítható, de lényegében meg nem változtatható.³⁴ Lehet, hogy épp ezért tekintenek a mai vidékre is sokban hasonlóan, mint néhány évtizeddel ezelőtt.

³³MOCSÁR: i. m., 45.

³⁴BÁNLAKY – VARGA: i. m., 15.

BÓI LORÁND

A közösségi közlekedés regionális keresletének és kínálatának tényezői Debrecen vonzáskörzetében

Egy regionális térben végzett emberi tevékenység akkor működik hatékonyan, ha a kiszolgáló infrastruktúra, a kapcsolódó szervezeti rendszer, és a régióra jellemző földrajzi adottságok; demográfiai és gazdasági folyamatok rendszerszerű egyensúlya megteremthető. Az egyensúly fenntartásához pedig arra van szükség, hogy a regionális térben bekövetkező változások az infrastruktúrában, szervezeti rendszerben, valamint az elvégzett emberi tevékenységben is leképeződjenek; lehetőleg folyamatos visszacsatolás mellett.¹ A közösségi közlekedés szervezésének feladata – a városfejlődési szakaszok nyomán megjelenő új közlekedési igényekből fakadó keresletre reagálva – a megfelelő közösségi közlekedési kínálat biztosítása a közlekedési rendszer infrastrukturális és szolgáltatási oldalának alakításán keresztül. A nyugat-európai országokban már az 1960-as évekre általánossá váló szuburbanizációs mobilitási igényekre a közösségi közlekedés szervezése alágazati integrációra építő megoldásokkal válaszolt.²

Jelen tanulmány célja a szuburbanizációra jellemző – mobilitási folyamatokra hatást gyakorló – *demográfiai, társadalmi és gazdasági folyamatok* húsz évre visszatekintő statisztikai elemzésen alapuló feltárása Hajdú-Bihar megyében és Debrecen elővárosi vonzáskörzetében. További cél a közösségi közlekedés kínálati elemeinek *szervezeti, infrastrukturális és szolgáltatási* szempontú áttekintése; a *menetrendi, hálózati adatok és szabályozási dokumentumok* feldolgozásán keresztül. A tanulmány kísérletet tesz a közösségi közlekedés regionális keresleti és kínálati jellemzőinek összevetésére, valamint javaslatok megfogalmazására a feltárt disszonanciák megszüntetése érdekében.

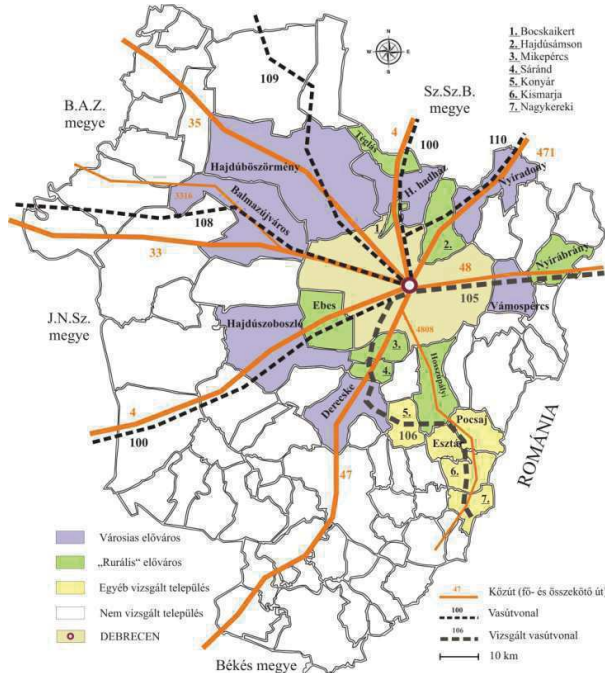
Az elemzés módszerei, területi lehatárolása

Az elemzésben elsődlegesen vizsgált mutatószámok – az irodalmi ajánlásoknak megfelelően – demográfiai jellegűek, a vizsgált célterület *külső és belső*

¹HEIDEMANN, CLAUS: Methodologie der Regionalplanung: Die erste & einzige erläuterte Bilderfibel der Regionalplanung. *Diskussionspapiere des Instituts für Regionalplanung der Universität Karlsruhe No. 16*, Institut für Regionalplanung, Karlsruhe, 1996.

²ENYEDI GYÖRGY: A városnövekedés szakaszai – újragondolva. *Tér és Társadalom*. (2011) 25. évf. 1. sz. 5–19.; ERDŐSI FERENC: *A kommunikáció (közlekedés-távközlés) szerepe a terület és településfejlődésben I–II*. VÁTI, Bp., 2000.

migrációjával, valamint *népesedésével* kapcsolatosak.³ A szuburbanizációs folyamatok megvilágításához további adalékokkal szolgálnak az *életkörülményekkel* (lakásépítés, laksűrűség, motorizáció) és a *gazdasági tevékenységgel* kapcsolatos mutatószámok (jövedelem, munkanélküliség).

1. ábra. A vizsgálati terület földrajzi lehatárolásának szintjei (saját szerkesztés).

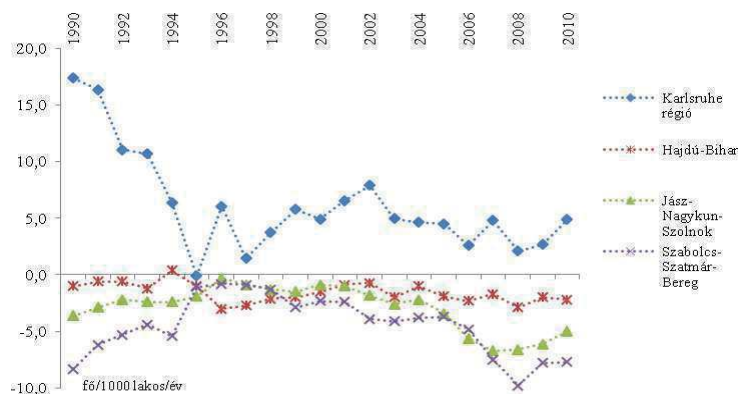
Az egész megyére, valamint a munkanélküliségi rátára vonatkozó általános adatok idősorai a KSH adatforrások rendelkezésre állására való tekintettel eltérő terjedelműek az 1990–2010-ig terjedő időszakban. A kutatásban vizsgált egyes kiemelt települések (Bocskai kert, Téglás) csak 1993-at követően váltak önállóvá, így a települési migrációval, motorizáltsággal, lakáshellyel kapcsolatos információk feldolgozása az 1994 és 2010 közötti évek TeIR-ben szereplő statisztikai adatai alapján történt. A közlekedési szolgáltatásokra is kiterjedő részletes településenkénti idősoros elemzés az 1994–2014 közötti időszakot áttekintve Debrecen, és annak közvetlen elővárosi közösségi közlekedési vonzáskörzetében található további 15 település gyűrűje, valamint a 106-os vasútvonal által érintett települések vonatkozásában valósult meg (1. ábra). A keresleti-kínálati folyamatokat mélységeiben feltáró elővárosi elemzésekbe Hajdú-Bihar megyén belüli, a megyeszékhelytől maximálisan 35 km távolságra található, közösségi közlekedéssel Debrecenből legfeljebb 50 percnyi átlagos utazási idővel közvetlenül elérhető; legalább 15 járatpárral ellátott önálló települések kerültek be.

³BAJMÓCY PÉTER: *Szuburbanizáció a budapesti agglomeráción kívüli Magyarországon*. Doktori (PhD) értekezés. Szegedi Egyetem. Föld-tudományok Doktori Iskola, Szeged, 2003.; VAN DEN BERG, LEO: *Urban Europe: A Study of Growth and decline*. Oxford. 1999.

Ezen belül elkülönítettem azokat a városokat, amelyek – korábbi kistérségi, és/vagy jelenlegi járásközponti funkciót ellátva – önmaguk is vonzásközponti szerepet töltenek be a környező települések számára azoktól a településektől, amelyeknek ilyen funkciója nincs. Az első településtípusra az elemzések során a *városias előváros*, a másodikra a „*rurális*” *előváros* elnevezést alkalmaztam, bár ez utóbbi kategória esetén a „*rurális*” jelző a lezajlott szuburbanizációs folyamatok következtében ma már nem minden esetben helytálló.

Regionális keresleti tényezők

A települések népességváltozását a szakirodalom alapján két fő tényező, a *természetes szaporodás/fogyás* és *vándorlási különbség* befolyásolja. Ezek közül a szuburbanizációs mobilitás szempontjából az irodalmi adatok alapján ez utóbbi az a jellemző mutatószám, melynek vizsgálata támpontokat adhat a Debrecen elővárosában zajló folyamatok pontosabb leírásához.⁴ Hajdú-Bihar megyét a *külső migrációs* tényezők alapján megvizsgálva megállapítható, hogy a megye külfölddel szembeni vándorlási különbsége többletet mutat. A teljes külső vándorlási különbség Hajdú-Bihar megye esetén az Észak-alföldi régió megyéinél pozitívabb, ami valószínűleg Debrecen erős iskolavárosi szerepére vezethető vissza. Mindezek ellenére a megye vándorlási különbsége a rendszerváltást követő években az 1994-es év kivételével negatív, igaz a veszteség mértéke nem volt túl jelentős (2. ábra). A vizsgált időszakra vonatkozóan megállapítható hogy Hajdú-Bihar megyére a külső migrációs jelenségek nem voltak jellemzők, különösen nem egy németországi, gazdaságilag fejlettebb régióhoz (Karlsruhe) viszonyítva.

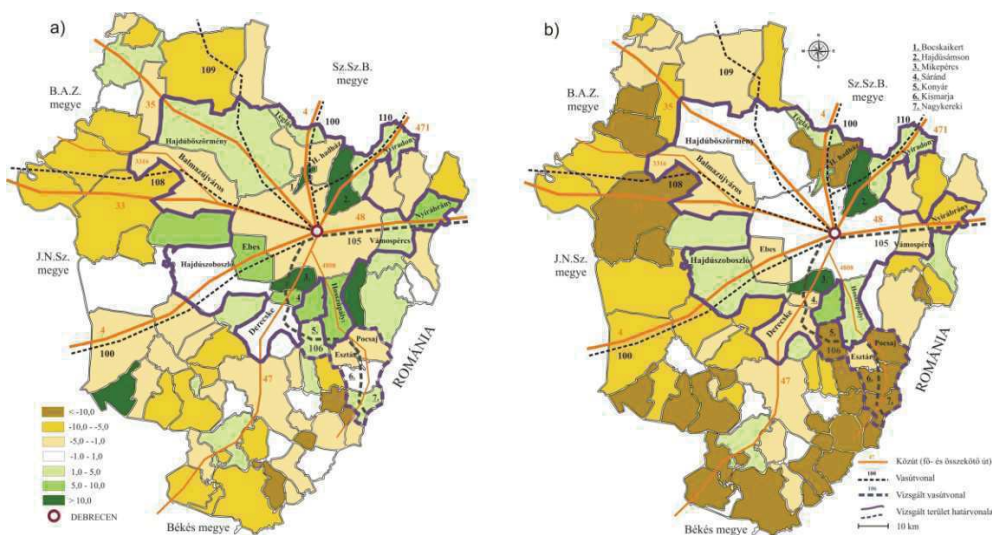

2. ábra. A vándorlási különbség alakulása regionális összehasonlításban (saját szerkesztés, KSH TeIR alapján).

Az intraregionális migrációra vonatkozóan a megye 82 települése esetében – az idősoros lakcímnnyilvántartási adatokhoz való hozzáférés hiányában – csak az *általános vándorlási különbségre* vonatkozóan állt rendelkezésemre információ, a

⁴BAJMÓCY: i. m., 9–15.

településeknek a megyeszékhellyel szemben számított vándorlási különbségére vonatkozóan nem. A vándorlási tendenciák 1994 és 2010 közötti – két szakaszra bontott – elemzése alapján azonban így is számos következtetés vonható le (3. ábra). Az *első szakaszban* (1994–2002) a Debrecen környéki települések esetén intenzív szuburbanizációs jelek mutatkoztak a megyeszékhelyről történő kiköltözések formájában. A folyamatok legerőteljesebben a Debrecen közvetlen szomszédságában fekvő, kevésbé városias települések (Mikepércs, Bocskai kert, Hajdúsámson) erősen pozitív és Debrecen negatív vándorlási különbségében érhető tetten. Kisebb mértékben, de pozitív volt a vándorlási egyenleg a megyeszékhely közvetlen környezetében található városokban (Hajdúböszörmény, Vámospércs, Nyíradony) és a kissé távolabbi, de még Debrecen vonzáskörzetébe tartozó településeken (Létavértes, Tépe, Konyár, Hajdúszovát) is. Megfigyelhető, hogy a kiköltözéssel leginkább érintett települések elsősorban a vasúti és közúti főközlekedési útvonalak által közvetlenül feltárt területeken találhatók. A megye fennmaradó részét néhány kivételtől (Polgár és Zsáka) eltekintve negatív vándorlási egyenleg jellemezte.

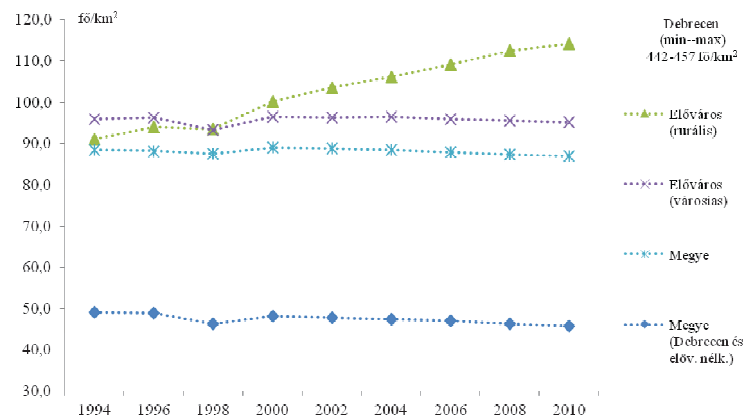

3. ábra. Települések vándorlási különbségének alakulása 1994–2002 (a), valamint 2002–2010 (b) között Hajdú-Bihar megyében, lakos/1000 fő, (saját szerkesztés KSH, TeIR alapján).

A *második szakaszban* (2002–2010) a vándorlási adatok elemzése során a korábbiól eltérő tendenciákat figyelhetünk meg. Debrecen éves átlagos vándorlási különbsége pozitívvá változott (0,3 ezrelék), a 2007-es évet követően folyamatosan pozitív értékeket mutatva. Ezzel egyidejűleg a környező kevésbé városias települések pozitív vándorlási különbsége három település (Hajdúsámson, Mikepércs és Hajdúböszörmény) kivételével csökkent, egyes települések esetében (Ebes, Nyírábrány) negatívvá változott. A Debrecen közvetlen vonzáskörzetében található – korábban vándorlási többlettel rendelkező – városok (Vámospércs, Derecske, Hajdúböszörmény) esetében is negatív, vagy nulla közeli migrációs egyenleg volt tapasztalható. Szintén szembevetendő a megye fennmaradó részében megfigyelhető

elváándorlás, amely különösen az ország, vagy a megyehatár közelében található perifériális településeket jellemezte. Feltételezve, hogy a Debrecen vonzáskörzetében tapasztalható belső migráció háttérben túlnyomó többségben a Debrecen és a környékbeli települések közötti népességmozgás áll; szembevetendő kiköltözési hullám látható a 90-es évektől a 2000-es évek elejéig a centrumvárosból a környező településekre. A 2000-es évek elejétől azonban a folyamat lelassult, a kiköltözés intenzitása és területi kiterjedése csökkenni kezdett a centrumváros népességvonzásának egyidejű növekedése mellett.

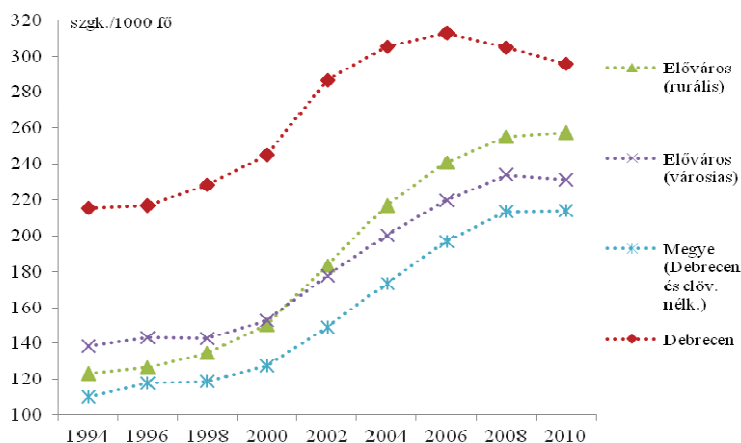
A szuburbanizációs folyamatokat alátámasztó jelenségek tapasztalhatók a *népsűrűségi adatok* és a *motorizáltság* Hajdú-Bihar megyei vizsgálata során is. A népsűrűség – és ezen keresztül a népesség – vizsgált időszakban bekövetkezett változásának elemzésénél szembevetendő, hogy tartós népességnövekedés Hajdú-Bihar megyében kizárólag a „rurális” kategóriába sorolt települések esetében volt megfigyelhető (4. ábra).

4. ábra. A népsűrűség alakulása Hajdú-Bihar megyében 1994–2010, (saját szerkesztés KSH, TeIR alapján).

A Debrecen elővárosi övezetéhez tartozó városias jellegű településeket a lakosság szám szuburbanizációval kapcsolatos növekedése – eltekintve néhány rövidebb időszaktól – nem érintette jelentős mértékben, az valószínűleg csak a természetes fogyásból eredő népességvesztés kompenzálására volt elegendő. A megye fennmaradó részét a népesség természetes fogyásból és elváándorlásból eredő csökkenése; a megyeszékhelyre, vagy kisebb térségi központi funkciót ellátó városba való beköltözés jellemezte. A motorizáltság szempontjából szintén a „rurális” kategóriába sorolt települések mutatták a legdinamikusabb növekedést, itt az 1000 főre jutó személygépkocsik száma a vizsgált időszakban több mint a duplájára nőtt (5. ábra). Jelentős a gyarapodás a Debrecen elővárosán kívül eső területeken is, ami valószínűleg az érintett térségek rosszabb elérhetőségi viszonyaira vezethető vissza. A legmagasabb motorizáltságú megyeszékhelyen 2006-tól, a közepesen motorizált városias elővárosi térségben 2008-tól az 1000 főre jutó személygépkocsik száma – a világgazdasági válsággal is összefüggésbe hozható

– visszaesést mutatott, a megye fennmaradó részében ugyanezen érték változatlan szintje mellett.

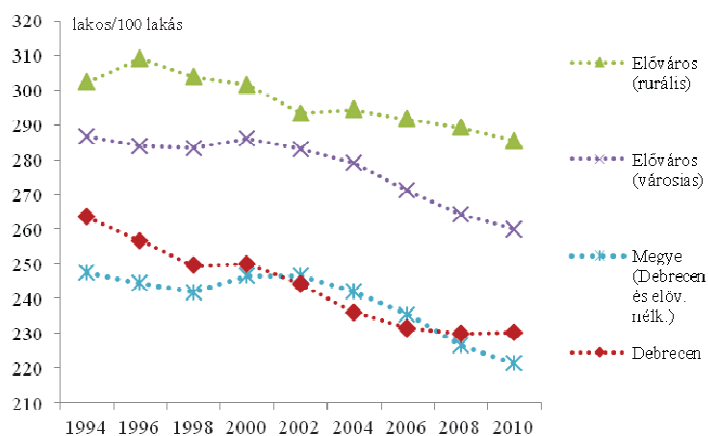

5. ábra. A motorizáltság alakulása Hajdú-Bihar megyében 1994–2010, (saját szerkesztés KSH, TeIR alapján).

A vizsgált terület demográfiai és motorizáltsági adatai alapján a szuburbanizációból eredő közlekedési forgalomnövekedés elsősorban Debrecen és a közvetlen környezetében fekvő kisebb lélekszámú „rurális” kategóriába sorolt alvótelepülések viszonylatában jelentkezett. Ezen felül a Debrecentől távolabb eső települések motorizáltságának növekedése az egyéni közlekedés intenzitásának növekedésére utal az érintett térségek és Debrecen között.

Az elemzésekhez további adalékkal szolgálnak a *lakhatással*, *lakáskörülményekkel*, a *munkaerőpiaccal* és a *jövedelmek alakulásával* kapcsolatos mutatószámok is. A lakhatással kapcsolatos adatok közül a szuburbanizáció vonatkozásában leggyakrabban a laksűrűség csökkenését említi a szakirodalom, a lakhatási célú területhasználat és a lakott területek egyidejű növekedése mellett. Ezen felül a centrumváros elővárosi zónájában megnövekvő újlakás-építési kedv is a szuburbanizáció kísérőjelenségének számít.⁵

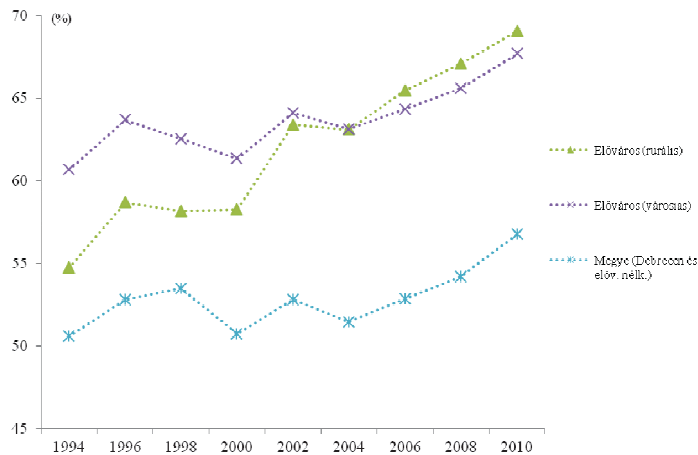
⁵BAJMÓCY: i. m., 9–15.

6. ábra. Laksűrűség alakulása Hajdú-Bihar megyében. 1994–2010, (saját szerkesztés KSH, TeIR alapján).

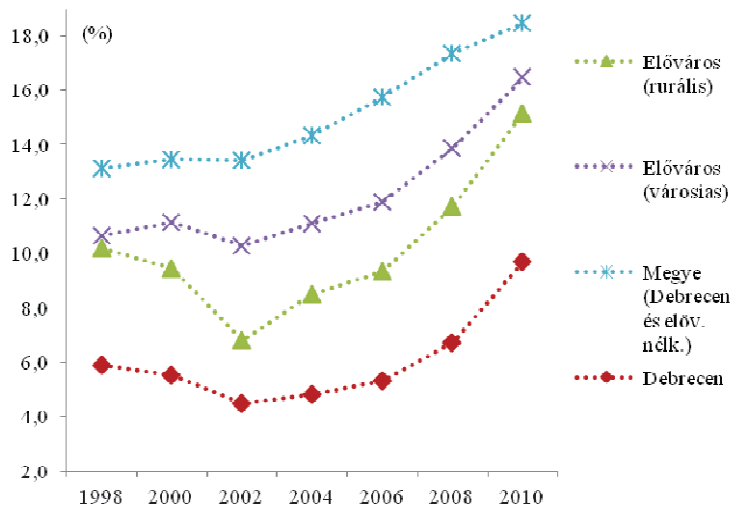
Hajdú-Bihar megye települései esetében a *laksűrűség* csökkenése legerőteljesebben a városias elővárosban és az elővároson kívüli térségeiben jelentkezett. Ennek okai – különösen a megye perifériális területeinél – nem a szuburbanizációban, hanem az egyszemélyes háztartások számának a lakosság elöregedésével kapcsolatos növekedésében keresendők. A városias elővárosi területek és főleg a megyeszékhely esetében a laksűrűség csökkenése már jobban összekapcsolható a fiatal családok nagyobb lélekszámú háztartásainak városokból történő kiköltözésével, amely a „rurális” elővárosi besorolást kapott települések mérsékelt laksűrűség csökkenésében is tetten érhető (6. ábra).

Az új lakásépítések és a kiköltözések közötti összefüggéseket vizsgálata alapján kiköltözők által előnyben részesített „rurális” elővárosi települések új lakásépítései egészen a 2008-as gazdasági válságig stabilan követték a népességváltózási folyamatokat. A megyeszékhely és városias elővárosi települések ezzel szemben ingadozó értékeket mutattak. A megye többi részén a 90-es évek végére jellemző „szocpolos”, valamint a 2000-es évek közepén jelentkező hitelbőség miatti lakásépítéstől eltekintve népességarányosan alacsony volt a lakásépítési kedv.

7. ábra. Jövedelemeloszlás alakulása Hajdú-Bihar megyében. 1994–2010, (saját szerkesztés KSH, TeIR alapján).

A *jövedelemeloszlás* tekintetében az egy főre jutó nettó jövedelmek Debrecenhez viszonyított százalékos aránya szintén a „rurális” elővárosi településeknél mutatott átlag feletti növekedést a vizsgált időszakban. Míg a mutató értéke ebben a településkategóriában 1994-ben a megye elővárosi térségen kívüli értékét csak mintegy 4%-kal meghaladva 54,7% volt, 2010-re az itt megszerzett jövedelmek aránya a városias előváros területek értékét túllépve a Debrecenben mért szintnek már közel 70%-át tette ki. A vizsgált időszakban a megye fennmaradó területének megyeszékhelyhez viszonyított jövedelme 6%-kal, a városias elővárosi térségeké pedig 7%-kal növekedett (7. ábra).

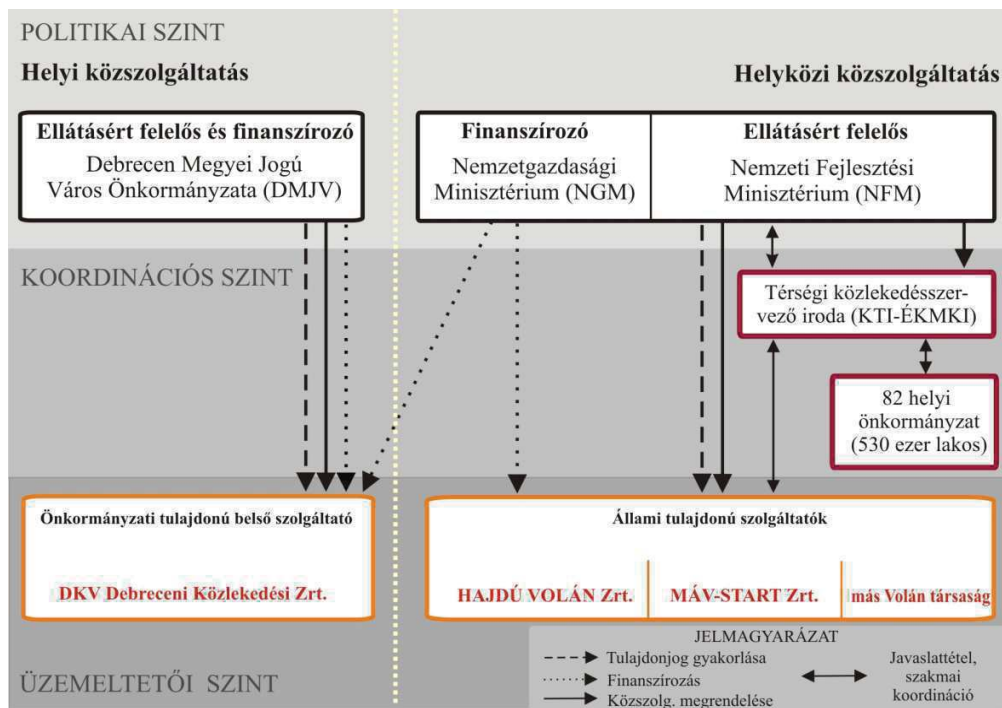

8. ábra. Munkanélküliségi ráta alakulása Hajdú-Bihar megyében. 1998–2010, (saját szerkesztés KSH, TeIR alapján).

A munkanélküliségi rátát tekintve megállapítható, hogy annak értékei a vizsgált időszak végén a gazdasági világválságot megelőző időszakhoz képest jelentős emelkedést mutattak. A munkaerőpiaci helyzet romlása legkisebb mértékben az egyébként is magas munkanélküliséget elszenvedő elővároson kívüli térségben jelentkezett, ahol 2006 és 2010 között 2,4%-kal növekedett a munkanélküliség. Ezt követte Debrecen, ahol ugyanebben az időszakban a ráta 4,4%-kal nőtt, míg a városias elővárosi térségben 4,6%-os pozitív irányú változás következett be. A legrosszabb értékek a „rurális” elővárosi térségben mutathatók ki, itt a munkanélküliségi ráta a válság hatására 5,9%-ot romlott (8. ábra). A jövedelmi és munkaerőpiaci adatok együttesen a szuburbanizáció több jellegzetességére is rámutatnak. A jövedelmi adatok „rurális” településeken tapasztalható emelkedéséből arra lehet következtetni, hogy a Debrecenből ezekre a területekre költözők többségében az aktív keresők közül kerültek ki. A válság hatására ebben a településkategóriában és Debrecenben legjelentősebben növekvő munkanélküliség azt a feltételezést támasztja alá, hogy a munkahelyek a kiköltözéseket kevésbé követték, többségükben a megyeszékhelyen maradtak. Ezt erősíti meg a munkanélküliségi adatok Debrecen és a megye többi része között megmutatkozó jelentős, 5–9% közötti eltérése is.

Regionális kínálati tényezők

A megfigyelt folyamatok eredményeként településhatáron átnyúló többlet mobilitási igények generálódtak Debrecen és a közvetlen vonzáskörzetében található települések között. A többletigényeket kielégíteni hivatott regionális közösségi közlekedési kínálatot *szabályozási szempontból három fontos peremfeltétel* befolyásolja: a *jogszabályi környezet*, az ebből eredő *szervezeti struktúra* és a regionális szintű szolgáltatások *finanszírozási feltételei*. Ezek alakulását a vizsgált közel 20 éves időszakban Magyarország európai uniós integrációja és a gazdaság teljesítőképessége a regionális folyamatok mentén megjelenő utazási igényeknél jelentősebb mértékben befolyásolta. Megállapítható, hogy a magyarországi közlekedésszervezés vizsgált időszakának máig meghatározó szabályozási, finanszírozási és szervezeti jellemzője a helyközi és a helyi közösségi közlekedés ellátásért felelős megrendelői és üzemeltetői szintjének éles elkülönülése (9. ábra).

9. ábra. Hajdú-Bihar megye közösségi közlekedésszervezésének sematikus ábrája (saját szerkesztés).

A helyközi menetrendszerinti személyszállítás megszervezése alapvetően kötelező állami, a helyi menetrendszerinti személyszállításé pedig önként vállalt helyi önkormányzati feladat. A finanszírozás túlnyomó része a központi költségvetés forrásaiból közvetlenül, vagy az önkormányzatok számára onnan átadott forrásokból közvetve történik. A naponta ingázók helyváltoztatása által behatárolt városkörnyéki teret, agglomerációkat, netán régiók közösségi közlekedésszervezési kérdéseinek egységes szemléletű kezelésére hivatott ellátásért felelős megrendelői szervezet a gyakorlatban sem Hajdú-Bihar megyében, sem pedig Magyarországon nem jött létre. A regionális közösségi közlekedés alakításában a helyközi szolgáltatásokat megrendelő Nemzeti Fejlesztési Minisztérium megbízásából a KTI Nonprofit Kft. szervezetén belül tevékenykedő térségi közlekedésszervező irodák koordinációs szereppel bírnak.

A közösségi közlekedés *infrastruktúra hálózatát* a közforgalmú személyszállítás szempontjából megvizsgálva változatos képet kapunk. A KSH 2011. évi adatai alapján a megye területéhez viszonyított *vasúti hálózatsűrűsége* az országos átlagnál és az Észak-Alföldi régió átlagánál is alacsonyabb. A *közúti hálózatsűrűség* az országos átlagtól jelentősen, a régiós átlagtól pedig kis mértékben marad el. A vasúti hálózatracionalizálás és a megyét érintő nagyobb volumenű útépitések által meghatározott 2005 és 2011 közötti időszak változásait megvizsgálva tovább árnyalható a kép. Hajdú-Bihar megye közúthálózata az országos és regionális átlagnál – részben a megyét érintő autópálya fejlesztések hatására – jobban fejlődött. Ezzel szemben a vasúti személyszállítás hálózatának hajdú-bihari megrövidítése – a

2007-es és 2009-es üzemszünetek hatására – mind az országos, mind pedig a regionális mértéket meghaladta. Mindezek alapján a megye infrastruktúrahálózata hazai viszonylatban összességében az átlagnál rosszabbnak mondható a közúti elemek relatíve dinamikusabb fejlődése mellett.

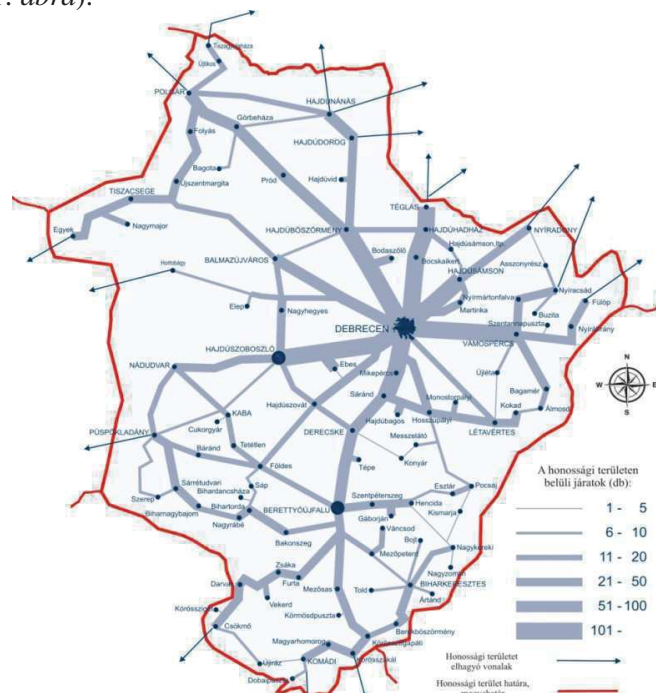
10. ábra. Hajdú-Bihar megye vasúthálózata 2014-ben (saját szerkesztés).⁶

A megye személyszállításban is érintett *vasúthálózata* 9 vasútvonalból áll (10. ábra), ezek megyén belüli szakaszának hossza 406 km. Ebből 147 km vasúti fővonal, amelynek kevesebb, mint fele (66 km) kétvágányú villamosított szakasz. A fennmaradó fővonali rész és a 259 km-es mellékvonali pályahálózat egyvágányú, kiszolgálása dízelvontatással történik. A MÁV-START Zrt. 1994 és 2013 közötti menetrendi adatai alapján a 82 hajdú-bihari település közül 33 érhető el vasúton. A településeket érintő megállóhelyek száma a vizsgált időszakban csökkent: míg 1994-ben a megyei vasúthálózaton 81, addig 2013-ban már csak 62 megállóhely volt. Mindezt egyes vasútvonalak személyszállításának szüneteltetése mellett a kis forgalmú vasúti megállóhelyek megszüntetése okozta. A vasúti megállóhelyek átlagos rágyalogási távolsága a településközpontoktól jelentős: 2013-ban saját számításaim szerint meghaladta az 1,3 km-t. A vizsgált időszakban több mint 40%-kal, 232-re növekedett a munkanapon indított vonatok száma, ennek jelentős részét a vasúti fővonalakon 2007-ben bevezetett ütemes menetrend szerint közlekedő

⁶Alaptérkép forrása: <https://sites.google.com/site/ballalaszlo/első> (a letöltés ideje 2013. 09. 15.).

távolsági vonatok teszik ki. A vasúti hálózat erősen centrális jellegű, a Debrecen elkerülő átlós kapcsolatok teljesen hiányoznak, a megyeszékhelyet csak két (a 101. számú Püspökladány–Biharkeresztes és a 128. számú Püspökladány–Vésztő) vonal nem érinti. Mindebből következik, hogy a régió többi megyéjétől eltérően Hajdú-Bihar megyében a megyeszékhelyen kívül csak egy – viszonylag alacsony utasforgalmú – személyszállítási csomópont található Püspökladányban.

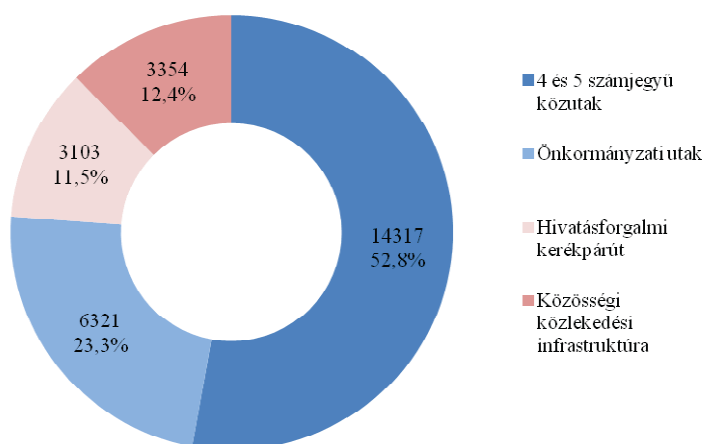
Autóbuszal a megye összes települése megközelíthető, az *autóbusz hálózatnak* minden település központjában található megállóhelye. Az autóbuszos közszolgáltatás hálózata a megye területén öt országos, 84 regionális, valamint két országos és regionális járatokat egyaránt tartalmazó vonalból áll.⁷ Az autóbuszos vonalhálózat a vasútinál jelentősen nagyobb hálózati lefedettséget biztosít: hossza 1439 km, amely a megye teljes közúthálózatának 86%-a. A megállóhelyek és az indított járatok vonatkozásában 2002 és 2013 között rendelkezésre álló menetrendi adatok alapján a megye autóbusz megállóhelyeinek száma a vizsgált időszakban 7,6%-os növekedést mutatva 2013-ban 1144 volt. Ennél is jelentősebben 35,4%-kal növekedett az átlagos munkanapon indított járatok darabszáma, amely így 1682-ot tett ki a 2013-ban érvényes közforgalmú menetrend szerint. A megye autóbusz-közlekedés által használt úthálózatát és az indított járatok számát egyaránt tartalmazó járatintenzitási térkép alapján kitűnik, hogy az autóbuszos hálózat szintén Debrecen központú, de itt már megjelentek az átlós, megyeszékhelyet megkerülő vonalak is (11. ábra).

11. ábra. A HAJDÚ VOLÁN Zrt. járatintenzitási térképe, 2013 (saját szerkesztés a HAJDÚ VOLÁN Zrt. térképe alapján).

⁷HAJDÚ VOLÁN ZRT.: *Tájékoztató a megye közúti közlekedési helyzetéről (Készült a Hajdú-Bihar Megyei Közgyűlés 2013. szeptember 27-i ülésére)*, Debrecen, 2013.

Az átlós vonalak járatainak száma azonban – a jelentkező utazási igényeknek megfelelően – alulmúlja a megyeszékhelyre irányuló járatintenzitást. A közúti közösségi közlekedési hálózatnak Debrecenen kívül több csomópontja is van, amelyek közül legjelentősebbek az autóbussz állomással is rendelkező Berettyóújfalu és Hajdúszoboszló. A közösségi közlekedési módok hálózatsűrűsége, megállóhely ellátottsága és infrastrukturális jellemzői alapján megállapítható, hogy a megye településein élők többsége számára a közúti közlekedési ágazat paraméterei előnyösebbek. Ezen a tényen a térségben elérhető közösségi közlekedési infrastruktúra- és szolgáltatásfejlesztési célú uniós források sem változtattak lényeges mértékben (12. ábra).

11. ábra. Az ÉAOP közlekedésfejlesztési célokra megítélt támogatásai (M. Ft.), 2007–2013, az NFÜ Jelentéskészítő és Lekérdező Keretrendszere 2013. 09. 30-i adatai alapján.

Amíg a megítélt támogatások túlnyomó része a közúti és a kerékpárút hálózat fejlesztését szolgálta, a közösségi közlekedés fejlesztésére a forrásoknak csak alig több mint egytizede jutott. A támogatott projektek az Észak-Alföldi Operatív Programon (ÉAOP) belül szinte kizárólag a közúti ágazatban találhatók, a regionális felhasználású forrásokból csak az érintett tervezési időszak végén és korlátozottan volt lehetőség a megye vasúti infrastruktúráját javító projektek finanszírozására. A források jelentősége így sem elhanyagolható, mivel számos olyan projekt valósult meg segítségükkel, amely a közösségi közlekedés minőségi feltételeit jelentősen javította. Ilyen volt például – az utaskiszolgáló létesítmények több térségben megvalósított fejlesztése mellett – a HAJDÚ VOLÁN Zrt. és a DKV Zrt. korszerű utastájékoztató és forgalomszervezési rendszerének kiépítése. A 106-os számú vasútvonal mentén élők eljutási lehetőségeire minden bizonnyal pozitív hatása lesz – a térség egyetlen megvalósulás alatt álló vasúti és autóbusszos szolgáltatásokat egyaránt érintő komplex fejlesztésének – az „Értől az Óceánig” projektnek.

A Közlekedés Operatív Program (KÖZOP) Hajdú-Bihar megyére jutó 208 milliárdos forrásánál ettől eltérő a helyzet: a támogatás 75,7%-a jutott vasútfejlesztésre; 8,8%-a városi, elővárosi kötőpályás közlekedés fejlesztésére és

15,5%-a közútfejlesztésre. Mivel a vasúti projektekre megítélt összeg szinte kizárólag a 100-as számú vasúti fővonal rekonstrukcióját szolgálja, a beruházás hatásai a regionális és elővárosi kötőpályás hálózatra várhatóan csak áttételesen érvényesülnek majd. A városi és elővárosi fejlesztéseket támogató összeg a megyében a Debreceni 2-es városi villamosvonal megvalósulását célozta.

A *szolgáltatási jellemzők értékelése* – húsz évre visszatekintve – az 1993/94., a 2000/2001., valamint a 2012/2013. évi autóbuszos és vasúti közforgalmú menetrend alapján három mutatószám mentén történt. Tekintettel arra, hogy az elemzés célja elsősorban a közösségi közlekedési kínálat és a szuburbanizáció migrációs hatásai közötti összefüggések vizsgálata volt, a legfontosabb mennyiségi mutató a *munkanapokon indított járatok számának 1000 lakosra vetített aránya*. Ezt kiegészítve a *munkanapi üzemidő* alakulása elsősorban a térségben alkalmazott munkarend és a lakossági időfelhasználás változásaira adott válaszok bemutatására alkalmas. A menetidő időbeli alakulása pedig az infrastrukturális adottságok és a közúti szegmens esetén a közutak zsúfoltsága tekintetében egyaránt szolgáltatathat információkat. Az elemzés célja nem egyes települések ellátottságának jellemzése volt, hanem az ellátási paraméterek változásának szegmensenkénti és időbeli összehasonlító elemzése, így a más szerzők által kidolgozott összetett mutatók alkalmazását itt nem tartottam célszerűnek.⁸

Az egyes települések közlekedési szolgáltatási jellemzőinek változását az 1. és 2. táblázat elsősorban tendenciájában mutatja be, a számszerű adatok az 1. mellékletben találhatóak.

Település	Besorolás	Vasútvonal száma	Járat/1000 lakos		Üze midő		Menetidő	
			Busz	Vasút	Busz	Vasút	Busz	Vasút
Hajdúhadház	városias előváros	100	++	+	++	0	+	-
Hajdúszoboszló	városias előváros	100	+	+	-	+	-	-
Vámospércs	városias előváros	105	+	-	++	-	++	0
Derecske	városias előváros	106	+	+	+	0	-	-
Balmazújváros	városias előváros	108	++	+	++	+	-	-
Hajdúböszörmény	városias előváros	109	+	+	-	-	0	+
Nyíradony	városias előváros	110	++	+	++	+	0	-
Bocskai kert	"rurális" előváros	100	++	-	++	+	+	-
Ebes	"rurális" előváros	100	+	+	-	+	+	-
Téglás	"rurális" előváros	100	++	+	++	+	0	+
Nyírábrány	"rurális" előváros	105	++	-	++	0	+	-
Mikepércs	"rurális" előváros	106	+	+	++	0	-	-
Sáránd	"rurális" előváros	106	+	-	+	0	-	0
Hosszúpályi	"rurális" előváros	107	++	-	++	+	+	-
Hajdúsámson	"rurális" előváros	110	0	+	++	+	+	-
Konyár	perifériális	106	++	0	++	-	++	-
Pocsaj	perifériális	106	++	0	++	-	-	0
Esztár	perifériális	106	++	0	-	-	0	0
Kismarja	perifériális	106	nincs	-	nincs	-	nincs	-
Nagykerek	perifériális	106	0	0	+	-	-	-

1. táblázat. A vizsgált települések ellátási jellemzőinek változása 2001/1994
(--: jelentősen romlott, -: romlott, 0: változatlan, +: javult, ++: jelentősen javult).⁹

⁸BAJMÓCY: i. m., 30–45.

⁹A MÁV Rt. és a HAJDÚ VOLÁN Rt. menetrendjei alapján saját számítás és szerkesztés.

Az *I. táblázatból* jól látható, hogy Debrecenből Kismarján kívül az összes település egyaránt megközelíthető autóbuszon és vasúton is. A szolgáltatás szempontjából vizsgált időszak első szakaszában, amikor a megyeszékhelyről való kiköltözés a környező „rurális” településekre erőteljesen, a városias térségekbe korlátozottabban volt jellemző, az *autóbusz közlekedés* paraméterei követték jobban a migrációs változásokat. Az eljutási lehetőségek száma minden településkategóriában a népességbővülést meghaladó mértékben növekedett, vagy legalább szinten maradt (pl. Hajdúsámson esetében). A kínálat jelentős bővülése leginkább a kiköltözők számára fontos céltelepülések esetén volt tetten érhető (Téglás, Bocskai kert, Nyírábrány, Hosszúpályi). A közúti szolgáltatás mennyiségi paraméterei a 106. számú vonal mentén fekvő korábban szinte csak vasúton kiszolgált perifériális települések esetén is javultak, de a Debrecen közelében lévő települések számára biztosított szintet nem érték el.

Az üzemidő szinte minden település esetén növekedett, a szórványos üzemidő csökkenést a Debrecenben működő nagyüzemek bezárását követően feleslegessé váló műszakos járatok megszüntetése magyarázza. Bár az autóbuszos menetidő több település esetén is romlott, a kiköltözések által intenzíven érintett települések esetében javulás történt. Mindez a nagyobb megállóhely sűrűséggel és a kisebb rágyaloglási távolsággal kiegészülve a vasúthoz képest versenyképes eljutási időt biztosított.

A *vasúti kapcsolatok* mennyisége ezzel szemben főleg a kiköltözések által kevésbé érintett városok esetén javult, a fontos alvótelepüléssé vált, korábbi vidékies településeknél (Bocskai kert, Hajdúsámson, Nyírábrány) pedig romlott. Az üzemidő általában jól követte a munkaerőpiac változásait, a korábban távolabbról is nagy tömegben a nagyüzemekbe bejáró munkaerő elbocsátásának megfelelően a perifériális települések esetében lerövidült, a többi településtípus esetén azonban többnyire javult, vagy szinten maradt. A menetidő az infrastrukturális állapotokra való tekintettel szinte minden település esetében romlott.

Település	Besorolás	Vasútvonal száma	Járat/1000 lakos		Üzemidő		Menetidő	
			Busz	Vasút	Busz	Vasút	Busz	Vasút
Hajdúszoboszló	városias előváros	100	0	+	+	+	-	+
Vámospércs	városias előváros	105	+	+	0	-	+	+
Derecske	városias előváros	106	+	+	0	0	+	+
Balmazújváros	városias előváros	108	++	+	+	-	++	+
Hajdúböszörmény	városias előváros	109	0	0	-	-	0	-
Nyíradony	városias előváros	110	+	+	0	-	+	0
Bocskai kert	"rurális" előváros	100	+	+	0	+	0	+
Ebes	"rurális" előváros	100	+	+	+	+	0	+
Téglás	"rurális" előváros	100	++	+	0	+	0	0
Nyírábrány	"rurális" előváros	105	+	+	-	-	++	0
Mikepércs	"rurális" előváros	106	-	megszűnt	0	megszűnt	+	megszűnt
Sáránd	"rurális" előváros	106	+	-	0	-	+	-
Hosszúpályi	"rurális" előváros	107	++	megszűnt	+	megszűnt	-	megszűnt
Hajdúsámson	"rurális" előváros	110	-	-	0	-	0	+
Konyár	perifériális	106	+	+	+	0	+	+
Pocsaj	perifériális	106	0	+	+	0	++	0
Esztár	perifériális	106	+	+	++	0	+	0
Kismarja	perifériális	106	nincs	+	nincs	0	nincs	+
Nagykeréki	perifériális	106	+	+	+	0	-	+

2. táblázat. A vizsgált települések ellátási jellemzőinek változása 2013/2001
 (--: jelentősen romlott, -: romlott, 0: változatlan, +: javult, ++: jelentősen javult).¹⁰

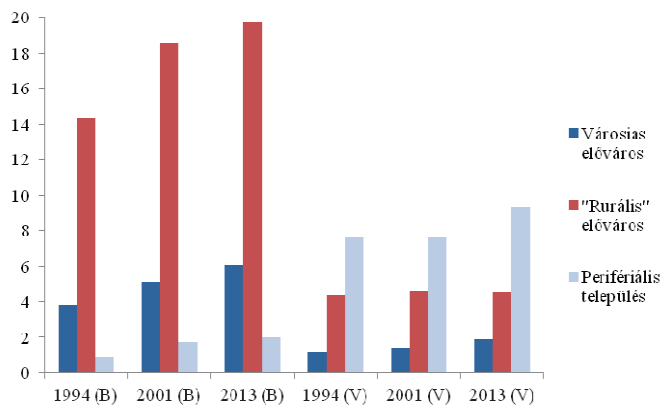
A menetrendi szempontból elemzett időszak *második szakaszában* az alágazati munkamegosztás a vizsgált viszonylatokon annyiban változott, hogy az elővárosi Mikepércs és Hosszúpályi vasúti kiszolgálása megszűnt. Az *autóbusz közlekedés* kínálatának bővülése a legtöbb település esetén ebben az időszakban is meghaladta a népesség növekedését a legjelentősebb vonzó hatással bíró két település – Mikepércs és Hajdúsámson – esetén azonban ez már nem volt igaz (2. táblázat).

Folytatódott az előző időszakban megfigyelt tendencia: tovább bővültek az autóbuszos eljutási lehetőségek a vasúttal egyébként jól ellátott elővárosi települések (Téglás, Bocskai kert, Balmazújváros) és a Debrecentől távolabb fekvő települések (Konyár, Pocsaj, Esztár) esetében is, ez utóbbiaknál különösen az üzemidő tekintetében. Fontos megjegyezni, hogy az autóbuszos menetidőt majdnem minden település esetén sikerült szinten tartani, vagy javítani, növelve ezzel a szolgáltatás színvonalát.

A *vasúti kínálat* majd minden települést érintő bővülése a 2007-ben bevezetett ütemes menetrendnek volt köszönhető. Ez alól csak a 107. számú vasútvonal 2009-es személyszállítási üzemszünetében és a 106. vonal megállóhely racionalizálásában érintett települések (Sáránd, Hosszúpályi és Mikepércs) jelentettek kivételt. Az ütemes menetrend bevezetésének és további menetrendi beavatkozásoknak köszönhetően kis mértékben javult a menetidő is, annak ellenére, hogy a vasúti pálya adottságai – főleg a mellékvonalakon – tovább romlottak. A munkaerő piaci változások, valamint a műszakos munkarendben dolgozók számának további csökkenése, autóbuszos kiszolgálásuk javulása következtében az elővárosi

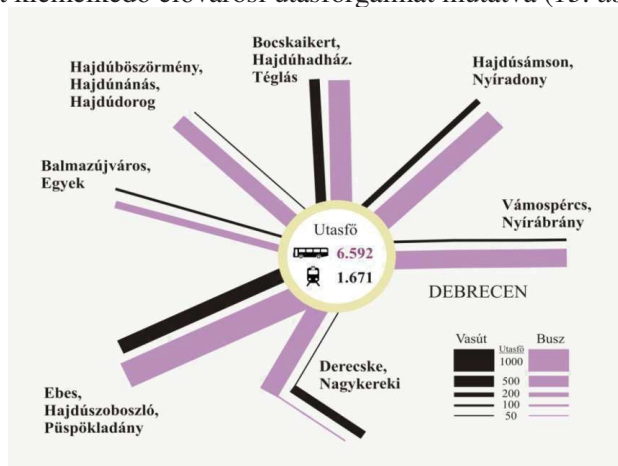
¹⁰A MÁV-START Zrt. és a HAJDÚ VOLÁN Zrt. menetrendjei alapján saját számítás és szerkesztés.

települések elérésének vasúti üzemideje – a 100-as vonal mentén fekvő települések kivételével – mindenhol csökkent, a perifériális besorolású települések esetében pedig változatlan maradt. Az egyes ágazatok által biztosított mennyiségi paraméterek időbeli alakulását összefoglalóan a 12. ábra mutatja.

12. ábra. Autóbuszos (A) és vasúti (V) ellátottság alakulása településkategóriánként (járat/1000 lakos).¹¹

Az autóbusz közlekedés kínálata a kiköltözések által leginkább érintett „rurális” kategóriába sorolt települések esetében fejlődött leginkább, annak időbeli intenzitásváltozását is lekövetve. A térség vasúti kiszolgálásában ehhez képest – a szuburbanizációs folyamatokat részben figyelmen kívül hagyva – a városias besorolású, illetve perifériális települések esetén történtek menetrendi fejlesztések. Mindezt, illetve a közúti közösségi közlekedés térnyerését az elővárosi viszonylatokban mért hivatásforgalmi utasszámok is visszatükrözik, a közúti ágazat vasúthoz képest kiemelkedő elővárosi utasforgalmát mutatva (13. ábra).

13. ábra. Debrecen, autóbusz állomás és Debrecen Nagyállomás kiválasztott irányonkénti, munkanapi átlagos utasforgalma 13:00 és 17:00 között.¹²

¹¹A MÁV-START Zrt. és a HAJDÚ VOLÁN Zrt. menetrendjei alapján saját számítás és szerkesztés.

Konklúziók

A szuburbanizációra jellemző regionális mobilitási folyamatok Debrecen elővárosi térségében is tetten érhetők, de elsősorban a Debrecen környéki – vonzasközponti funkcióval nem rendelkező – települések és a megyeszékhely viszonylatában voltak jelentősek a vizsgált időszakban. A többletként megjelenő utazási igényeket Debrecen elővárosában a rugalmasabban alakítható szolgáltatási paraméterekkel és megyei szintű szervezettel rendelkező közúti szolgáltató kínálatával elégíti ki nagyobb mértékben. Ugyanakkor megállapítható, hogy az elemzett adatok alapján mind a vasúti, mind pedig az autóbuszos menetrendi kínálat jelentősen növekedett, sokszor azonos viszonylatok esetében is. Az autóbuszos közszolgáltatások helyzetét erősítette, hogy a 2007–2013 közötti időszak fejlesztési lehetőségeiben a közúti infrastruktúra prioritásai voltak jellemzők, így a közúti és vasúti hálózati jellemzők közötti különbség nem csökkent.

A közösségi közlekedés szerepe a térség regionális hivatásforgalmában – különösen a szomszédos országokkal összehasonlítva – összességében meghatározó maradt. Ezen szerep megtartása érdekében azonban a jövőben a szolgáltatási minőséget fejlesztő beavatkozások szükségesek. Mindehhez azonban a fejlesztésekre és a szolgáltatás megrendelésére vonatkozó állami szabályozás kereteinek átalakítása és a közszolgáltatásokra fordított közpénzek hatékonyabb felhasználását figyelembe vevő alágazati prioritásokra vonatkozó irányelvek meghatározása megkerülhetetlen. Erre épülve kerülhet sor – a hálózati adottságok és a felmerülő mobilitási igények további részletes vizsgálata, valamint az eltérő alágazati beruházási és üzemeltetési költségekre kiterjedő gazdaságossági számítások elvégzése alapján – a Debrecen elővárosi térségében alkalmazandó minőségközpontú, integrált szolgáltatási modell kialakítására.

¹²2013 januárjában végzett saját utasszámlálás és a KTI adatai alapján saját szerkesztés.

Mellékletek

A közösségi közlekedés részletes szolgáltatási jellemzői a kiválasztott településeken.¹³

		1993/1994					
Település	Besorolás	Járat/1000 lakos		Üzemi idő (perc)		Átl. menetidő (perc)	
		Busz	Vasút	Busz	Vasút	Busz	Vasút
Hajdúhadház	városias előváros	2,6	2,4	1040	1081	39,5	18
Hajdúszoboszló	városias előváros	3,1	1,8	1225	1073	23,5	14
Vámospércs	városias előváros	15,5	2,8	1083	1113	62	26
Derecske	városias előváros	10,7	1,5	1095	1107	32,5	34
Balmazújváros	városias előváros	1,2	0,9	1080	1085	47,5	30,5
Hajdúböszörmény	városias előváros	3,3	0,4	1380	1110	29	34,5
Nyíradony	városias előváros	2,3	2,3	1080	1098	52	36,5
Bocskai kert	"rurális" előváros	19,5	14,0	1033	1063	29,5	14
Ebes	"rurális" előváros	17,7	5,3	1217	1066	16	9,5
Téglás	"rurális" előváros	1,5	4,3	826	1071	35,5	25
Nyírabrány	"rurális" előváros	1,8	3,9	729	1133	78	34
Mikepércs	"rurális" előváros	42,1	3,7	1076	1082	17	15
Sáránd	"rurális" előváros	45,5	10,3	1084	1108	22,5	19
Hosszúpályi	"rurális" előváros	6,9	2,8	965	1101	33,5	33
Hajdúsámson	"rurális" előváros	12,4	2,1	1085	1077	42	19
Konyár	perifériális	0,0	6,2	0	1130	0	45
Pocsaj	perifériális	1,4	5,1	635	1160	69	59,5
Esztár	perifériális	1,4	9,6	635	1160	69	59,5
Kismarja	perifériális	0,0	10,3	0	1175	0	66,5
Nagykeréki	perifériális	1,5	10,2	338	1190	90	73

¹³ A MÁV-START Zrt. és a HAJDÚ VOLÁN Zrt. menetrendjei alapján saját számítás és szerkesztés.